Наукове видання

ГРАНІ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Відповідальний за випуск В.В. Концур
Технічний редактор А.М. Калашников
Верстка А.В. Шевченко

За зміст і достовірність фактів, цитат, власних імен та інших відомостей відповідають автори

Підписано до друку 28.12.2008.
Формат 60х84/16. Папір 80 г/м^2.
Ум. друк. арк. 18,65. Обл.-вид. арк. 21,75.
Ум.-вид. арк. 20,22.
Тираж 100 прим. Зам. № 341.

Видавництво Горлівського державного
педагогічного інституту іноземних мов
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності
ДК № 1342 від 29.04.2003 р.
84626, м. Горлівка, вул. Рудакова, 25

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГОРЛІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІНОЗЕМНИХ МОВ

ГРАНІ ІСТОРІЇ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Горлівка 2008

УДК 94 (477)
ББК Т 63.3 (4 Укр) Т 63.3 (0)
Г 77

Г 77 **Грані історії** / Збірник наукових праць, присвячений ювілею Віктора Миколайовича Докашенка. – Горлівка: Вид-во ГДПІІМ, 2008. – 348 с.

Збірник наукових праць підготовлено учнями й колегами доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента Української академії історичних наук, ректора Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов Докашенка Віктора Миколайовича на честь його 60-річчя.

У збірнику представлені розробки теоретиків та практиків профспілкового руху з актуальних питань історії профспілок України, чим ювіляр плідно займається більше як чверть століття. У виданні окремими розділами подано наукові дослідження з проблем історії України, всесвітньої історії та міжнародних відносин.

ББК Т 63.3 (4 Укр) Т 63.3 (0)

Редакційна колегія:
Головний редактор: **П.В. Добров,** докт. іст. наук, професор
Відповідальний секретар: **В.В. Концур,** канд. іст. наук, доц.

Члени редколегії:
С.В. Віднянський, докт. іст. наук, проф.
О.В. Крапівін, докт. іст. наук, проф.
В.М. Докашенко, докт. іст. наук, проф.
Н.Р. Темірова, докт. іст. наук, проф.
О.В. Стяжкіна, докт. іст. наук, проф.
І.Я. Тодоров, докт. іст. наук, проф.

Рецензенти:
М.Є. Беспалов, докт. іст. наук, проф.
Ю.Г. Біловолов, докт. іст. наук, проф.

Рекомендовано до друку вченою радою
Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов
Протокол № 6 від 24.12.2008 р.

© Вид-во ГДПІІМ, 2008

Разумна Н.М.
Досвід земських органів самоврядування з розвитку охорони здоров'я в Україні в к. XIX – на поч. XX ст.
Історіографія проблеми 211
Стяжкіна О.В.
Становлення органів Донецької обласної прокуратури (1919-1925 рр.) 226
Темірова Н.Р.
Технологічний рівень поміщицьких господарств українських губерній Росії доби капіталізму 240
Шевченко Т.Б.
Культура України в умовах нової соціальної реальності 253

ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Абакелія Ю.І.
Історичні традиції розвитку україно-болгарських культурних зв'язків до XX ст. 261
Віднянський С.В.
Міжнародні аспекти ядерного роззброєння України та вразливість гарантій її національної безпеки 269
Володіна М.О.
НАТО в системі трансатлантичної безпеки США (90-і роки XX ст.) 285
Докашенко Г.П.
Політичні сили повоєнної Болгарії про стратегію розвитку освітянської сфери 290
Каракуц А.М.
Фактор НАТО в процесі об'єднання Німеччини (1989-1990 рр.) 299
Крапивин А.В.
Трансформация политического режима в Болгарии (конец 80-х – 90-е годы XX в.) 307
Разумный В.В.
Социально-экономические предпосылки деятельности террористических организаций в арабских странах в 1968-1998 гг. 317
Руда В.В.
Розвиток інтеграційної співпраці західноєвропейських країн під час конфліктів у колишній Югославії 325
Тодоров І.Я.
Європейська та євроатлантична інтеграція України: методологічний вимір 333

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 341

Віктору Миколайовичу Докашенку – 60!

Коротун О.В.
Виборча система профспілок у світлі повоєнних тоталітарних відносин (1946-1950 рр.) 106
Навка І.О., Комар Я.В.
Інтереси національних меншин крізь призму діяльності неурядових організацій (на прикладі профспілок, партій та національно-культурних товариств) 118
Нейко О.В.
Вопросы подготовки профсоюзных работников и профсоюзных активистов к информационно-разъяснительной работе в трудовых коллективах Донецкой области в первом десятилетии XXI столетия 127
Постернак О.О.
Південноросійська буржуазія і профспілкове питання під час революції 1905-1907 рр. 135
Самойленко Є.М.
Гендерна політика як важлива складова діяльності профспілок про посилення свого впливу на суспільно-політичне життя і формування в Україні громадянського суспільства 147
Тупіця О.Л.
Профспілки та політичні партії: способи взаємодії в сучасній політичній системі 160
Шелиханов Е.В.
Профсоюзное образование: вызовы современности и перспективы развития 167
Шемяков О.Д.
Дієздатність профспілок як фактор впливу досягнення тривалої стабільності суспільно-політичної системи незалежної України 175

ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

Грідіна І.М.
Духовні цінності українського народу в роки Другої світової війни: до методології дослідження 184
Касперович П.М.
Євреї Донеччини у дзеркалі періодичної преси регіону (1991-2008 роки) 193
Лук'яненко В.П.
Аграрне питання в українських губерніях Росії на початку XX ст. Погляд дореволюційних науковців 204

ЗМІСТ

Концур В.В., Муратова О.В.
Слово про людину і вченого 5

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ, СУЧАСНІСТЬ, МАЙБУТНЄ

Вовк М.А.
Проблема равенства мужчин и женщин в деятельности Международной организации труда 8
Гулечко Т.М.
Аспекти організаційної діяльності профспілок із питань інформаційного забезпечення управління закладами позашкільної освіти 16
Докашенко В.М.
Одержавлення профспілок у колі статутних повноважень (середина 50-х – середина 60-х рр.) 23
Захарова Л.М., Концур В.В.
Профспілки України у сфері позаекономічного стимулювання праці (1956-1964 рр.) 36
Євсеєнко С.А.
Виникнення й діяльність профспілок серед промислового робітництва Донбасу в 1900-1907 роках 45
Євсюкова Н.В.
Обумовленість процесу політизації українських профспілок: соціально-економічний аспект (1991-2000 рр.) 57
Єпішева А.О.
Профспілки й охорона праці в історичному вимірі „відлиги” 66
Коваленко Г.В.
Кадровое обеспечение деятельности профсоюзов в условиях трансформации общественных, экономических и социальных отношений в Украине. Проблемы и пути решения ... 77
Коваль Л.Є.
Роль профспілок у маркетинговому управлінні навчальними закладами 84
Концур В.В.
Ідеологічна функція українських профспілок у добу “відлиги”: методологія проблеми 92
Корольова О.Ю.
Кадрова політика профспілок на кінцевому етапі тоталітаризму (1975-1985) 99

Концур В.В.
Муратова О.В.

СЛОВО ПРО ЛЮДИНУ І ВЧЕНОГО

Трудова й наукова діяльність Віктора Миколайовича Докашенка – відомого українського вченого, історика, доктора історичних наук, професора, ректора Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, 60-річчя від дня народження якого минає у жовтні цього року, є яскравою сторінкою в історії нашого інституту та вітчизняної науки.

Віктор Миколайович народився 29 жовтня 1948 року в місті Дрогобичі Львівської області в родині учасників Великої Вітчизняної війни.

Після закінчення школи в 1968 році Віктор Миколайович вступив до Ужгородського державного університету. По завершенню навчання його було призвано до лав Радянської армії. У 1975 році він розпочав свою трудову діяльність викладачем історії та політекономії Дніпропетровського хіміко-механічного технікуму, згодом – асистентом кафедри історії КПРС Дніпропетровського гірничого інституту, в 1990 році – доцентом кафедри політичної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Із 1992 року Віктор Миколайович очолював факультет іноземних та української мов, а з 2001 року він є ректором Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Весь цей час Віктор Миколайович цікавився наукою, якою захопився ще студентом. Визначальним у становленні молодого вченого-історика стало знайомство з відомим істориком професором Василем Георгійовичем Поставним, який по-батьківськи підтримав його й назавжди залишився для ювіляра вчителем, старшим товаришем і добрим другом. І результати не забарилися. Невдовзі В.М.Докашенко публікує свої перші наукові роботи, захищає кандидатську дисертацію, присвячену проблемам розвитку профспілкового руху в Україні. Ця проблематика отримала свій логічний розвиток у докторській дисертації науковця і стала по-суті однією з улюблених тем, якій він приділяє найбільше уваги протягом тривалого періоду своєї наукової біографії. Уже наприкінці 90-х з’явилися його монографії з цієї проблеми, зокрема у 1997 році вийшла в світ робота В.М.Докашенка „Профспілки України в умовах тоталітарної системи (70-ті – початок 90-х рр.)”, а в 1999 р. – ґрунтовна монографія „Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років”. У дослідженнях Віктора Миколайовича звертає на себе увагу вміння виділити головне, побачити суть проблеми між рядками документа. Його статті та книги це – праці справжнього професіонала. Окрім наукової ерудиції, вони відзначаються тонким відчуттям матеріалу, виявляють талант полеміста, принциповість та безкомпромісність автора в розв’язанні тієї чи іншої проблеми.

Чимало уваги вчений приділяє вихованню молодої зміни. Віктор Миколайович є засновником наукової школи в галузі профспілкознавства, яка діє на базі Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. Під його науковим керівництвом підготовлено двох кандидатів історичних наук і завершується робота над трьома дисертаційними дослідженнями аспірантів. Учні Віктора Миколайовича із вдячністю відгукуються про свого вимогливого, але доброзичливого й чуйного вчителя-наставника.

Багатоаспектною є й науково-організаційна діяльність ювіляра. Він бере діяльну участь у міжнародних та національних форумах, конгресах, конференціях, є членом вченої ради Донецького національного університету із захисту дисертацій, членом-кореспондентом Української академії історичних наук, членом експертної комісії Департаменту науково-технологічного розвитку Міністерства Освіти і науки України. Показником його громадського впливу стала участь Віктора Миколайовича в роботі виконавчого комітету Горлівської міської ради.

Плідна наукова, науково-організаційна і громадська діяльність В.М.Докашенка одержала високу оцінку – вченому присвоєно почесне звання „Відмінник освіти", колектив інституту висунув кандидатуру Віктора Миколайовича на присудження звання „Заслужений працівник освіти, України", Горлівська міська рада відзначила його нагородою „Визнання".

Віктор Миколайович – невтомний трудівник, висококваліфікований дослідник, чуйна і щира людина. Він користується заслуженим авторитетом і пошаною наукової спільноти, всіх, хто його знає, хто працює з ним і спілкується в різних життєвих ситуаціях. Віктора Миколайовича глибоко шанують не тільки за його наукові знання, а й за такі прекрасні якості, як людяність, доброзичливість, гумор, постійну готовність допомогти кожному, хто потребує його підтримки. Особливо хочеться наголосити, що своїми визначними успіхами ця без сумніву талановита й надзвичайно працьовита людина багато в чому зобов'язана й своєму незвичайному характеру. Доброзичливість і життєрадісність охоплюють завжди усі сфери його життя.

У Віктора Миколайовича є особливий талант дружити, бути уважним до тих, хто його оточує, робити добро людям. Він прагне допомогти їм, чим може, завжди готовий поговорити щиро, вникнути у все те, що хвилює співрозмовника, підтримати його у важку хвилину життя всією силою свого розуму і всією широтою своєї душі.

Віктор Миколайович далекий від чванливості й відчуженості, йому властивий демократизм, який, наприклад, виявляється у тому, як він тримається з аспірантами, молодшими співробітниками, лаборантами, з якою увагою і повагою він ставиться до праці своїх колег по роботі. Немало сил Віктор Миколайович витрачає, щоб допомогти

Темірова Надія Романівна – доктор історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Донецького національного університету.

Тодоров Ігор Ярославович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Тупиця Олег Леонідович – кандидат історичних наук, завідувач кафедри політології Дніпропетровського національного університету.

Шевченко Тетяна Борисівна – старший викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Шеліханов Євген Володимирович – завідувач навчальної частини Навчального центру Донецької обласної ради професійних спілок.

Шемяков Олександр Дмитрович – Донецька обласна організація профспілки „Радіоелектромаш" України.

Коваль Лариса Євгенівна – старший викладач кафедри педагогіки і психології професійної освіти Донецького інституту післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників Університету менеджменту освіти.

Комар Яна Володимирівна – аспірантка кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Концур Вікторія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент, в. о. зав. кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Корольова Олена Юріївна – викладач кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Коротун Оксана Володимирівна – викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії

Крапівін Олександр Васильович – доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук, завідуючий кафедрою міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету.

Лук'яненко Володимир Петрович – аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Донецького національного університету.

Навка Ірина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та політології Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Нейко Оксана Валеріївна – спеціаліст Навчального центру Донецької обласної ради професійних спілок.

Постернак Олег Олександрович – аспірант кафедри всесвітньої історії Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Разумна Надія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Донецького національного університету.

Разумний Віталій Віталійович – кандидат історичних наук, доцент, проректор з міжнародних відносин Донецького інституту туристичного бізнесу.

Руда Вікторія Вікторівна – аспірантка кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Самойленко Євген Миколайович – кандидат історичних наук, доктор філософії, лектор Навчального центру Донецької обласної ради професійних спілок.

Стяжкіна Олена Вікторівна – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Донецького національного університету.

початківцям, молоді вступати на науковий шлях. Чимало він робить для підготовки висококваліфікованих фахівців із історії.

Ювіляр – людина доброї волі, яка завжди за щось бореться, чогось добивається і ні від чого важкого, але необхідного не ухиляється. У Віктора Миколайовича втілені чудові риси українського народу. Він любить і знає минуле своєї країни, любить її сьогодення і вірить у майбутнє.

У Віктора Миколайовича на все вистачає часу: і на творчі зустрічі з вітчизняними й зарубіжними вченими, і на численні виступи на наукових конференціях, і на дружні застільні зібрання.

Вітаючи Віктора Миколайовича з ювілеєм, колектив збірника бажає йому доброго здоров'я, натхнення й сил для здійснення всього того, що ним задумано.

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ, СУЧАСНІСТЬ, МАЙБУТНЄ

66.72 (4 УКР)
+ 60.542.2

Вовк М.А.

ПРОБЛЕМА РАВЕНСТВА МУЖЧИН И ЖЕНЩИН В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ТРУДА

В статье рассмотрены проблемы развития Международной организацией труда равенства мужчин и женщин у всех сферах общественной жизни. Проведен анализ Конвенций МОТ по этому вопросу, сосредоточено внимание на их воплощение в повседневную деятельность профсоюзов Украины.

Вопросы равенства мужчин и женщин занимают одно из приоритетных мест в деятельности Международной организации труда (МОТ) с момента основания. Принятые по этим вопросам документы и материалы нашли воплощение в практике повседневной деятельности ее участников. С расширением состава участников этого влиятельного мирового образования значимым становится изучение накопленного им опыта, в том числе и в такой специфической сфере человеческих отношений, как взаимоотношения полов. При этом особое значение этот опыт приобретает в деятельности профессиональных союзов, которые могут многое сделать по его воплощению в практику социальной защиты своих членов. Проблема состоит в том, чтобы принятые МОТ теоретические документы по вопросам равноправия мужчин и женщин нашли зримое воплощение в практике повседневной деятельности украинских профсоюзов.

Несмотря на относительно большой промежуток времени, прошедший со времени начала развития МОТ, проблемы равноправия мужчин и женщин не нашли достаточного развития в научных исследованиях, посвященных деятельности украинских профсоюзов. С развитием исторической и психологической системы знаний остро встает необходимость восполнить этот пробел.

Цель исследования – на основе изучения материалов и документов МОТ – провести анализ принятых этой организацией решений по вопросам обеспечения равноправия мужчин и женщин во всех сферах общественной жизни и их воплощение в практику повседневной деятельности украинских профсоюзов.

Международная организация труда – одно из важнейших специализированных учреждений ООН, имеющих нормотворческие функции в области охраны тех или иных прав человека, а также обладающее правомочием международного контроля. Первостепенное значение

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Абакелія Юлія Ігорівна – здобувач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Віднянський Степан Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України.

Вовк Марина Анатоліївна – спеціаліст Навчального центру Донецької обласної ради професійних спілок.

Володіна Марина Олександрівна – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Грідіна Ірина Миколаївна – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України. Донецького національного університету.

Гулечко Тетяна Миколаївна – в. о. заступника голови Донецької обласної ради професійних спілок.

Докашенко Віктор Миколайович – доктор історичних наук, професор, ректор Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Докашенко Галина Петрівна – кандидат історичних наук, докторант кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Євсеєнко Сергій Андрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних дисциплін Донецького інституту автомобільного транспорту.

Євсюкова Наталя Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Єпішева Анжела Олександрівна – викладач кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Захарова Лілія Михайлівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Каракуц Андрій Миколайович – аспірантка кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету.

Касперович Павло Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри вітчизняної та зарубіжної історії Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Коваленко Галина Василівна – голова обласної організації профспілки працівників автомобільного транспорту та шляхового господарства України.

SUMMARY

The article considers methodological approaches to the investigation of the history of European and Euroatlantic integration of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Стерн А. Філософія історії та проблема цінностей // Методология истории. – Минск, 1996. – С. 155.
2. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал / Под общ. ред. Ю.Афанасьева. – М., 1997. – С. 8.

эта организация имеет в области защиты коллективных и индивидуальных прав мужчин и женщин, выступая инициатором принятия соответствующих международных документов. Сегодня членами МОТ являются 175 государств. Украина является членом этой влиятельной международной организации с 1954 года.

Созданная в 1919 г. еще в рамках Лиги Наций, эта организация с первых дней существования проявляла внимание к равноправию полов и их социальной защите. Так, уже в год образования МОТ принимаются две Конвенции, призванные оградить права работающих женщин: Конвенция № 3 об охране материнства (пересмотрена в 2000 г. и принята как Конвенция №183 о защите материнства) и Конвенция № 4 о труде женщин в ночное время. Кроме того, была принята Рекомендация № 4 о защите женщин и детей от сатурнизма (работа с вредными веществами).

Став с 1946 г. первым специализированным учреждением ООН, Международная организация труда усиливает свою нормотворческую деятельность по защите основных прав человека в области труда. Особое внимание уделяется собственно праву на труд, на ассоциацию, праву на свободу от дискриминации в трудовых отношениях (в том числе и по половому признаку), праву на свободу от принудительного труда, обеспечению занятости и борьбе с последствиями безработицы, регламентации условий труда и отдыха, социального страхования и социального обеспечения трудящихся. Кроме того, имеется немалое число актов МОТ, предназначенных для защиты отдельных категорий трудящихся, работающих в промышленности, на транспорте, в шахтах, в торговле, сельском хозяйстве и др. К числу последних принадлежат конвенции и нормы, которые ставят условия труда женщин и мужчин, а также ограничивают применение труда женщин.

Специфика конвенций МОТ состоит в том, что они допускают возможность приспособления международной нормы к национальному праву и практике в целях постепенного их развития. За время своей деятельности МОТ приняла около 200 конвенций и почти столько же рекомендаций. Различия между двумя этими видами актов МОТ связаны с теми последствиями, которые возникают у государств-членов в силу их принятия. Круг вопросов, по которым принимаются конвенции и рекомендации, фактически совпадает. Рекомендации нередко детализируют положения конвенции, предлагая более широкий круг прав и более высокие их пределы. Однако в отличие от конвенций, создающих юридические обязательства для государств, которые их ратифицируют, рекомендации, не обязывая государства, призваны служить типовой нормой при подготовке национальных законов в области трудовых отношений.

Количество конвенций МОТ, специально посвященных защите прав трудящихся мужчин женщин, относительно невелико. Наиболее значимой принято считать Конвенцию № 100 о равном вознаграждении мужчин и женщин за труд равной ценности. Она была принята МОТ 29 июня 1951 г. и ратифицирована СССР 4 апреля 1956 г. Этой Конвенцией было впервые в истории человечества придано международно-правовое значение принципу, согласно которому ставки вознаграждения за труд равной ценности должны определяться без дискриминации по признаку пола. При этом Конвенция предусматривает, что вознаграждение включает в себя обычную, основную или минимальную заработную плату или обычное или минимальное жалованье и всякое другое вознаграждение, предоставленное прямо или косвенно в деньгах или в натуре предпринимателем трудящемуся в силу выполнения последним какой-либо работы.

Конвенция № 100 относится к числу «основополагающих», ратификация и выполнение которых считаются признаком демократичности любого государства. Кроме того, она подпадает под действие контрольного механизма МОТ, т.е. системы регулярной проверки исполнения конвенций органами МОТ, в которые профцентры, включая международные, могут подавать жалобы в случае нарушения конвенции в той или иной стране.

В ст. 2 этой конвенции сказано, что каждая страна «обеспечивает применение в отношении всех трудящихся принципа равного вознаграждения мужчин и женщин за труд равной ценности» путем либо национального законодательства, либо коллективным договором, либо сочетанием этих способов. В ст. 4 предусмотрено сотрудничество правительств с организациями предпринимателей и трудящихся (т.е. с профсоюзами) в деле «проведения в жизнь положений» конвенции [1].

Тем самым МОТ был сделан важный шаг для реализации в сфере трудовых отношений нормы Всеобщей декларации о правах человека, провозгласившей равенство всех людей независимо от расы, цвета кожи, национальности, пола и других обстоятельств.

Вместе с тем, принятие МОТ Конвенции № 100 отнюдь не преследовало цель создать в вопросах оплаты труда всеобщую уравниловку. В статье 3 Конвенции специально оговорено, что разница в ставках вознаграждения, которая соответствует независимо от пола разнице, вытекающей из объективной оценки исполняемой работы, не рассматривается как противоречащая принципу равного вознаграждения мужчин и женщин. Такая оговорка, логически обоснованная, оставила решение вопроса о методе объективности оценки исполненной работы на усмотрение компетентных властей того или иного государства.

Это привело к тому, что сегодня практически во всех развитых государствах большинство профессий делятся на типично «мужские» (и

лив більш ґрунтовно проаналізувати здобутки, передусім, української державної влади на різних етапах реалізації політики європейської та євроатлантичної інтеграції, висвітити її успіхи та прорахунки на цьому шляху. Прагнучи викласти матеріал у чіткій послідовності й логічній завершеності, автор використовує проблемно-хронологічний метод, завдяки якому зміст роботи побудований переважно за хронологією подій.

Герменевтичний метод дозволив всебічно проаналізувати документи та матеріали центральних і місцевих органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій. Він дав можливість з достатнім ступенем достовірності дослідити втілення в життя курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Одночасно з кількісним аналізом був використаний статистичний метод для обліку кількісного виміру державної політики європейської та євроатлантичної інтеграції України на різних етапах розвитку.

Крім загальнонаукових методів, використовувалися міждисциплінарні та власне історичні методи дослідження. Серед них: історико-функціональний (встановлення взаємозв'язків між рівнем розвитку суспільства і політичних процесів в Україні та їх сприйняттям), історико-генетичний (відображення напрямку руху політичної еліти у конкретній історичній ситуації), історико-порівняльний (визначення етапів, аналогів і детермінант політичного розвитку як динамічного соціального явища), історико-системний (для теоретичних конструкцій, зокрема щодо образу європейської та євроатлантичної інтеграції України як цілісного суспільного явища), проблемно-хронологічний (структурування тексту дослідження), психологічний (виявлення в масовій свідомості історичних стереотипів), емпіричного аналізу (упорядкування історичних фактів), актуалізації (творення ширших соціальних контекстів), методи емпіричних досліджень (використання статистичних даних, аналіз соціологічних опитувань тощо).

Таким чином, керуючись названими принципами та методами наукового дослідження, які уможливлюють його достовірність, матеріал був систематизований у послідовній і логічно завершеній формі. Максимально об'єктивно були показані процеси формування та втілення політики, спрямованої на всебічну європейську та євроатлантичну інтеграцію України у зазначений період державними та недержавними інституціями. Залучення до наукового обігу великого комплексу документів та матеріалів дозволює надати більшої обґрунтованості та достовірності науковим положенням і висновкам.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены методологические подходы к изучению истории европейской и евроатлантической интеграции Украины.

місця України в глобальному геополітичному просторі стають сьогодні ключовими імперативами, визначальними чинниками її політичного майбутнього.

Утвердження юридично курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію, на жаль, залишало актуальними суперечки в українському суспільстві щодо визначення геополітичних пріоритетів. Отже зазначений принцип дозволив повною мірою враховувати відповідні аспекти українського політичного життя. Принцип руху та розвитку дав можливість розкрити особливості діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, недержавних структур щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України в різні періоди президентства Л.Кравчука, Л.Кучми та В.Ющенка.

Основою відповідного дослідження є, безумовно, і загальна теорія історичного пізнання, яка користується універсальними методами наукового аналізу та синтезу. Ці методи дозволили дослідити структуру державного апарату, органів місцевого самоврядування, недержавних інститутів саме в контексті їхньої участі в реалізації політики європейської та євроатлантичної інтеграції України. За допомогою синтезу були зроблені теоретичні узагальнення та висновки.

Системний метод зорієнтував дослідження на розкриття цілісності діяльності органів держави та місцевих органів самоврядування, політичних партій та громадських організацій, яка попри власну багатофункціональність характеризувалася певною взаємодією та взаємозумовленістю різних її структурних компонентів. Завдяки цьому вдалося не лише всебічно розглянути процеси європейської та євроатлантичної інтеграції України в кінці XX – на початку XXI століття, а й виявити їхні характерні риси, зміст, головні тенденції та закономірності розвитку. Йдеться, передусім, про те, що відповідна діяльність в умовах формування національної державності мусила зважати на необхідність дотримування виваженого балансу між національними інтересами та міжнародною кон'юнктурою. Постійне балансування української зовнішньої політики між російським (пострадянським) та європейським і євроатлантичним векторами не сприяло викристалізації прагматичної зовнішньополітичної лінії, яка адекватно відповідала б глибинним національним інтересам.

Застосування методу поєднання історичного та логічного дозволило простежити зв'язок між внутрішніми та зовнішніми чинниками, всебічно розглянути весь комплекс факторів (геополітичних, правових, політичних, регіональних, соціально-економічних, гуманітарних), які мали суттєвий вплив на реалізацію європейського та євроатлантичного покликання України.

У процесі підготовки роботи застосовувалися також проблемно-хронологічний та історико-порівняльний методи. Зокрема, останній дозво-

соответственно высокооплачиваемые) и типично «женские» (низкооплачиваемые). О том, что в основе такого деления лежат причины отнюдь не объективного, сугубо гендерного, дискриминационного по отношению к женщинам характера свидетельствует следующий факт. В США, где среди врачей преобладают мужчины, профессия врача является наиболее высокооплачиваемой. В Украине и других бывших постсоветских республиках среди врачей преобладают женщины. И это ныне одна из низко оплачиваемых у нас профессий бюджетной сферы. Для исправления такой ситуации недостаточно лишь формальных изменений в законодательстве, а необходимы постепенные изменения всего подхода к социальной политике, усиления роли и влияние на нее профессиональных союзов.

Определенное значение в этом плане имеет принятая МОТ в июне 1962 г. Конвенцию № 117 об основных целях и нормах социальной политики, содержащая помимо прочего нормы антидискриминационного характера [2].

Положения Конвенции № 100 нашли свое развитие в более широкой по кругу защищаемых лиц Конвенции №111 «О дискриминации в области труда и занятий», ратифицированной СССР в 1961 г. Эта Конвенция определяет «дискриминацию» как всякое различие, недопущение или предпочтение, проводимое по признаку расы, цвета кожи, пола, религии, политических убеждений, иностранного происхождения или социального происхождения, приводящие к уничтожению или нарушению равенства возможностей или обращения в области труда и занятий. При этом указано, что под терминами «труд» и «занятие» подразумеваются еще и доступ к профессиональному обучению, доступ к труду и к различным занятиям, а также оплата и условия труда [3]. В дальнейшем эти положения Конвенции № 111 МОТ нашли конкретизацию в понятии «дискриминация в отношении женщин», закрепленном в Конвенции ООН «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин».

В Конвенции № 111 говорится и о том, что не может считаться дискриминацией. Это относится, прежде всего, к любым различиям, недопущению или предпочтению в отношении определенной работы, основанных на специфических требованиях. Кроме того, не считаются дискриминацией особые мероприятия по защите и помощи, предусмотренные в других принятых МОТ конвенциях и рекомендациях. Применительно к женщинам речь идет, прежде всего, о Конвенции № 103 относительно охраны материнства.

Конвенция № 103 «применяется как к женщинам, занятым на промышленных предприятиях, так и к женщинам, занятым на непромышленных и сельскохозяйственных работах, включая надомниц» (п. 1 ст. 1) [4]. Конвенция провозглашает право женщин на оплачиваемый от-

пуск по беременности и родам на срок не меньше двенадцати недель, из которых не менее шести недель должны приходиться на послеродовый отпуск. При этом размеры денежного пособия должны устанавливаться законодательством страны таким образом, чтобы обеспечить для самой женщины и ее ребенка хорошие с точки зрения гигиены жизненные условия и надлежащий уровень жизни. Конвенция № 103 закрепляет право женщин на перерывы для кормления ребенка, а также объявляет незаконным увольнение женщины, находящейся в отпуске по беременности и родам.

Следует отметить значение с точки зрения принципа равноправия полов ст. 2 Конвенции № 103. В соответствие с этой статьей, термин «женщина» означает любое лицо женского пола независимо от возраста, национальности, расы или религии, состоящее или не состоящее в браке, а термин «ребенок» означает любого ребенка независимо от того, состояли ли его родители в браке или нет. Устанавливая универсальные для ратифицировавших Конвенцию № 103 государств правила в области охраны материнства, Конвенция допускает возможность учета в акте о ратификации культурной, экономической и иной специфики страны и соответственно изъятий из некоторых ее положений.

Кроме названных Конвенций МОТ №100, №103 и №111 нашей страной ратифицированы еще две Конвенции этой организации – № 45 и № 149. Первая из них касается применения труда женщин на подземных работах в шахтах любого рода, что имеет первостепенное значение для нашей страны, вторая – занятости и условий труда и жизни сестринского персонала. В преамбуле к Конвенции № 149, принятой 21 июня 1977 г., указывается на жизненно важную роль, которую играет сестринский персонал вместе с другими трудящимися в области здравоохранения, в охране и улучшении здоровья и благосостояния населения. Ратифицировавшим эту Конвенцию государствам вменяется в обязанность принимать и осуществлять методами, соответствующими национальным условиям, политику в отношении сестринских служб и сестринского персонала, направленную на обеспечение населения сестринским уходом, необходимым для достижения возможно более высокого уровня здравоохранения населения, с учетом имеющихся ресурсов для медицинского обслуживания в целом.

В частности, государство должно принимать необходимые меры для предоставления сестринскому персоналу: а) образования и подготовки, отвечающих осуществлению его функций; б) условий занятости и труда, включая возможности продвижения и вознаграждения, которые могли бы привести людей к профессии и удержать их в ней.

Как и в других конвенциях МОТ, в ст. 8 Конвенции № 149 указывается, что положения Конвенции осуществляются путем национального законодательства в той мере, в какой они не приводятся в действие

жавних та недержавних інституцій щодо реалізації європейського та євроатлантичного покликання. Практика доводила дійсність позиції про те, що за межами такого покликання саме існування української самостійної державності було неможливим. Спираючись на це, автор намагався відійти від заідеологізованих схем у вивченні процесу європейської та євроатлантичної інтеграції України, об'єктивно викласти проблеми, які позначалися на ефективності її втілення, формах та методах роботи.

Водночас, розгляд внутрішньої та зовнішньої політики органів держави та місцевого самоврядування, діяльності недержавних структур у цьому напрямі, дозволяв відстежити логічні результати реалізації національних інтересів української держави з урахуванням глобальних змін у геополітичній ситуації в цілому та впливів найпотужніших суб'єктів міжнародних відносин та сусідніх держав.

Вивчення діяльності українських органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних партій та громадських організацій довело, що принцип руху та розвитку був важливим методологічним засобом дослідження. Він вимагав розкриття еволюції механізму формування зовнішньополітичних орієнтацій на всіх етапах відповідного історичного періоду. Специфіка розвитку взаємин України з міжнародною спільнотою полягала передусім в необхідності ствердження дійсно самостійного зовнішньополітичного курсу, який би адекватно віддзеркалював корінні національні інтереси держави. Натомість проблема визначення саме таких національних інтересів залишалася невирішеною. Сутність національних інтересів, на наш погляд, полягає передусім, в необхідності необмеженого в часі існування України як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Таке існування має ґрунтуватися на постійному зростанні усіх компонентів могутності країни – політичного, економічного, соціального, військового, освітянського, наукового, гуманітарного тощо. Це зростання мусить забезпечувати користування результатами цієї могутності українським суспільством. Сучасне розуміння поняття „національна безпека" – це не лише стан захищеності людини, суспільства, держави від певних загроз чи відсутність загроз загальноприйнятим суспільним цінностям, а система оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, що має суспільство для протидії цим загрозам. Оскільки загрози для суспільства наявні завжди, а рівень захищеності від них ніколи не досягає свого максимуму, національна безпека є динамічним засобом досягнення і підтримки балансу між реальними та потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб'єкта протидіяти їм, з іншого. Проблеми розробки й імплементації ефективної національної стратегії, визначення геополітичних пріоритетів і життєво важливих національних інтересів, стимуляції усвідомлення політичною елітою ролі й

міфічному усвідомленні самодостатності України, недоречності інтеграції як на Схід, так і на Захід та певних ксенофобських мотивах.

Боротьба ідеологій та політичних сил, що стояли за ними, значною мірою формувала характер соціально-політичних процесів, що відбувалися в Україні. Основною віссю ідеологічного протистояння в Україні в 90-ті роки XX ст. було протистояння націонал-демократичної та неокомуністичної ідеологій. Воно полягало в антагоністичному підході до вирішення двох найважливіших соціально-політичних проблем: а) вибір між незалежним державним розвитком України і політичною інтеграцією колишніх радянських республік; б) вибір між ринковою та централізовано-плановою (соціалістичною) економкою.

Особливістю ситуації, що склалася навколо національно-демократичної ідеології після 1991 р., було, з одного боку, те, що після проголошення незалежності України та курсу на ринкову перебудову економіки, її основні принципи покладені в основу офіційної ідеологічної доктрини владних кіл. З іншого – ідеологи націонал-демократичних партій наголошували на опозиційності владі. Вони доводили, що декларовані владою націонал-демократичні принципи розвитку українського суспільства не відповідають реальній політиці, а лише прикривають інтереси колишньої радянської промислової та партійної еліти, яка не втратила своїх позицій і після проголошення незалежності. Однак ця опозиційність значною мірою була декларативною, спричиненою небажанням нести відповідальність за неефективну політику влади, вона не виявлялася в конкретних діях, окрім критики влади за нерішучість у проведенні реформ.

З початку XXI століття центр ідеологічної боротьби переміщується в зовнішньополітичну площину. Можливості будь-яких альтернатив у ринковій економіці зникають, але вектор зовнішньополітичного розвитку стає стрижнем боротьби за збереження української державності. На наш погляд, саме протистояння в зовнішньополітичній сфері, особливо тепер свідчило про те, що в Україні не була подолана суспільна криза, яка була пов'язана з переходом від однієї системи суспільних відносин до іншої та становленням української державності як такої.

Спираючись на трансформації зовнішньої політики України, що склалися у процесі дослідження діяльності на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції був використаний принцип всебічності та плюралізму. Предметом уваги стали погляди на зовнішньополітичну орієнтацію активних учасників українського політичного життя, які особливо рельєфно проявлялися під час президентських та парламентських виборчих кампаній. Водночас не скидалися з рахунку аналітичні підходи представників різних політичних таборів до визначення векторів української зовнішньої політики. Враховуючи їхню ідеологічну заангажованість, відтворювалася складна картину діяльності дер-

посредством коллективных договоров, правил внутреннего трудового распорядка, арбитражных решений, судебных постановлений или любым другим путем, соответствующим практике данной страны с учетом существующих в ней условий [5].

В отношении женщин как социального слоя трудящихся Международная организация труда крайне редко прибегает к запретам, ограничивающим их возможности в сфере труда. Существуют две такие конвенции – Конвенция № 45 о применении труда женщин на подземных работах в шахтах любого рода и Конвенция № 89 о ночном труде женщин в промышленности. Конвенция № 45 провозглашает, что ни одно лицо женского пола, каков бы ни был его возраст, не может быть использовано на подземных работах в шахтах, т.е. любых предприятиях, государственных или частных, по добыче полезных ископаемых. Согласно ст. 3 Конвенции № 45 национальное законодательство может исключать из упомянутого запрещения, в частности: а) женщин, занимающих руководящие посты и не выполняющих физической работы; б) женщин, занятых сестринским и социальным обслуживанием; в) других женщин, которые должны спускаться время от времени в подземные части шахты для выполнения работ нефизического характера [6].

Конвенция № 45 была ратифицирована СССР 31 января 1961 г., после чего были предприняты необходимые организационные меры по ее реализации в жизнь. В соответствии с требованиями Конвенции необходимые изменения были внесены в ст.160 Кодекса законов о труде.

В отличие от Конвенции № 45, запрещающей труд женщин в шахтах под землей, Конвенция № 89 МОТ о ночном труде женщин в промышленности, равно как и аккумулировавшая ее положения Конвенция № 171 о ночном труде, нашей страной ратифицирована не была. Это и понятно, если учесть, что практически вся легкая промышленность, где большинство трудящихся – женщины, все время работала и в основном работает и поныне в три смены.

Нормотворческая деятельность МОТ дополняется осуществляемым этой организацией контролем за ходом претворения в жизнь принятых ею конвенций и рекомендаций прежде всего анти дискриминационного характера. К сожалению, вывод, к которому приходит МОТ в недавно опубликованном отчете, крайне неутешителен для женщин. На фоне общего увеличения в мире числа работающих по найму женщин в двух третях промышленно развитых стран уровень безработицы среди женщин на 50-100% выше, чем среди мужчин. В развивающихся странах женщины составляют значительную часть рабочей силы в неформальном секторе, отличающемся низкой оплатой труда и отсутствием контроля за его условиями. Проведенное МОТ исследование рынка труда также свидетельствует о широкой дискриминации женщин. Рабочий день у них больше, а зарплата меньше, чем у муж-

чин. В среднем женщины получают от 50 до 80% заработка мужчин. На долю женщин приходится две трети всех неграмотных взрослых. Из 100 млн. детей, не имеющих возможности получить начальное образование, 60% составляют девочки

В отчете МОТ рекомендуется повысить международные стандарты по условиям труда, чтобы добиться равной оплаты за равный труд, обеспечить свободную работу профессиональных и иных союзов, право на коллективные договоры для женщин и улучшения в интересах женщин национального законодательства. Большое внимание уделяется в том числе повышению гарантий для работающих неполный день или неполную неделю, среди которых в мире от 65 до 90% составляют женщины [7].

Растет число работающих неполный день и в нашей стране. С учетом этого крайне актуальной представляется ратификация Украиной принятой МОТ в 1994 г. Конвенции № 175 относительно неполной занятости – неполного рабочего времени. Вместе с развивающей ее положения рекомендацией № 182 этот международный документ содержит необходимые гарантии для обеспечения лицам наемного труда, работающим меньшее количество часов, чем сравнимый с ним работник с полной занятостью, равноценные условия в области охраны материнства, прекращения найма, оплачиваемого ежегодного отпуска, больничных листов с оплатой пропорционально рабочим часам или заработку и др.

Особое значение, для устранения дискриминации в трудовых отношениях по признаку пола, заслуживает Конвенция № 156 МОТ о равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящихся с семейными обязанностями. Вместе с Конвенцией № 117 об основных целях и нормах социальной политики Конвенция № 156 устанавливает международные стандарты реального равноправия полов в условиях рыночной экономики с учетом тех сложностей, которые возникают у трудящихся мужчин и женщин, имеющих обязанности в отношении нуждающихся в их уходе и помощи ближайших родственников – членов их семей. Профсоюзы Украины должны приложить все усилия для того, чтобы положения Конвенции № 156 реально претворялись в жизнь.

В развитие проблемы равенства мужчин и женщин МОТ в январе 1998 г, выработала «Основные направления организации гендерной (т.е. с учетом разницы в подходах к различным полам) подготовки». Вот некоторые их положения:

– равноправие соотносится с фундаментальным принципом равенства возможностей и обращения к мужчинам и женщинам в мире труда;

та громадських організацій України щодо реального наповнення європейського та євроатлантичного покликання нашої держави, відстеженні конкретні форми роботи пза цими напрямами.

Застосування принципу історизму дозволило встановити періодизацію відповідних подій щодо просування на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції України. Використання принципу історизму дозволило дослідити конкретний процес забезпечення результатів у наближенні до європейських стандартів усіх сторін життя. Саме цей принцип вимагав від дослідника глибоко вникати в конкретно-історичні умови, в яких розвивалися зовнішньополітичні та внутрішньополітичні процеси. Узагальнюючи позиції багатьох дослідників, можна зазначити, що основними ідеологічними концепціями в українському суспільстві кінця XX – початку XXI століття щодо європейської та євроатлантичної інтеграції держави були національно-демократична, неокомуністична, ринково-інтеграціоністська (поєднує ідеї побудови ринкової економіки й політичної інтеграції України з Росією) та національно-радикальна.

Основними рисами національно-демократичної ідеології можна назвати орієнтацію на ринкову модель розвитку суспільства, державну незалежність України, національну толерантність та створення умов для вступу до Європейського Союзу та Організації Північно-атлантичного Договору. Разом з тим, як правило, цій ідеології непритаманне реальне розуміння конкретних кроків щодо реалізації цієї мети.

Неокомуністичну ідеологію від комуністичної радянської доби відрізняла відмова від побудови комуністичного суспільства як соціальної мети. Якщо комуністична ідеологія акцентувала увагу на перспективах розвитку суспільства, його майбутньому, то для ідеології неокомунізму більш важливою є ретроспектива, тобто її можна охарактеризувати як реконструктивістську. Саме в цьому контексті відносно нейтральним було ставлення до ЄС та різко негативне до НАТО. Водночас, саме цей політичний напрям, керуючись своїми засадничими принципами, найбільш активно виступав за відновлення чогось на кшталт СРСР, або принаймні за „возз'єднання" з Росією. Політична інтеграція України та Росії є одним з домінантних мотивів у неокомуністичній ідеології, що впливає й на погляди її прихильників.

Доволі поширеною на Сході й Півдні України (якщо не домінантною на рівні масової свідомості) стала з початку XX століття ідеологія, яка поєднувала ідеї ринкової економіки, політико-економічної інтеграції в ЄС і інтеграції до пострадянського простору. Втім, такий підхід не позбавлений певних протиріч, зокрема щодо участі в європейській інтеграції.

Щодо національно-радикальної ідеології в Україні, то кількість її носіїв скорочувалася. Цей напрям ґрунтувався, головним чином, на

ціннісні судження визначають специфіку історичного пізнання. А.Стерн підкреслював, що „вибіркові принципи, відповідно до яких історик виділяє певні факти і возз'єднує їх з іншими, залежать від категорій, які він використовує, стандартів цінностей, що він сприймає…" [1]. Важко, на наш погляд, не погодитися з назвою роботи неооб'єктивіста Т. Хаскела – „Об'єктивність – це не нейтральність" (1990 р.). Відомий російський історик Ю.Афанасьєв зауважував, що „абсолютно безоціночна, тільки пояснююча історія – щось дуже незрозуміле… Якби історія була тільки наукою, напевно, це й було б можливим. Але ж вона й мистецтво, й історія переживань, прагнень, симпатій і антипатій, революцій і зрад, й історія життя „поганих" і „хороших" людей… Історія людства нібито цілком персоніфікується і сприймається не тільки розумом, але й емоціями" [2].

Історія – плин подій, а суспільство – переплетіння багатьох різних типів стосунків, відомих не просто завдяки спостереженню. Якщо ми припустимо відмінність між питаннями про факт і питаннями про відношення, то тоді пізнання як поєднання обох залежить від правильної послідовності між фактичним і логічним порядками. Для досвіду фактичний порядок первинний; для значення первинним є логічний порядок. Дух пізнає природу завдяки знаходженню певної мови, якою й виражає основоположний взірець. Відтак, пізнання є функцією категорій, котрі ми використовуємо для встановлення співвідношень, тоді як сприйняття, як у мистецтві, є функцією умовностей, з якими ми погодилися для того, щоб бачити речі „правильно".

Вивчення еволюції української державної політики щодо Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного Договору, її взаємодії з органами місцевого самоврядування, політичними партіями та громадськими організаціями ґрунтується на загальнофілософських принципах, які є своєрідними нормативними вимогами і забезпечують вірогідність результатів. Це принципи об'єктивності, історичного підходу, відповідності, кореляції, діалектичного підходу.

Обов'язковою умовою плідного історичного дослідження, на нашу думку, має бути постійне й послідовне дотримання принципу об'єктивності. Саме це надало можливість на основі залучення широкого кола джерел зробити прискіпливий аналіз історичних подій, порівняти отримані результати власних студій з висновками авторів інших досліджень, присвячених певним аспектам проблеми. Була зроблена спроба дистанціонуватися від позицій, які відстоював той чи інший автор праці, яка була використана під час висвітлення означеної наукової проблеми, правдиво віддзеркалити суперечності між реальними фактами та подіями і світоглядними позиціями українських суб'єктів, що діяли в напрямі європейської та євроатлантичної інтеграції. Досліджуючи діяльність органів влади, місцевого самоврядування, політичних партій

– главным потоком является стратегия интегрального пространства для женщин и мужчин в разработке, применении и мониторинге программ во всех политических, экономических и общественных сферах на равноправной основе;

– при гендерном анализе обстановки главными являются вопросы равноправия в том, кто же определяет распределение труда между трудящимися мужчинами и женщинами, кто контролирует ресурсы и блага, каковы потребности работающих мужчин и женщин, каковы объективные ограничения и преимущества для женщин в социально-экономических вопросах [8].

В июне 2008 г. МОТ объявила о начале реализации новой кампании обеспечения гендерного равенства на рабочем месте, рассчитанной на год. В течение этого времени будут проанализированы 12 тем, в том числе возможности разных полов по трудоустройству, отстаивании своих прав, в получении доступа к определенным привилегиям и социальным благам [9].

С целью претворения в практику деятельности украинских профсоюзов указанных положений Конвенций МОТ предлагается:

– включать в коллективные договоры особые положения, способствующие совмещению рабочих и семейных обязанностей (например, гибкий график работы, полностью оплачиваемый больничный лист и бюллетень по уходу за членами семьи, обеспечение транспортом на работу и с работы, дополнительные выходные дни, учреждения для детей, положения о безопасности на рабочем месте, и т.д.);

– уделять больше внимания вопросам переквалификации и обучения женщин, особенно для женщин после 50, для того, чтобы избежать дискриминации по возрасту и обеспечить их полное участие на рынке труда;

– разработать специальные гендерные планы для обеспечения равных возможностей для всех членов профсоюзов на предприятии.

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуті проблеми розвитку Міжнародною організацією праці рівності чоловіків та жінок в усіх галузях суспільного життя. Проведено аналіз Конвенцій МОТ з цього питання, зосереджено увагу на їхньому втіленні в повсякденну діяльність профспілок України.

SUMMARY

The article deals with the issue of International Labour Organization's efforts to establish men and women equality in all spheres of social life. Detailed consideration is given to the ILO Conventions on this issue and their implementation in daily activity of Ukrainian trade unions.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Конвенція 100 про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності // Еволюція правового становища жінок: історія і сучасність / Упорядники О.М. Руднєва, О.Р. Дашковська; наук. ред. А.П. Гетьман. – Харків: Право, 2000. – С. 157-161.
2. Конвенция 117. Конвенция об основных целях и нормах социальной политики: Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей: Сборник универсальных и региональных международных документов / Сост.: Корбут Л.В., Поленина С.В.; [Консорциум жен. неправит. объединений] – [2-е изд.] – М.: [ИЦ-Гарант], 1998. – С. 171-178.
3. Конвенция 111. Конвенция о дискриминации в области труда и занятий. Там же. – С. 154-155.
4. Конвенция 103. Конвенция об охране материнства. Там же. – С. 151-153.
5. Конвенция 149. Конвенция о занятости и условиях труда и жизни сестринского персонала. Там же. – С. 162-164.
6. Конвенция 45. Конвенция о применении труда женщин на подземных работах в шахтах любого рода. Там же. – С. 153-154.
7. Отчеты МОТ// www.world.-psi.org.
8. Можаев В.Е. Проблемы женского равноправия. Трудовые права женщин. Библиотечка профсоюзного активиста – М.: Профиздат, 1998. – №10. – С. 27-35.
9. См.: http/ www.ilo.org/ nender/ Events/ Campaing 2008-2009 /lang-en/

ББК 66.72 (4 УКР)
+ 60.542.2

Гулечко Т.М.

АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПІЛОК ІЗ ПИТАНЬ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАКЛАДАМИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються проблеми організації діяльності профспілок із питань інформаційного забезпечення управління дитячими позашкільними закладами.

Проблемою нашого дослідження постає організаційна діяльність профспілок із інформаційного забезпечення управлінської діяльності закладами позашкільної освіти.

Теоретичним і практичним проблемам та підходам до формування інформаційного забезпечення управлінської діяльності присвячені роботи багатьох західних і вітчизняних учених: Г.Мінцберга, І.С.Зинге-

13. Международные организации и кризис на Балканах. Документы. Том третий. Документы международных организаций по мирному урегулированию кризиса в Хорватии, Боснии и Герцеговине 1990-х гг. / Сост. и отв. ред. Е.Ю. Гуськова. – М., 2000. – С. 87-90.
14. Там само. – С. 159.
15. Гайдуков Л.Ф. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 рр.). – К., 2001. – С. 300-329.
16. Степанова Е. Военно-гражданские отношения в операциях невоенного типа. – М.: Права человека, 2001. – С. 20.
17. Presidency conclusions Cannes European Council 26/27 June 1995 // http://www.europa.eu.int
18. Международные организации и кризис на Балканах. Документы. Том третий. Документы международных организаций по мирному урегулированию кризиса в Хорватии, Боснии и Герцеговине 1990-х гг. / Сост. и отв. ред. Е.Ю. Гуськова. – М., 2000. – С. 159.
19. Presidency conclusions Madrid European Council 15/16 December 1995 // http://www.europa.eu.int
20. Presidency conclusions Copenhagen European Council 21/22 December 2002 // http://www.europa.eu.int
21. http://www.afsouth.nato.int/NHQSA/index.htm
22. http://www.ohr.int/ohr-info/hrs-dnrs/

ББК Х915.232.3-96(4УКР)

Тодоров І.Я.

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто методологічні підходи до вивчення історії європейської та євроатлантичної інтеграції України.

Специфічність об'єкта й предмета дослідження зумовлює складність методологічних підходів. Науковий пошук ґрунтується на цивілізаційному підході, який дозволяє довести історичну належність України до європейської цивілізації. Дослідження такої актуальної проблеми, як історія європейської та євроатлантичної інтеграції, потребує виваженості вибору методологічного інструментарю, осмислення сучасних підходів до принципів історичного пізнання та добору дійсно наукових методів і прийомів діяльності історика. Є сенс відразу відмовитись від звабливої спроби дати однозначну оцінку всім подіям і явищам, підвести їх під якусь єдину світоглядну базу. У сучасній історіософії більше уваги надається аксіологічному (ціннісному) підходу в історії. Неооб'єктивісти вважають, що саме

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борко Ю.А. От европейской идеи – к единой Европе. – М.: Деловая лит., 2003. – 461с.; Журкин В.В. ЕС: внешняя политика, безопасность, оборона. – М., 1998. – 61с.; Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского Сообщества до Европейского Союза / Рос. Гос. гуманит. ун-т. – М.: Б. и., 1998. – 417с.; Шмелев Н.П. Европа: вчера, сегодня, завтра / Ин-т Европы РАН. – М.: Экономика, 2002. – 822 с.
2. Бураковський І., Немиря Г., Павлюк О. Україна і європейська інтеграція // Політика і час. – 2000. – № 3-4. – С. 5-14.; Губерський Л. Україна – ЄС: формування нової стратегії взаємовідносин// Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Ін-т міжнар. відносин. – 1999. – Вип. 13.; Розпутенко В. Національні інтереси України і ЄС // Європейська інтеграція та Україна. – К.: Вид-во К.І.С., 2002. – С. 3-7;Романюк О. Україна на шляху до ЄС: стан та проблеми економічної інтеграції// Європейська інтеграція та Україна. – К.: Вид-во К.І.С., 2002. – С. 17-24. Демчук П.О. Міжнародні відносини та проблеми євроатлантичної інтеграції. – К., 2004. – 252 с.; Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становленя: посібник. – К.: Ін Юре, 2001. – 447 с.
3. Буряк П.Ю. Європейська інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навч. посіб. для студ. вузів. – К.: Хай-Тек Прес, 2007. – 335 с.; Воронкова В.В. Політика європейської інтеграції: Навч. посіб. для ВНЗ. – К.: Професіонал, 2007. – 509 с.
4. Вонсович О.С. Контури європейської безпеки: процес створення. – К.: Знання, 2007. – 23 с.
5. Малая библиотека Европейского Союза на русском языке. Документы Евросоюза. – Т. II. – М., 1994. – С. 33-34.
6. Вонсович О.С. Контури європейської безпеки: процес створення. – К.: Знання, 2007. – С. 10-11.
7. Журкин В.В. ЕС: внешняя политика, безопасность, оборона. – М., 1998. – С. 18-19.
8. Там само. – С. 20-21.
9. Пономарева Е.Г. Социально-политические размежевания и развитие политических систем на постюгославском пространстве// Политическая наука. Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. Сб. науч. тр. / РАН ИНИОН, 2004. – С. 126-151.
10. Гуськова Е.Ю. История югославского кризиса (1990-2000). – М., 2001. – С. 226.
11. Там само. – С. 230.
12. Гуськова Е.Ю. Вооруженные конфликты на территории бывшей Югославии (хроники событий). – М., 1998. – С. 15-28.

ра., П.Ф.Іванова., О.П.Ільїної. [1, 2]. Функції сучасного державного управління висвітлено в науковому доробку Л.А.Морозової і А.Б.Венгерова [3, 4]. Значний внесок до розробки критеріїв ефективності інформаційного забезпечення управління зробили Е.В.Афанасьєв, В.Н.Ярошенко. [5]. Інформаційне забезпечення процесів прийняття управлінських рішень розкривається в роботах Б.Л.Кукора, В.П.Нестерова [6, 7]. Ролі інформаційних технологій у процесах управління присвячені роботи Г.В.Атаманчука [8-10], К.А.Багриновського [11]. До дослідження проблем інформатизації управлінської діяльності вагомий внесок зробили спеціалісти різноманітних напрямків. Основні положення про сутність інформації, інформатизації й управлінської інформації містяться у працях О.Д.Єлякова [12-14], О.А.Коренного [15], В.Н.Костюка [16], І.І.Родіонова [17, 18], П.А Страссмана. [19], А.Д Урсула [20, 21], Ю.І.Черняка [22].

Зміст інформатизації, інформаційно-аналітичного забезпечення керування соціально-педагогічними системами виявляється в таких напрямках:

1. Підвищення рівня оперативності (швидкості) забезпечення управлінської діяльності інформацією.

2. Дослідження й застосування нових методів і методик керування (моделювання, експертиза, аналіз та ін.), що ґрунтуються на широкому використанні комп'ютерних технологій.

3. Удосконалення процесу керування на базі вивчення закономірностей інформаційних потоків і їхньої оптимізації.

4. Поліпшення організації процесу інформаційно-аналітичного забезпечення керування за рахунок упровадження новітніх інформаційних технологій.

Потреба керування соціально-педагогічними системами у впровадженні інформатизації визначається також обставинами, за яких таке впровадження зобов'язує упорядкувати, в першу чергу, систему організації управління, максимально раціоналізувати інформаційні потоки, упорядкувати документування й документообіг, вилучити зайві ланки, дублювання тощо. Побудова ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення керування соціально-педагогічними системами на основі нових принципів і методів у ході інформатизації покликана вирішити такі проблеми:

• збільшення кількості і якості обробки інформації для прийняття управлінських рішень;

• формування нових завдань, які повинні вирішувати органи управління, значно змінити їхній якісний зміст;

• скорочення терміну на доведення до відома виконавців завдань і прискорення термінів звітності та вдосконалення шляхів передачі звітної документації.

В умовах інформатизації з'являються можливості відновлення механізму керування.

Сьогодні особливого значення набувають такі функції, як прогнозування, перспективне планування, координація, контроль. Вони успішно можуть впроваджуватися лише з урахуванням використання великих масивів інформації, обробки їх за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Практика формування інформаційного суспільства, інформатизації в різних країнах свідчить, що загальнодержавна ефективність її реалізації залежить, у першу чергу, від ефективності інформатизації сфери освіти.

Процеси глобальних змін, що відбуваються на сучасному етапі розвитку всього українського суспільства, вимагають нових підходів до керування навчальними закладами. Пріоритетним серед цих підходів є впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, які повинні забезпечити приступність та ефективність освіти, вдосконалення навчально-виховного процесу, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві.

Перебороти розбіжності між фактичним рівнем професійної компетентності директорів позашкільних (дитячих оздоровчих) закладів і необхідними для сучасного управління знаннями й уміннями в умовах інформаційного суспільства можна шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Серед причин, що стримують використання інформаційно-комунікаційних технологій в освіті, у першу чергу називаються організаційні й технічні – відсутність вільного доступу до комп'ютерного устаткування, труднощі із проведенням технічної діагностики й ремонтних робіт комп'ютерної техніки та інші. Однак, головна проблема – психолого-педагогічна. Вона полягає в низькому рівні готовності керівників позашкільних закладів до використання інформаційних технологій у процесі управління, у відсутності науково обгрунтованої методики використання інформаційних технологій при проведенні занять із конкретних навчальних дисциплін, у недостатній забезпеченості навчальних закладів (як кількісно, так і якісно) програмними засобами.

Одним із головних напрямів вдосконалення системи управління дитячими позашкільними закладами (ДПЗ) є інформатизація управлінської діяльності.

Концептуальні положення вдосконалення інформаційного забезпечення управлінської діяльності ДПЗ, що є чинними на тепер, сформульовані досить широко, однак у них відсутня центральна ідея, яка дозволяє оптимізувати процес інформаційного забезпечення з виходом на критерії оцінки його необхідності й достатності.

Боснія і Герцеговина була поділена на два утворення – Республіку Сербську і Федерацію Боснії і Герцеговини.

У подальшому значення Євросоюзу в Боснії і Герцеговині знову зросте. На саміті ЄС в Копенгагені (грудень 2002 р.) було оголошено рішення про перехід миротворчої діяльності в Боснії і Герцеговині від США до Євросоюзу [20]. На початку 2003 р. на зміну оперативній групі Міжнародної поліції ООН в Боснії і Герцеговині прийшли поліцейські сили ЄС. Це стало першою воєнною місією Євросоюзу, мета якої полягала у підтримці стабільності в Боснії і Герцеговині, запобіганні терористичних акцій та пошуку обвинувачених Міжнародним трибуналом по колишній Югославії. У грудні 2004 р. Сили США передали свої повноваження Силам Європейського Союзу, замінивши лозунг миротворців на „від стабілізації до партнерства" [21]. Для координації виконання громадянської частини (Дейтонська угода містила в собі два блоки – військовий і громадянський) було впроваджено посаду Високого представника в Боснії і Герцеговині (1996-1997 рр. – колишній прем'єр-міністр Швеції К.Більдт;1997-1999 рр. – колишній міністр закордонних справ Іспанії К.Вестендорп; 1999-2002 рр. – колишній посол Австрії та спецпредставник ЄС в Югославії В.Петрич; з травня 2002 р. – англійський лорд П.Ешдаун). Останнього змінив колишній міністр Німеччини К.Шварц-Шиллінг 31 січня 2006 р. [22].

Таким чином, Місія Європейського Союзу в Боснії і Герцеговині нарощує масштаби. Якщо на початку процесу врегулювання конфлікту його діяльність носила здебільшого наглядово-консультаційний характер, то згодом з постановкою питання про перспективу інтеграції Боснії і Герцеговини до Євросоюзу роль Місії ЄС значно зросла. В цілому ж конфлікти в колишніх югославських республіках в першій половині 90-х років виявили неготовність Євросоюзу впливати на учасників конфлітку під час активних воєнних дій через складність самої проблеми (нашарування територіальних, етнічних і релігійних протиріч) і розбіжності між державами-членами ЄС. Проте це не зупинило світове співтовариство на шляху до побудови СЗПБ, а навпаки з урахуванням всіх існуючих недоліків стимулювало до подальшого розвитку обраного курсу.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает общую внешнюю политику и политику безопасности Европейского Союза во время конфликтов в Боснии и Герцеговине в начале 90-х годов.

SUMMARY

The author of the article considers the European Union foreign and security policy during the conflicts in Bosnia and Herzegovina in early 90-s.

ставників від кожної общини. Голова керівництва призначався б по черзі на чотири місяці.

Наступний план Оуена-Столтенберга (літо 1993 р.) зазначав, що кожний з трьох народів може мати свою республіку, в якій він був би домінувальним населенням, але в рамках спільного союзу. Передбачалося, що кожна з республік повинна мати свою конституцію, свою поліцію, а також можливість введення власної національної валюти. На чолі такого Союзу мало б бути єдине керівництво з представників трьох республік. ЄС настояв на введенні додаткових аспектів, відповідно до яких республіка з переважно мусульманським населенням має отримати не менш 33,3 % території Боснії і Герцеговини, республіка з переважно хорватським населенням – 17,5 % , решта території – боснійським сербам [16].

Усі три плани мирного врегулювання не вдалося втілити в життя через протиріччя між керівниками етнічних груп Боснії і Герцеговини. На саміті Європейської ради в Каннах (червень 1995 р.) лідери ЄС підтвердили неприйнятність рішення конфлікту силовими методами [17]. Євросоюз висловив підтримку ідеї розгортання Сил швидкого реагування під егідою ООН і рекомендував усім сторонам конфлікту утриматися від перешкоджання діям миротворчих сил і гуманітарних організацій. Також ЕС потребував зняття осади з Сараєво і забезпечити вільний доступ до міста [18].

Після невдалої спроби ЕС вплинути на ситуацію в Боснії і Герцеговині, ініціатива в цьому регіоні перейшла до США. 1-22 листопада 1995 р. в американському місті Дейтон проходила конференція з розробки мирної угоди, в якій брали участь лідер босняків-мусульман А.Ізетбегович, президент Хорватії Ф.Туджман, президент Югославії С.Мілошевич, заступники міністрів закордонних справ країн Контактної групи та представник ЄС К.Більдт. За підсумками переговорів учасники досягли домовленості щодо Спільної рамкової угоди про мир в Боснії і Герцеговині, більш відоме як Дейтонська або Мирна угода, та пакет додатків до неї (з військових питань, розмежувальної лінії між сербськими і мусульманськими територіями, з питань виборів, з прав людини, Конституції Боснії і Герцеговини, з охорони національних пам'яток). Фактичним архітектором угоди став заступник держсекретаря США Р.Холбрук. Мадридський саміт ЄС (грудень 1995 р.) висловив підтримку дейтонським домовленостям [19.]. Крім того, Євросоюз підтвердив свою готовність внести суттєвий вклад у виконання мирних угод для Боснії і Герцеговини і встановив низку пріоритетів у цьому регіоні: прискорити взаємне визнання держав колишньої Югославії; нагадати керівництву Боснії і Герцеговини про іхню відповідальність щодо встановлення безпеки в Сараєво.

Унаслідок дейтонського компромісу Боснія і Герцеговина залишилася єдиною, але децентралізованою державою. У пропорції 49 до 51

Ключовим напрямом у розвитку й удосконаленні інформаційного забезпечення управлінської діяльності в ДПЗ керівників різного управлінського рівня є класифікація видів управлінської діяльності на рівні установи і його структурних підрозділів.

Управлінська діяльність керівників розглядається як діяльність із управління всіма видами ресурсів: матеріальних, кадрових, технологічних, інформаційних, фінансових на кожному конкретному управлінському рівні з виходом на конкретні результати за принципом: витрати – результати.

Центральною ланкою вдосконалення управлінської діяльності ДПЗ називається ідея технологізації навчально-виховного процесу як стрижньового елементу вдосконалення діяльності установи в цілому, орієнтованого на високі кінцеві результати при мінімальних витратах усіх видів ресурсів

Інформатизація навчально-виховного процесу передбачає навчання дітей новітнім технологіям здобуття інформації, пов'язаних із необхідністю їх використання в подальшій професійній діяльності, оскільки в динамічному світі змін технологій зможуть працювати професійно на високому рівні лише ті фахівці, які зуміють зрозуміти суть проблем, що виникають в професійній діяльності, розробляти технології й прогнозувати результати своєї діяльності, інтенсифікувати процеси ухвалення рішень за допомогою інформаційно-комунікативних засобів.

Такі аспекти діяльності директора закладу, як: управлінська діяльність; бібліографічна діяльність; дослідницька діяльність; збір, накопичення й обробка методичної інформації, створення фонду науково-методичної інформації; навчання й самоосвіта – ефективніше вирішувати за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій.

Важливим завданням позашкільного закладу є використання можливостей педагогічної комунікації.

Одним із напрямків управлінської діяльності директора закладу освіти є управління персоналом, що передбачає розробку структури масиву інформації в системі інформаційного забезпечення управління закладу освіти.

Важливе місце в підвищенні ефективності управлінської діяльності керівника закладу відводиться створенню автоматизованої системи управління, метою якої є: удосконалення управління з боку директора, громадських організацій, навчальної, методичної, кадрової й господарської діяльності на основі оперативної і всебічної інформації; удосконалення діяльності всіх підрозділів навчального закладу за рахунок упровадження наукової організації роботи, автоматизації збору, обробки інформації, оптимальне використання матеріальних, трудових ресурсів, а також автоматизації копіткої обчислювальної роботи за рахунок різних кількісних показників роботи установи; підвищення опе-

ративності управління на всіх внутрішніх рівнях за рахунок вчасного й повного забезпечення управлінського органа оперативною інформацією для прийняття оптимальних рішень.

Інформатизація управлінської діяльності передбачає також всебічний комплексний аналіз завдань і функцій, головних напрямів, форм і методів наявного арсеналу інноваційних технологій, програм, нормативно-правового забезпечення і формування банку даних.

Важливу роль у професійній діяльності директора освітнього закладу відіграє глобальна мережа Інтернет.

У наш час необхідною умовою діяльності компетентного директора закладу є ініціативність у застосуванні інформаційних і комунікаційних технологій шляхом створення веб-сторінок видання бюлетенів європейського напрямку, членства в освітніх міжнародних програмах, освітніх мережах тощо.

Головне завдання інформаційного забезпечення усіх видів управлінської діяльності зводиться до того, щоб дати можливість управлінським працівникам здійснювати швидкий пошук необхідної інформації в банку даних із використанням комп'ютерних технологій для ухвалення найбільш оптимальних управлінських рішень, знижуючи витрати й оптимізуючи результати.

В інформаційному банку даних необхідне формування таких розділів:

- нормативне і правове забезпечення змістовних видів і форм забезпечення управлінської діяльності на рівні установи й на рівні його структурних підрозділів;
- теоретичні основи діяльності ДПЗ, спектр виконуваних ними функцій, набір моделей організаційної структури;
- комплект управлінських і освітніх програм, включаючи банк навчальних програм;
- інноваційна методична діяльність;
- узагальнений передовий досвід;
- сучасні технології навчання, виховання й розвитку дітей з їх класифікацією: управлінські, повчальні, навчальні, розвивальні тощо, спектр уживаних у ДПЗ технологій, що дозволяють досягати високих кінцевих результатів діяльності, методики навчання;
- комплексна система документаційного забезпечення управлінської діяльності з повним набором зразків управлінських документів: Статут, Правила внутрішнього трудового розпорядку, положення про структурні підрозділи, ради (педагогічна, методична, художня, опікунська, ради установи, посадові інструкції для всіх категорій працівників, номенклатура справ); науково-теоретичне обґрунтування й методичні рекомендації з їх укладання;

на основі діалогу [12]. Європейське співтовариство ініціювало створення конференції з проблеми встановлення миру в регіоні та звернулося за допомогою до Ради Безпеки ООН. Разом вони намагалися знайти компроміс шляхом переговорів з активною участю всіх сторін. ЄС неодноразово звертався до урядів Сербії і Хорватії із закликом утриматися від будь-яких дій, що можуть підірвати процес переговорів.

У жовтні 1991 р. мирна конференція розробила план глобального вирішення югославського конфлікту. Цей план передбачав, з одного боку, забезпечення гарантій прав національних та етнічних груп, з іншого, – вільне об'єднання незалежних республік за прикладом Європейського співтовариства і в перспективі зближення з ним.

Незважаючи на складну обстановку та початок громадянської війни, Рада міністрів ЄС визнала незалежність Боснії. Орієнтиром для визнання югославських республік стали наступні критерії, зазначені на Раді міністрів Співтовариства 16 грудня 1991 р.: дотримання положень Хартії ООН та зобов'язань, зафіксованих у Заключному Акті; гарантії прав етнічних груп та національних меншин відповідно до зобов'язань, прийнятих в рамках нарад з безпеки і співробітництва в Європі; дотримання всіх зобов'язань щодо роззброєння й непоширення ядерної зброї, а також збереження регіональної безпеки і стабільності; зобов'язання вирішити шляхом погодження всі питання про право спадкоємності та регіональні розбіжності [13].

Оскільки політичні методи врегулювання ситуації не принесли очікуваних результатів, в умовах ескалації конфлікту в районах Крайни і Славонії, Рада міністрів Співтовариства прийняла рішення про введення санкцій проти СФРЮ. Усі ці події відбувалися під час підготовки заключного тексту Договору про СЗПБ.

В умовах поширення конфлікту ЄС приймає рішення про необхідність втручання. 1992-1993 рр. – час активної участі Євросоюзу у справі врегулювання проблеми на Балканах. У 1992 р. в Лондоні з його ініціативи створюється Міжнародна конференція по колишній Югославії, на яку запрошуються представники ООН, РБСЄ [14]. Мета ЄС – спільно з представниками ООН врегулювати проблему мирними засобами. На конференції послідовно були розглянуті три плани мирного регулювання: план Каррітнгтона-Кутільєру, план Венса-Оуена, план Оуена-Столтенберга [15].

План Каррітнгтона-Кутільєру (лютий 1992 р.) передбачав створення на території Боснії і Герцеговини конфедерації у складі трьох державних об'єднань (сербів, хорватів, мусульман). Згідно з планом Венса-Оуена (березень 1993 р.) територію БіГ мали розділити на 10 провінцій: 3 сербських, 2 мусульманських, 1 хорватська і 3 мусульмано-хорватські. Окремою провінцією мала б стати і столиця Сараєво, в якій повинно було б діяти центральне керівництво у складі трьох пред-

німи міжетнічними зіткненнями в Боснії і Герцеговині, ростом сепаратистських настроїв албанців у Косово.

Боснія і Герцеговина була єдиною республікою, у межах якої були об'єднані представники трьох окремих народів: серби, хорвати й мусульмани, до того ж домінуючі позиції окремих націй призвели до загострення протиріч, що мали історичні корені. Наслідком перших у соціалістичній Югославії багатопартійних виборів 18 листопада 1990 р. стала перемога ліволіберальних і націоналістичних партій у таких республіках, як Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина. У останній більшість місць у парламенті (86 з 240) отримала мусульманська Партія демократичної дії (ПДД). 72 місця закріпила за собою Сербська демократична партія (СДП). Хорватській демократичній співдружності (ХДС) залишилося 44 місця [9].

Таким чином, у першому коаліційному уряді були представлені всі три національні партії. Проте співробітництва між провідними політичними силами не вийшло. Перший серйозний парламентський конфлікт виник з приводу Декларації про суверенітет Боснії і Герцеговини. Серби, що мешкали в Боснії, орієнтувалися спочатку на збереження єдиної республіки у складі Югославії. У разі невдачі такого варіанту розглядалася можливість кантонізації єдиної Боснії і Герцеговини за національною ознакою з подальшим приєднанням сербських областей до Югославії [10]. Як наслідок, розпочався процес регіоналізації Боснії і Герцеговини, були утворені Сербська автономна область (САО) Босанська Країна, САО Романія, САО Семберія та Маєвиця, САО Північна Боснія, САО Східної та Старої Герцеговини [11]. Щоб якось визначитися зі статусом своєї території, хорвати й мусульмани провели референдум з питання про суверенітет, за результатами якого 1 березня 1992 р. Боснія і Герцеговина була проголошена суверенною і незалежною державою. У цьому ж році розпочалася громадянська війна в колишній югославській республіці, яка стала першим випробуванням для світового співтовариства та практикою теоритичних засад СЗПБ.

Спроби міжнародної спільноти вплинути на перебіг подій на Балканах можна поділити на два етапи. Перший етап (серпень 1991 р. – кінець 1993 р.) – участь у врегулюванні ЄС і ООН, діяльність Конференцій Європейського співтовариства з Югославії (з серпня 1992 р. почала діяти Міжнародна конференція по колишній Югославії). Другий етап (1994 р. – осінь 1995 р.) – діяльність Контактної групи, посилення впливу США і НАТО у переговорному процесі.

Для першого етапу було характерно заперечення прямого зовнішнього воєнного втручання в боснійський конфлікт. 26 березня 1991р. в декларації ЄС відносно Союзної Федеративної Республіки Югославії зазначалося, що розв'язання кризи має бути мирним і конституційним

- кадрове забезпечення; управління кадровими ресурсами; методика стимулювання розвитку кадрового потенціалу;

- методика економічної діагностики змістовних і допоміжних видів діяльності з виходом на кінцеві результати діяльності на рівні установи, структурних підрозділів і фахівців;

- адміністративна практика (інструкції, накази, розпорядження, вказівки); автоматизоване робоче місце з діловодства – фінансова програма; база даних із бухобліку і звітності.

У Донецькій області в організації інформаційного забезпечення управлінської діяльності закладів позашкільної освіти значну роль відіграє обласна рада профспілок. У цьому напряму вона проводить:

- комплексний, системний моніторинг процесу інформатизації в системі дитячих позашкільних закладів, зокрема у сфері управління ними;

- розробку індикаторів ефективного процесу інформатизації ДПЗ;

- забезпечення науково-методичного супроводу процесу інформатизації;

- проведення активної роботи з розвитку структури управління процесом інформатизації в регіоні.

Профспілки, як захисники прав, свобод і інтересів людини праці, не можуть стояти осторонь від вирішення молодіжних проблем. На сьогодні молодь у нашій країні складає більше ніж 46 % від усього працездатного населення. Складаючи більше ніж 29 % у структурі населення Донецької області й будучи 1/3 частини профспілкового руху, молодь і проблеми молодих людей не можуть залишатися поза сферою інтересів профспілкових організацій усіх рівнів, включаючи регіональне профспілкове об'єднання.

Установи додаткової освіти – це відкриті соціально-педагогічні системи, про що свідчить їхня доступність для дітей і підлітків із різним інтелектуальним рівнем – обдарованих і таких, що мають проблеми в розвитку, дітей-інвалідів і дітей з відхиленнями в поведінці.

Їх відвідують діти з різних прошарків суспільства, оскільки вони надають досить широкий спектр освітніх, інформаційних, оздоровчих й інших видів послуг на платній і на безкоштовній основі. Дітям із малозабезпечених сімей профспілки дозволяють здобувати додаткову освіту на безкоштовній основі, забезпечуючи їх соціальний захист.

Активну участь бере Донецька облпроф рада у розв'язанні проблем підвищення кваліфікації, що спрямовано на ріст професійного рівня педагогічних і адміністративно-управлінських категорій працівників, розвиток їхньої загальної ерудиції, властивостей і якостей, необхідних для практичної діяльності з дітьми, а також із питань інформатизації.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются проблемы организации деятельности профсоюзов по вопросам информационного обеспечения управления детскими внешкольными учреждениями.

SUMMARY

The article deals with the issues of organization of trade unions' activity to informationally provide the management of children's out-of-school establishments.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зингер И.С. Информационное обеспечение в организационных системах управления. – М., 1987.
2. Ильина О.П., Смирнов И.А., Юровский А.Б. Служба информационного обеспечения. – М., 1989.
3. Морозова Л.А. Основы государства и права. – М., 1998.
4. Венгеров А.Б. Теория государства и права. – М., 2000.
5. Афанасьев Э.В., Ярошенко В.Н. Эффективность информационного обеспечения управления. – М., 1987.
6. Кукор Б.Л. Информация и процесс принятия решения руководителем. – Л., 1984.
7. Нестеров В.П. Информационное обеспечение процесса принятия управленческих решений / http://www.akdi.ru., 2002.
8. Атаманчук Г.В. Государственное управление: организационно-функциональные вопросы. – М., 2000.
9. Атаманчук Г.В. Сущность государственной службы: история, теория, закон, практика. – М., 2002.
10. Атаманчук Г.В. Управление – социальная ценность и эффективность. – М., 1995.
11. Багриновский К.А. Новые информационные технологии // ЭКО. – 1996. – №7.
12. Еляков А.Д. Информатизация общества (философско-экономический анализ внедрения информационных технологий). – Самара, 1999.
13. Еляков А.Д. Современная информационная революция // СОЦИС. – 2003. – № 10.
14. Еляков А.Д. Современное информационное общество // Высшее образование в России. – 2001. – № 4.
15. Коренной А.А. Информация и коммуникация. – Киев, 1986.
16. Костюк В.Н. Информация как социальный и экономический ресурс. – М., 1997.

документа було повністю охоплено питання щодо зовнішньої політики й безпеки.

Успішному розвиткові інтеграції в галузі СЗПБ посприяв ряд зовнішніх факторів: по-перше, розпад Радянського Союзу і соціалістичного блоку, що знизило вірогідність глобального збройного конфлікту між Заходом та Сходом; по-друге, процес розпаду деяких держав і як наслідок формуання нових привів до наростання територіальних претензій і збройних конфліктів на європейському континенті; по-третє, зростання економічного розвитку інтеграційного об'єднання потребувало створення певного політичного виміру для захисту своїх інтересів на міжнародній арені.

Головними завданнями СЗПБ були зафіксовані такі:

-захист спільних цінностей держав-членів, основних інтересів та незалежності Союзу;

-зміцнення безпеки Союзу і його членів усіма засобами;

-збереження миру та укріплення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту ООН, Гельсинського Заключного Акту і завдань Паризької хартії;

-сприяння міжнародному співробітництву [6].

На думку творців ДЄС, Євросоюз повинен дотримуватися цих завданнь шляхом встановлення систематичного співробітництва між державами-членами й здійснення спільних дій у цій галузі.

У Маастрихтських угодах були зафіксовані нові форми СЗПБ: спільна позиція й спільні дії [7]. Вироблення спільної позиції практикувалося й раніше, але ця угода детально сформулювала принципи й методи координації дій на міжнародних організаціях і міжнародних форумах, зобов'язала держав-членів ЄС гарантувати відповідність іхньої національної політики спільній позиції союзу. Щодо спільних дій, то це особливе нововведення Маастрихтської угоди. Концепція спільних дій була покликана вивести СЗПБ на широку дорогу інтеграційного процесу. Саме тому напередодні 1 листопада 1993 р. – дати вступу в силу Маастрихтської угоди – на сесії Європейської ради в Брюсселі 29 жовтня 1993 р. особлива увага була надана пріоритетам спільних дій. Тоді їх було 5:

1) забезпечення миру й стабільності в Європі;
2) підтримка мирного процесу на Близькому Сході;
3) співробітництво з демократичною Південною Африкою;
4) урегулювання конфліктів на теренах колишньої Югославії;
5) підтримка демократичного процесу в Росії [8].

Початком конфліктів у колишній Югославії стало рішення Хорватії й Словенії оголосити себе незалежними і відповідні спроби керівництва Югославії за допомогою Югославської Народної Армії утримати ці республіки у складі єдиної держави. Ці конфлікти посилилися внутріш-

раїни. Існує також низка навчальних посібників за редакцією П.Ю. Буряк, В.Г.Воронкової, П.О.Демчук, В.В.Копійка, у яких подано послідовну характеристику основних етапів розвитку європейської інтеграції та значна увага приділена проблематиці взаємовідносин Україна-ЄС [3].

Особливу увагу привертає науково-популярне видання О.С Вонсовича, в якому подається інформація щодо історичного виміру процесу створення загальноєвропейської системи колективної безпеки [4].

Джерельну базу статті складають офіційні документи Європейського Союзу – Договори, що впроваджують ЄС; Єдиний Європейський Акт; Договір про ЄС.

Стаття має на меті вивчити етапи та форми співпраці країн інтеграційного об'єднання у сфері зовнішньої політики й політики безпеки під час кризи на Балканах на початку 90-х років. У руслі досягнення мети розв'язуються такі завдання:

- спираючись на документи Європейської спільноти, розкрити зміст і головні завдання, форми й пріоритети спільної зовнішньої політики та політики безпеки Євросоюзу;

- показати зміну напрямків діяльності Європейського Союзу стосовно врегулювання кризи в колишній югославській республіці Боснії і Герцеговині;

- виявити позитивні й негативні наслідки спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу стосовно югославської кризи.

Об'єктом дослідження виступає Європейський Союз як міжнародна політична організація.

Предмет дослідження – діяльність ЄС у галузі зовнішньої політики та політики безпеки під час конфлікту в Боснії і Герцеговині на початку 90-х років.

Хронологічні межі тексту охоплюють 90-ті роки XX сторіччя, тобто впровадження Європейського Союзу та початок розпаду СФРЮ.

Початок 90-х років став новим етапом європейської інтеграції. На базі європейських спільнот було утворено Європейський Союз (ЄС), який передбачав створення економічного, валютного й політичного союзу. Політичний союз, крім усього іншого, мав опікуватися проведенням спільної зовнішньої політики й політики безпеки (СЗПБ) в рамках ЄС.

Офіційним документом, що оголосив нововведення, став Договір про Європейський союз (ДЄС), який разом з іншими деклараціями й протоколами утворив комплекс Маастрихтських угод (1992 р.). П'ятий розділ ДЄС увібрав у себе положення щодо СЗПБ, автори внесли до нього все, що стосується спільного підходу до розв'язння питань зовнішньої політики й безпеки з урахуванням попередніх документів (Римський договір, Єдиний Європейський акт) [5]. Уперше в рамках одного

17. Родионов И.И. Информационные ресурсы для предпринимателей. – М., 1994.
18. Родионов И.И. Мировой рынок электронной информации для предпринимателей. – М., 1992.
19. Страссман П.А. Информация в век электроники: проблема управления. – М., 1987.
20. Урсул А.Д. Природа информации: философский очерк. – М., 1968.
21. Урсул А.Д. Информатизация общества и переход к устойчивому развитию цивилизации // Вестник Российского общества информатики и вычислительной техники. – 1993. – №2.
22. Черняк Ю.И. Информация и управление. – М., 1974.

ББК Ф 66. 72 (4 УКР)

Докашенко В.М.

ОДЕРЖАВЛЕННЯ ПРОФСПІЛОК У КОЛІ СТАТУТНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ (СЕРЕДИНА 50-Х – СЕРЕДИНА 60-Х РР.)

Серед багатьох аспектів одержавлення профспілок для аналізу автором обрано лише їхні статутні повноваження. Робиться висновок про наявність стійкої тенденції розростання зовнішньодемократичних обов'язків профспілок в період „відлиги", що слугувало основою їхнього одержавлення в тоншій і значно вишуканішій формі, ніж на попередній стадії розвитку.

Проблема взаємовідносин держави і громадянина завжди перебувала в центрі уваги дослідників, предметом наукового пошуку яких були як ці два взаємопов'язані та взаємозалежні суб'єкти суспільного розвитку, так і численні державні та громадські організації, створені для гармонізації відносин між ними. Серед останніх, безсумнівно, провідну роль відіграють професійні спілки, що більше як за сто років своєї історії накопичили значний досвід захисту інтересів трудящих. Однак їхні унікальні первісні властивості не завжди влаштовували державу, яка перманентно намагалась підпорядкувати їх своїм інтересам.

Не винятком була й радянська політична система. Серед різних етапів її історичного розвою нашу увагу привернула „відлига", з її показним демократизмом і таким же запереченням авторитаризму, але з тією ж незмінною тоталітарною сутністю. Останнє не могло не вплинути на профспілки, що на практиці виявилось у планомірних діях держави, спрямованих на їх одержавлення. Історичний досвід засвідчив, що „загальнонародній" державі, а саме так нова Програма КПРС нарекла цей етап її розвитку, це вдалося повною мірою. Профспілки із

захисників інтересів трудящих перетворилися на захисників інтересів держави.

Метою статті постає дослідження процесу одержавлення професійних спілок у перший постсталінський період їхнього існування. Під одержавленням профспілок нами розуміється процес їх підпорядкування інтересам держави, при якому зовнішні атрибути функціонування громадської організації не тільки залишаються незмінними, а й начебто знаходять свій подальший розвиток, що, з одного боку, слугує фактором політичної стабілізації суспільства та зміцнення держави з її політичною системою, а з іншого, – супроводжується зростанням соціальної незахищеності трудящих.

Поставлена проблема в усіх деталях до сьогоднішнього дня залишається не розробленою. Можна говорити лише про загальну постановку питання і її наукове вирішення у найбільш загальних рисах. У плані характеристики "відлиги", як одного з етапів радянського тоталітаризму, нам найбільше імпонує Політична історія України. XX століття [8] та переклад із французької „Истории Советского государства. 1900 – 1991" Н.Верта [1]. Найбільш ґрунтовним виданням в аспекті історії профспілкового руху в Україні й далі залишаються „Нариси історії професійних спілок України", незважаючи на те, що її було видано ще у 2002 р. [7]. Еволюцію методологічного зрізу проблеми в її історіографічному вимірі здійснено в монографії В.Ф.Цвиха [12]

Дослідження поставленої проблеми логічно буде почати з аналізу конституційних положень, які розкривають характер взаємовідносин профспілок з державою, незважаючи на те, що „відлига" своєї конституції так і не прийняла, хоча її проект жваво обговорювався у владних кулуарах. Укладачі проекту взаємозв'язку держави з профспілками приділили значну увагу, про що нам вже доводилось писати [6].

Однак у Конституції 1936 р. взаємозв'язок держави і профспілок прямо не виражений, а приховувався за хитросплетіннями фразеології, характерної кожному з етапів розвитку радянської моделі тоталітаризму. У цій Конституції профспілки згадуються лише один раз, у X розділі "Основні права і обов'язки громадян". Зокрема, у ст.126 зазначається: „У зв'язку з інтересами трудящих і з метою розвитку організаційної самодіяльності й політичної активності громадянам СРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: професійні спілки, кооперативні об'єднання, організації молоді, спортивні й оборонні організації, культурні й технічні товариства..." (Тут та далі переклад з російської автора. – В.Д.) [5, с.18]. Таке об'ємне цитування ми собі дозволили лише тому, що для аналізу поставленої проблеми цитована стаття є, безперечно, ключовою.

На нашу думку, в наведеній статті зроблено незначну, але надзвичайно важливу смислову перестановку, яка суттєво змінює всю

5. The Unemployment in Asia and Africa. – N.Y.: United Nations, 1995. – P. 75-110.
6. Ansari H. N. The Islamic Militants in Egyptian Politics // International Journal of Middle East Studies. – 1984. – Vol. 16. – №1. – P. 133.
7. Annual Reports of the Commissioner-General of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine refugees in Near East (UNRWA). – A/53/13, November, 1998. – P. 16.
8. Report of the Special Committee to Investigate Israeli Practices Affecting the Human Rights of the Palestinian people and Other Arab of the occupied Territories. 54 Session of United Nations General Assembly. A/54/150/. – 28 July, 1999. – 22 p.
9. Ayubi N. The Politics of Militants Islamic Movement in the Middle East // Journal of International Affairs. – 1982. – Vol. 36. – №2. – P. 280.

ББК Ф 66. 2 (4/8)

Руда В.В.

РОЗВИТОК ІНТЕГРАЦІЙНОЇ СПІВПРАЦІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН ПІД ЧАС КОНФЛІКТІВ У КОЛИШНІЙ ЮГОСЛАВІЇ

Автор розглядає загальну зовнішню політику і політику безпеки Європейського Союзу під час конфліктів у Боснії і Герцеговині на початку 90-х років.

Інтеграційний процес в Європі представляє собою суттєвий науковий інтерес. По-перше, на сьогоднішній день у багатьох регіонах світу відбуваються різні інтеграційні об'єднання. По-друге, розвиток Європейського Союзу як політичної організації може суттєво вплинути на подальший розвиток міжнародних стосунків. По-третє, Україна має намір стати повноправним членом європейської родини.

Історіографічний огляд дозволяє стверджувати, що окремих досліджень з питань спільної зовнішньої політики та політики безпеки Євросоюзу у вітчизняній науці майже не існує. Вагомий внесок у розробку зазначеної проблеми зроблено зарубіжними науковцями: Ю.А.Борко, В.В.Журкін, Д Сиджанскі, Н.П.Шмельов [1], які у своїх дослідженнях відвели певне місце питанням європейської безпеки, намагалися виявити значення і роль Європи у сучасному світі, її внесок у становлення сучасної політичної системи.

Серед українських дослідників переважну більшість складають ті, хто займається вивченням проблеми входження України до Євросоюзу – І.Бураковський, Л.Губерський, В.Розпутенко, О.Романюк [2], у своїх працях учені досліджують здебільшого етапи євроінтеграції Ук-

рафический бум, рост урбанизации, увеличение безработицы, сопряженной с незанятостью среди большого числа молодых людей. Относительно низкий уровень грамотности населения способствует радикализации действий экстремистских группировок.

В целом же, все эти факторы являются «цепной реакцией» на глобализацию и политику модернизации в странах мусульманского Востока. Первые плоды модернизации вылились в быстрое снижение смертности среди населения, что дало толчок «демографическому взрыву». Затем, скопившаяся в селах масса мелких производителей, которые не смогли выдержать конкуренции с западными производителями, устремилась в города, в поисках лучшей жизни. Ускорилась урбанизация. Масса сельских мигрантов не смогла реализовать свои потенциальные возможности и пополнила низы городского общества. Социальные контрасты в городах на фоне значительного числа безработных молодых людей дали толчок отрицанию модели западного общества с его индивидуалистическими ценностями. Слабость властей, проявленная в неспособности решить социальные проблемы, и целый ряд негативных внешних факторов способствовали возникновению идеи о возрождении традиционных исламских ценностей, с ореолом святости и самопожертвования.

РЕЗЮМЕ

Дана стаття присвячена проблемі соціально-економічних передумов діяльності терористичних організацій в арабських країнах. Автор приділяє увагу проблемам безробітництва, освіти та соціальної диференціації в країнах Близького Сходу. Ці фактори впливають на діяльність екстремістських організацій.

SUMMARY

The article deals with the problems of social and economic reasons for Muslim militants' activity. The author considers the issues of unemployment, education and social contrasts in Middle East countries as these factors influence the activity of Muslim extremists.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Примаков Е.М. Восток после краха колониальной системы. – М.: Наука, 1982. – С. 62.
2. Жданов И.В., Игнатенко А.А. Ислам на пороге XXI века. – М.: Политиздат, 1989. – С. 87.
3. Dispatches. News from United Nation Population Fund (UNFPA). – N.Y.: UNFPA, 1999. – February. – №29. – P. 4-5.
4. Виганд В.К. Какая цивилизация сможет жить в городах в XXI в. // Восток. – 1994. – №3. – С. 54-63.

сутність характеру взаємовідносин держави з профспілками. Йдеться про право громадян СРСР на об'єднання у профспілки, яке вже давно стало традиційним для громадян усього цивілізованого світу. Але статтею 126 це право проголошується не з метою захисту інтересів трудівників, як можна було б очікувати, а з метою розвитку організаційної самодіяльності й політичної активності трудівників. Термін „інтереси", на наш погляд, теж не змінює стану справ. Швидше за все, він взагалі не стосується профспілок. Вочевидь, що він несе інше смислове навантаження, оскільки нижче у цій же статті йдеться про об'єднання громадян за інтересами, і навіть наводиться перелік можливих громадських організацій, здатних їх реалізувати.

Отже, Основний закон Радянської держави метою діяльності професійних спілок проголошував реалізацію ними ефемерних організаційних запитів громадян і їхньої політичної активності, а не захист соціальних інтересів останніх. За цих обставин тій же державі залишалось лише подбати про те, яким саме змістом наповнити славнозвісну „організаційну самодіяльність" робітників і куди спрямувати їх політичну активність. Якщо ж до цього додати, що згідно із ст.6 тієї ж Конституції „Земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудники, залізничний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою крупні сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції тощо), а також комунальні підприємства й основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним надбанням", [5, с.2], то питання стає ще більше заплутаним. Основний закон країни виводить абсолютно невідому раніше форму держави, в якій трудящі не потребують захисту, оскільки вони є власниками практично всіх засобів виробництва. Більше того, сама держава, відповідно до ст.1, є "соціалістичною державою робітників і селян" [5, с.1].

Тобто, вимальовується абсолютно протилежна історичній традиції схема. У світі капіталу засоби виробництва знаходяться у приватній власності, тому їх власники, з точки зору радянської методології, є експлуататорами. Для захисту своїх інтересів вони створюють державу, яка не виражає інтересів трудящих і тому за своєю сутністю є експлуататорською. Отже, професійні спілки в експлуататорській державі покликані захищати трудящих від експлуататорів. У СРСР власність була проголошена всенародним надбанням, що унеможливлювало, з точки зору укладачів, наявність експлуататорів. Сама ж держава за цих обставин стає державою робітників і селян. Виходить, що захищати робітників немає від кого, а тому і профспілки у їх, так би мовити, традиційній іпостасі, тут не потрібні. Потрібні профспілки, які б не захищали трудящих, а виконували якусь "вищу" місію, скажімо, ту, яка була запропонована в 1936 р.: сприяння розвитку „організаційної самодіяльності й політичної активності" трудящих.

Спробуємо тепер визначитись із сутністю цієї досить незвичної для розуміння сентенції. Ст. 126 Конституції подає „організаційну самодіяльність" як щось природне й характерне лише для соціалізму. У загальному контексті вона подається так, начебто без неї подальша життєдіяльність громадян виглядає досить проблематичною. Ми ж за попередню гіпотезу взяли зворотне припущення. Ми виходимо з того, що за своєю суттю це поняття є лукавим і потрібне воно не стільки громадянам, скільки самій державі. За цією словесною еквілібристикою приховуються абсолютно державницькі за своєю суттю інтереси, котрі Конституція доручила реалізувати наймасовішій громадській організації.

Якщо це припущення підтвердиться, то автоматично підтвердиться й одержавлення професійних спілок. Зробити це найпростіше за їхніми статутними положеннями, хоча, звичайно, ця проблема є значно ширшою та багатоаспектнішою, про що нам вже доводилось писати. На підставі трьох варіантів профспілкових статутів, прийнятих за часів „відлиги", у 1954, 1959 і 1963 рр., відповідно, ми дійшли висновку про абсолютну невідповідність прав членів профспілок їхнім обов'язкам. Не вдаючись до подробиць, зазначимо, що проведений тоді порівняльний аналіз дав нам можливість зробити висновок про те, що масовий характер профспілкового членства не можна віднести на рахунок внутрішніх мотиваційних спонукань громадян. Отже, якщо це не були переконання громадян, значить масовий вступ трудящих до лав профспілок був результатом впливу зовнішніх чинників [4, с.54], що наводить на відповідні роздуми стосовно характеру взаємовідносин держави з профспілками.

Справді, якщо профспілкове членство вигідніше державі, ніж самим спілчанам, то вже це свідчить про одержавлення профспілок. І все ж таки цей важливий показник, незважаючи на всю свою очевидну гостроту й навіть парадоксальність, не дає повного уявлення про ступінь одержавлення масової організації. Реальний стан справ, на нашу думку, можна визначити, лише проаналізувавши характер завдань, які ставила перед собою спілка впродовж певного проміжку часу. У преамбулах до статутів профспілок, прийнятих у 1954, 1959 та 1963 рр., наводиться повний перелік цих завдань. Звичайно, роблячи певну скидку на можливу похибку у підрахунках, у статуті 1954 р. ми налічили їх 35 [11, с.4-6], у статуті 1959 р. – 51 [9, с.6-9], а в останньому статуті „відлиги" – 48 [10, с.4-7]. Для того, щоб визначити ступінь одержавлення, нам треба з'ясувати, які із завдань слугували безпосередньо державі, а які спрямовувались на захист інтересів самих спілчан. Диференціюючи інтереси держави і громадян, ми виходимо з того, що зусилля спілчан, спрямовані на виконання державних потреб, скажімо, в юності (наприклад, участь у соціалістичному змаганні), до них могли повернути-

беженцев» (UNRWA), в 1998 г. в Сирии, Ливане, Иордании, Западном берегу реки Иордан и секторе Газа составило 3,5 млн. человек [7]. Выше уже отмечалось, что в Палестине самый высокий уровень безработицы на Ближнем Востоке. К тому же следует приплюсовать острую нехватку питьевой воды. Так, по данным UNRWA, 40000 израильских поселенцев, живущих в секторе Газа, потребляют 75% питьевой воды, в то время как 1000.000 палестинцев – лишь 25%.

Социально-экономические проблемы усугубляет атмосфера перманентного террора со стороны израильских властей. По данным «Специального Комитета по нарушению прав человека в оккупированных Израилем палестинских территориях», ежегодно от 1000 до 1500 палестинцев подвергается аресту, 85% из них допрашивается с применением пыток [8]. Эти факты помогают осознать ту атмосферу, в которой живут палестинцы. Неудивительно, что большинство смертников из экстремистских палестинских группировок составляют именно люди, проживавшие в лагерях беженцев.

Рассматривая социально-экономические предпосылки развития терроризма, необходимо отметить, что важным фактором здесь является уровень неграмотности в странах мусульманского Востока. Отчаявшиеся, потерявшие работу недавние сельские жители не могут самостоятельно разобраться в процессах, происходящих в окружающем их мире. Именно в силу этих причин, они легче всего попадают под влияние экстремистской пропаганды, призывающей к радикальным формам действий, одной из которых является терроризм. Для них радикальные действия и террор представляются единственным способом выживания мусульманского мира в современных условиях. Отмечая значительный уровень неграмотности среди населения мусульманских стран, следует в то же время подчеркнуть, что активное ядро террористов составляют студенты, о чем свидетельствует анализ следственных документов по делу организации «аль-Джихад», большинство членов которой принадлежало к мелким и средним социальным слоям. Так, у большей половины из них отцы были мелкими госслужащими. У четырех из них, что составляет 21% задержанных, отцы принадлежали к верхушке городского общества: два профессора, один инженер и один фармацевт [9]. Остальные были сыновьями мелких торговцев. Что же касается рода занятий самих участников, то большинство из них составляют студенты технических вузов.

Подводя итоги, можно сделать следующий вывод: исламский экстремизм был также ответом на социально-экономические изменения в мусульманских странах. Общее ухудшение материального положения основных народных масс и социальные контрасты создали благоприятную обстановку для деятельности террористов. К важным факторам, способствующим развитию терроризма можно отнести демог-

ставляли люди, получившие среднее и высшее образование. При этом, в обозримом будущем число безработной молодежи будет расти, так как постоянно растет разрыв между притоком молодежи на рынок труда и количеством создающихся рабочих мест. Так, например, в Египте, при ежегодном росте населения на 1,5 млн. человек количество вакансий не превышает 450 тыс. Безработная молодежь составляет часть потенциальных представителей городских пауперов. Вполне естественно, что такой порядок вещей вызывает ощущение бесперспективности существования, которое выливается в «юношеское стремление сердца» – сразу и коренным образом изменить условия социального быта. И чем больше число молодежи, потерявшей веру в завтрашний день, тем радикальнее действия террористов. Стремление молодежи одним усилием решить все проблемы вполне укладываются в идеологические формулы терроризма.

Исследователи, изучавшие причины роста религиозного радикализма в мусульманских странах, многократно отмечали, что значительное число в исламских экстремистских организациях составляют именно молодые люди. Примером может служить работа Н.Ансари, который изучал деятельность египетской экстремистской организации «аль-Джихад». Почти 90% членов группы были моложе 30 лет [6]. Работа Ансари составлена по материалам судебного расследования. В нашей статье отражены данные о руководителях и самых активных представителях группы, – тех, кто был отдан под суд. То есть, скорее всего, средний возраст рядовых членов организации был еще ниже.

Большое количество молодых людей входило в состав другой египетской организации «ат-Такфир ва-ль Хиджра». Возраст членов организации варьировался от 17 до 26 лет, а средний возраст был 24 года. Такое активное участие молодежи в радикальных мусульманских организациях позволяет некоторым исследователям назвать исламский экстремизм «типично молодежным бунтом». С этим можно согласиться, ведь именно на молодежи острее всего отразились факторы, вызвавшие к жизни феномен исламского экстремизма – отрицательные последствия глобализации, вестернизация, безработица, идейно-политический кризис. Важную роль при этом играет и большая по сравнению со старшим поколением склонность молодежи к крайним взглядам и точкам зрения.

Важным фактором, влияющим на развитие современного терроризма, является значительное число беженцев. Как показывают события в Палестине, они стали настоящей «взрывной силой» исламского экстремизма. Именно в их среде легко находят благодатную почву всякого рода радикальные идеи. Большинство палестинских беженцев в различных странах Ближнего Востока находятся в бедственном положении. Общее их число, по данным «Комитета по делам палестинских

ся конкретними благами в кращому випадку, в кінці життя (як результат зусиль, витрачених на соцзмагання).

Диференціація завдань за зазначеним принципом, а потім їх підрахунок повністю заперечили наше припущення стосовно одержавлення профспілок. Формальні ознаки, за якими вона здійснювалась, переконливо свідчили на користь захисту інтересів громадян. Так, у преамбулі до статуту, прийнятого у 1954 р., із 35 завдань, які ставила перед собою ця організація, лише 10, тобто 28,5%, свідчили про одержавлення профспілок. У статуті 1959 р. – 11, що складає 26,1% з 39, а в статуті редакції 1963 р. – 6 (17,6%) із 42. Як бачимо, з 1954 р. по 1963 р. зберігалась стійка тенденція зниження формальних ознак одержавлення.

Отже, якщо спиратись на підрахунок лише формальних маркерів, функцію яких у нас виконували завдання профспілок, сформульовані в статутах, то може скластись враження позитивних зрушень в орієнтації профспілок на виконання ними захисної функції в період „відлиги", що свідчило вже про послаблення їх утиску з боку держави. Насправді ж ми маємо справу лише з досконалішою системою одержавлення, запропонованою новим етапом тоталітарних відносин. Щоб довести це припущення, проаналізуємо деякі традиційні для радянських профспілок завдання в динаміці, але спочатку визначимося з тими, що були значно розширені в останньому статуті „відлиги".

На перший план у цьому варіанті статуту було поставлене досить одіозне положення, яке наділяло профспілки особливими повноваженнями. Наведемо його повністю: „Профспілки беруть активну участь у державному будівництві, у виборах органів Радянської влади, виробленні законів із питань виробництва, праці, побуту й культури, формуванні органів господарського керівництва й управління підприємствами, добиваються поліпшення роботи державного й господарського апарату, посилення контролю мас за його діяльністю, допомагають у роботі органам партійно-державного контролю".

Цитоване положення із впевненістю можна віднести до розряду політичних і вважати його результатом безпрецедентного розширення управлінської функції профспілок, традиційно декларованої радянською методологією. У період „відлиги" функція управління була виведена із містечкових масштабів цеху чи підприємства й отримала загальнодержавний статус. Звичайно, раніше профспілки теж виконували політичну функцію, але здійснювали її опосередковано, тим більше ніколи не ставили її на чільне місце серед своїх завдань, як це було зроблено в статуті, прийнятому в 1959 р., і ще відчутніше в 1963 р.

Скажімо, статут 1959 р. ще не проголошував метою діяльності спілок посилення контролю мас за діяльністю державного й господарського апаратів, а також допомогу в роботі органів партійно-державного контролю. А ось своїм останнім статутом „відлига" вже прямо покладала

на масову організацію цю одіозну функцію. Раніше ми вже писали, що період "відлиги" відзначався посиленням громадського контролю за станом справ у державі, який за своєю суттю був спрямований на зміцнення влади нового політичного угруповання, що прийшло до влади після смерті Й.В.Сталіна [3, с.233]. Отож за роки "відлиги" довіра держави до масової організації зросла настільки, що вона доручила масовій організації контролювати діяльність свого апарату, що постає важливим напрямком одержавлення масової громадської організації.

Таким чином, славнозвісна функція управління, яка дозволяла і правлячій партії, і владі говорити про безпосередню участь трудящих в управлінні виробництвом, у роки „відлиги" була остаточно трансформована у функцію масового нагляду трудящих за діями адміністрації всіх рівнів. При цьому самі трудівники безпосередньо чи через свою спілку не могли реально вплинути на стан справ. Та від них цього й не вимагалось. Їхнім завданням було "виявити й засудити" дії тих, хто якимось чином не вписувався у площину виголошених інтересів. Масовий контроль примушував озиратись і остерігатись як керівництво всіх рівнів, так і самих трудящих, які виконували цю функцію. Отже, профспілки допомогли владі створити безпрецедентно розвинену систему власного захисту від можливих опонентів.

І все ж таки у політичному аспекті, на нашу думку, головним постає не організація і здійснення масового громадського контролю. Значно важливішим є те, що за останнім профспілковим статутом „відлиги" вони взяли на себе право представляти державницькі спонукання більшості української спільноти. Дійсно, політичних повноважень у такому обсязі профспілки раніше на себе ніколи не брали. Звичайно, з одного боку, „відлига" могла поставити собі це в заслугу, оскільки широкому загалу раніше ніколи не пропонувалось таких широких політичних повноважень, хай навіть і через посередництво профспілок. З іншого ж, саме це посередництво, на нашу думку, власне і ставило масову організацію на службу державі.

Справа в тім, що ця суттєва метаморфоза діяльності профспілок викликала серйозну теоретичну суперечність. Це суперечність між їх первісним призначенням і розмахом тієї політичної функції, яку їм було надано і яка вимагала від них повної лояльності до влади рад. За своїм же первісним призначенням профспілки хоча б потенційно повинні знаходитись у певній опозиції до влади. Звичайно, ця опозиційність могла торкатись далеко не всіх питань, що входили до кола їх взаємодії, але скажімо, у питаннях захисту прав трудящих у сфері трудових відносин, побуту, культури вона виглядала цілком можливою. Профспілкова опозиційність первісно випливає з відсутності повного збігу інтересів громадянина й держави. Оскільки профспілки, згідно з тим же статутом, представляли інтереси трудящих, то це означає, що

сильные позиции именно в городских кварталах, где социальные контрасты наиболее ярко выражены. В таких условиях успешно распространяется пропаганда исламских экстремистов, которые призывают к свержению власти «неверных правителей» и установлению исламского порядка с социальным равенством среди всех мусульман. Неслучайно, как мы далее убедимся, с точки зрения социальной базы исламский экстремизм – типично городское явление: вне города и без города он, как таковой, невозможен [4].

Не менее существенной причиной развития терроризма является значительное число безработных в арабских странах, большая часть которых сосредоточена в крупных городах. Безработица, недозанятость, полузанятость такими понятиями можно охарактеризовать состояние значительной массы городского населения. При этом нужно учесть, что безработный на Востоке совсем не похож на безработного в развитых странах Запада. Последний, как правило, имеет профессиональную подготовку, опыт производительного труда в коллективе, а также денежное пособие. Восточный безработный – это человек, который либо никогда не работал, либо трудился урывками ради случайного заработка. В число безработных входит также маргинальная группа попрошаек, воров и контрабандистов, которые могут составлять от одной пятой до одной трети всего городского населения. Значительное число горожан в странах Арабского Востока живет в тяжелейших условиях, не видя для себя никакой перспективы, испытывая отчаяние и безнадежность. Их отчаяние и протест оформляется в категориях традиционалистской идеологии, – подобной той, под влиянием которой новоиспеченные горожане воспитывались в своих селах. Поэтому в городах так легко распространяются лозунги возвращения к «истинному исламу» и отказу от чужих ценностей западного мира.

Особое значение для формирования социальной среды, благоприятной для развития терроризма, имеет тот факт, что в странах мусульманского Востока большое число безработных – молодые люди. Следует также заметить, что это, как правило, страны, где молодежь составляет до 50% от всего населения. И число это постоянно растет. Увеличение населения молодых возрастов от 15 до 30 лет составляет почти 3%. Процесс «омоложения» особенно коснулся населения таких стран, как Египет и Алжир. Естественно, что в таких условиях наибольшее число безработных приходится именно на молодых людей возрастом от 15 до 30 лет. Вообще, в странах Востока молодежь в указанном возрасте составляет до 40% безработных. В отдельных странах, например в Алжире, их удельный вес в начале 1990-х годов равнялся 85%. Это, притом, что 78% населения страны составляет молодежь до 30 лет [5].

Отличительной чертой, имевшей непосредственное влияние на развитие терроризма, было то, что большую часть безработных со-

Процесс урбанизации способствовал росту социальной напряженности. Особенно это касается Египта, где 98% населения сосредоточено на узкой полосе вдоль Нила, которая составляет всего 4% территории страны. В долине и дельте Нила плотность населения достигла 1500 чел. на 1 кв. км. и является одной из самых высоких в мире. Максимального значения плотность населения достигает в Каире, составляя 23700 чел. на 1 кв. км. Всего же горожане составляют свыше 50% населения Египта, причем свыше 61% от этого числа приходится на Каир и Александрию.

В начале 1980-х годов городское население сравнялось по численности с сельским. Во многом это произошло благодаря переселению сельских жителей в города. Их влекла в город надежда найти работу или даже материально преуспеть. Привлекал также более высокий жизненный уровень горожанина, который пользуется рядом льгот, недоступных сельскому жителю. Например, субсидирование продуктами питания и товарами первой необходимости. Уже в 1970-х годах 56% жителей Каира составляли сельские мигранты. Попав в город, они пополняют самые обездоленные слои городского общества. Оторванные от привычной работы, они с трудом могут найти свое место в городской жизни и реализовать свои потенциальные возможности. Естественно, в условиях колоссальной перенаселенности городских кварталов Египта, очень трудно найти не только работу, но достойное жилье. Этим объясняется, что от 25 до 90% населения живут в трущобах, бидонвилях, которые окружают мегаполисы плотным кольцом лачуг, построенных из жести, картона и им подобных материалов. В Каире более 3 млн. жителей не имеют своего жилья, а от 200 до 250 тыс. человек живут на кладбищах – в склепах и т.п. Аналогичная картина существует в других городах ряда арабских стран. Так, в Аммане в «поясе нищеты» живет 17% жителей, в Касабланке – 70%.

Пример Египта подтверждает, что в условиях либерализации экономики многие социальные программы для горожан, в частности, направленные на поддержание твердых цен на товары первой необходимости, оказываются просто невыполнимыми. Население городов остается предоставленным самому себе в решении острых социальных проблем. Трудности властей в обеспечении быстрого и стабильного развития экономики арабских стран оборачиваются значительной социально-экономической разочарованностью масс. Одним из главных факторов недовольства выступает не столько бедность народа, сколько острые социальные контрасты: небоскребы, стоящие над трущобами, дорогие машины, проносящиеся мимо толп нищих и т.д. В результате возникает сомнение в правильности модели развития по западному пути, что формирует спрос на свою, подчеркнуто «антизападную» форму развития. В силу этих причин исламский экстремизм имеет

їхні інтереси, як і завдання практичної діяльності, повинні були збігатися з інтересами громадян, а не держави. Останнє ж унеможливлювало реалізацію політичної функції у тій площині й масштабах, які було запропоновано статутом.

Упорядники нового статуту „не помітили" цієї суперечності й, незважаючи на всю алогічність, наділили громадську організацію надзвичайно масштабними політичними повноваженнями. Це могло стати можливим лише внаслідок того, що названі повноваження були вигідніші самій державі, аніж професійним спілкам. Справа в тому, що у цей постсталінський період політична система країни нагально вимагала пристосування до нових умов повоєнного світу. Саме тому новий етап тоталітарного розвою розбудовувався на декларації засад, за своєю сутністю протиположних ним, на яких ґрунтувався класичний сталінізм. Якщо сталінізм ґрунтувався на безмежному авторитаризмі, то „відлига", відповідно, базувалась на безмежному „народовладді". Принаймні радянська ідеологія робила все для того, щоб переконати в цьому суспільство. З огляду на сказане, поява ідеї перерастання управлінської функції профспілок у політичну була обумовлена наперед. Вона давала можливість говорити про відмову від сталінізму і стверджувати появу принципово нового етапу розвитку політичної системи і, відповідно, соціалістичної державності.

Таким чином, політична діяльність професійних спілок виступила одним із суттєвих чинників, який сприяв трансформації політичної системи в нову тоталітарну якість. Іншими словами: професійні спілки були для держави тим інструментом, який вона успішно використовувала для порятунку своєї політичної системи від неминучої загибелі. І в цьому сенсі є всі підстави говорити про одержавлення масової організації спілчан.

І все ж таки, незважаючи на свою значущість, політична діяльність масової громадської організації – це лише один із штрихів її одержавлення. Не менш значний її сегмент закладався у традиційній для радянських профспілок господарсько-організаторській функції. Підрахунок маркерів, які її характеризують за трьома статутами профспілок, показав всю безпрецедентність розширення. Так, якщо за статутом 1954 р. ця функція містила 4 напрямки господарської діяльності, за статутом 1959 р. – 7, то за статутом, прийнятим у 1963 р., – 13. У 1959 р., порівняно з 1954 р., була додана робота з керівництва постійнодіючими виробничими нарадами, розвиток масового руху винахідників та раціоналізаторів, керівництво науково-технічними товариствами.

Принципово нові за масштабами та значенням завдання з'явились у 1963 р. Профспілки взяли на себе зобов'язання "забезпечення подальшого могутнього піднесення усіх галузей народного господарства, виконання й перевиконання народногосподарських планів, техн-

ічний прогрес, безперервне зростання продуктивності праці". Таким чином, динаміка наростання господарських завдань профспілок упродовж досліджуваного періоду свідчить не лише про стійку кількісну тенденцію їх зростання, а й про принципово якісні зміни. Особливо цим вирізнявся кінцевий етап „відлиги". Не можна не погодитись із тим, що в 1963 р. профспілки взяли на себе державну функцію, оскільки включили до свого статуту боротьбу за виконання загальнодержавних планів, забезпечення могутнього піднесення всіх галузей господарства тощо. Немає сумнівів у тому, що в умовах державної форми власності названі аспекти повинні бути прерогативою держави, а не громадської організації.

Перекладаючи на професійні спілки хоча б часткову відповідальність за господарську діяльність, держава підпорядковувала їх своїм завданням і відволікала або навіть нівелювала завдання суто профспілкові. Крім того, така позиція була вигідна державі і з іншого боку. На профспілки, а через них і на самих трудівників, можна було завжди перекласти відповідальність за зрив або невиконання чергових грандіозних накреслень. Профспілкові ж організації, скажімо, розвиваючи соціалістичне змагання або рух за комуністичне ставлення до праці, сприяли тому, що на державних підприємствах із меншими фінансовими затратами випускалось більше продукції. Отже, замість того, щоб боротись за зниження інтенсивності праці, вони змушені були сприяти її зростанню, тим самим вихолощуючи зміст своєї основної функції. За цих обставин проголошення новою Програмою КПРС, а потім і проектом Основного закону радянської держави загальнонародною для пересічного громадянина ніякого значення, крім пропагандистського, вже не мало.

Таким чином, творці „відлиги", широко декларуючи роль професійних спілок у сфері виробничих відносин, насправді ж підпорядковували їх і використовували в державних інтересах, ігноруючи при цьому інтереси спілчан. Явна гіпертрофія господарсько-організаторської функції призводила до протилежних змін у функції захисту. Постаючи одним із організаторів інтенсифікації праці, профспілкам досить важко було виступати у сфері захисту охорони праці. Але знову ж таки, при аналізі захисної функції за формальними ознаками, складається враження про її стійке нарощування впродовж усього десятирічного періоду, що нами розглядається.

Так, у статуті 1954 р. нами визначено 21 аспект захисту з боку профспілок, у 1959 р. – 24, у 1963 р. – 28. Їх попередній аналіз за текстами статутів не дає якихось серйозних підстав для звинувачень масової організації в ігноруванні захисної функції. Та й тенденція кількісного зростання це підтверджувала. Але навіть із урахуванням зазначеного є всі підстави вважати, що одержавлення масової організації виявиться

в египетском обществе. Только лишь 5% населения оказались на вершине образовавшейся социальной пирамиды. Возросло число зажиточных египтян. 10% населения потребляли 50% всех товаров [2]. При этом, опять же – по официальным данным,– более 37% египтян проживали за чертой бедности. В этот же период обострилась проблема жилья и обеспечения продуктами питания. Свыше 40% продуктов питания Египта составляли импортные товары.

Несомненно, политика «инфитах» имела и положительные стороны: наметился рост инвестиций в экономику Египта, активизировалась предпринимательская деятельность, возросли доходы от туризма. Но эти достижения блекнут на фоне острых социальных противоречий, которые были вызваны либерализацией экономики. Существенным элементом процесса социально-экономического развития стран «третьего мира» стала урбанизация. Огромное число крестьян и мелких сельских ремесленников в процессе развития либерализации экономики разорялось и уходило в города. Отчуждение массы людей от средств производства напрямую было связано с трансформацией сельской общины, переходом от традиционной экономики к современному производству на новой капиталистической основе, к новому укладу жизни, с обострением демографической ситуации, урбанизацией и ростом численности городских пауперов [1, с. 73].

Характерной чертой социально-экономического развития многих развивающихся стран стал «демографический взрыв». Существенные социальные преобразования, произошедшие за годы независимости, вызвали резкое сокращение смертности среди населения. Это было достигнуто благодаря широкому применению антибиотиков, контролю над эпидемиями, налаживанию акушерской службы и массовой вакцинации населения. Произошел переход от традиционного типа воспроизводства населения с высокой рождаемостью и высокой смертностью к новому режиму, основанному на снижении смертности при одновременном сохранении высокой рождаемости. Все это явилось причиной демографического «взрыва». Наиболее четко этот процесс прослеживается на примере Алжира и Египта – двух наиболее крупных стран арабского мира. Демографический рост наблюдается также в Палестине. Казалось бы, пятидесятилетний арабо-израильский конфликт не благоприятствует росту здесь арабского населения. Однако, по данным официального отчета фонда демографических исследований при ООН, население Западного берега реки Иордан и сектора Газа возрастет в два раза и к 2015 г. составит 6 млн. человек [3]. Сейчас же по данным переписи 1997 г. население ПНА чуть составило 2,9 млн. чел.; из них 1,9 млн. чел. живет на Западном берегу р.Иордан и 1 млн. чел. – в секторе Газа. При нынешних темпах роста в скором времени население палестинской автономии вполне может превысить население Израиля.

низации. Экономика развивающихся стран не смогла выдержать конкуренции с промышленно развитыми странами Запада. Особенно четко неравные условия этого соперничества видны на примере сельского хозяйства. Крестьяне арабских стран не могли конкурировать с западными фермерами, которые использовали механизированный труд, химические удобрения и получали существенную помощь от своих правительств. Естественно, их продукты были дешевле и качественнее тех продуктов, которые вырастили крестьяне, постоянно зависящие от природных условий и использующие ручной труд. Быстрое вовлечение стран Ближнего и Среднего Востока в мировое капиталистическое хозяйство опережало развитие процессов, приводящих к становлению капиталистической формации. Это, в частности выражается и в том, что расширение разнообразных хозяйственных связей между капиталистическим «центром» и «периферией» происходит быстрее, чем становление и развитие соответствующей социально-экономической структуры в самих освободившихся странах [1]. Вся эта сумма противоречий создает сильный потенциал для революционного взрыва.

Наиболее глубокие последствия этого процесса имели место в Египте. Именно здесь была отмечена и наибольшая активность мусульманских экстремистов. С приходом к власти президента Садата, в стране произошли серьезные изменения. Во внутренней политике был провозглашен новый курс, в основе которого лежали принципы развития рыночных отношений, переориентации внешнеэкономической деятельности, доступности египетской экономики для западных инвестиций. Такая политика получила название «инфитах» («открытые двери»). С началом ее реализации в 1974 г. произошел откат от прежних достижений в области социальной политики. Уже в 1977 г. под давлением МВФ в Каире было решено сократить вдвое дотации на поддержание твердых цен на товары первой необходимости. В этот момент дотации составляли 1,3 млрд. долларов США в год, прежде всего на хлеб, сахар, топливо, дешевые ткани. Многие социальные программы были закрыты. Экономическая активность политики «инфитах» ограничилась в основном открытием новых банков и созданием предприятий в сфере услуг, то есть тех сфер, в которых возможен быстрый оборот капитала. Эти денежные средства способствовали обогащению частного сектора экономики. Государство в этих условиях терпело убытки. Сократились поступления в госбюджет. Это, в свою очередь, вызвало снижение зарплаты. Так, за период 1974-1981 гг. доля зарплаты по госбюджету снизилась с 46 до 31%. Реальная же зарплата уменьшилась в два раза. В этот же период инфляция составила, по официальным данным, 20% в год, а по подсчетам независимых экспертов – 40%. Политика «инфитах» вызвала резкую дифференциацию

при детальному вивченні кожного з аспектів. Наприклад, участь профспілок у підвищенні інтенсивності праці через різноманітні форми соціалістичної змагальності не могла не позначитись на стані охорони праці, що знаходилась у сфері їхньої компетенції.

Важко сказати, чи не причиною підвищеного травматизму було соціалістичне змагання, розгорнуте на честь XXII з'їзду КПРС. Саме в рік його проведення мало місце значне зростання виробничого травматизму в багатьох областях УРСР. У 1961 р., порівняно з попереднім роком, він зріс у Закарпатській майже на 13%, у Херсонській на 16,5%, а в Чернігівській аж на 40% [13]. Звичайно, цю залежність та причиново-наслідковий зв'язок треба ще доводити, але навіть із урахуванням цього наведений приклад виглядає досить-таки симптоматичним.

Рівною мірою це можна сказати й про такий важливий аспект профспілкового захисту, як участь у плануванні та регулюванні заробітної плати, яка по суті заперечується їхньою відповідальністю за виконання виробничих планів і впровадженням технічно обґрунтованих норм виробітку. З точки зору інтересів адміністрації підприємств під останніми розумілося їхнє максимальне збільшення при мінімальній оплаті праці. Профспілки ж повинні були відстояти протилежну позицію. Але як вони могли досягти оптимального варіанту, якщо одночасно відповідали за регулювання заробітної платні, нормування праці й виконання та перевиконання державного плану. Одна частина їхніх завдань заперечувала інші. А все разом зменшувало їхній захисний потенціал і первісне призначення, збільшуючи одночасно підпорядкованість державі.

Знову ж таки, якщо виходити з ідеального стану справ, тобто з повного збігання інтересів держави та громадян, то цілком можливо, що таке поєднання профспілкових завдань й має право на існування. Однак наявність високого ступеня конфліктності в суспільстві, яка мала місце практично впродовж усього десятиріччя й викликалась відставанням соціальної сфери, сільського господарства тощо, не дає щонайменших підстав стверджувати наявність подібної гармонії. А це означає, що підстав для декларації відповідних завдань у масової організації не було. Отже, якщо ж вони нею все ж таки виголошувались, то виголошувались не в інтересах профспілок, а в інтересах держави, яка ці широкі функції профспілкам передала, що врешті теж засвідчує лише одержавлення останніх.

Не менше можливостей для одержавлення профспілок передбачала й виховна функція організації. У сфері компетенції останньої знаходились клуби, будинки й Палаци культури, червоні кутки, бібліотеки тощо. Саме матеріально-технічна база масової організації дозволяла їй охоплювати значну кількість трудящих різноманітними гуртками технічної творчості й художньої самодіяльності. Звичайно, питання одержавлення профспілок через функцію виховання нами б не ставилось,

якби йшло не про пропаганду ідеологічних догм, а про формування людської свідомості на основі загальнолюдських гуманних цінностей та принципів.

Аналіз профспілкових статутів засвідчує інше. Укладачі статутів радянських профспілок із одного його варіанта до іншого переносили тезу про допомогу спілчанам та їхнім сім'ям у підвищенні ідейно-політичного рівня й розповсюдженні політичних знань. Найвідвертішим був статут 1963 р., у якому з цього приводу зазначалось, що „Профспілки виховують трудящих у дусі комуністичної свідомості та ідейності, радянського патріотизму, комуністичного ставлення до праці й суспільної соціалістичної власності, прищеплюють робітникам і службовцям високі моральні принципи, втілені у моральному кодексі будівника комунізму..." [10, с.8-9].

Наведений витяг повністю підтверджує ідеологічну упередженість професійних спілок. Якщо ж до цього додати, що марксизм-ленінізм, на якому ґрунтувалась комуністична свідомість і яку профспілки так настійливо брались прищеплювати спілчанам, була державною ідеологією, то можливі сумніви стосовно їх одержавлення повинні зникнути самі по собі ще до їх виникнення. Для підсилення аргументації залишається додати, що в кожному із статутів в обов'язок професійним спілкам ставилась ще й допомога сім'ям у комуністичному вихованні дітей.

Таким чином, як показує аналіз профспілкових функцій, процес одержавлення масової організації в період „відлиги" здійснювався, передусім, через їх функціональну діяльність. Формальною підставою для цього було теоретичне ототожнення інтересів громадян і держави. Що це було: наперед продуманий крок влади, озвучений її теоретиками, чи їх добросовісна омана? Відповідь на це питання ще треба шукати. Але безперечним лишається одне: з цієї ідилії виводилось беззаперечно хибне твердження про особливий характер держави, метою функціонування якої проголошувалось виключно благо народу. Останнє ж принципово викривляло первісне призначення профспілок.

Замість реального захисту трудящих вони змушені були взяти на себе аспектне управління державними й господарськими справами, що надало їхній діяльності відвертих політичних і господарських рис. Іншими словами, була створена принципово нова модель профспілкової діяльності. Професійні спілки стали організатором широких верств спільноти, зусилля якої спрямовувались на зміцнення й розбудову економічних засад держави. Остання ж, у свою чергу, в міру свого розуміння потреб і власних можливостей, розподіляла колективно вироблені блага між спілчанами, які складали переважну більшість населення країни. До речі, теж не без участі профспілок, бо їх статут у редакції 1963 р. проголошував, що „Профспілки беруть участь у проведенні контролю над мірою праці і над мірою споживання..." [10, с.8].

ББК Т 3 (539=Ара) 63-67

Разумный В.В.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕРРОРИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В АРАБСКИХ СТРАНАХ В 1968-1998 ГГ.

Данная статья посвящена проблеме социально-экономических предпосылок деятельности террористических организаций в арабских странах. Автор приделяет внимание проблемам безработицы, образования и социальной дифференциации в странах Ближнего Востока. Эти факторы влияют на деятельность экстремистских организаций.

Деятельность религиозно-мотивированных террористов в конце XX века стала проблемой, угрожающей безопасности и стабильности отдельных государств и даже континентов. Анализ деятельности мусульманских экстремистов, которые осуществляли суицидные террористические атаки во второй половине XX в., позволяет определить социально-экономические причины активизации радикальных группировок. Это также даст возможность выявить корни и социальную базу мусульманских экстремистов. Поэтому данная проблема, бесспорно, является актуальной и заслуживает изучения на должном научном уровне.

Хронологические рамки статьи очерчены событиями 1968 и 1998 годов. Первая дата связана с созданием организации «Народный фронт освобождения Палестины – Главное Командование», которая сделала ставку на террористические операции с использованием смертников. Вторая дата связана с терактами в Кении и Танзании, осуществленными террористами-смертниками организации «аль-Кайида». На наш взгляд, изучение деятельности террористов-смертников именно в этот тридцатилетний период позволит понять причины и социально-экономическую базу этого явления.

Данная проблема была недостаточно освещена в работах исследователей. Только лишь некоторые детали, связанные с деятельностью террористов, нашли отражение в статьях и монографиях специалистов-востоковедов. В первую очередь, необходимо выделить работы зарубежных авторов – американских исследователей Назира Айюби и Хасана Ансари. Вопросы деятельности террористов-смертников в странах Ближнего Востока были отражены в работах российских востоковедов А.А. Игнатенко, Е.М.Примакова, В.К. Виганда.

Крах идеологии арабского национализма означал также конец иллюзий особого экономического развития арабских стран. В начале 1970-х годов эти страны оказались подвержены влиянию процесса модер-

нашествието на демократите. – София, 2001; Калинова Е., Баева И. Българските преходи 1939-2002. – София, 2002 и др.
3. См.: Bischof H. Analyse der ersten freien Wahien in Osteuropa (Ungarn, Tschechoslowakei, Rumänien, Bulgarien). – Bonn, 1990; Höpken W. Die Wahlen in Bulgarien-ein Pyrrhussieg für die Kommunisten? // Südosteuropa, 1990. – №7-8; Mittel-und Osteuropa auf dem Weg in die Europdische Union. – Gütersloh, 1994 и др.
4. Шабунина В.А. Болгария: На пути демократических преобразований / Революционные преобразования в странах Восточной Европы: причины и следствия. – М., 1990. – Ч. 1. – С. 37-38.
5. Зудинов Ю.Ф. Болгария: политические метаморфозы первого посттоталитарного пятилетия / Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997. – С. 28.
6. Там же. – С. 32.
7. Чорний В. Історія Болгарії. – С. 349.
8. Болгария в XX веке. Очерки политической истории. – М., 2003. – С. 442.
9. Държавен вестник. – София, 1991. – 13 юли.
10. Там же.
11. Калинова Е., Баева И. Указ. соч. – С. 326.
12. Конституцията и демократическите промени в България. – София, 1996. – С. 156-157.
13. Калинова Е., Баева И. Указ. соч. – С. 313-314; Мілова М. Указ. соч. – С. 279-280.
14. Мачку Е. Преобразование коммунистического тоталитаризма и посткоммунистическая системная трансформация: Проблемы, концепции, периодизация // Полис. – 2000. – №4.
15. Болгария в XX веке. – С. 445; Крапивин А.В. Внешняя политика Болгарии в 1995-2006 гг. // Вступ до міжнародних відносин. – Донецьк, 2006. – Вип. 5. – С. 97.
16. Крапивин А.В. Внешняя политика Болгарии в 1995-2006 гг. – С. 97, 99.

Все зазначене вище вимагає визначення тієї ланки, яка дозволила принципово видозмінити внутрішню сутність і призначення наймасовішої організації трудящих. Уже перше знайомство з профспілковими статутами дозволяє це зробити без будь-яких зайвих зусиль. Нею є визнання профспілками КПРС керівною та спрямовуючою силою суспільства. „Радянські профспілки, – зазначалось, наприклад, у статуті, прийнятому в1954 р., – проводять усю свою роботу під керівництвом Комуністичної партії...” [11, с.2]. За роки „відлиги” щонайменших натяків на необхідність самостійного курсу з боку профспілок за їх основоположними документами нами не виявлено. Навпаки, у кожному наступному статуті, прийнятому за час “відлиги”, профспілки розширяли свою залежність від партії влади, хоча їх укладачі й намагались не висувати це на перший план.

Так, у статутах 1959 та 1963 рр. із цього приводу досить скромно констатувалось, що „Профспілки СРСР згуртовують робітників і службовців навколо партії, мобілізують їх на боротьбу за побудову комуністичного суспільства”. А в статуті 1954 р., прийнятому невдовзі після смерті Й.В.Сталіна, до цього додавалась і неухильна боротьба за підвищення матеріального й культурного рівнів трудящих, і виховання робітників та службовців в дусі інтернаціоналізму, і встановлення братських зв’язків з трудящими усіх країн, і, навіть, „всебічне зміцнення активної оборони Радянської Батьківщини від агресивних дій її ворогів” [11, с.4].

Отже, „керівна і спрямовуюча” сила суспільства за часів “відлиги” виступала своєрідною основою одержавлення професійних спілок. І це незважаючи на те, що на конституційному рівні назване положення ще не було закріплене. Хоча, судячи з проекту нової Конституції, наміри щодо цього положення у влади були серйозні [6, с.401]. „Відлига”, залишаючи професійним спілкам роль „приводного паса”, не могла попередити або хоча б загальмувати подальший процес їх одержавлення. Тому з огляду на цю обставину процес його наростання був зумовлений наперед ще від самих її витоків. І це незважаючи на її ідеологему народовладдя, яка логічно випливала з побудови комуністичного суспільства.

До цього залишається додати декілька прикінцевих висновків, що випливають із контексту. По-перше, із впевненістю можна стверджувати, що впродовж досліджуваного десятиріччя простежується стійка тенденція розростання функцій радянських профспілок, які містили в собі колосальні можливості їхнього одержавлення.

По-друге, новий етап одержавлення професійних спілок був підпорядкований загальній меті „відлиги”: пристосуванню радянської моделі тоталітарних відносин до умов повоєнного світу, одним із наріжних каменів якого був демократизм. Штучно наповнюючи профспілкову

діяльність невластивими функціями, влада створювала ілюзію демократизму, залишаючи незмінною його первісну сутність політичної системи.

По-третє, характер одержавлення наймасовішої організації трудящих дозволяє зробити висновок про витонченість цього процесу порівняно з його попереднім етапом. За лаштунками словесної еквілібристики приховувався значно досконаліший механізм утримання трудящих у межах політико-ідеологічних догм. Самі ж профспілки все більше перетворювались на засіб, за допомогою якого багатомільйонні маси трудящих слухняно йшли у напрямку, визначеному партійними постулатами.

До сказаного варто додати, що подальше поглиблене дослідження поставленої проблеми може здійснюватись через аналіз організаційної структури наймасовішої організації та вивчення механізму самого процесу її одержавлення на рівні профспілкових організацій різних галузей господарства. Цікавими, у зв'язку з цим, видаються й дії партійних організацій, у сфері керівництва яких вони знаходились. Комплексне дослідження проблеми одержавлення масової організації трудящих в один з найбільш „демократичних" етапів радянського тоталітаризму дозволить, на нашу думку, врахувати цей сумний досвід профспілкам сьогодення, які знаходяться на шляху вироблення оптимальних взаємостосунків із державними інститутами влади.

РЕЗЮМЕ

Среди многих аспектов огосударствлениея профсоюзов для анализа автором выбрано лишь их уставные полномочия. Делается вывод о наличии стойкой тенденции разростания внешнедемократических обязательств профсоюзов в период «оттепели», что послужило основой для их огосударствления в более изысканной форме, чем на прежней стадии развития.

SUMMARY

Among numerous aspects of making the trade unions state-bound the author has selected only their status powers for the analysis. The conclusion of the presence of stable tendency of expansion of external democratic trade unions' obligation is being made in the period of "the Thaw", and that served as a ground for their making state-bound in a form more keen and exquisite than at the previous stage of development.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верт Н. История Советского государства. 1900 – 1991: Пер. с фр. – 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, Издательство «Весь мир», 2002. – С. 377. – 431.

социальных и экономических проблем отодвинуло на достаточно долгий период вступление страны в ЕС, только 1 января 2007 г. Болгария стала членом Евросоюза [16].

Таким образом, пройдя сложный путь трансформации системы политической власти Болгария, несмотря на многочисленные проблемы и трудности, не избавившись от части их, усилиями своей политической элиты, сумела к началу XXI века оформить новую расстановку главных политических субъектов при сохранении основных целей развития и груза нелегких проблем. Оформилась и новая позиция Болгарии в системе европейского и мирового порядка.

РЕЗЮМЕ

У роботі проаналізовано посттоталітарні трансформації політичного режиму в Республіці Болгарії і зроблений акцент на розстановці головних політичних суб'єктів при збереженні основних цілей розвитку і вантажу нелегких проблем.

SUMMARY

The author of the article considers the issues of post-totalitarian transformation of the political regime in the republic of Bulgaria and emphasizes the alignment of the main political agents while maintaining the main objectives of development and the burden of difficult problems.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. См.: Мілова М.І. На шляху до парламентської демократії: болгарський варіант. – Одеса, 2005; Іванов Є.В. Еволюція зовнішньої політики Болгарії в 1985-1991 рр. Дис. канд. іст. наук. – Одеса, 2007; Его ж. Влада і демократизація суспільства в Народній Республіці Болгарія (1985-1989 рр.) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – Вип. 34. – Чернігів, 2006. – №4; Чорній В. Історія Болгарії. – Львів, 2007; Крапивин А.В. Внешняя политика Болгарии в 1995-2006 гг. // Вступ до міжнародних відносин. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Вип. 5; Восточная Европа на историческом переломе (очерки революционных преобразований 1989-1990 гг.). – М., 1991; Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997; История антикоммунистических революций конца XX века. Центральная и Юго-Восточная Европа. – М., 2007; Власть – Общество – Реформы. Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века. – М., 2006 и др.
2. См.: Михайлов С. Възрожденският процес в България. – София, 1992; Денчев К. Восточная Европа после социализма: поиск новых парадигм. – Габрово, 1997; Чакъров К. От втория етаж към

ких сил, состоявший из нескольких десятков малых партий, создать централизованную партию с партийным аппаратом и жестким членством. И.Костов и его сторонники сделали многое, чтобы «укоренить» партию в обществе.

Для достижения этой цели они создали по всей стране партийные клубы, открывали кафе для молодежи, строили игровые и спортивные площадки для детей, устраивали читальни для пожилых людей [13].

Десятилетний опыт политической трансформации в Болгарии свидетельствовал, что процесс становления и развития демократии в стране был сложным и неравномерным. Не удалось за этот период сформировать сильное гражданское общество [14]. Оно не стало важным фактором общественной активности и давления на неэффективные государственные институты. К концу XX в. Болгария не являлась полностью консолидированной демократией, демократический процесс наталкивался и продолжает наталкиваться в своем развитии на определенные трудности.

В сфере внешней политики происходили не менее важные трансформации, чем во внутриполитической. Курс взятый еще в начале 90-х годов правительством Д.Попова на поиски гаранта безопасности страны и лице североатлантических структур, поддерживался в большей или меньшей степени (в зависимости от политической ориентации) всеми последующими правительствами Болгарии. Полную поддержку оказывали ему и оба первых болгарских президента – сначала Ж.Желев, затем П.Стоянов.

Произошла провозглашенная в начале трансформационного периода переориентация в направлении североатлантических структур, а страна стала интенсивно готовиться к вступлению в НАТО, последовательно продвигаясь в фарватере военно-политических интересов Альянса в Европе и, в частности, в Балканском регионе. Болгарская армия спешно провела военную реформу, разработала план действий, связанных с подготовкой к вступлению страны в НАТО. По подсчетам болгарских экспертов, перестройка военной и коммуникационной техники в соответствии с натовскими стандартами обошлась стране в 15-20 млрд. долл. (надо учитывать и то, что ежегодный взнос для стран-членов НАТО составляет 1,5 млрд. долл.) [15]. Понятно, что часть расходов за заслуги Болгарии перед НАТО в косовском кризисе Альянс взял на себя, однако большую часть средств выделялась в виде льготных кредитов.

Несомненно, такая демонстрация лояльности усилила доверие НАТО к Болгарии, вскоре страна получила приглашение вступить в Альянс, что и произошло весной

2004 г. Тогда же, в конце 90-х годов, Республика Болгария стала ассоциированным членом Европейского Союза, но большое число

2. Докашенко В.М. Одержавлення профспілок у методології неприйнятої Конституції // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – №14 (94) грудень. – С. 173-184.
3. Докашенко В.М. Профспілки у системі тотального контролю (середина 50-х – середина 60-х рр. XX століття) // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2005. – Вип. 17. – С. 231-237.
4. Докашенко В.М. Профспілкове членство у зіставленні прав і обов'язків (середина 50-х – середина 60-х рр.) // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 2. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2004. – С. 42-55.
5. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик. Утвержден VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года. – М.: Политиздат, 1956. – 20 с.
6. Конституция Союза Советских Социалистических Республик. Основной Закон. ПРОЕКТ // Пыжиков А.В. Хрущёвская «оттепель». – М., 2002.
7. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Головний редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – К., 2002. – С. 461-510.
8. Політична історія України. XX століття. Том 6. Від тоталітаризму до демократії (1945-2002) / Керівник тому О.М. Майборода. / Редакційна колегія І.Ф. Курас, Ю.І. Шаповал, Ю.А. Левинець та ін. – К.: Видавництво "Генеза", 2003. – С. 97-166.
9. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 р. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – 47 с.
10. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом профспілок СРСР. – М.: Профиздат, 1963. – 49 с.
11. Устав профессиональных союзов СССР. Утверждён XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1955. – 31 с.
12. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. – К.: ВПЦ «Київський університет». – 2002. – 376 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, Ф. 2605, оп. 8, спр. 1629, арк. 37.

ББК Ф 66.72 (4 УКР)

Захарова Л.М.,
Концур В.В.

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПОЗАЕКОНОМІЧНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПРАЦІ (1956 –1964 рр.)

У статті автори розглядають механізм втягування професійних спілок до позаекономічного стимулювання мотивації праці робітників України в період хрущовської "відлиги" і доводять прагнення тоталітарного режиму підмінити матеріальне заохочення ідеологічною обробкою трудящих із метою самозбереження.

Багатоаспектність діяльності професійних спілок вимагає виокремлення того аспекту, який би дав змогу простежити суспільні процеси на базі громадської організації в усій їх багатогранності, суперечливості та розмаїтості. Таку можливість надає виховна функція радянських професійних спілок, адже вона посідала одне з провідних місць у діяльності наймасовішої громадської організації і її зміст найбільш яскраво демонструє процеси одержавлення, політизації та ідеологізації цієї організації в умовах тоталітарної держави.

Демократичні за своєю первісною суттю, професійні спілки зазнали вражаючого деформаційного впливу тоталітарної системи. У зв'язку з цим виглядає актуальним переосмислення досвіду діяльності радянських профспілок. Вияв усіх метаморфоз, привнесених до суті профспілкової діяльності тоталітарною державою та правлячою на той час партією, дозволить швидше і якісніше сформувати сучасну концепцію профспілкового руху, допоможе позбавити її непритаманних для цієї громадської організації функцій, завдань та напрямків діяльності. Одним із таких напрямків була участь громадської організації у стимулюванні праці робітників.

Проблема позаекономічного стимулювання праці на попередніх етапах становлення нашої держави ще недостатньо досліджена сучасною українською історіографією. Деякі з аспектів цієї проблеми ставилися радянською історіографією [1], але через однобічність висвітлення та ідеологічну упередженість зазначені видання цінні не стільки своєю аналітичністю, скільки джерелознавчим аспектом. Спробу об'єктивно проаналізувати проблему позаекономічного стимулювання праці на різних етапах розвитку тоталітарної держави здійснили сучасні науковці Н.В. Примуш, А.А. Кондрацький, В.М. Докашенко та Т.А. Ніколаюк [2].

Метою даного дослідження є з'ясування механізму втягування професійних спілок до позаекономічного стимулювання мотивації праці

на модель парламентской демократии, формирование сильных крупных партий имело и имеет важнейшее значение для функционирования всей политической системы.

Неоднократно проходившие в 90-е годы парламентские выборы стали важной проверкой политической живучести болгарских партий. Хотя на последних выборах в разных странах принимали участие от полутора до пяти десятков партий, в парламент проходили, как правило, пять-семь партий и блоков, которые и являются партиями, имеющими реальный политический вес в обществе.

Во второй половине 90-х годов в ряде стран были приняты новые законы о партиях или в старые внесены поправки, ужесточающие порядок создания партий.

Что касается финансирования, то в ряде стран избирательное законодательство предусматривает выделение государством средств политическим партиям на проведение избирательной кампании (в Болгарии – около 100 тыс. долл. – А.К.) [11].

Оценивая организационное состояние партий, нужно иметь в виду, что в странах региона почти отсутствуют массовые партии. Исключением являются посткоммунистические партии Болгарии и Румынии. В Болгарской социалистической партии состоит около 300 тыс. человек, а в Партии социальной демократии Румынии – почти полмиллиона членов. Соответственно больше всего членством в партиях охвачены румыны (12 %) и болгары (7 %) [12]. В странах Центральной и Восточной Европы этот показатель составляет не более 3-5 %.

Большинство партий в Болгарии опираются в своей деятельности на узкий круг активистов. Поэтому ведущие партии пытаются увеличить свою политическую силу при помощи установления контроля над средствами массовой информации, экономического и политического клиентелизма. Многие партии строятся на базе личной преданности лидеру партии и жесткой субординации. Часто партийные руководители осуществляют диктат, единолично определяя кадровую политику, программу и политический курс, средства политической борьбы.

Для партийной системы Болгарии характерен глубокий раскол на левых и правых, слабость центристских политических сил.

Правые силы и их партии оказались, как показывает опыт 90-х годов, практически во всех постсоциалистических странах более радикальными, более идеологизированными, более авторитарными, но менее компетентными при осуществлении власти, чем левые. К концу прошлого столетия в регионе существовали лишь две сильные правоцентристские (либеральные) партии – Гражданская демократическая партия (В.Клаус) в Чехии и Союз демократических сил (И.Костов) в Болгарии. И.Костову в 1995-1997 гг. удалось из аморфного демократического движения, каким тогда был Союз демократичес-

Несмотря на то, что в 90-е годы демократические парламентские выборы в большинстве постсоциалистических стран состоялись не менее трех раз (в Болгарии – пять раз, дважды выборы были досрочными), в них принимает участие все еще множество партий и блоков. В Болгарии в выборах 1997 г. участвовали 35 партий и движений (4 %-ный барьер преодолели только 5) [8].

Фундаментом демократического правового государства является конституция. Новые конституции в большинстве стран Восточной Европы были приняты достаточно быстро – в 1990-1991 гг. При их подготовке законодатели опирались на традиции, опыт прошлого, а также западные, прежде всего немецкую, австрийскую и французскую, Конституции.

Конституция, принятая после революционных событий конца 80-х годов в Болгарии, была направлена прежде всего на недопущение концентрации власти в руках одного человека-автократа. Она предусмотрела формирование сильного однопалатного парламента, способствующего консолидации правительственной власти. В итоге в стране утвердилась парламентская система и парламент получил конституционное преимущество перед исполнительной властью [9].

Реальная позиция парламента в Болгарии определяется соотношением партийных сил в нем и квалификацией парламентариев. Парламент, состоящий из большого числа перессорившихся партий, не в состоянии ни создать стабильное правительство, ни противостоять президенту. Среди компетенций парламента, укрепляющих его позиции, необходимо выделить законодательную, утверждение правительства и контроль за его деятельностью, право объявления референдумов.

Контрольная функция парламента в отношении исполнительной власти реализуется депутатами через право постановки вопроса о вотуме доверия правительству. Для этого в Болгарии необходимы подписи 20 %.

Институт президентства в условиях плюралистического состава парламента должен обеспечивать стабильность власти, единство государства и его персонификацию. Президент в Болгарии выполняет роль политического арбитра, координатора деятельности государственных органов и медиатора между ними в случае возникновения конфликта

Реальные политические позиции президента определяются способом его избрания, объемом конституционных прав, стилем осуществления власти, политическим авторитетом и пр.

В настоящее время лишь президенты Албании, Венгрии и Чехии избираются парламентом, в остальных странах Восточной Европы – в ходе всеобщих и прямых выборов [10].

Поскольку в Болгарии после событий 1989-1991 гг. была реализова-

робітників України в період хрущовської “відлиги”. Поставлена проблема набуває особливого інтересу з урахуванням тієї обставини, що цей процес передбачається простежити на одному з ”найдемократичніших” етапів тоталітаризму.

Проблема інтенсифікації праці робітників за відсутності матеріальних благ гостро постала ще на етапі становлення Радянської держави, особливо в період прискореної модернізації промисловості, започаткованої в 1929 р. На думку письменника А. Платонова, розгортаючи цей процес, держава розраховувала на “максимально героїчну людину”, яка “створює будівлю соціалізму в убогій країні, здобуваючи первинну речовину для нього зі свого тіла” [3]. Щоб змусити громадян молодої держави працювати без матеріального заохочення, партійне керівництво СРСР широко застосовувало позаекономічні стимули, такі як ідеологічна обробка свідомості трудящих, моральне заохочення, а також каральні заходи щодо тих громадян, які не бажали “свідомо ставитися до праці”.

За часів десталінізації партійно-державне керівництво було змушене відмовитись від каральних заходів, демонструючи активну демократизацію всіх сфер життя країни. Щоб запобігти зниженню інтенсивності та продуктивності праці, основний акцент було зроблено на посилення ідейного впливу на трудящих та штучне створення у країні атмосфери героїчного прориву до комуністичного майбутнього. Така широкомасштабна кампанія передбачала максимальну масовість учасників та перманентний контроль за її втіленням в життя. Серед усіх, існуючих на той час організацій, профспілки як наймасовіша та найдемократичніша за своєю суттю організація трудящих, ідеально відповідали партійним критеріям щодо виконавця курсу КПРС, про що промовисто свідчать численні партійні постанови. Так, наприклад, постановою Пленуму ЦК КПРС від 1957 р. центральним завданням профспілок визначалась “боротьба за подальший могутній підйом усіх галузей народного господарства, …за виконання та перевиконання народногосподарських планів, за технічний прогрес, за безперервний ріст продуктивності праці, …за максимальне використання всіх резервів та можливостей для швидкого зростання промислового та сільськогосподарського виробництва…” [4].

Задля обробки трудящих мас та “виховання нової людини” в країні організовувались різноманітні заходи, покликані підвищити трудову активність робітників та колгоспників: масові громадські огляди та рейди перевірки організації праці, стану робочих місць, використання техніки, постійно діючі виробничі наради, економічні та виробничо-технічні конференції, дні передових бригад, взаємоперевірки виконання соціалістичних зобов’язань, зустрічі з відомими людьми виробництва, усні та звукосвітлові журнали, кіногазети, сатиричні листки, вечірні універ-

ситети культури та багато інших видів масового виховання трудящих. Незважаючи на численність таких заходів, найефективніше проблему позаекономічного стимулювання праці вирішувало соціалістичне змагання, яке перебувало у сфері діяльності професійних спілок.

У період "відлиги" відбувається бурхливий розвиток такої форми соціалістичного змагання як рух за комуністичне ставлення до праці (рух за комуністичну працю).

Досліджуючи соціалістичне змагання, ми виходимо з того, що воно було засобом організації та стимулювання росту виробництва. Зазначимо, що в загальноприйнятому сенсі такий вид діяльності притаманний лише адміністрації підприємства, а не організації, покликаній захищати права трудящих. У радянській же науковій та науково-популярній літературі ситуація змальовувалась кардинально протилежна: соціалістичне змагання традиційно розглядалось як суто профспілкова сфера діяльності. Радянські науковці традиційно пояснювали це явище особливостями організації життя в соціалістичному суспільстві, яке "гармонійно поєднує особисті й громадські інтереси, забезпечує єдність цілей держави й трудящих, породжує пряму зацікавленість у досягненні кращих результатів" [5]. Та й профспілки визнавали соціалістичне змагання важливим напрямком своєї роботи. Наприклад, у статутах цієї громадської організації трудящих, які було прийнято в 1954 та 1959 рр., організація соціалістичного змагання робітників та службовців очолювала список її функціональних обов'язків [6].

У результаті активної діяльності партійних і профспілкових організацій динаміка зростання кількості учасників руху за комуністичну працю була вражаючою. Так, вже в 1959 р. в архівних матеріалах наводились дані про те, що рухом було охоплено 10 % всіх працюючих Української РСР [7], а на 1963 р. їхня кількість складала вже 46 %, як стверджують автори "Нарисів історії професійних спілок України" [8]. Тобто за 4 роки до цієї форми змагання було залучено майже половину працюючого населення республіки.

Важливою складовою руху за комуністичну працю був моральний бік питання, а саме виховання нової людини – будівника комунізму. Для неї партійні ідеологи виробили моральний кодекс, який включав у себе ряд принципів, що являли собою симбіоз загальнолюдських якостей та партійних інтересів. Відкривав список такий моральний принцип, як "відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, до країн соціалізму", а за ним – принцип "сумлінної праці на благо суспільства" [9]. Таким чином загальнолюдські моральні норми КПРС підпорядкувала своїй політиці, а трудову активність робітника спрямувала на суто суспільні, тобто свої інтереси.

Судячи з архівних матеріалів, введення нової форми змагання суттєво не поліпшило ситуації на підприємствах, які змагались за звання

и местных органах власти, на определенный ореол инициатора разрушения автократического режима. Она призывала к взаимодействию, в том числе и в послевыборный период, всех заинтересованных в строительстве демократического социального государства.

Избирательная кампания Союза демократических сил базировалась на полном отрицании социалистического прошлого, на резкой критике деятельности БКП как правящей партии, на принципиальном отказе от какого-либо сотрудничества с БСП.

Результаты социологических опросов, проводившихся незадолго до выборов, а также прогнозы некоторых политологов предсказывали победу БСП. Лидеры Союза демократических сил были настроены весьма оптимистически, если не сказать – излишне самоуверенно [6]. Однако без тщательной политической подготовки было трудно рассчитывать на большой успех.

В выборах приняли участие 40 политических партий, объединений и движений, из них 16 – в рамках единого блока Союза демократических сил. БСП получила 52,75 % всех мандатов, а Союз демократических сил – 36 % [7].

На тот момент Болгария была единственной страной региона, где посткоммунисты, инициировав переход к демократии, опередили рост настроений, отторжения прежнего режима и одержали победу на первых свободных парламентских выборах.

От верных установок на политическую трансформацию болгарского общества, которые БСП сумела позаимствовать у ушедших вперед по этому пути соседних стран, предстояло переходить к их адаптированию, внедрению в жизнь. Этот процесс оставался мирным, но растянулся на длительный период и сопровождался – по мере развития партийно-политической системы – напряженной политической борьбой, в ходе которой решались все те же задачи революционных преобразований.

Именно демократические выборы позволили тем или иным политическим силам, партиям занять соответствующую нишу в политической системе. Вместе с тем первые демократические выборы явились лишь прецедентом. Опыт стран региона показал, что такие выборы должны состояться несколько раз, чтобы общество наконец осознало, что только таким путем можно сменить, завоевать или утратить власть.

В большинстве государств принята пропорциональная система выборов в парламент (в его нижнюю палату, если сложился двухпалатный парламент), т.е. голосование осуществляется по партийным спискам. Преобладает пропорциональная система в многомандатных округах, когда избиратели голосуют за представителей партии в масштабах округа. При этом места в парламенте распределяются в зависимости от влияния партии в округе.

ровано 80 партий и движений, в подавляющем большинстве антикоммунистической ориентации. Во-вторых,. БКП лишилась практически всех своих союзников. Болгарский земледельческий народный союз. Отечественный фронт, профсоюзные, молодежные и другие организации в новых условиях не замедлили заявить о своей независимости и дистанцироваться от компартии [5].

Между тем она быстро приспосабливалась к настроениям в обществе. В январе 1990 г. по инициативе парламентской фракции БКП из Конституции было исключено положение о руководящей роли компартии. Были использованы и другие формы политической жизни, прошедшие проверку в соседних, проходивших очищение от тоталитаризма, странах «социалистического содружества». В связи с возникновением политического плюрализма, в целях мирного перехода к демократии и выработки механизмов для обеспечения этого процесса в январе – марте 1990 г. работал национальный «круглый стол». Основными его участниками стали правящие (парламентские) партии БКП и Болгарский земледельческий народный союз, с одной стороны, и главная оппозиционная сила – Союз демократических сил, с другой. «Обойденными» оказались профсоюзы, женские и молодежные организации. Однако они получили, в конечном счете, возможность участвовать в его заседаниях.

Приступая к переговорам за «круглым столом», Союз демократических сил выдвинул следующие требования: ликвидация монополии на власть одной партии; отделение партии от государства: деполитизация армии, милиции, суда и прокуратуры; разделение законодательной, исполнительной и судебной власти; проведение в 1990 г. свободных выборов на основе нового, демократического закона о выборах и др.

К главным итогам работы национального «круглого стола» нужно отнести договоренности относительно изменений и дополнений тогдашней Конституции, основных положений закона о политических партиях, закона о выборах в Великое Народное Собрание, что было законодательно оформлено. Был упразднен Государственный совет и учрежден институт председателя (президента) – главы государства. В переговорах за «круглым столом» было согласовано выдвижение на пост президента П.Младенова, который и был избран Народным Собранием на этот пост.

По договоренности между участниками «круглого стола» на июнь 1990 г. были назначены выборы в Великое Народное Собрание. Подготовка к выборам обострила политическую борьбу, поляризацию общества. БСП строила избирательную кампанию в расчете на свою, хотя и убывающую массовость, на сохранившиеся организационные партийные структуры и достаточно прочные позиции в центральных

підприємства комуністичної праці. Більше того, робітники не могли не бачити тієї невідповідності, яка існувала між показниками офіційної пропаганди та реальним станом речей. Особливо яскравого вираження ця тенденція набула напередодні XXII з'їзду КПРС. Так, у Постанові Президії ВЦРПС „Про задачі профспілок із розгортання соціалістичного змагання на честь наступного XXII з'їзду КПРС" зазначалось, що звістка про нього „викликала нове могутнє політичне і трудове піднесення", в результаті якого перевиконувались завдання з найважливіших галузей господарства [10]. У той же час в архівних матеріалах зазначалось, що показники роботи промисловості за 7 місяців 1961 р. взагалі ставили під загрозу виконання зобов'язань, які було взято підприємствами до XXII з'їзду КПРС [11].

Прагнення ж ВЦРПС видати бажане за дійсне відверто вказує на наростання економічної кризи в країні, а отже, і на слабке підґрунтя для матеріального стимулювання учасників руху за комуністичну працю та соціалістичного змагання.

Брак коштів партійне та профспілкове керівництво щедро компенсувало цілою системою моральних стимулів у вигляді грамот, урочистих вшанувань ударників, занесення імен окремих робітників і робітничих колективів на дошку пошани та до книги пошани, вручення червоних прапорів підприємствам та організаціям, які досягли видатних результатів. Більше того, в архівних документах знаходимо рекомендації "згори" щорічно відзначати день присвоєння звання "Підприємство комуністичної праці" як свято підприємства, а "навкруги героїв комуністичної праці створювати атмосферу поваги та слави" [12]. Відзначення трудящих, які з ентузіазмом працювали і не вимагали за це матеріальної винагороди, стало для тоталітарної держави одним із засобів стимулювання праці.

Найпопулярнішою формою стимулювання трудової активності за доби "відлиги" було присвоєння звання "Бригади комуністичної праці" та "Ударника комуністичної праці". Партійні ідеологи постійно дбали про моральне заохочення ентузіастів, таких як М.Я. Мамай, А.А. Кольчик, К.А. Северинов, В.А. Гаганова та багато інших, організовуючи їхні вшанування, виступи на зльотах, з'їздах, конференціях, які власним прикладом мали надихати трудящих на героїчну низькооплачувану працю.

Однак усе вищенаведене не позначилось на зростанні ефективності виробництва. Як зазначалося у статті Радянської енциклопедії історії України, в країні простежувалося уповільнення темпів росту продуктивності праці та національного прибутку [13]. Тож невідповідність пропагандистських заходів партійних та профспілкових органів їхнім економічним результатам є очевидною. Зважаючи на це, можна констатувати, що організаторів руху хвилював не стільки його економічний аспект, скільки політичний. Адже саме учасники руху за комуні-

стичну працю демонстрували “всенародну” підтримку економічного й політичного курсу партії, спрямованого на розбудову комуністичного завтра. Крім того, радянські дослідники наголошували, що всенародний характер змагання свідчить про високу організованість і творчу активність робітничого класу, його провідну роль у країні [14], що повністю відповідало методології “відлиги”, але перманентно заперечувалося реаліями тогочасного суспільного життя.

У зв’язку з цим не можемо не погодитися з думкою німецької дослідниці Х. Арендт, яка стверджує, що визначальною ознакою тоталітарної системи є те, що “основні сили, матеріальну міць та добробут країни постійно приносять у жертву владній організації так само, як усіма фактичними істинами жертвують заради вимог ідеологічної відповідності” [15].

Отже, рух за комуністичну працю використовувався владою з метою підкріплення політичних постулатів партії про будівництво комунізму, які, у свою чергу, виправдовували існування “відлиги” порівняно з попереднім етапом історичного розвою.

XXII з’їзд КПРС поклав початок новій хвилі стимулювання трудової активності та посилення ідеологічного впливу на маси. Згідно з новою Програмою, прийнятою на цьому з’їзді, партія вважала за необхідне продовжити скорочення платного апарату профспілок знизу доверху “з метою розвитку самодіяльності громадських організацій”, а дозвілля пересічних спілчан все більше мало присвячуватись суспільній діяльності [16], що повністю відповідало концепції розбудови комуністичного суспільства. ВЦРПС відразу ж відгукнулась на партійні директиви. На X пленум ВЦРПС у 1962 р. було винесено питання «Про подальший розвиток громадських започаткувань у роботі профспілок» [17]. Ознайомлення з матеріалами ЦДАВОУ показало, що профспілки неухильно виконували партійну настанову на місцях, особливо жваво поширюючи її на свої культурно-освітні заклади. Так, за нашими підрахунками, тільки у 1962 р. на громадських засадах працювало 39,2 % завідувачів клубів та 80 % керівників гуртків художньої самодіяльності.

Крім того, згідно з прийнятою 4 квітня 1962 р. постановою Секретаріату ВЦРПС “Про підготовку керівників колективів художньої самодіяльності на громадських засадах” [18], більшість обласних рад профспілок організовували навчання без відриву від виробництва з метою підготовки керівників художньої самодіяльності на громадських засадах, а в м. Києві при академії громадських професій було відкрито аналогічний факультет [19]. Таким чином, поширення громадської праці в країні використовувалось владою як один з надзвичайно зручних показників утвердження комуністичного курсу. З одного боку, ріст кількості осіб, які працювали на громадських засадах, засвідчував відхід “відлиги” від сталінізму та практичне втілення ідей комуністичного

ционного процесса в других странах Центрально-Восточной Европы. Реформу начала осуществлять правящая тогда болгарская коммунистическая партия (БКП).

Перемены инициировали ряд видных деятелей БКП и государства, протестуя против авторитаризма Т.Живкова. Добившись его отставки, они формулируют 11-13 декабря 1989 г. на пленуме ЦК БКП новый политический курс, который дал толчок ряду политических реформ, направленных на демонтаж структур «партии-государства», командно-административной системы и переход к демократическим формам устройства общества.

В более развернутом виде цели политической реформы и основные черты новой политической системы были сформулированы в политической декларации, принятой XIV внеочередным съездом БКП, который состоялся 30 января – 2 февраля 1990 г. Это: создание правового государства, в котором будет обеспечено верховенство закона и гарантируются права и свободы граждан; парламентская демократия; политический плюрализм и многопартийность; свободные выборы; разделение законодательной, исполнительной и судебной власти, высокая степень автономии местных органов власти; многообразные формы народного самоуправления; гарантии прав человека в соответствии с общепринятыми международными нормами; становление гражданского общества. Армия, органы безопасности и правопорядка, суд и прокуратура объявлялись такими национальными надпартийными институтами, где не должно быть каких-либо политических организаций [4].

Этот же съезд положил начало процессу обновления партии. В принятом «Манифесте о демократическом социализме» была поставлена задача десталинизации партии, превращения ее в современную марксистскую партию нового типа – партию демократического социализма. Непосредственной целью БКП объявлялось создание демократического и гуманного социалистического общества. В новом уставе она отказалась от принципа демократического централизма в пользу принципа демократического единства и разрешила образование фракций и платформ при сохранении организационного единства. Съезд принял решение о проведении в партии референдума о ее названии. По воле 87 % принявших в нем участие она стала называться Болгарская социалистическая партия (БСП).

В связи с либерализацией политической жизни БСП сразу же столкнулась с качественно новой ситуацией. Во-первых, в течение короткого времени в стране возникла организованная антикоммунистическая оппозиция, ядром которой стал Союз демократических сил – коалиционный блок примерно полутора десятков различных организаций, созданный в декабре 1989 г. Всего же к концу 1989 г. было зарегистри-

ее развития в период «реального социализма», определенные специфические черты массового сознания, умонастроений различных слоев населения. В результате перехода от авторитаризма к демократии Болгария пытается достичь почти единодушно провозглашаемой цели– возвращение в лоно европейской цивилизации.

Среди других европейских стран «социалистического содружества» Болгария и политически, и экономически, и идеологически, и психологически была наиболее тесно связана в СССР. В течение многих лет это приносил ей определенные преимущества. Однако изменившиеся во второй половине 80-х годов условия показали пагубность тесной привязки болгарского хозяйственного комплекса к советскому. Развал традиционных связей обострили социально-экономические проблемы Болгарии. что явилось одним из важных катализаторов общественно-политических процессов, приведших к падению режима Т.Живкова. Принятием в июле 1991 г. новой Конституции завершился первый этап общественно-политической трансформации в Болгарии. Несмотря на многообразие политических ориентиров, основной вектор развития Болгарии с самого начала трансформации определялся лозунгом «В Европу». Так, в конце XX века страна вновь оказалась на распутье, перед вызовом множества политических, экономических и социальных проблем, в поисках кратчайшего пути для того, чтобы догнать развитые страны Европы.

В украинской и российской исторической и политической науке эта тема практически отсутствовала в силу целого ряда объективных и субъективных причин, главным образом, отсутствием до начала 2000-х годов двусторонних связей с Болгарией. Немногочисленные публикации не давали сколько-нибудь целостной картины происходящей в стране политической и экономической трансформации [1].

Этого нельзя сказать о болгарской историографии – число публикаций было довольно внушительным [2]. В западной политологии прочно закрепилось мнение о том, что решающим условием и толчком событий в Болгарии явился обвал несущих конструкций автократического режима и развал СССР. В науке возобладала концепция, предписывающая рассмотрение событий рубежа 1980-1990-х годов в Болгарии и других странах Центральной и Восточной Европы в общем контексте деструктивных процессов в «мировой системе социализма» [3].

Одной из главных причин промахов и провалов «реального социализма» в Болгарии явилась монопольная власть «партии-государство», осуществлявшей в стране «руководящую и направляющую роль». Это вызвало в массах взрыв антикоммунистических и антитоталитарных настроений.

Трансформация политического режима Т.Живкова приняла форму политической реформы главным образом под влиянием революционных событий в СССР, в ходе которой произошло разрушение однопартийной системы, отказ от руководящей роли КПБ, легализация оппозиции, проведение свободных выборов, принятие новой Конституции. Однако, несмотря на многообразие политических ориентиров, основной вектор развития Болгарии с самого начала трансформации определялся лозунгом «В Европу».

суспільства в життя, а з іншого – заощаджував значні кошти, як державні, так і профспілкові.

На користь останнього свідчить довідка про роботу культурно-освітніх закладів профспілок із комуністичного виховання трудящих, яка надійшла до ідеологічного відділу КП України в 1962 р. з Укрпрофради. У ній повідомляється, що у зв'язку з постановою ЦК КПРС про більш економну витрату коштів на соціально-культурні заходи, профспілкові організації та культзаклади скоротили по бюджету витрати коштів на оплату керівників гуртків і "вживають заходи щодо подальшого скорочення та розширення громадських начал" [20]. Більше того, Українська Республіканська Рада Профспілок з метою вивчення громадських начал у галузі культури поставила перед ЦК КПУ, ВЦРПС та урядом питання про передачу профспілкам задля експерименту в Сталінській та Київській областях усіх кінотеатрів, кінобаз, клубів, бібліотек та музеїв, які були підпорядковані Міністерству культури, та ліквідацію управління культури [21].

Подібні заяви наводять на певні роздуми про ступінь викривлення функцій та змісту роботи громадської організації, яка, за суттю своєю мала б дбати про захит своїх спілчан, а не перебирати на себе функції цілого міністерства. Очевидно, що надзвичайна зацікавленість партійних та профспілкових структур у розширенні громадських засад у галузі культури сприяла не тільки масовому залученню трудящих та творчої інтелігенції до когорти своїх пропагандистів, а й якнайповнішому їхньому відстороненню від своїх прямих обов'язків.

Постійна вимога збільшення кількісних показників художньої самодіяльності і жвава активізація роботи на громадських засадах призводили до надзвичайного перевантаження трудящих навіть у їхній вільний час. Практика проведення різноманітних заходів до робочої зміни, під час перерви на відпочинок або відразу після роботи зазвичай викликали у трудящих негативне ставлення, тому партійні та профспілкові комітети підприємств були вимушені проводити їх і в робочі години, що, звичайно ж, не могло не впливати на результативність виробництва. Таким чином, ідеологічна робота, яка була покликана забезпечувати ефективність виробництва, ставала йому на заваді.

На завершальному етапі "відлиги" це явище досягло таких виявів, що Секретаріат ВЦРПС був змушений прийняти постанову "Про факти відволікання трудящих у робочий час на виконання різних громадських обов'язків та участі в масових заходах" (1964 р.). У ній зазначалося, що ради й комітети профспілок, порушуючи встановлений порядок, проводили в робочий час різноманітні масові заходи, в тому числі й огляди художньої самодіяльності, для участі в яких відволікали від роботи велику кількість робітників та службовців, чим підривали трудову дисципліну і спричиняли збитки виробництву. У зв'язку з цим Секре-

таріат ВЦРПС постановив вжити заходи щодо усунення надмірної перевантаженості активістів з тим, щоб вони могли виконувати свої громадські обов'язки у вільний від роботи час [22]. Таким чином, пересічний спілчанин мав не тільки виконувати неоплачуваний обсяг роботи, а й присвячувати години свого дозвілля ідеологічній підготовці, що повністю відповідало партійній настанові про залучення трудящих до будівництва "світлого майбутнього".

Межі статті не дозволяють всебічно розглянути механізм втягування професійних спілок до позаекономічного стимулювання мотивації праці робітників, але навіть проаналізоване нами залучення трудящих до участі в русі за комуністичну працю та до роботи на громадських засадах наочно демонструє прагнення тоталітарного режиму підмінити матеріальне заохочення ідеологічною обробкою трудящих. Саме експлуатація робітників дала можливість керівній партії, створюючи ілюзію економічного прориву, виправдати існування "відлиги" як удосконаленої модифікації тоталітаризму.

РЕЗЮМЕ

В статье автори рассматривают механизм втягивания профессиональных союзов во внеэкономическое стимулирование мотивации труда рабочих Украины в период хрущевской "оттепели" и доказывают стремление тоталитарного режима подменить материальное поощрение идеологической обработкой трудящихся с целью самосохранения.

SUMMARY

In the article the authors study the mechanism of Ukrainian trade-unions" involving in the process of labour motivation during the period which is known as "the Thaw". The authors come to the conclusion that the totalitarian regime tried to replace financial reward with the ideological influence on workers so that to preserve its power.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Таранец Н.Л. Партийное руководство деятельностью профессиональных союзов по развитию производственной активности рабочего класса в период между XXI и XXIII съездами КПСС. (На материалах Украинской ССР): Автореф. дисс. … канд. ист. наук: 07.00.01 – К., 1974. – С. 15.; Турченко В.П. Деятельность Коммунистической партии по укреплению профсоюзов и повышению их роли в решении хозяйственных задач (1956 – 1959 гг.). (На материалах Украинской ССР): Автореф. дисс. … канд. ист. наук: 07.00.01. – Львов, 1970. – С. 20; Сидоренко В.П. Возникновение и развитие движения бригад и ударников коммунистического труда

11. Katzenstein, P. United Germany in an integrating Europe // Current History. – March 1997. –116 p.
12. Бакирова Г. Объединение Германии: предпосылки, процесс и международно-правовые последствия. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2003. – 193 с.
13. Есин Е.Политика США в отношении объединения Германии (1989-1991 гг.): Автореф. дисс. … к.и.н. – М., 1993. – 20 с.
14. Семенов О. Эволюция деятельности ФРГ в области европейской безопасности (1990-2005): военно-политические аспекты: Автореф. дисс. … к.и.н. – Нижний Новгород, 2006. – 26 с.
15. Hodge C., Nolan Cathal J. Shepherd of Democracy? America and Germany in the Twentieth Century / Greenwood Press, 1992. – 387 p.
16. Larres K. West Germany and European Unity in U.S. Foreign Policy, 1960-1990 // Cercles. – #5. – 2002. – P. 127-145.
17. Adomeit H. Gorbachev's Consent to Unified Germany's Membership in NATO / Working paper. German Institute for International and Security Affairs. – December 2006 – 20 p.
18. Михаил Горбачев и германский вопрос: Сб. документов. 1996-1991 / Сост. А.А. Галкин., А.С. Черняев; Горбачев-Фонд. – Весь мир, 2006. – 670 с.
19. London Declaration On A Transformed North Atlantic Alliance. — Режим доступу: http://www.nato.int/docu/comm/49-95/c900706a.htm.
20. Ash T.G. In Europe's Name: Germany and the Divided Continent. – N.Y.:Random House, 1993. – 680 p.
21. Hyde-Price A. Germany and European Order: Enlarging NATO and the EU/ Manchester University Press, 2000. – 270 p.

ББК 63.3 (4 Болг.) 7-5

Крапивин А.В.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА В БОЛГАРИИ (КОНЕЦ 80-х – 90-е ГОДЫ XX В.)

В работе проанализированы постоталитарные трансформации политического режима в Республике Болгарии и акцентрровано внимание на расстановке главных политических субъектах при сохранении основных целей развития и груза тяжелых проблем.

Процесс трансформации политической системы в Болгарии, начатый на рубеже 80-90-х годов XX ст., отличался своеобразным сценарием. В нем отразились особенности исторического прошлого страны,

му регіоні. Подальший розвиток подій показав, що членство об'єднаної Німеччини в НАТО справило позитивний вплив на регіон Центральної та Східної Європи, бо у середині 1990-х рр. саме ФРН стала ініціатором розширення НАТО на Схід. НАТО стала надійним інструментом співпраці держав євроатлантичного регіону та залишилась найефективнішою організацією колективної безпеки у світі.

РЕЗЮМЕ

В статье дан анализ объединения двух Германий и политика НАТО через призму позиций Великих держав.

SUMMARY

The article considers the issues of the reunion of two German states and NATO policy from the position of Great Powers.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кудряченко Андрій Іванович. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1991рр.) / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин. — К.: Наук. думка, 1996. – 239 с.
2. Касперович П. Історія сучасної Німеччини (XX століття): Навч. посіб. / Горлівський держ. педагогічний ін-т іноземних мов ім. Н.К. Крупської. – Донецьк : Юго-Восток, 1998. – 99 с.
3. Крушинський В., Якубов В. Остаточне врегулювання німецької проблеми і кінець ялтинсько-потсдамської системи // Міжнародні відносини та зовнішня політика (1980-2000 роки) / Під ред. Гайдукова Л., Кременя В., Губернського Л. – К., 2001. – С. 77-98.
4. Мартинов А. Об'єднана Німеччина: від „Боннської" до „Берлінської" республіки (1990- 2005 рр.). – К. : Інститут історії України НАНУ, 2006. – 447 с.
5. Лакішик Д. Німеччина в європейській політиці США кінця 80-х – 90-і роки XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 16 с.
6. Плато А. Объединение Германии – борьба за Европу: РОССПЭН. – М., 2007. – 512 с.
7. Zelikow P., Rice C. Germany Unified and Europe Transformed: A Study in Statecraft. – Harvard University Press, 1995. – 528 p.
8. Stares P. The New Germany and the New Europe. – Brookings Institution Press, 1992. – 423 p
9. Markovits A., Reich S. The German Predicament: Memory and Power in the New Europe. – Cornell University Press, 1997 – 248 p.
10. Timmins G. Uncertain Europe: Building a New European Security Order? – Routledge, 2001. – 256 p.

на Украине // Великое движение современности: Сб. статей. – М.: "Наука", 1964. – С. 250; Пашков М. Общественные начала в профсоюзной работе. – М.: Профиздат, 1977; Общественные начала в профсоюзной работе. Сб. статей. – М.: Профиздат, 1963. – 208 с.
2. Примуш Н.В. Ударничество: миф и реальность. – Донецк: Донбасс, 1990. – 50 с.; Кондрацький А.А. Профспілки комуно-тоталітарної України (1945-1985 рр.) // 90 років виникнення масового профспілкового руху в Україні: Мат-ли наук. конф. «Профспілковий рух в Україні: актуальні проблеми теорії, історії і сучасності». – К.: Логос, 1996. – С. 155; Докашенко В.М. Профспілки України в умовах тоталітарної системи (70-ті – початок 90-х рр.) Історіософсько-критичний аналіз. – Донецьк: Кассіопея, 1997. – 284 с.; Ніколаюк Т.А. Позаекономічні стимули мотивації праці робітників України в 1929 – 1933 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 51-64.
3. Платонов А. Ювенильное море (Море юности) // Знамя. – 1986. – № 6. – С. 96.
4. Пленум ЦК КПРС. Москва. 16-17 грудня 1957 р. Постанова Пленуму "Про роботу професіональних спілок СРСР" / КПРС в резолюціях. – Т. 1. – Москва, 1971. – С. 303.
5. Бурносов В.Ф. Деятельность профсоюзов Донбасса в годы коммунистического строительства (1959-1970): Автореф. дисс. … канд. ист. наук: 07.00.01. – Донецк, 1973. – С. 13-14.
6. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1955. – С. 4; Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом профспілок СРСР 27 березня 1959 р. – К.: Політвидав, 1959. – С. 7.
7. Сводный статистический отчет по УССР за I полугодие 1959 г. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2054. – Арк. 2.
8. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Гол. ред. О.М. Стоян; кер. авт. кол. О.П. Реєнт. – Київ: Б.В., 2002. – С. 499.
9. Программа Коммунистической партии Советского Союза // КПСС в резолюциях. – М.: Политиздат, 1971. – Т. 8. – С. 288.
10. О задачах профсоюзов по развертыванию социалистического соревнования в честь предстоящего XXII съезда КПСС. Постановление Президиума ВЦСПС от 16 января 1961 г., протокол № 2, п. 10 // Сборник постановлений президиума и секретариата ВЦСПС январь-март 1961 г. – М.: Профиздат, 1961. – С. 42-44.
11. Справка о работе профсоюзных организаций по развертыванию социалистического соревнования за звание коллектива и ударника коммунистического труда на предприятиях и стройках УССР. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 2922. – Арк. 14.

12. Вопросы воспитательной работы в связи с движением за коммунистический труд. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3884. – Арк. 8.
13. Радянська енциклопедія історії України: В 4 т. – Академія наук УРСР, 1977. – Т. 4. – С. 83.
14. Таранец Н.Л. Партийное руководство деятельностью профессиональных союзов по развитию производственной активности рабочего класса в период между XXI и XXIII съездами КПСС. (На материалах Украинской ССР): Автореф. дисс. … канд. ист. наук: 07.00.01 – К., 1974. – С. 15.; Турченко В.П. Деятельность Коммунистической партии по укреплению профсоюзов и повышению их роли в решении хозяйственных задач (1956-1959 гг.). (На материалах Украинской ССР): Автореф. дисс. … канд. ист. наук: 07.00.01. – Львов, 1970. – С. 20.
15. Арендт Ханна. Джерела тоталітаризму: Монографія. – К.: Дух і літера, 2002. – С. 22-23.
16. Программа Коммунистической Партии Советского Союза // XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза: Стенографический отчет: В 3 т. – М.: Госполитиздат, 1962. – Т. 3. – С. 319.
17. О дальнейшем развитии общественных начал в работе профсоюзов. X пленум ВЦРПС, 1962 р. // Труд. – 1 серпня 1962 р.
18. О подготовке руководителей-общественников коллективов художественной самодеятельности. Из постановления Секретариата ВЦСПС от 4 апреля 1962 г. // Культурно-массовая работа профсоюзов: Сб. рук-щих мат-лов. – М.: Профиздат, 1965. – С. 51-52.
19. Заходи та пропозиції Української Республіканської Ради Профспілок по виконанню рішень червневого Пленуму ЦК КП України. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3493. – Арк. 12.
20. Справка о работе культурно-просветительных учреждений профсоюзов по коммунистическому воспитанию трудящихся. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3493. – Арк. 33.
21. Вопросы, которые необходимо рассмотреть в связи с решениями XXII съезда КПСС. – ЦДАВОУ. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Од. зб. 3493. – Арк. 133.
22. О фактах отвлечения трудящих в рабочее время на выполнение различных общественных обязанностей и участие в массовых мероприятиях. Постановление Секретариата ВЦСРС от 10 февраля 1964 г. // Производственная работа профсоюзов: Сб. рук-щих мат-лов. – М.: Профиздат, 1966. – С. 217.

то також згадати, що політична верхівка ФРН з часу вступу до НАТО розглядала цю організацію як гарантію стабільності демократії у країні. Хоча наприкінці 1980-х – початку 1990-х років ніхто не ставив під сумнів демократичність німецької політичної системи, але всі пам'ятали, що її становлення відбувалося у тісному зв'язку з членством в Організації Північноатлантичного договору. Нарешті, останньою причиною зацікавленості німців у членстві в НАТО була найбільш притаманна їм риса — бажання заощадити. Нейтралітет передбачав би значне підвищення військових витрат, що паралельно з процесом економічної інтеграції колишньої НДР, лягло б важким тягарем на економіку. Розподіл військових витрат, який існує всередині НАТО, дозволяв ФРН спрямувати усі ресурси на економічний розвиток Східної Німеччини, не побоюючись за власну обороноздатність [21, с. 143].

Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини був підписаний у Москві 12 вересня 1990 р. у результаті переговорів за формулою „2+4" – ФРН, НДР плюс СРСР, США, Велика Британія, Франція, хоча початковий задум полягав у реалізації (формули „4+2", тобто СРСР, США, Велика Британія й Франція мали провести переговори із двома німецькими державами та укласти договір. При цьому врегулювання відносин між ФРН та СРСР не стало пріоритетним: підписання „Великого договору" та угод про умови перебування й виведення радянських військ було відкладене. Воно відбулося у жовтні – листопаді 1990 р., коли висловлювати якісь побажання з боку СРСР було вже запізно.

Незважаючи на те, що питання взаємовідносин між ФРН та СРСР було винесене в окремий „Великий договір", у статті 5 визначався статус території колишньої НДР під час перебування та після виведення з неї радянських військ. До моменту повного виведення радянських військ у нових федеральних землях могли розташовуватися тільки німецькі війська територіальної оборони, не інтегровані в союзницькі структури НАТО, а після виведення – німецькі війська, які входять до НАТО, але без носіїв ядерної зброї. У результаті дипломатичних дискусій статтю 5 було доповнено пунктом, за яким ядерна зброя не повинна розташовуватися в нових землях і після 1994 р. Договір не визначав право об'єднаної Німеччини на участь у союзах, у такий спосіб підтвердивши членство ФРН у НАТО.

Таким чином, фактор членства об'єднаної Німеччини в НАТО став центральним протягом переговорів щодо процесу возз'єднання ФРН та НДР у 1989-1990 рр. Ідея німецького нейтралітету, яку спочатку відстоював Радянський Союз, було відкинуто, багато в чому через побоювання Великих держав та сусідів Німеччини, що одного дня ця країна задля гарантій власного суверенітету забажає отримати ядерну зброю. Навпаки ж членство цієї країни в НАТО було проголошено запорукою того, що Німеччина залишиться гарантом безпеки у євроатлантично-

продовження переговорів щодо звичайних озброєнь (після укладання договору про скорочення звичайних озброєнь) з метою подальшого обмеження наступальних збройних сил у Європі.

3. Декларація повідомляла про нову ядерну стратегію НАТО, модифікуючи її в плані відмови від концепції „гнучкого реагування" і зниження ролі ядерної зброї в напрямку перетворення його на „справжню зброю останнього засобу".

4. Пропонувалося зміцнення процесу НБСЄ шляхом надання нараді нового мандата до розвитку демократичних інститутів й оперативних можливостей у плані запобігання конфліктів і вперше – створення інституційних структур через новий секретаріат й інші організаційні ланки.

Гарантії щодо майбутньої трансформації НАТО істотно вплинули на радянську позицію. Ще наприкінці травня 1990 р., протягом зустрічі із Дж. Бушем, М. Горбачов підтвердив, що Німеччина має сама вирішувати, в якому альянсі вона перебуватиме. Формальної ж згоди на членство ФРН в Організації Північноатлантичного договору було отримано протягом візиту канцлера Західної Німеччини Г.Коля до СРСР 14-16 липня 1990 р. Існує декілька пояснень, чому М.Горбачов та радянське керівництво погодились на членство Німеччини в НАТО. По-перше, у СРСР добре пам'ятали події Другої світової війни й існування нейтральної Німеччини, яка одного дня може захотіти стати ядерною державою, ставило певну потенційну загрозу. До того ж ідея нейтральної Німеччини не мала підтримки ані у країн Заходу, ані у східних сусідів Німеччини у регіоні Центральної та Східної Європи. Також важливим фактором було те, що саме в цей період Радянський Союз зіштовхнувся зі значними економічними труднощами. В обмін на згоду СРСР у питанні об'єднання Німеччини уряд Г. Коля погодився надати великі економічні позики та продовольчу допомогу (52 тис. тонн м'ясних консервів, 5 тис. тонн свинини, 20 тис. тонн вершкового масла й іншого продовольства на загальну суму 220 млн. німецьких марок [20, с. 350]).

Варто відзначити, що у самої Німеччини існувало декілька причин необхідності залишення у структурі Організації Північноатлантичного договору. Насамперед через те, що в умовах розпаду Радянського Союзу, у Центральній та Східній Європі, зокрема у колишній НДР, залишалися радянські війська. Події серпневого путчу 1991 р. у Москві довели, що у політичній верхівці СРСР було багато прихильників жорсткої лінії стосунків із Заходом, які вважали політику М.Горбачова помилковою. У разі такого розвитку подій, для Німеччини критично важливою була б підтримка військової структури НАТО. Також у Бонні враховували той факт, що Радянський Союз залишався ядерною державою. Німеччина, яка відмовилася від розробки ядерної зброї, залишалася зацікавленою у ядерних гарантіях своїх західних союзників. Вар-

ББК 63.3 (4 УКР)

Євсеєнко С.А.

ВИНИКНЕННЯ Й ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК СЕРЕД ПРОМИСЛОВОГО РОБІТНИЦТВА ДОНБАСУ В 1900-1907 РОКАХ

У своїм дослідженні автор розглядає виникнення профспілкових організацій серед промислових робітників Донбасу в період першої демократичної революції в 1905 -1907 роках. Проаналізувавши умови, в яких створювались перші профспілки Донбасу та основні напрямки їхньої діяльності, чисельність і склад, він проходить до висновків, відмінних від тих, що домінували в історіографії радянського періоду.

Останні роки українські історики здійснили значний прорив у вивченні минулого. Намітилися найбільш перспективні дослідницькі проблеми. Разом із тим, велика кількість не менш значних тем залишаються до цього часу мало дослідженими. Це має відношення і до українських профспілок.

Так, професійні спілки в Донбасі, як і на території всієї Росії, виникли легально і всупереч забороні з боку царського уряду. Вони створювалися як організації промислового робітництва, здатні об'єднати й повести його на економічну боротьбу за свої права. Досвід, накопичений профспілками, без перебільшення, є неоціненним і заслуговує на подальшу наукову розробку й подальше вивчення. Додатковою підставою для розгляду цієї проблеми є ще і те, що за часів незалежності ця проблема практично не розглядалась. Так, діяльність легальних організацій промислових робітників за радянських часів вивчалася О.Арським, С.Айнзафтом, П.Барчуговим, О.Кірзнером, О.М.Максимовим, В.В.Модестовим, Г.Новополіним, О.Й.Прийменком та іншими дослідниками [1]. Але на сьогодні існує потреба ще раз повернутися до цієї проблеми й розглянути питання, повязані з виникненням і діяльністю профспілок на Донбасі під сучасним кутом зору.

Практична значимість цього матеріалу полягає в тому, що він може бути використаний при підготовці лекцій та спеціальних курсів для студентів вищих навчальних закладів, підготовці посібників і підручників із історії України, краєзнавчій роботі.

Необхідно зазначити, що на початку XX сторіччя промислові робітники Россії ще не мали досвіду професійного будівництва. Так, на Півдні Росії й зокрема в Донбасі, такі об'єднання було створено у вигляді нелегальних страйкових і робочих кас, покликаних надавати допомогу учасникам страйків і при безробітті. Необхідні для цього кошти складалися з членських внесків і одноразових зборів серед працівників. Подібні каси діяли на Брянському металургійному (1894-1895 рр.) і

нижньодніпровських заводах (1899 р.), а також були у кравців і взуттєвиків Катеринослава (1900 р.) та на інших підприємствах [2].

У положенні про касу Брянського заводу наголошувалося, що мета її полягає в наданні матеріальної допомоги страйкарям і безробітним, а також товаришам, які постраждали за загальну справу від поліції й іншого начальства. Членські внески встановлювалися у розмірі 2 % від заробітку кожного, хто погоджувався на участь у касі [3].

Страйкові каси, як правило, функціонували лише під час страйків, а потім припиняли свою діяльність, оскільки в умовах поліцейського режиму ці нелегальні організації піддавалися репресіям. Їх кошти утворювалися так само, як і в робочих касах. По суті, вони були початковою формою профспілок, оскільки виконували їх основну майбутню функцію, яка полягала в керівництві економічною боротьбою робітників, наданні їм фінансової допомоги.

Будучи представницькими органами, страйкові каси за своєю організацією нагадували професійні спілки. Недаремно під такою назвою вони фігурували в деяких донесеннях органів місцевої влади. Так, наприклад, 16 вересня 1900 р. окружний інженер Катеринославської губернії рапортував до гірничого управління Південної Росії, що робітники страйкують проти їхнього звільнення у зв'язку із закриттям двох цехів Брянського заводу. Щоб врегулювати конфлікт, відбулася нарада, «на яку вони (робітники) запросили юрисконсульта своєї професійної спілки» [4].

У спогадах окремих робітників страйкові каси теж іноді називаються профспілками. Так, група металістів Дружківки пише, що в 1904 р. на заводі організували професійну спілку, який об'єднав близько 800 чол. і «працював у нелегальних умовах» [5]. Насправді, це була звичайна страйкова каса, створена під час страйку восени 1903 р.

У період промислової кризи (1900-1903 рр.) чисто економічна боротьба робітників поступово відходить на другий план, і страйкові каси втрачають своє значення. Справжній професійний рух у Росії розгорнувся лише під час першої демократичної революції, початок якої поклали криваві події 9 січня 1905 р. у Петербурзі, звістка про які сколихнула всю країну й викликала могутню хвилю протесту.

Великим завоюванням трудящих було створення ними місцевих представницьких органів: депутатських і делегатських зборів, рад уповноважених тощо. Як правило, вони виникали з початком страйку, коли робітники явочним порядком обговорювали завдання й цілі страйку, висували колективні вимоги, обирали тих, кому доручали захищати ці вимоги перед адміністрацією підприємства. Виборні від робітників якраз і складали депутатські, делегатські та інші збори, які часто діяли не тільки під час страйків, але й пізніше, коли контролювали виконання власниками підприємств пред'явлених вимог. Такі збори поступово перетворювалися на постійно діючі органи.

СРСР від вирішення „німецького питання". Генсек ЦК КПРС відмовився від своєї попередньої заяви, що німці мають самостійно вирішувати долю свого об'єднання і вступ єдиної Німеччини до НАТО є неприпустимим [18, с. 377]. У травні 1990 р. мали розпочатися переговори щодо об'єднання Німеччини у форматі „два-плюс-чотири" і саме вони мали дати відповідь відносно майбутньої приналежності ФРН до НАТО.

Перший раунд переговорів у форматі „два-плюс-чотири" повинен був відбутися в Бонні 5 травня, де Захід мав намір виробити погоджену позицію. США планували обмежити порядок денний цих переговорів питаннями прав союзників і виключити будь-яке обговорення питання про членство Німеччини в НАТО й інших подібних питань, які повинні були вирішувати самі німці.

До кінця квітня 1990 р. США, Великобританія та Франція виробили спільний план щодо мети переговорів у форматі „два плюс чотири" та членства Німеччини в НАТО. Наразі перед Вашингтоном стояло завдання переконати СРСР погодитися із цим планом. 4 травня 1990 р. Буш запропонував призначити зустріч НАТО на вищому рівні.

Ця зустріч повинна була провести широкий критичний аналіз на перехідний період, через який мала пройти Європа в 90-х роках XX ст. Цей аналіз передбачалося сфокусувати на чотирьох моментах: роль НАТО в Європі; потреби Альянсу в звичайних озброєннях і його завдання в питанні контролю над звичайними озброєннями; роль розміщеної в Європі ядерної зброї й мети Заходу в нових переговорах про контроль над озброєннями; і, нарешті, зміцнення НБСЄ з метою посилення позицій НАТО й захисту демократичних цінностей у цілісній і вільній Європі. Він також закликав до активізації переговорів по розробці договору про скорочення звичайних озброєнь і скасуванню програми модернізації ядерних ракет малої дальності.

До кінця червня 1990 р. була підготовлена декларація з пропозиціями щодо зміни стосунків НАТО з Варшавським договором та індивідуальними його членами, про зміну його військової диспозиції та старих доктрин, про підвищення статусу НБСЄ як постійної структури [19]. Декларація передбачала трансформацію НАТО в чотирьох сферах:

1. НАТО підкреслювало свій політичний характер і пропонувало розвивати співробітництво зі своїми колишніми супротивниками. Альянс заявляв про відмову першого застосування сили, пропонував укласти пакт про ненапад із членами Варшавського договору (але не із самим пактом), запрошував уряди цих країн відкрити в брюссельській штаб-квартирі НАТО свої дипломатичні представництва.

2. Альянс закликав змінити звичайну оборонну доктрину за рахунок відмови від „передової оборони" і зсуву акценту убік більш мобільних і дійсно багатонаціональних сил. Документ також пропонував

новими загрозами постбіполярного світу. У лютому 1990 р. президент США Дж. Буш наказав провести повну переоцінку американської стратегії в НАТО. Для проведення аналізу практичних аспектів була створена міжвідомча робоча група з європейської стратегії, яку очолив Б.Гейтс. У 1989 р. союзники погодилися почати нові переговори стосовно контролю ядерних сил ракет малої дальності після того, як буде підписаний договір про обмеження звичайних озброєнь. Скорочення звичайних озброєнь зменшило роль ядерної зброї малої дальності як засобу компенсації переваги Варшавського договору в області звичайних озброєнь, і на початку 1990 року Конгрес США відмовився виділяти кошти на їх модернізацію [16, с. 144].

12 лютого 1990 р. в Оттаві зібралася перша й єдина конференція міністрів закордонних справ держав НАТО й Організації Варшавського договору. Вона була присвячена проблемі „відкритого неба", заходам щодо зміцнення довіри у військовій області. Однак в історію вона ввійшла з зовсім іншої причини. Міністр закордонних справ ФРН Геншер поставив перед собою завдання вже на цій конференції домогтися формальної домовленості про початок переговорів у форматі „2+4". Голова Держдепартаменту США Дж. Бейкер активно підтримав його. Не заперечували й міністри закордонних справ Великобританії й Франції. Міністр закордонних справ СРСР Шеварднадзе не був готовий до настільки швидких темпів просування переговорів, але в остаточному підсумку дав згоду на опублікування спільної заяви шести міністрів про початок переговорів для обговорення „зовнішніх аспектів досягнення німецької єдності, включаючи питання безпеки сусідніх держав".

Позиція СРСР щодо об'єднання Німеччини, та зокрема членства єдиної держави у НАТО, протягом 1989-1990 рр. зазнала значної еволюції. Багато в чому ця еволюція проходила в контексті проголошеної генеральним секретарем ЦК КПРС Радянського Союзу М.Горбачовим політики „нового мислення". На початковому етапі радянське керівництво дотримувалося думки, що нова німецька держава має стати нейтральною [17, с. 4]. Крім того, важливою умовою об'єднання мала стати демілітаризація ФРН. Втім радянське керівництво визнавало той факт, що американська присутність у Європі відіграє стабілізуючу роль. На зустрічі із Гельмутом Колем 10 лютого 1990 р. у Москві Горбачов визнав, що Німеччина має сама обирати шлях, яким вона піде. У тому ж лютому 1990 р. канцлер Німеччини на зустрічі з президентом США Дж. Бушем дійшли згоди, що об'єднана Німеччина має залишатися повноцінним членом НАТО, залишаючись у військовій структурі Альянсу. Також вони дійшли згоди, що американські війська мають залишатися у ФРН, як гарант стабільності. Горбачов жорстко відреагував на цю заяву, звинувативши США та ФРН у намаганні відсторонити

Такі організації цілком легально захищали життєві інтереси робітників: виставляли вимоги до підприємців, брали участь у вирішенні трудових конфліктів, керували страйками, стежили за правильним розподілом робіт, надавали матеріальну допомогу робітникам, які мали таку потребу, страйкарям і сім'ям заарештованих активістів.

Характерним є те, що виборні організації робітників встановлювали між собою ділові зв'язки, обмінювалися досвідом, інформацією, планами на майбутнє. Ця діяльність була близька до об'єднувальної функції майбутніх професійних спілок, потреба в яких із наростанням революції ставала вельми відчутною.

У ході весняно-літніх політичних страйків робітники створюють свої перші нелегальні профспілки. Одна з них, що об'єднувала шахтарів, учителів, інженерів і штейгерів, була створена в травні 1905 р. на Жлловському руднику. Стурбовані й неорганізовані гірники недовірливо відносилися до профспілки, і запис до неї проходив пасивно. На 1 січня 1906 р. у її складі налічувалося всього 343 особи з 6 тис., що працювали на копальні. Двічі профспілка намагалася організувати страйки (1 травня і в жовтні 1905 р.), але вони були зірвані меншовицькою інтелігенцією, яка входила до її правління [6].

Міцною була нелегальна профспілка Костянтинівського скляного заводу, створена під керівництвом місцевих соціал-демократів (голова – Г.Є.Бєлоусов). Стан справ на цьому підприємстві був вкрай важким: тривалий час 1450 чол. не мали можливості нормально працювати. Спілка домоглася розширення робіт на заводі і звільнення 40 штрейкбрехерів. Авторитет і вплив профспілки на заводі помітно зросли. Так, у травні 1905 р., у зв'язку із зниженням заробітної платні, вона виступила організатором страйку, який тривав 7 тижнів. Наполегливий опір адміністрації було зломлено, і їй довелося поступитися: ввести 8-годинний робочий день, на 30% підвищити заробіток, встановити 42-годинний тижневий відпочинок. Склярі контролювали тепер розподіл робіт і оцінку їхньої якості.

Професійна спілка Костянтинівського скляного заводу існувала нелегально більше року і, не дивлячись на це, її склад збільшився до 500 чол. [7, 8].

У червні 1905 р. виникла нелегальна профспілка робітників і службовців Катеринінської залізниці з охопленням і залізничників Донбасу. Члени цієї спілки А.Н.Лісовський і Л.П.Строков взяли участь у роботі 1-го делегатського з'їзду залізничників, що відбувся восени 1905 р.у Москві [9].

За прикладом промислових робітників організовувати професійні спілки почали й інші категорії трудящих. Так, у лютому 1905 р., узявши за зразок депутатські збори заводу Гартмана, спробу створити профспілку зробили луганські прикажчики. Проте за відсутністю єдності між його засновниками ця спроба не увінчалася успіхом [10].

Виникнення нелегальних профспілок стало прямим наслідком масового страйкового руху й участі в ньому десятків тисяч металістів, шахтарів і залізничників. Широким пролетарським масам потрібна була організація, що бореться за близькі їм економічні інтереси. Такою організацією стали професійні спілки. Поява їх саме в цей період була однією з характерних особливостей історії профспілкового руху в Росії цього періоду.

Так, влітку 1905 р., коли процес профспілкового будівництва поширювався по всій Росії, соціал-демократи, направляючи його, практично здійснювали ідейно-політичне керівництво, встановлювали необхідні стосунки партійних організацій із цим рухом. У передовій статті газети „Пролетарий" наголошувалось на необхідності розширення меж професійних спілок і на полегшенні доступу туди більшої кількості робітників, щоб таким шляхом збільшити коло ідейного впливу і створити постійну міцну базу „нашої майбутньої, легальної політичної партії" [11].

Меншовики, на противагу більшовикам, свою діяльність у професійному русі підпорядковували ідеї створення «широкої робочої партії», в якій повинна розчинитися РСДРП. Ці погляди вони неодноразово висловлювали в газетах „Іскра" і „Соціал-демократ".

Стан справ у профспілках промислового Півдня Росії ускладнювався ще й тим, що в деяких із них, особливо напівпролетарських, впливовими були представники дрібнобуржуазних і націоналістичних партій, які прагнули зіштовхнути спілки з суто класових позицій, перетворити їх на організації тред-юніоністського характеру. Крім того, окремі керівники місцевих партійних організацій ігнорували професійні спілки, недооцінювали їх значення й роль у наростаючій економічній боротьбі робітництва. Так, на нараді, що відбулася в Києві (кінець липня 1905 р.), представники соціал-демократичних комітетів Катеринослава, Юзівки, Єнакієвого, Горлівки та інших міст, висловилися за те, щоб не брати на себе ініціативи створення профспілок [12].

Катеринославський комітет підтримав таке рішення, про що повідомив листом Південне бюро РСДРП: „Керівний колектив у принципі згоден із резолюцією, прийнятою на конференції щодо „професійних спілок". Детально ми ще не розробили це питання, а тому детально напишемо наступного разу" [13]. Така тенденція суперечила більшовицькій лінії щодо професійного руху й була однією з важливих причин його слабкості серед робітників Донбасу аж до осені 1905 р.

Видатною подією в боротьбі пролетаріату Росії з царатом став загальний жовтневий політичний страйк. Революційна творчість трудящих знайшла своє втілення в створенні рад робочих депутатів як органів непокори й зачатків майбутньої народної влади. Жовтневе політичне напруження і формальні „свободи" маніфесту 17 жовтня створили умови, в яких процес організації профспілок у Росії досяг величезного

в'ю", наприкінці XX ст. цей процес відбувався мирним та демократичним шляхом. Втім, перспектива появи єдиної німецької держави знову викликала дискусію щодо „німецького питання". Декілька європейських країн, насамперед Велика Британія на чолі з Маргарет Тетчер та Франція на чолі з Франсуа Міттераном висловили побоювання, що об'єднана Німеччина, з найбільшою на європейському континенті кількістю населення, найпотужнішою економікою та потенційно найбільшою армією, спробує знову встановити власну гегемонію в Європі. Саме тому головним питанням переговорного процесу, який розпочався після повалення Берлінського муру, стало те, якою має бути єдина Німеччина – залишитись в НАТО, чи стати нейтральною державою, або ж одночасно бути членом Північноатлантичного альянсу та Організації Варшавського договору. Принциповими в цьому сенсі стали позиції двох наддержав – Сполучених Штатів Америки та Радянського Союзу.

Вже наприкінці 1989 р. США підтримали процес об'єднання двох Німеччин. Формулюючи свою позицію, Вашингтон особливо підкреслював роль НАТО. Намагаючись не повторювати своїх помилок, пов'язаних з американською політикою ізоляціонізму напередодні Першої та Другої світових війн, США мали намір продовжувати грати істотну роль у забезпеченні європейської безпеки. Механізмом для реалізації цієї ролі повинно було стати саме НАТО. Альянс був єдиним засобом для США тримати власні збройні сили в Європі. Членство об'єднаної Німеччини в НАТО мало б відігравати для США дуже важливу роль. Саме в Німеччині протягом майже півсторіччя розташовувалися найбільші американські військові угрупування в Європі. Поява нейтральної Німеччини ставила під питання присутність американських військ на цьому континенті. Нейтральна Німеччина з населенням близько 80 млн. чоловік була б найбільш могутньою в економічному плані державою Європи та задля забезпечення власної безпеки кінець кінцем зажадала б отримати ядерну зброю. Інший варіант, пов'язаний із демілітаризацією Німеччини також був неприйнятний – у першу чергу, через досвід Версаля – Німеччина, не прив'язана до жодної структури безпеки, виявилась б занадто слабкою. У цій ситуації Великобританія та Франція спробували б встановити контроль над новою Німеччиною, на що остання була б змушена відповідати створенням власних союзів. Потенційна нестабільність у Східній Європі, пов'язана з розпадом радянського блоку робила б ситуацію ще більш загрозливою. Саме тому варіант членства об'єднаної Німеччини в НАТО, з точки зору Білого дому, був найбільш прийнятним [15, с. 168]. У той же час, США визнавали, що задля продовження існування НАТО була потрібна глибока трансформація – пов'язана із закінченням „холодної війни" та необхідністю вироблення нової стратегії в протистоянні з

(дві німецькі держави та країни-переможниці у Другій світовій війні — СРСР, США, Велика Британія та Франція – А.К.).

Усі дослідження з цього питання можна умовно розділити на 3 групи. Першою групою є роботи українських фахівців, що будуть розглянуті нижче. До другої групи наукових наробок слід віднести праці російських учених, а в третю, найбільшу, потрібно включити численні праці західних дослідників, що стосуються питання об'єднання Німеччини та впливу США й Великої Британії на цей процес.

Уже після того, як возз'єднання Німеччини стало фактом, в українській історіографії почали з'являтися праці, покликані дослідити цей процес. Перші спроби дослідити процес об'єднання Німеччини були зроблені в роботах А.Кудряченка [1], П.Касперовича [2], В.Крушинського та В.Якубова [3], А.Мартинова. [4], Д.Лакішика [5]. Втім, праці, присвячені саме питанню впливу НАТО на об'єднання Німеччини, в Україні досі не публікувалися, зазвичай ця проблема досліджується у загальному контексті уніфікації ФРН та НДР.

Російська історіографія набагато більше уваги приділяє питанню об'єднання Німеччини. Те, яким чином членство ФРН у НАТО вплинуло на подальшу архітектуру безпеки в Європі після закінчення „холодної війни" досліджується у роботах А.Плато [6], Г.Бакірової [7], Є.Єсіна [8], О.Семенова [9] та інших.

Найбільш грунтовні дослідження стосовно фактору Організації Північноатлантичного договору в процесі об'єднання Німеччини можна знайти у працях західних науковців з США, Німеччини та Великої Британії. Безперечною перевагою західних дослідників є використання широкої бази джерел – архівних даних, газетних та журнальних публікацій, до яких практично не мають доступу ані українські, ані російські дослідники. Слід виокремити праці Ф.Зелікова та К.Райс [10], П.Стареса [11], А.Марковіца та С.Райха [12], Г.Тіммінса [13], П.Катзенстайна [14].

Об'єктом дослідження є об'єднання Німеччини наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст., а предметом дослідження є фактор впливу Організації Північноатлантичного договору на цей процес.

Метою дослідження є аналіз і оцінка фактору членства об'єднаної Німеччини в НАТО, те яким чином воно вплинуло на перемовний процес щодо статусу німецької держави у 1989-1990 рр. та які наслідки мало членство ФРН у Організації Північноатлантичного договору для архітектури європейської безпеки на початку 1990-х рр.

Процес об'єднання Німеччини виявився достатньо швидкоплинним: від повалення Берлінського муру в ніч з 9 на 10 листопада 1989р. до проголошення Акта про возз'єднання 3 жовтня 1990 р. минуло лише одинадцять місяців. На відміну від попереднього об'єднання Німеччини, яке Бісмарк здійснив у 70-х рр. XIX ст. „залізом та кро-

розмаху. Тільки в Катеринославі під час страйку виникло 11 професійних спілок. У цьому була чимала заслуга ради робочих депутатів, яка 16 листопада затвердила для них зразковий статут. Першими застосували його міські друкарі, створивши свою спілку з відділеннями в Луганську і Олександрівську. Головою правління обрали соціал-демократа С.Цорна [14]. За ініціативою й допомогою Катеринославської ради були створені профспілки слюсарів, булочників, кондитерів, працівників трамваїв, кравців та інших.

Багато зусиль докладали соціал-демократи Луганська, Горлівки, Єнакієвого, Дебальцевого і Алчевська, щоб організувати профспілки. На щоденних мітингах і зборах вони проводили велику агітаційну роботу. Восени 1905 р. на заводі Гартмана в спілку металістів записалося більше 800 осіб [15]. Монтер ст. Дебальцеве більшовик Я.Дебелий, агітуючи за створення профспілки на Павлівській копальні, закликав об'єднатися з партією соціал-демократів. Багато гірників його підтримали. На заводі ДЮМТ (Донецько-Юріївського металургійного товариства) під керівництвом інженера В.Харченка діяла комісія, яка розробила проект статуту профспілки. Член цієї комісії О.Шохіна теж наполягала на тому, щоб залучитися до соціал-демократії. На Петровському металургійному заводі в Єнакієвому підготовчу роботу щодо створення профспілки здійснював Г.Ф.Ткаченко-Петренко [16].

А.С.Гречнєв у своїх спогадах писав, що в Горлівці „з кінця жовтня наша группа (соціал-демократична – С.Є.) почала готувати створення спілки робітників-гірників. За участю гірників було розроблено статут спілки. Його затвердили на загальних зборах робітників. Там же було обрано і правління. Головою обрали спадкоємного гірника т. Кисельова, дійсного учасника нашої групи…" [17].

Особливістю професійного руху в даний період було те, що він охоплював у першу чергу менш організованих робітників, зайнятих на дрібних підприємствах: друкарів, слюсарів, булочників, кравців і т.д. Це пояснювалося тим, що індустріальний пролетаріат, виступаючи ініціатором боротьби всіх трудящих у період наростання революції, дещо відстав із організацією профспілок. Крім того, промислові робітники, зосереджені на великих підприємствах, ще в ході січнево-березневих страйків створили свої виборні органи, які аж до грудневих збройних подій, по суті, виконували роль цих спілок.

Хоча восени 1905 р. до професійного руху залучилися майже всі категорії промислових робітників Донецького району, створені спілки охоплювали дуже незначну частину металістів і гірників. Організаційно вони були вкрай слабкими. Налагодження зв'язків між ними йшло поволі. Але не дивлячись на великі труднощі, соціал-демократи й есери вміло використовували місцеві професійні спілки, які надавали дієву допомогу у формуванні бойових дружин із складу робітників, надава-

ли кошти на придбання зброї та інші потреби. Багато членів профспілок ставали керівниками і членами робочих дружин. Так, створена в першій половині грудня 1905 р. профспілка службовців машинобудівного заводу передала Горлівському розпорядчому комітету 609крб.на придбання зброї [18].

Поразка в грудневих подіях у Горлівці й репресії, що були за ними, призупинила професійний рух у Донбасі, але в ході наростання економічної боротьби, що розгорнулася на початку 1906 р., робітники прагнули протиставити об'єднанням підприємців свої організації. Велике значення для їх подальшого розвитку мала друга Всеросійська конференція профспілок у Петербурзі (кінець лютого 1906 р.). Південь Росії представляли на ній делегати з Миколаєва. У рішеннях конференції підкреслювалося, що профспілки повинні бути бойовими організаціями в боротьбі з капіталістами і що створювати „їх треба, не чекаючи легальних підстав" [19].

Царський уряд, переконавшись у тому, що зростання професійного руху одними репресіями не зупинити, в швидкому порядку видає закон від 4 березня 1906 р. під назвою „Тимчасові правила про професійні товариства, що затверджені для осіб, зайнятих в торгових і промислових підприємствах, або для землевласників цих підприємств». Уряд мав намір не тільки поставити під свій контроль професійний рух, але й виявити таким чином революційні сили, які додавали йому класово-політичного характеру. От як пояснювалася поява цього закону в одній з урядових записок: «Коли вибухнула революція із загальними страйками, потреба вивести дії революціонерів із неспостережної «нелегальності» викликала потребу створити закон від 4 березня 1906 р." [20].

„Тимчасові правила..." ставили організацію профспілок під нагляд поліцейської влади. Навіть саме слово „профспілка" в законі було замінено на „професійне товариство". Багато категорій трудящих, наприклад залізничники, банківські службовці, сільськогосподарські робочі та інші, позбавлялися права створювати спілки. Згідно з царським законом діяльність останніх зводилася до „з'ясування розмірів заробітної платні й інших умов праці в різних галузях промисловості й торгівлі", „виданні допомоги своїм членам", а також „створення кас: похоронних, взаємодопомоги і т.п." [21]. Профспілкам заборонялося об'єднуватися в межах міста, губернії або країни, щоб не допустити розповсюдження революційного досвіду. Всі вони підлягали обов'язковій реєстрації в спеціальній губернській присутності, що обумовлювалося багатьма формальностями й часто призводило до неможливості легалізації тієї або іншої профспілки.

„Тимчасові правила..." викликали серйозні розбіжності в соціал-демократичному таборі між більшовиками й меншовиками. Революційні соціал-демократи, вказуючи на реакційний характер царсько-

політологічні дослідження. Видання Донецького національного університету, історичний факультет. – 2005. – № 2 (24). – С. 203-207.
11. Български конституции… – С. 51-52.
12. Закон за народната просвета. – София, 1948. – С. 3-30.
13. Там само. – С. 4, 8-9, 11-13, 16-17, 22-23.
14. Там само. – С. 3, 7, 13, 20, 26.
15. Там само. – С. 26-27.
16. Чакыров Н. Современная школа и педагогика в Народной Республике Болгарии: Пер. с болг. – М., 1987. – С. 40-45.
17. Радев П., Атанасова В., Колев Й., Александрова А., Витанова Н. Вказ. праця. – С. 292.
18. Димитров Г. Политически отчет на ЦК на БРП (к) пред Петия конгресс на партията декември 1948 година. – Избрани произведения. – София, 1977. – С. 536 -548.

ББК Т3(4ГЕР)65

Каракуц А.М.

ФАКТОР НАТО В ПРОЦЕСІ ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ (1989-1990 рр.)

У статті подано аналіз об'єднання двох Німеччин і політика НАТО через призму позицій Великих держав.

Об'єднання Німеччини наприкінці 80-х—90-х рр. XX ст. відбувалося на фоні глибинних змін у Центральній та Східній Європі. Повалення комуністичних режимів у країнах регіону та вивід радянських військ з країн колишнього Варшавського договору вирішували для Німеччини стратегічну проблему — перебування на передньому краї фронту „холодної війни". Як наслідок, для Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) зникала необхідність у військових гарантіях Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та США. До того ж, Радянський Союз, від позиції якого безпосередньо залежав перебіг процесу уніфікації ФРН та Німецької Демократичної Республіки (НДР), дотримувався принципіальної позиції, що об'єднана Німеччина не має бути членом НАТО і проголошував це передумовою переговорів щодо вирішення німецького питання у 1989-1990 рр. У той же час країни Заходу, та насамперед Сполучені Штати Америки, не підтримували ідею появи всередині європейського континенту потужної нейтральної країни та вважали членство об'єднаної Німеччині у НАТО важливим механізмом забезпечення безпеки в Європі. Таким чином, членство ФРН в НАТО ставало важливим фактором процесу об'єднання Німеччини й центральним питанням на переговорах у форматі „два-плюс-чотири"

Education Act (1948) as legal basis for functioning of the educational sphere are define.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів, 2001; Чорній В. Історія Болгарії. – Львів, 2007; Болгария в XX веке: Очерки политической истории / Отв. ред. Е.Л. Валева; Ин-т славяноведения. – М., 2003; Власть – общество – реформы: Центральная и Юго-Восточная Европа. Вторая половина XX века/ Отв. ред. Э.Г. Задорожнюк; Ин-т славяноведения. – М., 2006; Волокитина Т.В., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф. Народная демократия: миф или реальность? – М, 1993; Калинова Е., Баева И. Българските преходи 1939-2005. – София, 2006 та ін.
2. Георгиева С. История на българското образование. – Руссе, 2004; Колев Й., Атанасова-Витанова Н. История на педагогиката и българското образование. – Шумен, 2005; Радев П., Атанасова В., Колев Й., Александрова А., Витанова Н. Обща и българската история на образованието и история на училищните и някои предучилищни теории на възпитанието и образованието. – Пловдив, 2003.
3. Чичовска В. Политиката срещу просветната традиция. – София, 1995.
4. Сборник закони, укази, постановления на Министерския Съвет, правилници, наредби, инструкции, заповеди и др. по народната просвета. – София, 1956. – С. 3-4.
5. Складено на основі: Български Конституции и конституционни проекти. – София, 1990. – С. 166-213.
6. Див.: Джуринский А.Н. История педагогики. – М., 1999. – С. 369, 373-374.
7. Див.: Георгий Димитров. Предложение в Софийском городском общинном совете о контроле над исполнением закона об обязательном начальном образовании. 27.09. 1916 г.; Письмо Высшему ученому совету 3.06.1945 г.; Педагогическому совету гимназии имени Георгия Димитрова – Поморие. 22.08.1945 г.; Письмо съезду Союза работников просвещения. 8.04.1947 г. // Георгий Димитров о литературе, искусстве и культуре. – М., 1972. – С. 26-27, 137, 148, 212-213.
8. Тодор Самодумов. Избрани педагогически произведения. – София, 1959. – С. 268-271.
9. Там само. – С. 273-274, 277.
10. Аналізу основних положень Конституції 1947 року автор присвятив спеціальну статтю. Див. : Докашенко Г.П. Конституція Болгарії 1947 року як юридичне свідоцтво перехідного періоду // Історичні і

го закону, закликали використовувати його як легальну основу для розгортання роботи нелегальних партійних організацій. Вони вважали, що через професійні спілки широкі пролетарські маси в умовах самодержавства залучатимуться до суспільно-політичної діяльності. Меншовики зустріли закон від 4 березня 1906 р. як можливість відкрито створювати безпартійні профспілки [22].

Поява „Тимчасових правил…" збіглася з підйомом масового руху робітників Півдня Росії, особливо Донбасу, в травні-серпні 1906 р. Страйкова боротьба супроводжувалася й виникненням нових профспілок. За їх створення соціал-демократи Катеринослава, Мелітополя, Олександрівська, Луганська, Миколаєва, Горлівки та інших міст агітували майже на всіх великих підприємствах. На заводах і копальнях виникали ініціативні групи, які здійснювали прийом у члени професійних спілок, складали їх статути, давали необхідні консультації. Газета „Эхо" повідомляла в червні 1906 р. „Організація РСДРП (Катеринославска) працює не покладаючи рук..., багато сил витрачається на організацію і керівництво професійними спілками, які виникають і ростуть дуже швидко" [23]. Соціал-демократичні комітети Юзово-Петрівського і Костянтиново-Горлівського комітетів РСДРП отримували з Катеринослава необхідну легальну літературу. Так, у 1906 р. при проведенні обшуку на квартирі П.П.Калмикової в Юзівці поліція знайшла „Статут Катеринославського професійного товариства робітників друкарні" [24].

Так само, як і в 1905 р., робітники великих промислових підприємств (перш за все – металісти) весною 1906 р. дещо затрималися з організацією своїх профспілок: після грудневого збройного зіткнення з військами саме проти цієї категорії трудящих були направлені жорстокі репресії. Всі виборні організації було розгромлено, а більшість активістів заарештовано. Прокотилася хвиля звільнень. „Тепер їм (металістам – С.Є.) помстились, – наголошувалося на сторінках профспілкового органу Катеринославщини „Вісник праці" [25].

Лише з червня 1906 р. робітники підприємств важкої індустрії включаються в профспілкове будівництво. Початок поклали знову в Катеринославі. Так, 4 червня в народному будинку піклування про народну тверезість зібралося більше 1500 металістів Брянського металургійного, цвяхового та інших заводів із метою створити свою профспілку. Про його завдання і значення розповів представник соціал-демократичної організації Заводського району І.Сандомирський. У процесі обговорення проекту статуту зав'язалася дискусія щодо розміру членських внесків. Було запропоновано два варіанти: відраховувати однаковий їх розмір або застосовувати прогресивно-прибуткову форму [26]. Голосування не відбулося, і для остаточного вирішення цього питання було створено тимчасове бюро фундаторів. Воно виконувало і функції правління до його офіційного обрання. 11 липня загальні збо-

ри металістів затвердили проект статуту. Спірне питання про членські внески вирішилося таким чином: місячний внесок дорівнював 1 % від заробітку, а 50 коп. вносили при вступі до союзу. Комісія з 5 чоловік повинна була зареєструвати статут. 23 липня загальні збори металістів обрали правління профспілки у складі 13 членів і 13 кандидатів [27].

Влітку 1906 р. розгортається масове професійне будівництво і в Донецькому басейні. Першим легалізовувався союз гірників Грушевсько-Власовського району, статут якого був затверджений 21 червня, за ним – профспілка „Грушевський антрацит" цього ж району, а 28 липня – союз металістів Донецько-Юр'ївського заводу, в якому на кінець жовтня налічувалося 1220 членів. У листопаді 1906 р. у «Віснику праці» повідомлялося: „На сьогодні налічуються в Донецькому районі наступні зареєстровані металургійні спілки: Юр'ївська, Маріупольська, Петрівська, Гартмана і Дружківська" [28]. Було зареєстровано союзи металістів Юзівки, Горлівки і Краматорська. Затвердили свій статут шахтарі Лідієвки. Готувалися до цього профспілки гірників Карповської, Софіївської, Пастуховської, Риковської, Алчевської й Макіївської копалень.

Не маючи достатньої кількості підготовлених активістів-організаторів, шахтарські профспілки мали під час створення величезні труднощі. Багатьом із них, розташованим далеко від міст, важко було налагодити культурно-освітню роботу, отримувати юридичну та іншу допомогу. Вони постійно піддавалися переслідуванням із боку адміністрації.

З грудня 1906 р. по лютий 1907 р. темпи профспілкового будівництва уповільнилися, що пояснюється спадом революційного руху й посиленням реакції. За цей період уДонбасі було зареєстровано тільки 3 профспілки, але весняний підйом боротьби промислових робітників у 1907 р.змінює стан справ на краще.

Уже з перших днів виникнення профспілок Донбасу до їх лав вступали робітники всіх національностей: росіяни, українці, білоруси, євреї та інші. Відхиляючи націоналістичну побудову робітники, Алчевська і Костянтинівки заявили бундівцам: будувати профспілки треба не за національною ознакою, а „без різниці в націях" [29].

На початку 1907 р. під керівництвом спілки металістів відбувся тривалий і наполегливий страйк на Донецькому металургійному заводі в Дружківці. Він розпочався на знак протесту проти звільнення 400 робітників, в тому числі тих, хто брав активну участь у минулих революційних виступах. За 20 днів страйку влада й адміністрація застосували жорстокі заходи – аж до спроби вислати з Дружківки 238 робочих сімей. Були стягнуті війська. Але робітники поводилися виключно стійко й організовано, не піддалися ні на які провокації влади. Донецько-Юр'ївський і Петрівський союзи металістів надіслали допомогу страйкадової дисципліни [15]. Подібні положення мали за мету сприяти підвищенню відповідальності всіх учасників освітянського процесу.

Дослідники соціалістичної доби відверто писали, що цим Законом закріплювалася нова функція болгарської школи – сприяти будівництву соціалістичного суспільства, формувати активних будівників цього суспільства [16]. Таку оцінку фактично підтверджує і вислів одного із активних політичних діячів країни, керівника трьох урядів у 1931 – 1932 роках Ніколи Мушанова про те, що вказаний Закон став збірником законоположень для створення вчительського персоналу і надання соціалістичного спрямування освіті [17].

Того ж 1948 року, у грудні відбувся V з'їзд болгарських комуністів, який остаточно закріпив соціалістичні стереотипи в освіті. Так, у Політичному звіті центрального комітету від навчальних закладів вимагалося забезпечити таку підготовку кадрів, яка б зробила з них не тільки гарних фахівців, але й людей, підготовлених для активної та свідомої участі в політичному керівництві державою і соціалістичному будівництві [18]. Саме на підставі рішень з'їзду було створено курси марксизму – ленінізму для вчителів та викладачів, а в навчальні програми університетів і педагогічних інститутів введено вивчення марксистсько – ленінської філософії.

Отже, період теоретичних пошуків завершився прийняттям Конституції і нового Закону про освіту, які виклали державну стратегію розвитку освітянської сфери. Ця стратегія базувалася в основному на положеннях комуністичної партії, однак характер її викладення був достатньо обережний. Така обережність, на наш погляд, обумовлювалась по-перше, бажанням БРП (к) мати хоча б на певний час підтримку частини інтелігенції в особі освітян, а по-друге, прагненням продемонструвати своє шанобливе ставлення до національних традицій освіти, тобто така поміркована позиція була тактичним кроком на шляху до тоталітарної стратегії.

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы образовательные программы ведущих политических сил послевоенной Болгарии – Демократической, Земледельческой, Коммунистической партий и др. Определены основные положения Конституции 1947 года и Закона о народном образовании 1948 г. как юридического основания функционирования образовательной сферы.

SUMMARY

In the article educational programs of major political parties – Democratic, Agricultural, Communist and others – in post-war Bulgaria are analyzed as well as main regulations of Constitution (1947) and Public

-безкоштовність курсу основної шкільної та інститутської педагогічної освіти, обов'язковість навчання дітей віком від 7 до 15 років (ст.3, 108) [13].

Однак значна частина Закону стала проявом поступової перемоги соціалістичної, радянської моделі освіти. По-перше, основним завданням освіти проголошувалася підготовка майбутніх будівників соціалізму (ст.26). По-друге, передбачалось адміністративне об'єднання всіх навчальних закладів під керівництвом єдиного органу – Міністерства освіти, яке повинно було керувати і здійснювати нагляд у педагогічному, методичному та ідейно-виховному відношенні за всіма підпорядкованими йому школами і курсами. Усі види і типи загальноосвітніх і професійних шкіл народні, тобто приватні школи ставали поза законом (ст.1). З метою забезпечення єдності керівництва передбачалось створення в рамках Міністерської Ради Верховного комітету з освіти, завданням якого було обговорення і підготовка рекомендацій з усіх питань діяльності школи і забезпечення єдності навчання. Його очолював міністр народної освіти, а членами були всі міністри, що мали відношення до будь-яких форм освіти, а також представники громадських організацій, спілок, комітетів, наукових установ тощо (ст.24). По-третє, створювалися вечірні та заочні форми навчання, рівень знань учнів яких різнився від учнів денної форми навчання. По-четверте, розширювалася структура позашкільного виховання, де провідну роль відігравали дитячі та молодіжні організації з чітким ідеологічним забарвленням – Димитрівська спілка народної молоді, Димитрівська піонерська організація «Септемврийче». Керівництво і контроль за позашкільним вихованням здійснювало Міністерство освіти (ст. 120 – 122). Разом з тим автор вважає, що Закон дає підстави говорити тільки про опосередковану декларацію ідеологічної єдності освіти. У тексті відсутній термін «марксистсько-ленінський», проте неодноразово використовується посилання на необхідність створення освіти відповідної завданням соціалістичного будівництва, соціалістичного суспільства тощо. Характеризуючи завдання в галузі виховання, автори Закону закріплюють твердження про дотримання в освітянський сфері „прогресивно-демократичного духу», формування «наукового суспільно-політичного світогляду" (ст.26, 61, 97). Можна висловити припущення, що таким світоглядом повинен був стати марксистсько-ленінський світогляд, але це тільки підтверджує висловлене положення про опосередкованість ідеологічної настанови [14].

Викликає зацікавленість розділ Д – Покарання, що містить конкретні розміри штрафів, які накладаються на батьків або опікунів за чинення перешкод дитині на відвідування школи або за відсутність дитини в школі без поважних причин, на чиновників за недотримання вимог до проведення приватних уроків, на вчителів за порушення трудової дисципліни [15].

рям (за їх проханням – С.Є.) у розмірі 1484 крб. Профспілці вдалося відстояти від звільнення більшість працівників.

Ще восени 1906 р. більшовики й Центральні бюро ряду міст висунули ідею об'єднання всіх південних професійних спілок в одну обласну організацію. Необхідність цього відчувалася повсюди. Так, у листопаді костянтинівські склярі вирішили „увійти в стосунки з профспілками Донецького басейну для загальної постановки юридичної й медичної допомоги, організації лекцій, вечірніх курсів, читань і т.п." [30]. У тому ж місяці за ініціативою більшовиків було сформоване спеціальне бюро, що отримало назву „Довідкової комісії", якій доручалося створення Донецького професійного об'єднання. У грудні названа комісія заснувала Центральне бюро профспілок Донбасу. Відчутну допомогу в цій справі надала газета „Донецький дзвін".

10 грудня 1906 р. у Дружківці відбулася нелегальна конференція представників усіх профспілок Донбасу за участю представників великих заводів, де ще не було створено таких організацій. Були присутні 17 чол. із вирішальним голосом і 11 – з дорадчим. У роботі конференції брав участь і Г.І.Петровський. Союз металістів Катеринослава делегував членів соціал-демократичної партії Г.Усієвича і М.Сандомирського. Але питання про створення обласного об'єднання не було остаточно вирішене, оскільки виявилися два протилежні погляди з цього приводу. Одні вважали, що поки не зміцняться спілки на місцях, передчасно говорити про їх об'єднання. Частина дотримувалася іншої думки: не зупиняти той процес, що почався. Перемогли останні, обравши обласне Центральне бюро професійних спілок. На цьому конференція закінчила свою роботу [27].

Професійні спілки захищали економічні й типові інтереси трудящих, розвивали їх класову свідомість, направляли страйкову боротьбу. Страйки, що проходили під їх керівництвом, відрізнялися високою організованістю, масовістю, цілеспрямованістю і тривалістю. На багатьох підприємствах боротьба не проходила безслідно. Так, друкарі Катеринослава добилися скорочення робочого дня, підвищення на 10-25 % свого заробітку і відміни наднормової праці, а їхні луганські колеги, окрім того, – щорічних двотижневих відпусток, безкоштовної медичної допомоги і збереження робочого місця під час хвороби.

Медичну і юридичну допомогу пролетарям професійні спілки здійснювали на пільгових засадах. Так, у Катеринославі відкрили пофспілкову лікарню. Її кошторис складався з асигнувань фабрик, заводів і профспілок, і в 1907 р. склав 16,6 тис. крб. На безкоштовну медичну допомогу товариства вносили щомісячно по 5 коп. за кожного члена. Лікарі знаходилися на повному запезпеченні лікарні. Відповідний контроль здійснювала спеціальна комісія. Медична допомога робітникам надавалася також у Луганську, Горлівці, Дружківці, Єнакієвому й інших містах.

Юридичні комісії допомагали робітникам вести боротьбу проти наступу підприємців на їхні життєві інтереси. Так, для організації правових консультацій профспілки відраховували щомісячно по 2 коп. із заробітку кожного члена товариства. Таким чином юристи отримували за свою працю відповідну плату.

Приділялася увага й робітничому побуту. Так, профспілка Донецько-Юр'ївського заводу зажадала від влади повіту наведення порядку в робочому селищі: налагодити водопостачання, відремонтувати житлові приміщення, поліпшити санітарно-гігієнічні умови. Ця прфспілка виступила з рішучими заходами проти пияцтва серед робітників. Правління обрало спеціальну комісію, якій було доручено контролювати продаж міцних спиртних напоїв у селищі та організацію антиалкогольної пропаганди.

Професійні товариства ставили перед собою завдання організувати культурно-просвітницьку роботу серед робітників. Бібліотеки мали профспілки великих і середніх підприємств. На металіргійному заводі в Єнакієвому активно працювала бібліотека «Світанок», яка була створена в 1906 р. Товариство Донецько-Юр'ївського металургійного заводу відкрило книжковий ларьок для своїх робітників. Окрім того, профспілки організовували заняття в вечірніх школах, читали перед робітниками лекції з економічних і політичних тем. Активну революційну пропаганду проводили професійні товариства Дружківки і Костянтинівки.

Велика кількість професійних спілок Донеччини брала участь у проведенні виборчої кампанії до II Державної Думи, з трибуни якої соціал-демократи викривали самодержавство. Помітну активність у той час розвинула Луганська профспілка металістів, яка саме і сприяла обранню до Думи більшовика І.Н.Нагих, котрий після засудження членів соціал-демократичної фракції II Державної Думи перекинувся до лав меншовиків.

У Катеринославі Брянський союз металістів допоміг скликати в квітні 1907 р. п'ятитисячний мітинг робітників, на якому було прийнято наказ про направлення делегатів до соціал-демократичної фракції цієї Думи. Профспілка заводу ДЮМТ займалася передвиборними справами на ст. Алчевській, а також на Жилловській, Павлівській, Брянській і Криворізькій копальнях. У грудні 1906 р. заводчани і жилловські шахтарі проголосували за список виборців, запропонований революційною соціал-демократією [32]. Депутатом від промислових робітників Катеринославської губернії було обрано голову профспілки костянтинівських склярів, члена РСДРП – Р.Є.Білоусова.

Жандармські й охоронні органи з найнікчемніших приводів проводили обшуки, заарештовували активістів, ставили перед губернаторами і градоначальниками питання про закриття тієї або іншої профспілки. Так, у січні 1907 р. було порушено клопотання перед губерна-

землеробства тощо. Майже всі вони входили до керівних органів БРП(к), а сам прем'єр – міністр у 1948 р. був обраний генеральним секретарем ЦК комуністів. Усе більш очевидним стає факт зрощення компартії з державою.

Прийняття такої Конституції означало перехід на новий етап суспільного розвитку, коли соціалістична перспектива ставала на юридичне підґрунття. Основний Закон країни віднині закріплював курс, який болгарські комуністи визначили ще в 1944 р. Подібність до Конституції СРСР надавала можливість активніше використовувати радянську модель у подальшій перебудові болгарського суспільства і робити це на конституційній основі.

Наступного року прийнято Закон про освіту (Державний вісник, № 218 від 17 вересня 1948 р.), який розширив основні конституційні положення, розкривши мету, принципи та структуру навчальної справи. У ньому детально висвітлено як загальні положення, так і питання організації окремих освітянських ланок. Закон складається з шести розділів (загальна освіта, професійна освіта, підготовка вчительських кадрів, позашкільне виховання, покарання, перехідні положення) і включає 144 статті [12]. З огляду на принцип об'єктивності, неможливо не відмітити ряд його позитивних положень, які, до речі, стали продовженням традиційної для болгарського суспільства уваги до освітянських проблем :

-посилення уваги питанням дошкільної освіти та виховання – дитячі садки для дітей від 3 до 7 років відкривалися при народних школах, великих підприємствах, установах і кооперативах. Вони були розраховані на перебування дитини частину дня, повний день, тиждень і сезон (ст. 33 – 39);

-організація роботи з ліквідації не писемності у дорослих шляхом створення спеціальних курсів та шкіл для дорослих, тривалість навчання в яких визначалась міністром;

-рішуче покращення професійної освіти, зміцнення її матеріально-технічної бази та створення умов для виробничого навчання (розділ Б);

-упорядкування освітянських закладів для дітей з вадами фізичного та розумового розвитку (розділ I, глава V), які на підставі змін до Закону 1950 р. були прирівнені до початкових і основних шкіл, але з більш тривалим терміном навчання та ін.;

-відкриття інститутів з дворічним навчанням для підготовки вчителів дитячих дошкільних закладів, початкової і основної школи, професійних училищ та позашкільної роботи (в болгарському варіанті їх називали – полувисши институти), що стало відповіддю на «кадровий голод» післявоєнного періоду (ст.108);

-можливість відкриття шкіл для малих народів з навчанням рідною мовою (ст.4)

викладались спеціальні курси. На думку вченого, в цій ситуації є чим перейматися і над чим розмірковувати [9].

Більшість висловлених Т.Самодумовим положень збігалася з позицією уряду ВФ і в більшості своїй з позицією БРП(п), навіть ідея про перевагу колективу над особистістю. Цей збіг став ще одним аргументом на користь болгарських комуністів.

Далі освітянські засади розроблялися в Конституції 1947 року та спеціальному Законі 1948 року [10].

Питанням освіти присвячена стаття 79 Конституції, в якій закріплено рівність громадян у праві на освіту, обов'язковість та безкоштовність основної (базової) освіти, державний контроль за освітніми закладами. Так, відкриття приватних навчальних закладів дозволено, але на підставі відповідних юридичних документів і державного контролю. Конституція зафіксувала певні гарантії здобуття освіти, наприклад визначено, що право на освіту забезпечується школами, інститутами, університетами, а також системою загальних стипендій і особливих заохочень обдарованим дітям. Як підсумок, підкреслено світський, демократичний і прогресивний напрямок розвитку освіти, але це положення будь-якими гарантіями не підкріплено і має скоріше декларативний характер [11].

9 грудня 1947 р. обрано новоутворений вищий орган державної влади – Президію Народних зборів. До його складу ввійшли 19 осіб – 11 комуністів, 3 представники землеробської партії, два представники групи „Звено", два соціал-демократи, один радикал. Головою Президії став комуніст Мінчо Нейчев, його заступниками представник селянської партії Кирило Клисурський та соціал-демократичної партії Дмитро Нейков, секретарем – комуніст Йордан Чобанов. Новий склад бюро Великих Народних зборів включав 4 особи: голова – Райко Дамянов (БРП(к), заступники –Яни Янев (БЗНС), Георгій Атанасов (БРСДП), Атанас Драгієв (НС „Звено").

Згідно з новою Конституцією, Г.Димитров подав заяву на усунення очолюваного їм уряду. Заяву було прийнято, і 10 грудня Великі Народні збори знову обрали головою уряду Г.Димитрова і доручили йому формування нового складу. Наступного дня новий уряд вже сформовано, і до нього ввійшли 23 особи, які за партійною ознакою розподілялись таким чином: 14 чол.- представники БРП(к), 5- БЗНС, 2- НС „Звено", 2 – БРСДП. Ключові посади обіймали представники комуністичної партії – Г.Димитров – голова уряду та голова Урядового комітету народної оборони і зовнішньої політики, Трайчо Костов – заступник голови уряду та голова Урядового комітету з господарських і фінансових питань, В.Коларов – заступник голови уряду та міністр закордонних справ, К. Георгієв – заступник голови уряду і міністр електрифікації та меліорації, Г.Трайков – заступник голови уряду та міністр

тором про закриття профспілок Дружківського і Костянтинівського заводів, оскільки «приміщення їх правлінь стали центрами соціал-демократичної агітації». Губернатор прийняв позитивне рішення. Також були випадки, коли в ряди активістів засилали провокаторів, які поширювали різні негативні чутки про діяльність робітничих профспілок і їх керівників. У деяких профспілках до керівництва були обрані майстри й інженери, які захищали інтереси підприємців, як, наприклад, було на заводі ДЮМТ.

Ведучи мову про професійний рух у Донбасі під час першої демократичної революції, не потрібно перебільшувати його як розмах, так і революційність. Найбільше профспілок виникло в 1906 р. – 1907. На серпень 1907 року їх було 28. Із 28 товариств у довідці, складеній катеринославською губернською поліцією 13 товариств Бахмутського, Маріупольського і Слов'яносербського повітів було віднесені до другої і третьої категорій, справи яких було оцінено як «задовільно» або „зовсім слабко". У тих же повітах 9 товариств за оцінкою поліції – „процвітали". По повітах професійні товариства поділялися наступним чином: у Маріупольському їх було – 12 (8 у місті і 4 на залізничній лінії), Бахмутському – 8, Слов'яносербському – 6 і в Області Війська Донського – 2 [33].

Таким чином, не дивлячись на відносну нечисленність профспілок у складний період виникнення в 1905-1907 роках, вони вже тоді були найбільш авторитетними легальними організаціями промислового робітництва.

РЕЗЮМЕ

В своем исследовании автор рассматривает возникновение профсоюзных организаций среди промышленных рабочих Донбасса в период первой демократической революции в 1905-1907 годах. Проанализировав условия, в которых создавались первые профсоюзы Донбасса и основные направления их деятельности, численность и состав, он приходит к выводам, отличным от тех, которые доминировали в историографии советского периода.

SUMMARY

In the article the author considers the issues of formation of the professional unions of industrial workers in Donbass during the first democratic revolution of 1905-1907. Having analyzed the conditions under which the first Donbass trade unions were formed and the main directions of their activity, their size and membership the author comes to the conclusions which differ from the ones dominant in the historiography of the Soviet period.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арский А. Профессиональные союзы. – Пг., 1918; Айнзафт С. Профессиональное движение в России в 1905-1907 гг. – М., 1925; Барчугов П.В. Революционная работа большевиков в легальных рабочих организациях (1907-1911). – Ростов н/Д, 1963; Кирзнер А.С. Горнорабочие Донбасса и Криворожья в первой Российской революции (революционно-профсоюзное движение в 1905-1907 гг.). – Харьков, 1926; Максимов А.М. На баррикадах. – Донецк: Донбасс, 1973; Модестов В.В. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции. – М., 1957; його ж: Рабочие Донбасса в трех революциях. – М.: Мысль, 1974; Новополин Г. Очерки развития профессионального движения среди пищевиков на Днепропетровщине. – Днепропетровск, 1927; Прийменко А.Й. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма. – К. – Донецк: Вища школа, 1977.
2. Новополин Г., Бронштейн И. Очерки развития профессионального движения на Днепропетровщине. – Днепропетровск, 1927. – С. 17.
3. Центральний державний історичний архів (ЦДІА в м. Києві). Ф. 313, оп. 1, 1896, спр. 3796, лл. 72, 73.
4. Донецький обласний державний архів (ДОДА). Ф. 2109, оп. 2, спр. 34, л. 2.
5. Материалы по истории революционных событий 1905 года та территории, ныне входящей в Артемовский округ. – Артемовск, 1925. – С. 121.
6. Кирзнер А.С. Горнорабочие Донбасса и Криворожья в первой Российской революции (революционно-профсоюзное движение в 1905-1907 гг.). – С. 97.
7. Журнал «Вестник труда». – №7. – 1906. – С. 14.
8. Журнал «Летопись революции». – №4. – 1927. – С. 220-221.
9. Прийменко А.Й. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма. – С. 10.
10. Отчет о деятельности лекционного комитета при Одесской городской аудитории за 1897-1900 гг. – Одесса, 1901. – С. 13.
11. Прийменко А.Й. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма. – С. 11.
12. Там само. – С. 12.
13. Там само. – С. 12.
14. На заре профессионального строительства (1906-1907 гг.). Из истории союза рабочих печатного дела в Екатеринославе / Под ред. Г.Новополина. – Днепропетровск, 1926. – С. 13.
15. Берхин И. Луганская большевистская организация в период первой русской революции. – М., 1947. – С. 57.

Починаючи процес перебудови, автор закликав суспільство чітко усвідомити положення про необхідність постійного оновлення навчальних програм, організації й методів навчання, про історичний характер народної освіти. Сама перебудова включає в себе визначення характеру й обсягу знань в залежності від тривалості кожного освітянського рівня.

Успішне функціонування освітянської системи значною мірою залежить від наступних факторів:

а) загальний рівень й обсяг людського знання на даний період;

б) господарські, політичні й культурні можливості суспільства;

в) історико-етнічні особливості країни.

Необхідна також, на думку вченого, докорінна зміна підходів із схоластично-догматичного на дослідно-індуктивний, особистістного на колективний, індивідуального на соціальний.

Характеризуючи змістовну складову освіти, автор вважав, що програми всіх предметів повинні базуватися на вивченні своєрідного трикутника: природа – праця – суспільство, в центрі якого основа світобудови – людина. Стосовно набору предметів Т.Самодумов згоден з відмовою викладання в середній школі грецької і латинської мов, етики, логіки, віровчення. Разом з цим обов'язковими для школи вважає російську й одну із західноєвропейських мов, стенографію та значне збільшення годин на болгарську мову.

Структуру освіти він бачив у 3-х рівнях:

1) 4 роки – початкова школа (обов'язкова і безкоштовна);

2) 3 роки – прогімназія або основна школа (обов'язкова і безкоштовна);

3) 3 роки – гімназія (поступово повинна перетворитися на обов'язкову).

Багато уваги автор приділив характеристиці методів навчання, виділивши наочність та прикладний характер, відповідність обсягу навчального матеріалу віковим показникам дітей, прийнятність між рівнями освіти тощо.

Актуально прозвучали слова про значну роль вчителя, від знань і вмінь якого залежить успіх вказаної перебудови. Науковець запропонував навіть термін «мистецтво викладання», що характеризує рівень вчительської кваліфікації.

За тематичним спрямуванням до вказаної статті тісно стоїть й інша стаття цього ж автора, «Школа і релігійне виховання», що написана роком пізніше в 1946 р. Повністю підтримуючи рішення про відділення церкви від держави і школи від церкви, відомий педагог і філософ ділиться своїми сумнівами про можливе в післявоєнних умовах зниження рівня моралі й порядності в суспільстві. Раніше виховну і морально-корегуючу функцію частково виконувала церква, особливо в школі, де

- доступність й рівність в освіті гарантується обов'язковою й безкоштовною основною освітою;

- фактично всі партії визнають можливість існування приватних і освітянських закладів, а пропозицію наукової та адміністративної автономії університетів поряд з визнанням недоторканості приватної власності в проекті Демократичної партії можна вважати опосередкованим висловом згоди на приватні навчальні заклади;

- в релігійному плані автори проектів в основному виступають за православ'я, більш чіткого визначення позицій школи і церкви не дають. Отже, основні засади конституційних проектів мають багато співпадінь, заснованих на демократичних принципах.

Картину цього періоду неможливо зрозуміти без характеристики освітянських положень болгарських комуністів. Ці положення базувалися на марксистсько-ленінських ідеях і радянському досвіді.

Сьогодні ми маємо можливість представити цей досвід в узагальнюючому вигляді, об'єктивно оцінюючи і позитивні її сторони – чітка структура перехідних, тісно пов'язаних між собою підсистем (від початкової до вищої), регулярне предметне навчання, єдиний режим занять, введення стандартних програм та підручників, і негативні – безальтернативність і надмірна уніфікація принципів, змісту й організації навчального процесу, відмова від диференціації в навчанні. У радянський період сформувалася й система виховання, яка жорстоко підкоряла особистість суспільству, ставила на перший план впровадження у свідомість учнів політико-ідеологічних доктрин тощо [6]. Частково подібні недоліки компенсувалися відповідальною позицією рядових освітян, їх прагненням бути справжніми Вчителями. Саме тому і радянські, і болгарські комуністи перш за все приділили увагу кадровому питанню.

Роботи тодішнього лідера болгарських комуністів Г.Димитрова містять значну кількість всебічних вказівок з організації освітянської справи, починаючи від установки на звільнення школи від провідників фашистської ідеології, необхідності перевиховання пасивних та відсталих вчителів з метою перетворення їх на справжніх народних просвітителів й активних суспільних діячів нової Болгарії, і завершуючи вказівками про докорінну перебудову навчальних програм й посібників [7].

Значну роль у цей складний період відіграв найвідоміший у країні педагог-науковець Тодор Самодумов, авторитет якого визнавали і ліберали, і консерватори. У 1945 р. він написав статтю «Перебудова народної освіти» («Преустройство на народното образование»), в якій виклав своє бачення освітянської справи. Сама назва роботи свідчить про незадовільну оцінку автором попереднього періоду, коли, на його думку, шкільна система просто копіювала німецьку, непридатну для Болгарії ні за економіко-політичними, ні за історико-етнічними показниками [8].

16. ЦДІА в м. Києві. Ф. 313, оп. 2, ч. 1, спр. 1512, лл. 4, 55; Ф. 347, оп. 1, ч. 1, спр. 300, л. 19.
17. Гречнев А.С. Горловское вооруженное восстание // 1905 год в Донбассе: Из воспоминаний участников первой русской революции. – Сталино: Областное издательство, 1955. – С. 25.
18. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 300-301.
19. Профсоюзы СССР. Документы и материалы. Т. 1. – М., 1963. – С. 103-109.
20. Прийменко А.Й. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма. – С. 16.
21. История профдвижения в СССР. – М., 1961. – С. 40.
22. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. Т. 1, 1898-1917. – М.: Политиздат, 1970. – С. 160.
23. Революция 1905-1907 гг. на Украине. Сборник документов и материалов. Т. 2. Ч. 2. – К.: Госполитиздат УССР, 1955. – С. 34.
24. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 305.
25. Журнал «Вестник труда». – 1906. – №3. – С. 8.
26. Памятные годы. Из истории профессионального союза металлистов 1906 года. – Днепропетровск, 1926. – С. 13-14.
27. ЦДІА в м. Киє ві. Ф. 313, оп. 2, т. 1, 1907, спр. 7748, л. 14.
28. Журнал «Вестник труда». – 1906. – № 5. – С. 11.
29. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 299.
30. Журнал «Вестник труда». – 1906. – №9. – С. 13.
31. Модестов В.В. Рабочее и профсоюзное движение в Донбассе до Великой Октябрьской социалистической революции. – С. 56.
32. Газета «Донецкий колокол». – 1906. – 6 декабря.
33. Максимов А.М. На баррикадах. – С. 317.

ББК 66.72 (4 УКР)

Євсюкова Н.В.

ОБУМОВЛЕНІСТЬ ПРОЦЕСУ ПОЛІТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФСПІЛОК: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ (1991-2000 рр.)

У даній статті розглядаються соціально-економічні причини активізації політичної діяльності профспілкових організацій України в 1991 – 2000 роках. У зв'язку з цим, на основі аналізу соціально-економічного положення країни, автор виокремлює 3 фактори: процес приватизації, безробіття і недосконалість системи трудових відносин і судової системи.

Активний процес розбудови незалежної держави й важкий хід здійснення політичної реформи в Україні об'єктивно вимагають детального аналізу й уточнення не лише реальних, але й потенційних можливостей усіх діючих політичних сил. До цього переліку слід віднести й професійні спілки, що залишаються резервним чинником політичного впливу. Останнє ж має неабияке значення в умовах зростання боротьби українського політикуму, що надає пропонованій проблемі актуальності та особливої значущості.

Досліджуючи процес політизації професійних спілок в період розбудови незалежної держави, надзвичайно важливим постає вивчення загальнодержавних факторів, що мали першочергове значення для появи та розгортання зазначеного процесу. Така необхідність обумовлена тим, що нова модель українських профспілок формувалась в період кардинальних змін в усіх сферах суспільного та державного життя. Це, у свою чергу, вплинуло на переосмислення новітніми профспілками власних функцій та перехід від поміркованих методів діяльності до таких політичних методів, як участь у виборчих кампаніях, створення власної політичної партії та ін.

Серед низки факторів загальнодержавного розвитку у статті звернемо увагу на соціально-економічну сферу, що є пріоритетною в діяльності професійних спілок. Тому з'ясування ролі соціально-економічного чинника в процесі політизації наймасовішої організації надасть можливість визначитися з проблемою його доцільності в подальшому розвитку громадянського суспільства.

Функціонування професійних спілок у період незалежності України відкрило для науковців нову проблему в дослідженні профспілкового руху – політичну діяльність. Однак, можливо через радянське минуле, вона не користується широкою популярністю в науковому середовищі. Так, з огляду на заявлену нами проблему, ми можемо виділити праці, що мають узагальнювальний характер і цінні для нас методологією підходів до вивчення самої проблеми.

Окреме місце серед цих праць займає монографія дослідника проблеми В.Ф.Цвиха „Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика" в якій висвітлений надзвичайно широкий діапазон профспілкової роботи, зокрема, й політична діяльність профспілок [1]. Чи не єдиним сучасним фундаментальним дослідженням історії профспілкового руху виступає книга "Нариси історії професійних спілок", яка була підготовлена авторським колективом під керівництвом О.П. Реєнта [2]. Український історик М.П. Зима у праці "Профспілки України: минуле і сучасність" здійснив вдалу спробу подати принципово новий науково-аналітичний огляд історії профспілкового руху в Україні [3].

Проте наявні праці, фрагментарно висвітлюючи політичну діяльність профспілок, не визначають, на жаль, її витоків та передумов,

публіки. Особливості формування засад освітянської політики в повоєнний період епізодично висвітлено тільки в болгарських підручниках з історії педагогіки та педагогічної думки[2]. Винятком стала робота відомого в Болгарії фахівця з історії культури Весели Чичовської „Політика проти освітянської традиції", основною темою якої є процес ідеологічної і структурної перебудови болгарської освітянської системи за радянським зразком у другій половині 40 – х рр.[3]. Авторка зосереджується на характеристиці в основному практичних кроків у цій сфері, не вдаючись до з'ясування програм розвитку. Отже, метою цієї статті стає визначення програмних положень основних політичних сил повоєнної Болгарії щодо освітянських питань, а також аналіз підсумкового для цього періоду Закону про народну освіту 1948 р.

Провідною силою суспільного життя країни в цей період виступав Вітчизняний фронт (далі – ВФ). В програмі ВФ, опублікованій в газеті „Робітнича справа" („Работническо дело") 18 вересня 1944 р., в пункті 3 „Просвітницько – культурна політика" викладена загальна концепція освіти, яку умовно можна поділити на кілька аспектів:

- характеристика загальних принципів – доступна, широка, народна освіта на демократичних і наукових засадах, відповідна до вимог державного розвитку;
- рівень освіти – обов'язкова прогімназична (основна) освіта, особлива увага до обдарованих дітей;
- матеріальне забезпечення – посилене будівництво шкільних приміщень, оснащення їх необхідним обладнанням, наочністю тощо; розвиток мережі позашкільних закладів, забезпечення достатнього матеріального рівня вчителів [4].

На основі цієї програми партії члени ВФ будували свою теоретичну і практичну діяльність. Основні аспекти свого бачення майбутнього країни партії найбільш повно виклали в проектах конституції. Для аналізу взято проекти конституцій трьох політичних партій – Демократичної партії (листопад 1946 р.), БЗНС – Никола Петков (1947 р.) і Болгарської Ліги захисту прав людини і громадянина (1947 р.), яка офіційно не входила до ВФ, але мала значну підтримку болгарської інтелігенції і перш за все завдяки керівництву відомого в країні професора Веneліна Ганева. Для аналізу вибрано кілька положень, які найкраще характеризують підходи до загальнодержавного процесу взагалі, і освітянського зокрема. Результати аналізу наведено в таблиці 1 [5].

Дані таблиці дають можливість визначити кілька спільних рис в означених програмах:

- всі названі партії виступають прихильниками республіки з демократичними засадами;
- демократичні підходи характеризують і правовий статус громадян; в тому числі й право на освіту;

14. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. Львова В.В. / Послесл. Арбатова Г.А. – М., 1997. – С. 12.
15. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. – М., 2000. – С. 142.
16. Бжезінський З. Велика шахівниця. – Львів, 2000. – С. 68.

ББК Т 63 З (4)

Докашенко Г.П.

ПОЛІТИЧНІ СИЛИ ПОВОЄННОЇ БОЛГАРІЇ ПРО СТРАТЕГІЮ РОЗВИТКУ ОСВІТЯНСЬКОЇ СФЕРИ

У статті проаналізовано освітянські програми провідних політичних сил повоєнної Болгарії – Демократичної, Землеробської, Комуністичної партій та ін. Визначено основні положення Конституції 1947 року та Закону про народну освіту 1948 р. як юридичного підґрунтя функціонування освітянської сфери.

Освітянська сфера стає дедалі все більш впливовішою ланкою суспільного життя, оскільки є своєрідною мініатюрою свого суспільства. Освітянська сфера сьогоднішнього дня показує яким буде суспільство завтра. Вибір хронологічних меж повоєнним періодом зумовлюється особливостями цього періоду в історичному поступі більшості європейських країн, які вирішували тоді складну проблему вибору подальшого варіанту суспільного розвитку. Кожний такий варіант включав і освітянську складову, в якій формулювалися загальні засади освіти, її зміст, структура тощо. Країнознавчий вибір пояснюється тим фактом, що Болгарія, крім вирішення традиційної для країн Південної та Східної Європи в той час проблеми вибору між демократією і тоталітаризмом, прагнула зберегти і бажано ще й розвинути свої значні національні традиції освітянської сфери, які було закладено ще в період боротьби проти османського панування.

Означена проблема в широкому розумінні альтернативності історичного розвитку знайшла певне відображення в сучасній українській, російській, болгарській історіографії [1], серед яких визначається робота московських дослідників Т.В. Волокітіної, Г.П. Мурашка, А.Ф. Носкової, де подано чітку характеристику фактично всіх можливих альтернативних варіантів для кожної країни, наприклад, Чехословаччина – соціалізм в комуністичній інтерпретації або національний соціалізм на теоретичній спадщині Т. Масарика, Угорщина – народна демократія як пролог соціалізму або ліберальна демократія західного зразка, Болгарія – через народну демократію до соціалізму або до селянської республіки.

що сприяли подальшій політизації громадських об'єднань. Зокрема залишився нез'ясованим вплив загальнодержавних факторів на політичну трансформацію профспілок у нових умовах функціонування.

У цій статті ми поставили за мету на основі аналізу соціально-економічного становища країни виявити чинники, що спонукали профспілкові організації переосмислити свої функції та роль у суспільстві та розширити традиційні форми діяльності, актуалізувавши їх політичними засобами.

Перед тим як перейти до безпосереднього аналізу проблеми зазначимо, що в перші роки незалежності соціальна політика держави здійснювалася за залишковим принципом. Вона не мала цілісного спрямування, комплексного підходу до її реалізації, достатнього фінансування і, передусім, не мала дієвого контролю за її втіленням у життя. У зв'язку з цим, є всі підстави вважати, що на початку 90-х років здійснення соціальної політики відбувалося через видання рішень без чіткої перспективи їх виконання. Звісно, не можна заперечувати, що всі уряди тих часів намагалися призупинити економічний спад і підвищити рівень життя в країні, але ж вони не привели до очікуваного результату.

Таким чином, загальний соціальний стан у країні поставив професійні спілки, як захисників прав та інтересів робітників, у складне становище, яке загрожувало їх функціонуванню взагалі. Така ситуація, з нашої точки зору, й слугувала своєрідним поштовхом до актуалізації політичної діяльності громадської організації. А серйозніше поглянути на політичний аспект їх примусила глибока економічна криза, що охопила весь пострадянський економічний простір. Звернемо увагу на те, що саме економічна криза, а не гасла та внутрішні амбіції політичних сил, змусили професійні спілки шукати нових, більш дієвих, методів захисту робітників від наслідків кризових явищ.

Для новітнього профспілкового руху ситуація ускладнювалась ще й тим, що процес його становлення проходив під впливом двох антиподних систем: радянської, яка ґрунтувалась на тоталітарних засадах, та системи, що почала формуватись в епоху української незалежності і мала в своїх анналах демократичні начала. І одне, і друге не могло не позначитись на метаморфозі наймасовішої громадської організації. Саме тому, на наш погляд, її місце та роль в державній системі сучасниками оцінюється далеко не однозначно.

Дійсно, з одного боку, за радянських часів профспілки були державною громадською організацією, яка в соціально-трудових відносинах представляла сторону роботодавця-держави. А це, з нашої точки зору, вже саме по собі викривляє сутність захисної функції. Так дослідник проблеми В.М.Докашенко у монографії "Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років" викриває механізм підпорядкованості профспілок волі та інтересам тоталітарної держави. "Професійні спілки,

– зазначає автор, – які повинні були захищати інтереси працівників.., у своїй більшості проявляли цілковитий формалізм, ідучи на поводу у адміністрації" [4]. Зокрема, він проявлявся в тому, що профспілки змушені були "закривати очі" на порушення чинного законодавства щодо норм техніки безпеки на підприємстві, не виконували захисної функції у нагляді та контролі за станом часу праці та відпочинку [5].

Ми, у свою чергу, також схильні оцінювати діяльність радянських профспілок з огляду на вищенаведені приклади. Але в той же час ці приклади також виступають своєрідною вказівкою на характер перепон, які треба було долати новоутвореним профспілкам для перетворення на самостійну складову соціально-трудових відносин.

З іншого боку, з початком ринкових перетворень, що почалися в країні, профспілковим лідерам потрібно було звикатися з думкою, що тепер, у силу своїх функціональних обов'язків, їх організація завжди має знаходитись десь поблизу опозиції до влади, а не біля самої влади. До того ж слід звернути увагу на те, що профспілки отримали зовсім інший рівень відповідальності й за їх спиною вже не стоїть "керівна та спрямовуюча".

Тепер перед профспілками постала інша проблема – домогтися визнання власних прав державою та роботодавцями. Щодо прав профспілок, то з цього приводу зазначимо тільки, що головний профспілковий закон, який би регулював їхню діяльність у нових ринкових умовах, був прийнятий аж у 1999 році. А до цього поступово демократичним урядом "урізалися" вже існуючі законні права профспілок, які надала їм тоталітарна держава, зокрема це стосується права на законодавчу ініціативу [6], права на переважне (виділено нами. – Н.Є.) ведення колективних переговорів з адміністрацією [7] та положення про розірвання колективного договору тільки за попередньою згодою профспілкового комітету [8].

З огляду на таку політику демократичного уряду, ми можемо припустити, що за умов ринкових перетворень держава намагалася відсторонити профспілкові організації від усілякого контролю над роботодавцями та від активної участі в соціально-трудових відносинах взагалі. Звісно, така позиція була вигідною для неї. Оскільки „за відсутності здатності до захисту економічних інтересів, – доречно зазначає дослідник проблеми В.Ф. Цвих, – профспілки втрачають своє значення не тільки як профспілкові організації.., а й як інститут громадянського суспільства, покликаний представляти інтереси, права і свободи найманих робітників" [9].

Таким чином, загальна ситуація, що склалася в державі з початком розбудови її незалежності, виявилася кризовою для успішної діяльності профспілок.

об'єднаної Європи, вимагатиме значних змін у структурі й процесах Альянсу НАТО, основної єднальної ланки між Америкою та Європою. НАТО забезпечує не лише головний механізм чинення американського впливу на європейські справи, але й є основою політично вирішальної американської військової присутності у Західній Європі. Проте європейська єдність вимагатиме, щоб ця структура була пристосована до нової реальності Альянсу, заснованого на більш-менш рівних партнерах, замість Альянсу, що включає, по суті, гегемона і його васалів. Отже, реальний вибір на користь об'єднаної Європи спонукає далекосяжну перебудову НАТО, неминуче зменшуючи американську першість у Альянсі [16].

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются вопросы атлантического направления, наиболее приоритетные для США в конце XX в.

SUMMARY

The article deals with the issue of Atlantic direction which was of great priority for the USA at the end of XX century.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Economist 1998, – December 12. – P. 20.
2. Смирнов П.Е. США и НАТО: Есть ли будущее у Альянса? // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2002. – №11. – С. 25-44.
3. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? – М., 2002. – С. 45-56.
4. America in the World. 1989-1995. – Strategic and Political Reader. N.Y., 1995, pp.123-127.
5. Батюк В.И., Мазинг В.А. Проблема европейской оборонной интеграции и США // США-Канада. – 2002. – №1. – С.47-60.
6. Henter R. The European Security and Defense Policy. NATO's Companion or Competior? – Santa Monica. 2002. – P. 142-150.
7. Там само. – P. 144-145.
8. Караганов С. Уроки иракской войны // Известия. – 2003. – 13.05.
9. Батюк В.Н. Отношения США и НАТО в начале XXI века // США – Канада. – 2003. – №10. – С. 31-45.
10. Huntington S. The Lonely Superpower /Ó Foreign Affairs. – 1999. – Mar. / Apr. – P. 35.
11. США и Европа: перспективы взаимоотношений на рубеже веков/ Под ред. А.И. Уткина. – М., 2000. – С. 26.
12. Trahtenberg M. Test by Terrorism // National Interest, Spring 2002. – P. 54.
13. Ibid. – P. 55.

Професор Каліфорнійського університету М.Трахтенберг приходить до висновку: „Сполучені Штати зробили ставку на систему міжнародної безпеки, що базується на могутності їх армії. Європа продовжує робити ставку на розвиток регіону. Європейському вибору, можливо більш ефективному на більш довгий період часу, притаманна відносна дипломатична непослідовність". [12]. Але укріплення й американської імперії породить „образи" й небезпеку в майбутньому: „Ми можемо прийти до того, що дамо поштовх безрозсудній політиці, заснованій на нав'язуванні своєї системи й нашої ідеології решті світу" [13].

У США не виникло особливо теплих почуттів до союзників. Формально вони ніби виконували свій обов'язок. Але практична сторона виявилась більш жорсткою, ніж очікувалось. У подальшому виявилось, що не ті союзники виявились необхідними лідеру Заходу. Який зміст від ніби бойового механізму Північноатлантичного союзу, якщо в першій величезній кризі XXI століття він не зміг надати Америці необхідної допомоги? США обговорювали свою стратегію в Ісламабаді, в Ташкенті і, звичайно ж, в Москві, шукаючи підтримки декількох країн, головними серед яких виявилися Росія та Пакистан.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що в кожному сторіччі з'являється країна, що має могутність, волю, а також інтелектуальні та моральні стимули, необхідні для того, щоб привести всю систему міжнародних відносин у відповідність з власними цінностями. У XX сторіччі жодна з країн не здійснила такого рішучого й одночасно такого амбівалентного впливу на міжнародні відносини, як Сполучені Штати Америки. Американська думка метушиться між ізоляціонізмом та намаганням брати участь у міжнародних справах [14].

Атлантичне спрямування – найбільш пріоритетне для США і буде залишатись таким в XXI столітті. Причини очевидні – в Північній Атлантиці зосереджена найбільша економічна та військова могутність світу. Тут, на двох берегах Атлантичного океану, проживають представники єдиної цивілізації, загальної історичної та культурної спадщини. У Вашингтоні існує „аксіома", що США – європейська держава (посилання на дві світові війни – М.В.) [15]. Європа – природна союзниця Америки. Вона поділяє ті самі цінності, має, в основному, ту саму релігійну спадщину, практикує ту саму демократичну політику. До того ж, вона служить трампліном для поступального поширення впливу США вглиб Євразії. Але той факт, що об'єднана Європа стала на шлях інтенсивного не тільки політичного й економічного будівництва і намагається впровадити незалежну політику, викликає стурбованість щодо збереження рівноваги в міжнародних відносинах.

Сполучені Штати завжди засвідчували свою відданість справі об'єднаної Європи. Але в той же час США розуміють, що постання дійсно

Тепер детальніше зупинимося на основоположних факторах соціально-економічної сфери, які, власне, й обумовили політичну заданість масової організації.

Логічним, на нашу думку, буде почати цей аналіз із зміни форми власності, оскільки саме вона була найважливішою передумовою переходу до ринкової економіки. Тому не видається дивним те, що професійні спілки мали намір взяти найактивнішу участь у цьому процесі. Проте розробники законопректів, очевидно, не вважали за необхідне враховувати профспілкове бачення проблеми приватизації. Про це свідчить той факт, що лише з прийняттям Закону України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності" у 1999 році було визнано право професійних спілок представляти інтереси працівників „у ході приватизації об'єктів державної та комунальної власності..." [10].

Отже, у важливому процесі переходу країни до ринкової економіки профспілки не мали реальних можливостей захистити інтереси трудівників, які опинилися в нових умовах життя та праці. Це і змушувало профоб'єднання шукати форми та засоби впливу на законодавчий орган, що виступає формою опосередкованої політичної діяльності.

Сам процес приватизації в країні відбувався таким чином, що враз розподілене державне майно могло стати власністю окремих осіб, а не робітників. У такому випадку останні просто залишалися беззахисними в сфері трудових відносин. А з розгортанням процесу приватизації таких беззахисних ставало дедалі більше. Це підтверджують високі темпи зменшення підприємств державної й комунальної форм власності: з 1992 р. по 2000 р. на 76, 1 % та на 83, 8 % відповідно [11].

Якщо подивитись на ці цифри з точки зору профспілкових інтересів, то процес приватизації виступає як могутній провокативний фактор активізації політичної діяльності профспілок. Оскільки він скоротив сферу профспілкової діяльності через зменшення кількості державних та комунальних підприємств, де профспілки завжди мали сильні позиції. На нових же приватних підприємствах громадських організацій не було взагалі, або вони існували в ембріональному вигляді. Таким чином, профспілки втратили сферу використання захисної функції, а поновити її можливо було лише за допомогою нетрадиційної для профспілок політичної діяльності.

Наступним чинником, що спричинив політизацію масового громадського об'єднання виступило безробіття, яке в 90-х рр. охопило всі сфери державної економіки та залишило свій відбиток на профспілковій роботі. По-перше, безробіття призвело до загрози втрати профспілками дієвого методу впливу на роботодавців та владу – масову активність громадян. На користь нашої точки зору свідчить тенденція до зниження страйкової активності робітників, починаючи з 1996 року [12]. Це, у свою чергу, послабило страйкову боротьбу як метод політичного впли-

ву, до якого дуже широко вдавалися профспілки особливо на початку 90-х років.

По-друге, скорочення кількості робітників призвело до скорочення профспілкового членства з 26 млн. осіб [13] до 16, 1 млн. осіб [14], що становило загрозу для профспілок як для організації взагалі.

Таким чином, втрачаючи вплив на робітника та власних членів, профспілки змушені були компенсувати ці втрати новими засобами, оскільки помірковані методи діяльності не виправдовували себе в нових умовах. З цієї точки зору, не останнє місце займала діяльність політична як вихід із кризового стану профспілкового функціонування.

До того ж, враховуючи загальний соціально-економічний та політичний стан країни в 90-х рр., подальше зменшення впливу профспілок на адміністрацію було неприпустимим. Заборгованість із виплати заробітної плати, пенсій, соціальної допомоги, що складало першочергове завдання профспілкової діяльності, ставали головними причинами чисельних позовів громадян до суду [15].

Тут постає ще одна важлива проблема в профспілковій роботі – судова система. За свідченнями самих профспілок, "рішення суддів виконувались із порушенням строків або взагалі не виконувались" [16]. У зв'язку з цим ми не можемо не погодитись з учасниками дискусії "Участь профспілок у політичному житті", які висловили думку про те, що профспілки ніколи нічого не здобували за допомогою законів, а механізм "дій через закон" для профспілки є малоефективний [17]. Отже, двостороння взаємодія із судовими органами державної влади у професійних спілок не виходила.

За цих обставин профспілкам не залишалось нічого іншого, крім застосування крайнього засобу захисту прав робітників – організації акцій протесту у вигляді страйків, які за будь-яких обставин несуть у собі значну частину політичного навантаження.

З огляду на це, нам видається цілком правильним рішучий крок профспілок –застосування політичних методів у справі захисту інтересів трудівників, що, з нашої точки зору, дозволить профспілкам значно підвищити ефективність власної діяльності.

Надзвичайно важливим чинником, що сприяв входженню профспілок до політики, була недосконаліть системи трудових відносин. Незважаючи на те, що нещодавно громадські організації виконували ряд невластивих їм функцій, в цій сфері профспілки надали перевагу принципу діалогізму, переговорів та укладання угод. І варто зазначити, що до цього вони поставилися з повною відповідальністю. Оскільки колективно-договірна система дозволяє профспілкам чи скоріше має дозволяти успішно розв'язувати важливі проблеми соціально-трудових відносин, наприклад, підвищення ефективності виробництва, визначення умов праці працівників тощо.

би не роз'єднували Європу, а навпаки б її об'єднували. Тому мудрість та далекоглядність політиків у прийнятті рішень щодо майбутньої долі Північноатлантичного альянсу матиме важливе значення для його подальшого існування.

Незважаючи на великі зміни, які відбулись на світовій арені за останні десятиліття, Європа продовжує залишатись важливим союзником і партнером США. Крім того, що в Європі розміщена велика кількість американських військовослужбовців, Європа – це єдине місце на землі, де на постійній основі за межами американської території розміщені американські тактичні ядерні боєприпаси. Зрозуміло, військово-стратегічне значення Європи для США не обмежується лише тим, що цей регіон є стратегічною військово-американською базою. Американська присутність в Європі має важливе значення й для захисту економічних інтересів США. Важко недооцінити й геостратегічне значення Європи для Сполучених Штатів: адже без військових баз та підтримки союзних країн захист життєво-важливих інтересів США в самій Європі й за її межами став би набагато складнішим і потребував би більших зусиль. Після розпаду СРСР та закінчення холодної війни у відносинах між країнами-членами НАТО і США виникло ряд непорозумінь та невідкладних завдань, що потребують нового підходу для їхнього вирішенні. І лише вироблення нової політичної стратегії може їх або зберегти, або ще більше ускладнити.

Сполучені Штати звичайно хотіли б знаходитись в однополярній системі, де б вони володіли положенням гегемону, з іншого боку, великі держави відчувають прагнення Америки до глобальної гегемонії та намагаються йому протидіяти [10]. При цьому вищі чиновники американського керівництва намагаються уникнути терміна „гегемонія". Короткий еквівалент цьому терміна запропонував заступник міністра фінансів Л.Самерс, який назвав США „першою неімперіалістичною наддержавою". Заступник держсекретаря С.Телбот визнав, що США прагнуть до гегемонії, а М.Олбрайт назвала США державою, у якої „до всього є справа" [11]. У Сполучених Штатів лише один спосіб досягнути максимального зближення з ситуацією однополярності. Він полягає в тому, що "глобальність – має своїх помічників". Для цього Америці слід знайти спосіб контролю над другим значним регіоном землі – Західною Європою. (На європейські країни – члени НАТО припадає 60 % населення всього Північноатлантичного союзу й більше 60 % загальної чисельності військових сил Альнсу – М.В.). „Взаємовідносини з Європою є центральними для успіху американської зовнішньої політики. Тому як складуться відносини США-НАТО і яке буде ставлення європейських країн до США, визначить час. Але американським стратегам необхідно пам'ятати про дипломатичний підхід у цій справі: «нікого задобрювати не треба, але поважати інтереси інших – необхідно".

Альянсу. Ситуація прояснилась через декілька місяців після празького засідання – в розпал кризи з іракської проблеми, коли Сполучені Штати звернулись за підтримкою до своїх східноєвропейських союзників і отримали її. Позицію США щодо Іраку беззастережно підтримали Угорщина, Польща й Чехія, а також усі без виключення кандидати і претенденти на вступ до НАТО (Албанія, Болгарія, Латвія, Литва, Македонія, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія та Естонія), незважаючи на протести з боку так званої «старої» Європи [6].

І тут ми повинні згадати ще одного впливового актора міжнародних відносин, у т.ч. у Європі. Конфлікт в Альянсі створює як нові можливості, так і нові ризики для Росії. Перетворення НАТО із найсильнішого військового союзу в дискусійний клуб означає, що принаймні на європейському напрямку Російській Федерації не слід хвилюватись про військовий напад. Так само перетворення Альянсу із військового блоку у форум, на якому обговорюються проблеми безпеки в трансатлантичному регіоні, збільшив на певний час значення Ради Росія-НАТО. Встановлення нового формату відносин між Росією та НАТО відбувається у досить незрозумілий для Північноатлантичного альянсу час. Одні спостерігачі та експерти стверджують, що сьогоднішня ситуація є новим стартом НАТО, інші називають її початком кінця [7].

І саме в цих умовах Росія отримує більшу свободу для маневру як на американському, так і на європейському напрямку своєї зовнішньої політики. Так само посилення конфронтації між Сполученими Штатами, з одного боку, та Францією і Німеччиною – з іншого, а також залучення до цього протистояння інших європейських країн, може створити й певні проблеми для Російської Федерації. Зокрема, заява Пентагону про можливість переміщення американських баз з території Німеччини на територію східноєвропейських країн засвідчила той факт, що існує конфлікт між США та деякими їхніми натовськими-західноєвропейськими союзниками [8]. Це створює, у свою чергу, нові загрози й для національної безпеки Російської Федерації.

Очевидно, важко погодитись з тими експертами, які вважають, що в існуючих умовах Москва могла би взяти на себе роль «трансатлантичного інтегратора». Щоправда, у Росії для цього нема ні можливостей, ні ресурсів; проте найважливіше – російська сторона не зацікавлена у відновлені дієздатності Північноатлантичного альянсу, повноправним членом якого вона ніколи не стане [9].

Поки що це лише пропозиції окремих експертів (які ж до того різняться). Але в довготривалому плані зміни в НАТО все ж неминучі. Це збільшить відповідальність Європи за свою безпеку. У той же час з'явились би шанси для більш продуктивної участі Росії в роботі НАТО, адже після реформування подібним чином нове Атлантичне співтовариство має стати більш відкритим для інших країн і для нових ідей, які

Взагалі-то варто зазначити, що процес укладання колективних договорів та угод можна вважати результатом змагання профспілок і роботодавців у справі своїх інтересів. У такій боротьбі профоб'єднання знову ж таки стикаються з рядом проблем, з-поміж яких визначення ролі сторін у розробці колективних договорів, трудові спори, конфлікти, засоби їх уникнення та вирішення.

До того ж, незважаючи на те, що процес колективно-договірної системи був започаткований у 1991 році, є всі підстави вважати, що в досліджуваний період він ще знаходився у стадії розвитку. Для підтвердження сказаного у нижченаведеній таблиці покажемо фактичні дані стану укладання колективних договорів в Україні у 1994 – 2000 рр. [18].

Стан укладання колективних договорів в Україні у 1994 – 2000 рр. (% охоплення працівників)

Рік	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість укладених колективних договорів	64, 4	60, 7	60, 3	66, 7	68, 9	71, 9	75, 6

Із даних, наведених у таблиці, видно, що протягом окресленого періоду, хоча й не інтенсивно, проте збільшується кількість укладених колективних договорів. Але в той же час з наведених показників також видно, що кожного року значна кількість працівників "випала" з процесу укладання колективних договорів, наприклад, у 1994 р- це 35, 6 %, а в 2000 р. – 24, 4 %.

Звісно, в такому недоліку можна звинуватити профспілки за їх недостатню активність. Але, з нашої точки зору, вони просто не мали законних методів контролю над роботодавцями. До того ж, давалася взнаки й складність процесу волевиявлення самих працівників до укладання договорів. У результаті профспілкові організації знаходились в постійному пошуку компромісів з роботодавцями. З огляду на це, ми схильні стверджувати, що система колективних договорів виявилась малоефективною в справі регулювання соціально-економічних відносин.

Варто також наголосити на тому, що, говорячи про недоліки колективно-договірної системи, не можна не відзначити вирішальну роль держави. Про це, зокрема, стверджують самі профспілки, зазначаючи в журналі "Національна безпека і оборона" про випадки, коли уряд практично не залучав профспілкові організації до визначення економічної і соціальної стратегії та вироблення рішень, що безпосередньо торкаються соціально-трудових відносин, та не виконував головних зобов'язань перед профспілками [18]. А це, на нашу думку, є нічим іншим, як невизнання урядом профспілок як партнера, що, у свою

чергу, може слугувати причиною обмеження їхніх прав у соціально-економічній сфері.

Подібна тенденція спостерігалась і в сфері виконання домовленостей колективних договорів з роботодавцями, де було виявлено цілий ряд порушень, які стосувалися головним чином питань оплати праці [19].

Враховуючи вищезазначене, ми схильні стверджувати про "половинчасте" впровадження колективно-договірної системи, яку можна пояснити упередженим ставленням держави до прав і свобод робітників, що сягає корінням ще в радянську систему тоталітаризму. Отже, навряд колективно-договірну систему можна назвати гідним та ефективним методом профспілкової діяльності. А це є ще одним підтвердженням доцільності використання профспілками політичних методів діяльності.

Отже, зазначимо, що протягом 90-х років профспілковий рух перебував під впливом факторів розвитку соціально-економічної сфери держави. З них ми можемо виділити три основних чинники, що сприяли політичній трансформації профспілок.

По-перше, це процес приватизації, який призвів до скорочення сфери використання профспілками захисної функції.

По-друге, безробіття, яке поставило під загрозу втрату профспілками важливого методу впливу на владу – масової активності робітників.

По-третє, недосконаліть системи трудових відносин та судової системи, яка майже нанівець звела можливість вирішення проблем профспілками поміркованими засобами.

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются социально-экономические причины активизации политической деятельности профсоюзных организаций Украины в 1991 – 2000 годах. В связи с этим, на основе анализа социально-экономического положения страны, автор выделяет 3 фактора: процесс приватизации, безработица и несовершенность системы трудовых отношений и судовой системы.

SUMMARY

The article deals with socio-economic reasons for increasing of political activity of Ukrainian trade unions in 1991-2000. Analyzing socio-economic state of the country the author indicates three factors: privatization, unemployment and inadequacy of court and labour relationship systems.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 376 с.

ББК 66.4 (О)

Володіна М.О.

НАТО В СИСТЕМІ ТРАНСАТЛАНТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ США (90-і РОКИ XX СТ.)

У статті проаналізовані питання атлантичного напрямку, найбільш пріоритетні для США наприкінці XX ст.

Реалізація плану Маршала й процес створення НАТО забезпечила економічне, політичне й військове зближення двох берегів Атлантики. Ці процеси були синхронними та взаємодоповнюючими. Сьогодні ж НАТО й ЄС ідуть різними сепаратними шляхами. Більшість західноєвропейських країн направляють свою зовнішньополітичну енергію на укріплення регіонального об'єднання, а не на вироблення міжатлантичної єдності. Мова йде про валютну та економічну політику.

Формуючи бажання однополюсного світу, США починають чинити тиск в напрямку зближення ЄС й НАТО, у плані прямо й непрямої координації діяльності цих двох міждержавних механізмів. Тому європейці зосереджені на процесі внутрішньорегіональної інтеграції, явне укріплення ЄС перед консолідацією всіх північноатлантичних зон. Майбутній американський інтерес до трансатлантичної співпраці буде пропорційним до готовності Європи зустріти виклик майбутнього. Альянс не виживе ні за яких обставин, якщо європейці й американці не домовляться про розподіл праці. Європа контролює ЄС і разом з Америкою вони співпрацюють у НАТО [1].

Нові міжсоюзницькі відносини в НАТО передбачають і радикальні зміни командно-штабної структури Альянсу [2]. У відповідності до рішень, прийнятих у Празі, було створено Стратегічне командування для проведення операцій із штаб-квартирою в Бельгії та Стратегічне командування для реалізації трансформації із штаб-квартирою в США [3]. Ця нова командно-штабна структура НАТО відображає нове співвідношення сил в Альянсі, тобто підвищення ролі США при відносному зменшенні ролі європейських членів НАТО. Очевидно, що тільки США і ті країни, що зможуть і захочуть внести реальні кошти в створення й функціонування Сил швидкого реагування НАТО, будуть мати право голосу в Північноатлантичному альянсі [4].

У взаємовідносини із європейськими союзниками США почало дотримуватись політики, що ті назвали „троянським конем". Уже в 1999 р. стало зрозумілим, що чисельний склад НАТО збільшиться на десять країн, тобто на 66 % [5]. При цьому ні, так звані, країни „Вишеградської групи" (Угорщина, Польща, Чехія), ні країни „другого скликання" в НАТО (Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Румунія та Болгарія) не володіють значними та сучасними військовими силами, що могли би мати суттєве значення в оборонній спроможності

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются сложные процессы ядерного разоружения молодой независимой Украины в начале 90-х годов прошлого века, анализируется позиция отдельных государств и влиятельных международных структур относительно указанной проблемы.

SUMMARY

The article deals with the difficult processes of nuclear disarmament of young independent Ukraine in early 90-s of XX century. The author also analyzes the attitude of some world powers and influential international organizations to the issue under consideration.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми. – К., 2002. – С. 137.
2. Зленко А.М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. – Харків, 2003. – С. 326-327.
3. Див.: Галака С.П. Історія набуття Україною без'ядерного статусу // Цвєтков Гліб Миколайович. – К., 2007. – С. 113-114.
4. Зленко А.М. Назв. праця. – С. 329.
5. Ядерне законодавство. Збірник нормативно-правових актів / За ред. Ю.С. Шемшученко. – К., 1998. – С. 365.
6. Тарасюк Б.І. Чи бути Україні без'ядерною? // Політика і час. – 1993. – № 3. – С. 15.
7. Шевцов А. Крок у без'ядерність // Міжнародна безпека. – 1999. – № 1. – С. 9.
8. Кравчук Л. Назв. праця. – С. 161.
9. www.mfa.gov.ua / mfa / en / publication / content / 19084.
10. www.mfa.gov.ua / mfa / en / publication / content / 19084.
11. Кравчук Л. Назв. праця. – С. 165.
12. Цит. за: Івченко О.Г. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. – К., 1997. – С. 208.
13. Зленко А.М. Назв.праця. – С. 245.
14. imzak org. ua / index. php / N6 / m1140712127 type=print
15. Україна – Росія. 1990-2000 рр. – К., 2001. – С. 242-243.
16. Цит. за: Івченко О.Г. Назв. праця. – С. 213.
17. Голос України. 1994. – 18 листопада.
18. Ядерне законодавство. Збірник нормативно-законодавчих актів. – С. 366.
19. Гречанінов В.О. Україна – держава нездійснених надій. Незалежний погляд на політичний курс розвитку України. – К., 1999. – С. 9, 16.
20. Шевцов А. Назв. праця. – С. 9.

2. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Головний редактор О.М. Стоян; Керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – К., 2002. – 732 с.
3. Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. – К., 1996. – С. 8-25.
4. Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк: Видавництво Донецького державного університету, 1999. – С. 299.
5. Там само. – С. 253, 288.
6. Закон України „Про внесення змін і доповнень, що стосуються охорони праці, в Кодекс законів про працю України". Ст. 10 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 3.
7. Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності". Ст. 397 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.
8. Закон СРСР „Про професійні спілки, права та гарантії їхньої діяльності". Ст. 1107 // Відомості з'їзду народних депутатів СРСР. – 1990. – № 51.
9. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – С. 172.
10. Закон України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності". Ст. 397 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45.
11. Статистичний щорічник за 2000 рік / Державний комітет статистики України: За ред. О.Г. Осауленка; Відповідальний за вип. В.А. Головко. – К.: Техніка, 2000. – С. 293.
12. Осовий Г. Профспілковий рух в Україні: нова роль, стан та перспективи розвитку. – К., 2001. – С. 22.
13. Звіт Укрпрофради XV з'їзду профспілок УРСР // Профспілки України. – 1990. – № 1. – С. 22.
14. Осовий Г. Профспілковий рух в Україні: нова роль, стан та перспективи розвитку. – Україна: аспекти праці. – 2001 – №8. – С. 20.
15. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – К.: Б.в., 2000. – С. 273.
16. Про здійснення профспілками громадського контролю за додержанням трудового законодавства про працю. – Вісник ФПУ. – 2000. – № 7. – С. 16.
17. Участь профспілок у політичному житті України: інформаційно-аналітичне видання / Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2002. – № 4. – С. 5.
18. Профспілковий рух в Україні: стан, проблеми та перспективи // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 8. – С. 14-17.

19. Федерація професійних спілок України. Документи і матеріали (1997 – 2002): В 3 томах / Під загальною редакцією О.М. Стояна. – К.: Профінформ ФПУ, 2002. – Т. 2. – С. 31.

ББК Ф 66. 72 (4 УКР)

Єпішева А.О.

ПРОФСПІЛКИ Й ОХОРОНА ПРАЦІ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ „ВІДЛИГИ”

Автор розглядає організацію роботи профспілок із захисної функції в сфері охорони праці. На підставі значної кількості документів та архівних матеріалів він доводить формальний підхід до цієї діяльності через державну політику, спрямовану в першу чергу, на розвиток виробництва заради виробництва.

В умовах створення молодої демократичної Української держави особливо цікавим, на наш погляд, виглядає період радянської історії, який отримав назву „відлига”. Саме в цей час державно-партійна влада бере курс на розбудову нового етапу тоталітаризму, заснованого на запереченні сталінізму. Творці „відлиги” проголошують ідею розширення народовладдя як однієї із форм утвердження нової влади та ініціюють єдність інтересів народу та держави.

За цих обставин влада вміло використовує первісну демократичну заданість профспілок – наймасовішої на той період громадської організації – для приховування тоталітарної сутності держави. Це пов’язано, в першу чергу, з розширенням захисних можливостей профспілок, яке призводить до того, що громадські організації, з формальної точки зору, мали досить широкий спектр захисних повноважень. Важливе місце серед них належало охороні праці на виробництві.

Проблеми діяльності профспілок у сфері охорони праці знайшли висвітлення у роботах багатьох радянських авторів. Так, С.Г.Гайдай, М.І.Кац, Г.С.Дуванков, В.Г.Малов, Л.Я.Островський, Н.Г.Олександров, Ю.П.Смірнова та багато інших дослідників добре розкрили механізм здійснення охорони праці, але при цьому не надавали глибокого аналізу результатів їх діяльності. Вони представляли профспілки, з одного боку, як опору державної влади, а з іншого, як захисників інтересів працівників, зокрема, в сфері охорони праці [1-6]. Тобто, вони намагалися поєднати неможливе.

Сучасна історіографія проблеми незначна у кількісному відношенні, але цінна новими підходами, об’єктивністю аналізу участі профспілок у сфері охорони праці.

жавної безпеки і не може реалізовувати політику ядерного стримування. Але в оновленій Європі, як видається, чільне місце й роль кожної держави визначає далеко не стратегічний ядерний потенціал, а в першу чергу – економічний. Тобто рівень соціально-економічного розвитку кожної із країн вирішальним чином впливає на могутність їх зовнішньополітичного впливу. Це яскраво видно на прикладі Німеччини, яка і не володіючи ядерною зброєю, і також свідомо відмовившись від її розробки та виробництва, зараз відіграє провідну роль в Європейському Союзі і процесах загальноєвропейської інтеграції. Тому майбутнє зміцнення ролі України в міжнародних відносинах залежить не від нарощення мілітаристських „біцепсів”, а від поглиблення економічних та політичних реформ і творення цивілізованого за якістю і рівнем розвитку національного народногосподарського потенціалу та громадянського суспільства, які функціонують на засадах ринкової економіки і європейської демократії.

Справді, своєю послідовною політикою щодо нерозповсюдження ядерної зброї, демонтувавши величезний ядерний арсенал, розміщений на її території, Україна отримала суттєвий політичний капітал у світі. Ефективно ж розпорядитися ним – використати як потужний фактор прискорення економічних і політичних реформ та руху в напрямку до Європейського Союзу – Україна з різних об’єктивних і суб’єктивних причин не змогла. У зв’язку з цим важко також не погодитися з А.Шевцовим, який відзначав: „Україна, відмовившись від третього у світі за потужністю ядерного потенціалу, пройшла довгий і складний шлях від ядерної держави до країни з без’ядерним статусом. Проте й досі це безпрецедентне рішення не знайшло адекватної оцінки у світовій спільноти, а досвід України не став прикладом для наслідування” [20].

Дійсно, наслідки ядерного роззброєння України для її статусу у світі, національної безпеки, економічного та соціального розвитку станом на сьогодні навряд чи стануть аргументом на користь нерозповсюдження та ядерного роззброєння. Тому Україна має моральне право нарешті повною мірою реалізувати здобутий завдяки ядерному роззброєнню політичний капітал для досягнення своїх національних інтересів. Слід також враховувати, що ядерні технології, які є в розпорядженні України, дозволяють зарахувати її до групи з кількох десятків держав, які не тільки здатні створити ядерну зброю, але й можуть стати джерелом ноу-хау та матеріалів для третіх країн, що прагнуть до її набуття. Додавши до цього суттєвий потенціал України в ракетно-космічній галузі, можна цілком упевнено стверджувати, що далеко не реалізований й донині політичний потенціал, здобутий Україною внаслідок відмови від ядерної зброї на зорі незалежності, можна і слід активніше застосовувати для здійснення економічних, політичних і міжнародних цілей, які вона ставить перед собою сьогодні.

ми документа, який мав би, безперечно, міжнародно-правовий характер, хоч і не був би міжнародною угодою в тому розумінні, як це сформульовано у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. У ньому країни-гаранти, виходячи із загальновизнаних принципів міжнародного права, конкретизували їхню дію щодо України. Отже, зобов'язання зафіксовані хоч і не в міжнародному документі, але за своєю суттю вони є міжнародно-правовими зобов'язаннями. Звичайно, час покаже, якою буде подальша доля цього документа. Саме історичний розвиток міжнародних подій наповнюватиме його новим змістом. По суті, він може перетворитися на один з елементів нової європейської структури безпеки XXI століття. Адже в ньому гарантується безпека однієї з найбільших країн Європи. Жодна з колишніх союзних республік не потрапила в таку жорстку міжнародну ізоляцію, в якій знаходилась Україна аж до грудня 1994 р. внаслідок спроб великих західних держав та Росії примусити Україну здати ядерну зброю на їхніх умовах.

Щоправда, визнані спеціалісти в галузі нерозповсюдження ядерної зброї, в тому числі і в Україні, зокрема секретар Ради національної безпеки при Президентові України В.Горбулін, генерал В.Гречанінов, експерт з проблем національної безпеки А.Шевцов дали досить стриману оцінку Будапештському меморандуму. В.Горбулін, наприклад, наголошував, що „Меморандумом передбачені лише зусилля підписантів, спрямовані на організацію відповідних дій з боку Ради Безпеки ООН в разі загрози безпеці Україні ззовні, але не самі дії". Даючи ретроспективну оцінку відмові України від ядерної зброї В.Гречанінов, у свою чергу, відзначив, що „сам процес роззброєння, на жаль, не відрізнявся зваженістю і послідовністю, а сама тактика поведінки українського керівництва визначалась ситуативно. І сьогодні можна сказати, що варто було б забезпечити більш сприятливі умови для безпеки України". А оцінюючи наслідки ядерного роззброєння України, він стверджує, що Україна, дії якої щодо ядерного роззброєння „зміцнили політичний авторитет нашої держави у світі", мала його „підкріпити іншими внутрішніми перетвореннями, бо за їхньої відсутності український політичний імідж неухильно знижується" [19].

1 червня 1996 р. Президент України Л.Кучма зробив заяву, прокоментовану провідними засобами масової інформації світу про те, що Україна більше не має на своїй території стратегічних ядерних боєприпасів і що наша держава, зі свого боку, повністю виконала Тристоронню Заяву, підписану 14 січня 1994 р. в Москві.

Таким чином, відмова України від володіння і виробництва ядерної зброї стала феноменальним казусом у світовій політиці роззброєння і безпеки. Вперше за півстоліття існування атомної зброї одна окрема держава самовідмовилася від статусу ядерної. Безумовно, Україна таким кроком втратила важливий засіб забезпечення національно-дер-

Зупинимося на фундаментальному дослідженні з історії профспілкового руху України „Нарисах історії професійних спілок України", підготовленому колективом авторів під керівництвом О.П.Реєнта (голова редакційної колегії О.М.Стоян), які розглядають „відлигу" як період модернізації тоталітаризму, як період подвійних стандартів [7]. Автори цієї роботи відзначають, що в 50-60 рр. профспілки на чолі з державно-партійною владою приділяють значну увагу охороні праці та техніці безпеки, але більш докладно це питання не розглядається.

Особливої уваги заслуговує монографія В.М.Докашенка „Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років", яка присвячена проблемі діяльності профспілок в умовах тоталітарної системи. Робота належить до іншого періоду, але зацікавленість викликає модель висвітлення проблеми, яку можна використати й при розгляданні періоду „відлиги"[8].

Отже, навіть побіжний аналіз сучасної історіографії свідчить про те, що поза увагою дослідників залишається ґрунтовний аналіз діяльності профспілок України в сфері охорони праці під час становлення одного з „найдемократичніших" етапів радянського тоталітаризму – „відлиги".

Метою статті є з'ясування діяльності профспілок України у сфері охорони праці у 50-60-ті рр. XX ст. Зважаючи на одержавлення радянських профспілок, вихідною гіпотезою є посилення формалізації їх ролі у цій сфері.

Згідно із радянським законодавством поняття „охорона праці" включало цілий комплекс компонентів, які були спрямовані на створення безпечних і здорових умов праці для робітників та службовців. Охорона праці за своїм змістом охоплювала технічні, правові, організаційні і санітарно-гігієнічних заходи, які включали вентиляцію, опалення, фарбування стін виробничих приміщень у раціональні тони, боротьбу із шумом, вібраціями тощо [9].

Отже, стан охорони праці значною мірою залежав від матеріальних факторів: стану техніки, наявності спецодягу, можливостей використання захисних засобів тощо. У соціалістичному суспільстві, де не було приватної власності на засоби виробництва, все це могла забезпечити тільки держава. Відповідно, охорона праці та техніка безпеки мали бути державною справою. Проте згідно із Постановою ЦВК, РНК СРСР та ВЦРПС від 23 червня 1933 р. було прийнято рішення про передачу цих функцій профспілкам. Зокрема, організація та керівництво інспекцією праці покладалося на ВЦРПС, а на місцях – на ради профспілок [10]. Ця передача підтверджується рядом документів наступних років, до яких ми будемо звертатися у ході висвітлення проблеми.

У Статуті профспілок від 1954 р. та 1959 р. зазначалося, що вони повинні здійснювати контроль за станом техніки безпеки і виробничої

санітарії на підприємствах та в установах, а в Статуті від 1963 р. з'являється доповнення про встановлення правил і норм у цій сфері, укладення з адміністрацією підприємств угоди з охорони праці та техніки безпеки і спільне з господарчими органами забезпечення їх виконання [11-13]. Варто зауважити на нелогічності такої ситуації, коли профспілки повинні брати участь у розробці заходів, забезпечувати їх виконання та здійснювати контроль. З цією метою у ВЦРПС, радах, центральних та обласних комітетах профспілок були створені спеціальні відділи з охорони праці, а при ФЗМК – комісії з охорони праці.

Згідно з низкою документів, зокрема, з Постановою Президії ВЦРПС від 17 січня 1958 р., профспілки повинні були здійснювати не тільки громадський, а й державний нагляд за станом охорони праці [14].

Державний контроль профспілки здійснювали через інспекцію праці, а саме – технічних інспекторів, які були наділені широкими повноваженнями. Зокрема, мали право давати керівникам підприємств та установ обов'язкові розпорядження щодо усунення порушень правил із техніки безпеки, призупинити роботу на окремих виробничих дільницях, станках, машинах та іншому обладнанні, якщо ця робота могла призвести до травмування чи захворювання працівників, накласти штраф на порушників охорони праці. Технічна інспекція повинна була здійснювати попередній нагляд за новоспорудженим або реконструйованим підприємством (цехом, дільницею), який полягав у дозволі на його відкриття [15].

Громадський контроль покладався на всі профспілкові органи, але основна відповідальність лягала на позаштатних технічних інспекторів рад профспілок, громадських інспекторів з охорони праці на підприємствах та установах, комісії ФЗМК.

Позаштатна технічна інспекція при радах профспілок організовувалася у відповідності з Постановою Президії ВЦРПС від 22 серпня 1958 р. [16]. До виконання обов'язків позаштатних технічних інспекторів залучалися інженерно – технічні працівники та кваліфіковані робітники. На них поширювалося Положення про технічного інспектора ради профспілок, за виключенням права накладати грошові штрафи на представників адміністрації, винних у порушенні правил, норм техніки безпеки та виробничої санітарії.

Кількість позаштатних технічних інспекторів, які виконували функції державних інспекцій праці, була значною. Так, на 1962 р. вона складала близько 10 тис. осіб. Треба зазначити, що працювали вони на громадських засадах [17]. Отже, держава, використовуючи безплатну працю в зазначеній сфері, суттєво економила на витратах.

Згідно з Положенням про права ФЗМК, яке було затверджене указом Президії Верховної Ради СРСР від 15 липня 1958 р., останні розглядали плани заходів із техніки безпеки, укладали з адміністрацією колек-

сумніву його правочинність, оскільки, мовляв, він набуває чинності тільки після офіційно наданих Україні гарантій ядерних держав і конкретно являє собою „відповідний міжнародно-правовий документ". Представник Росії навіть виступав з цього приводу на нараді Першого комітету ООН, втім Міністерство закордонних справ України відразу відхилило випад Росії проти Закону про приєднання України до ДНЯЗ.

І все ж менш як через три тижні цей закон набув чинності після того, як наполегливі вимоги України щодо надання їй юридично зобов'язуючих гарантій безпеки призвели до підписання на саміті НБСЄ (ОБСЄ) у Будапешті 5 грудня 1994 р. президентами України, Росії, США, прем'єр-міністром Великої Британії та лідерами Казахстану й Білорусі Меморандуму. Цей Меморандум надавав Україні узгоджені гарантії безпеки, які, головним чином, дублюють відповідні положення ДНЯЗ, Статуту ООН, резолюцій Ради Безпеки ООН. Франція та КНР надали окремі документи, аналогічні за змістом.

Слід наголосити, що Меморандум від 5 грудня 1994 р. є насамперед політичним документом, що не має юридично зобов'язуючої сили. Втім, на думку фахівців, хоча він і не містив реальних гарантій, але його політичне значення не слід недооцінювати. Лідери провідних ядерних держав поставили на карту власну політичну репутацію та міжнародний престиж своїх країн.

В Україні і за кордоном Меморандум було розцінено як документ безпрецедентний. Держава, яка фактично володіє ядерною зброєю, приймає рішення позбавитися її. Ця ситуація є унікальною у світовій практиці. І документи з цього приводу теж не мають аналогів у практиці міжнародних відносин. Адже вони формуються логікою подій. Природно, держава, яка глибоко усвідомлює значення цього кроку, в тому числі й для власної майбутньої долі, хоче отримати певні гарантії своєї безпеки. А чиї гарантії можуть бути надійніші, ніж п'яти ядерних держав-членів Ради Безпеки ООН?

З юридичної точки зору можна провести певну аналогію між Будапештським меморандумом і Гельсінським актом 1975 р., який започаткував новий етап в історії європейської системи безпеки. Меморандум фіксує гарантії безпеки України – однієї з найбільших за територією й населенням європейської країни. Він фактично змінює геополітичну карту в Європі, яка існувала до цього часу. Безпрецедентність ситуації полягає в тому, що Меморандум є міжнародно-правовим документом, який прямо і недвозначно фіксує територіальну цілісність України, її політичну незалежність та існуючі кордони.

Документ про гарантії безпеки України в багатьох відношеннях унікальний як з точки зору міжнародного, так і внутрішнього права держав, які взяли на себе такі зобов'язання. У деяких країнах виникали певні проблеми, пов'язані саме з внутрішнім правом. Ішов пошук такої фор-

зброї. Створення його було б пов'язане із серйозними труднощами, а використання полігонів інших держав і підтримання ядерної зброї в належному стані, тим більше її виробництво, зроблять, на думку президента, „Україну настільки залежною від інших ядерних країн, у першу чергу від Росії, що про жодну незалежність і суверенітет не може бути й мови". Президент України наголосив також на вкрай невдалому моменті, обраному для прийняття доленосного рішення. Ситуативно, указував він, „від наших рішень сьогодні залежить хід світового процесу ядерного роззброєння. Якщо ми вирішили поторгуватись зі світовим співтовариством, то обрали найнесприятливіший час та найневдаліший об'єкт торгу" [17].

16 листопада 1994 р. Верховна Рада України прийняла „Закон України „Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.". У цьому документі Верховна Рада постановила приєднатися до ДНЯЗ, але знову з низкою застережень. У першому застереженні-констатації йшлося, що положення ДНЯЗ „не охоплюють повною мірою унікальної ситуації, що склалася внаслідок розпаду ядерної держави – Союзу РСР". Далі йшлося про відстоювання прав власності на компоненти зброї, а також про те, що „наявність ядерної зброї в Україні до її повної ліквідації, а також роботи щодо її утримання і технічного обслуговування не суперечать статтям I і II ДНЯЗ". Принципово важливим застереженням слід вважати пункт 4. У ньому проголошується, що „загроза силою чи її використання проти територіальної цілісності та недоторканності кордонів чи політичної незалежності України з боку будь-якої ядерної держави", а також „застосування економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, розглядатиметься Україною як виняткові обставини, що поставили під загрозу її найвищі інтереси". Формулювання цього застереження прив'язано до статті X ДНЯЗ, яка визначає умови виходу з Договору. До „виняткових обставин" були віднесені не тільки загроза силою чи використання її проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України з боку ядерної держави, але й використання економічного тиску з метою обмеження її суверенітету. Головний адресат цього застереження – Росія, ступінь економічної залежності від якої робить Україну вразливою до економічного тиску. І, нарешті, в останньому застереженні зазначалося, що „документи по приєднанню України до ДНЯЗ будуть передані державам-депозитаріям, як тільки Закон про приєднання до Договору набуде чинності, а він набуде чинності тільки після того, як Україна отримає гарантії безпеки від ядерних держав шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа" [18].

Наступного ж дня після прийняття Закону про приєднання України до ДНЯЗ Міністерство закордонних справ РФ у своїй заяві піддало

тивні договори та особливі угоди з питань охорони праці, здійснювали контроль за адміністрацією, яка повинна була неухильно додержуватися норм техніки безпеки та виробничої санітарії. Зокрема, забезпечувати конструктивні огородження небезпечних частин механізмів, видавати спецодяг, спецвзуття та індивідуальні захисні пристрої, обладнувати умивальники і гардеробні, стежити за тим, щоб працівникам постачали питну воду тощо [18].

За порушення законодавства про охорону праці службові особи підприємств та установ несли адміністративну, дисциплінарну, кримінальну та матеріальну відповідальність.

Адміністративна відповідальність передбачала накладання грошового штрафу, який міг становити від 10 до 50 карбованців. Право накладати штраф на службових осіб надавалося технічним інспекторам ради профспілок та іншим державним інспекторам (санітарним, гірничотехнічним та ін.) [19].

Дисциплінарна відповідальність передбачала накладання на винних дисциплінарних стягнень згідно з правилами внутрішнього трудового розпорядку,. наприклад, зниження одноразової винагороди за вислугу років у розмірі до 25 %, зміщення з посади або звільнення з роботи за вимогою профспілкового органу не нижче районного [20].

Кримінальну відповідальність, зафіксовану в ряді статей КК УРСР (135, 218, 219 та ін.), несли у випадку смерті людини або важких тілесних ушкоджень, які сталися через порушення законодавства про охорону праці.

Матеріальну відповідальність внаслідок порушення законів про працю і правил техніки безпеки повинні були нести як підприємства, так і службові особи. Крім того, до адміністрації могли застосовуватися заходи громадського впливу [21].

Профспілки намагалися користуватися правами, наданими їм у сфері охорони праці, проте, результати були мінімальними. Наприклад, у 1956 р. технічною інспекцією міста Києва та області до прокуратури були надані матеріали про тяжкі нещасні випадки, які сталися унаслідок порушення правил виробничо – технічної санітарії, з метою притягнення винних до карної відповідальності. Прокуратура на ці матеріали не відреагувала.

Так, технічний інспектор заводу ім. „Лєпсе" з початку 1957 р. передав до прокуратури Жовтневого району 3 справи щодо нещасних випадків через грубе порушення охорони праці. Проте в жодному випадку склад злочину встановлений не був. Відповідно, адміністрація підприємства не зробила ніяких висновків, через що у лютому 1957 р. стався новий нещасний випадок зі смертельним результатом. через ураження електричним струмом робітника Ярошенка. Прокуратура і на цей раз не знайшла складу злочину [22].

Дуже часто відповідальність за порушення охорони праці з адміністрації, зокрема, з директора, головного інженера, начальників дільниць, цехів, майстрів перекладалася на працівників. Наприклад, на заводі „Ланцюги – Галя" стропальнику Лимаренку, який під час роботи на наждачному верстаті з відсутнім захисним екраном отримав травму очей та штампувальнику Лисовському, який під час роботи на механічному пресі, отримав травму пальців руки, директор заводу Ахназаров, замість того, щоб зобов'язати керівництво цеху вжити запобіжних заходів (встановити на наждачному верстаті захисний екран), своїми наказами оголосив потерпілим суворі догани [23].

Одним із аспектів охорони праці були проблеми питання травматизму, до яких мали відношення й ФЗМК. Цікавим є той факт, що саме ФЗМК повинні були давати дозвіл на впровадження надурочних робіт, які, як підкреслювалося, проводилися у виняткових випадках. Проте критерії, за якими необхідно визначати винятковість не вказувалися. Крім того, члени ФЗМК – це ті ж самі працівники, яким завжди можна наказати зверху, керуючись інтересами виробництва, країни. Так, на окремих підприємствах адміністрація допускала роботу у вихідні задля виконання виробничого плану.

Наприклад, на Харківському електромеханічному заводі ім. Сталіна у вихідні дні січня – березня директор залучив до 600 – 800 робітників, а на заводі „Червоний жовтень" – 120 – 170 робітників. Розпорядження про роботу у ці дні давалися в усній формі, виходи до табелю не заносилися, відгул не надавався. Крім того, господарчі керівники періодично залишали працівників для виконання плану в надурочні години. Так, , на Харківському електромеханічному заводі ім. Сталіна у січні було запроваджено 9557 надурочних годин, а в лютому 10702 замість 2000, дозволених обкомом профспілки робітників електропромисловості [24].

На багатьох підприємствах торгівлі та громадського харчування не були складені графіки виходу на роботу та закінчення роботи, не заведено обліку надурочних робіт, наслідком чого було масове перевиконання робочого часу без компенсації. Так, робітники кухні їдалень № 1, 4, 7 Ужгородського тресту Закарпатської області працювали на виробництві по 48 годин, а потім дві доби відпочивали. Перевиконання їх робочого часу склала 120-140 годин. Кочегарам в продовольчих магазинах № 5, 11 Миколаївського Міськхарчоторгу і в магазині № 4 Вознесенського змішторгу не надавалися вихідні дні кілька місяців підряд [25]. Всі наведені факти свідчать про порушення законодавства з боку адміністрації підприємств та безсилля профспілок у цьому питанні.

Роботу в сфері охорони праці фабзавмісцевкоми здійснювали через свої комісії із охорони праці, громадських інспекторів та за допомогою широкого профспілкового активу. До участі у комісії залучали-

ше навпаки. Ми не могли ні використати її, ні обслуговувати самостійно. У нас навіть немає полігону для її випробування. Якщо хтось до цього часу не розуміє, то, значить, не хоче цього зрозуміти. Я думаю, що парламент прийме документ, підписаний в Москві, і не буде керуватися амбіціями. Мене заспокоює лише одне: людей, які не віддають данини реальності, в парламенті меншість" [16].

Прийняте 3 лютого 1994 р. рішення Верховної Ради України про зняття застережень щодо ратифікації договору „СТАРТ-1" і Лісабонського протоколу, зазначених у постанові від 18 листопада 1993 р., і схвалення московських домовленостей було свідченням успіху Тристоронньої Заяви. Воно відбивало більш широку згоду з цього питання між виконавчою та законодавчою гілками влади. Президент Кравчук, у свою чергу, запевнив Верховну Раду, що в разі невиконання однією із країн-підписантів умов, викладених у Тристоронній Заяві, Україна припинить діяти відповідно до цього документа.

Щодо рішення про приєднання України до ДНЯЗ, то парламент обумовив його прийняття фіксацією гарантії безпеки України в спеціальних міжнародних договорах. Уряду було доручено здійснити обмін грамотами про ратифікацію Договору „СТАРТ-1" й активізувати зусилля щодо укладення угод, що випливають з інших застережень Верховної Ради. 10 травня 1994 р. уряди України та Російської Федерації для запровадження в дію досягнутих у Москві 14 січня 1994 р. домовленостей між президентами України, Росії й США уклали угоду про реалізацію Тристоронньої Заяви.

Однак до осені 1994 р. у ядерному роззброєнні України не спостерігалося великих зрушень, що, можливо, пояснюється зміною влади після президентських виборів, а головне тим, що у Верховній Раді немало депутатів висловлювалися за те, щоб не поспішати втілювати в життя домовленості, оскільки, на їх думку, тільки ядерна зброя може гарантувати Україні національну безпеку. Через зволікання з ухваленням необхідних рішень відносини молодої держави із США та іншими країнами Заходу залишалися невизначеними.

Рішення щодо ДНЯЗ приймалося Верховною Радою України напередодні Будапештського саміту НБСЄ і за кілька місяців перед Нью-Йоркською конференцією 1995 р., що мала вирішити долю Договору. Виступаючи 16 листопада 1994 р. на засіданні Верховної Ради, присвяченій повторному розгляду питання про приєднання України до ДНЯЗ, новообраний Президент України Л.Кучма заявив, що „в Україні немає сьогодні вибору – бути їй ядерною чи без'ядерною". Він підкреслив, що створення системи безпечного зберігання ядерної зброї вимагає від України вкладення 30 млрд. дол., а створення замкнутого циклу виробництва ядерних боєзарядів – 160-200 млрд. дол. протягом десяти років. До того ж, Україна не має полігону для випробування ядерної

України можуть бути змінені „тільки мирним шляхом за взаємної згоди". Інші гарантії практично нічого не давали додатково до прав України як суверенної держави-фундатора ООН і майбутньої учасниці ДНЯЗ, як країни, що не володіє ядерною зброєю. Усі зафіксовані в Заяві гарантії безпеки мали набути сили лише після приєднання України до ДНЯЗ як держави, що не володіє ядерною зброєю, та вступу в силу Договору СНО-1. Це був політичний за характером документ, що не підлягав ратифікації, тобто викладені в ньому гарантії не мали юридичної сили. Крім того, у Заяві йшлося про „надання справедливої своєчасної компенсації Україні, Казахстану та Білорусі у міру того, як ядерні боєзаряди, розташовані на їхніх територіях, вивозитимуться на територію Росії для розукомплектування" [15].

З метою започаткування процесу вивезення ядерних боєзарядів з України та надання за них компенсацій було підписано Додаток до Тристоронньої Заяви. Він визначав, що Росія надасть Україні протягом десяти місяців тепловиділяючі зборки для АЕС, що міститимуть 100 тонн низькозбагаченого урану. Водночас за цей термін з України принаймні 200 ядерних боєзарядів будуть вивезені до Росії для розукомплектування, а решту 89% боєзарядів Україна мала відправити до Росії протягом 7 років, а бажано – 3 років. Для фінансування цих операцій США мали сплатити Росії 60 млн. дол. авансу з майбутніх платежів від реалізації високозбагаченого урану. Передбачалась дезактивація всіх 46 найсучасніших ракет РС-22 (СС-24), розміщених на території України, протягом десяти місяців.

І все ж слід підкреслити, що, хоча підписання Тристоронньої Заяви було компромісом, який потребував насамперед суттєвих поступок з боку України, але керівництву держави та українській дипломатії вдалося вийти з тієї штучної ізоляції, яку створювали найвпливовіші ядерні держави, залучити США до українсько-російської суперечки щодо долі ядерної зброї, розміщеної на українській території. Оптимістично оцінював московську подію Президент України. „Підписавши тристоронню угоду, – доводив її значення Л.Кравчук на прес-конференції, – Україна отримала політичну, економічну і гуманістичного плану перемогу. З нами її розділили США, Росія і все світове співтовариство. Тепер ніхто не скаже, що Україна стоїть на перепоні ядерного роззброєння. Шлях до „Старту-2", можливо, й до „Старту-3", відкрито. Людство отримало реальну надію на втілення своєї мрії про повну ліквідацію ядерної зброї. Ми підняли політичний авторитет України, і тепер нас можуть сприймати як державу з прогнозованою політикою. Існує у світі, і з цим необхідно погодитися, певна розкладка сил. І в цій ситуації амбіції недоречні. Тим більше, що мова йде не лише про інтереси США або Росії, а й про інтереси всього людства. Ядерна зброя, яка знаходиться на нашій території, не була зброєю стримування, а швидкість передовики виробництва, інженерно – технічні працівники, громадські інспектори та інші активісти. Кількість членів таких комісій залежала від місцевих умов, обсягу роботи підприємства, цеху тощо (від 3 до 21 особи на чолі з членом цехкому). Голова комісії був одночасно і старшим громадським інспектором з охорони праці на підприємстві (у цеху).

Комісії з охорони праці проводили обстеження цехів, робочих місць, побутових приміщень, брали участь у розробці заходів, які були спрямовані на поліпшення умов праці, запобігання професійним захворюванням та нещасним випадкам на виробництві. Проте до них не могли бути включені заходи, спрямовані на впровадження нових технологічних процесів, бо стратегія економічного розвитку, науково-технічна політика були справою державною.

Комісії із охорони праці у своїй роботі спиралися на громадських інспекторів, які обиралися в кожній профгрупі терміном на один рік. Головним їх завданням було здійснення контролю за проведенням у життя законів про працю. Вони повинні були стежити за справністю верстатів, захисних огорож, своєчасною видачею спецодягу. Громадські інспектори виконували свої обов'язки у неробочий час [26].

У цілому профспілки намагалися виконувати покладені на них функції у сфері охорони праці, що давало певний ефект. Так, під час наради керівників профспілок, прокуратури, охорони здоров'я, господарчих органів Київської, Полтавської, Херсонської, Черкаської областей із охорони праці та техніки безпеки, яка проходила у травні 1958р., відзначалося поліпшення умов праці. Зокрема, на підприємствах Києва та області за цей рік було змонтовано близько 2 тис. вантажопідйомних споруд, проведена механізація важких і трудомістких процесів, встановлено близько 4 тис. припливно-витяжних установок [27].

У той же час цих заходів було явно недостатньо, а частина з них мали тимчасовий результат. Наприклад, на підприємствах м. Києву із 3282 вентиляційних установок не працювало 24, а значна частина інших була малоефективною, через відсутність на більшості підприємств системного нагляду за їх експлуатацією, їх обладнанням у невідповідності до санітарних правил, порушенням правил експлуатації.

Так, на заводі ім. Лєпсе у ливарному цеху було встановлено 28 систем, які виходили із ладу через перенавантаження – згоряли мотори. Неефективно працювала припливно-витяжна система вентиляції на Верстатозаводі, де забруднення повітря окисом вуглецю на 40 % перевищувала гранично допустиму норму. На мотоциклетному заводі в сталеливарному цеху була відсутня припливна вентиляція, а витяжна несправна. Незважаючи на колдоговір, не проводилася установка вентиляційних систем на автоматичній дільниці. На авторемзаводі № 1 у радіаторному цеху під час лабораторного дослідження було

виявлено, що свинцю у повітрі 70 норм, а на заводі „Ленінська кузня" в чавунно-ливарному та сталеливарному цехах у повітрі 2 норми окису вуглецю [28].

Незадовільний стан охорони праці ускладнювався через порушення правил безпеки. Так, на Київському комбінаті азбестоцементних виробів у трубному цеху не були закріплені кришки шнека, які відкривалися під час роботи; на верстатах з обточування муфт і циркулярних пилок було відсутнє конструктивне огородження. На заводі „Ленінська кузня" не дотримувалися правил техніки безпеки під час роботи з підйомно-транспортними засобами. У ливарному, механічному та інших цехах застосовувалися несправні стропально-чалочні пристрої. Залишався високим рівень запилення на шахтах, який у 16 – 17 разів перевищував гранично допустиму норму [29].

Однією із причин незадовільного стану охорони праці на деяких підприємствах було введення в експлуатацію нових цехів та реконструйованих підприємств із незакінченими роботами із техніки безпеки та неготовими побутовими приміщеннями. Наприклад, на заводі ім. Лєпсе ливарний цех та деякі дільниці в головному корпусі були пущені в експлуатацію у 1956-1957 рр. без прийомки технічної інспекції зі значними недоліками із техніки безпеки та охорони праці. Зокрема, не були вирішені питання щодо провітрювання приміщень. Під час лабораторного дослідження було встановлено, що концентрація запилення на робочому місці у 12 разів перевищує гранично допустиму норму [30].

Особливо складним було положення на МТС, де в тракторних бригадах були відсутні правила внутрішнього розпорядку, відбувався слабкий контроль за технічним станом машин, порушувався режим робочого часу – припускалася робота тракториста та причіплювачі у 2 зміни (цілодобово) без відпочинку, відбувалася плинність кадрів. Так, на Чапаєвській МТС Полтавської області за період польових робіт змінилося 792 причіплювача проти штату 200 причіплювачів, а на Оржицькій МТС тієї ж області на 1 жовтня 1954р. – 458 проти штату 160 [31].

Ситуація ускладнювалася незадовільним забезпеченням працівників спецодягом. Так, бригадир тракторної бригади, Герой Соціалістичної Праці – П.Ангеліна, виступаючи на І Українській республіканській конференції профспілок робітників та службовців сільського господарства та заготівель, зазначала: „Жодна з тракторних бригад не має спецодягу, обладнання, а той, що є, наголошувала вона, брак, який не можна використовувати за призначенням: розміри, фасони не враховані, рукави довгі, брюки короткі, поперек відкритий" [32]. Не кращими були справи на виробництві. Наприклад, на Бучацькому скляному заводі згідно із запланованими нормами із 3656 пар рукавиць отримали 700, а із 205 комбінезонів не отримали жодного" [33].

групи "В" (економічно розвинені держави, які не є постійними членами Ради Безпеки) до більш адекватної до наших можливостей групи "С" (економічно менш розвинуті країни-члени)" [13].

По-друге, до США у грудні 1993 р. було направлено урядову делегацію на чолі з віце-прем'єр-міністром і міністром оборони України В.Шмаровим з метою вирішити протиріччя в позиціях України і США і цим зняти непорозуміння у Верховній Раді. Делегація здійснила ефективну роботу: зустрічі з американськими високопосадовцями, в тому числі з Президентом Б.Клінтоном, дозволили зрушити з місця досягнення домовленостей в економічній, військово-політичній сферах, ще раз уточнити процес ядерного роззброєння України і отримання міжнародних гарантій її безпеки.

І, нарешті, активну роботу проводив Президент України та його адміністрація: постійний обмін листами, телефонні переговори з президентами Росії і США, численні інтерв'ю і наступальна пропагандистська кампанія в засобах масової інформації на користь пошуку компромісу між США, Росією і Україною, конструктивна дискусія з парламентськими фракціями й групами в кінцевому підсумку увінчалися успіхом. Б.Клінтон змінив початковий план свого європейського турне і погодився прилетіти в Київ, щоб ще раз обговорити проблеми ядерного роззброєння, а Росія заявила, що погоджується включити в договір пункт про визнання існуючих кордонів з Україною.

Проривом на шляху до вирішення проблеми ядерної зброї, розміщеної на території України, стала Тристороння Заява „президентів України, США та Росії, прийнята за результатами їхньої зустрічі в Москві 14 січня 1994 р., яку всі три керівники держав – Л.Кравчук, Б.Клінтон і Б.Єльцин під час церемонії її підписання назвали „історичним кроком до більш міцного миру". Договір у формі Тристоронньої Заяви трьох президентів і Додаток до неї розпочинали процес, метою якого стала ліквідація 1804 ядерних боєголовок і 176 ракетоносіїв, що знаходилися на українській території, в обмін на економічну користь і гарантії безпеки України. Цій події передували американсько-українські переговори в аеропорту Бориспіль 12 січня 1994 р. під час короткострокового візиту Президента США Б.Клінтона в Україну, який, зокрема, назвав Україну країною „з великим потенціалом і важливим становищем в системі європейської безпеки" і заявив „про нову еру двосторонніх американсько-українських відносин" [14].

Однак слід відзначити очевидний компромісний характер Тристоронньої Заяви. Україні вдалося залучити США до українсько-російської суперечки щодо долі частини колишнього радянського ядерного арсеналу, розміщеного на українській території, але вона не отримала юридично зобов'язуючих гарантій своєї безпеки, включно з однозначним визнанням її територіальної цілісності. Згідно із Заявою, кордони

ла засоби економічного тиску, близького до відкритого шантажу. У засобах масової інформації почали мусуватися точки зору російських урядових чиновників про припинення поставок нафти й газу в Україну, про відмову заключити відповідні договори на 1994 р. тощо. Причому це відбувалося на фоні дуже холодної осені й зими в Україні. На думку багатьох експертів, кампанія тиску на Україну й навіть залякування була явно неадекватною реакцією ядерних держав на цілком правомірну українську позицію щодо реалізації принципу без'ядерного статусу країни. Відомий російський фахівець з питань стратегічних озброєнь О. Арбатов, наприклад, піддав критиці Росію, США та інші ядерні держави, вважаючи, що вони мали надати гарантії від агресії проти України з використанням ядерних чи звичайних озброєнь, поваги до її територіальної цілісності та суверенітету, відмови від економічного шантажу.

У цій ситуації українською владою було здійснено низку заходів з метою розв'язання проблеми. По-перше, за дорученням Президента України Міністерство закордонних справ провело широку роз'яснювальну кампанію щодо позиції виконавчої влади і розпочало нові контакти із США та Росією з питань ядерного роззброєння. У центрі уваги української дипломатії в ООН, у свою чергу, було роз'яснення світовому співтовариству залежності процесу ядерного роззброєння України, надання їй гарантій безпеки з боку великих ядерних держав та економічної допомоги для здійснення відповідних заходів. Лише наприкінці вересня – у грудні 1993 р. під час перебування у Нью-Йорку у зв'язку з роботою 48-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН А. Зленко з цією метою провів зустрічі з керівниками зовнішньополітичних відомств 16-ти країн світу, мав переговори у держдепартаменті США.

У контексті підвищення ефективності миротворчих зусиль НБСЄ в Європі українська дипломатія виступала проти задоволення претензій будь-якої країни на особливі повноваження у справі підтримання чи відновлення миру в будь-якому регіоні світу. Делегація України незмінно виступала за розширення Ради Безпеки ООН та адаптації її структури й діяльності до потреб сучасного міжнародного життя, ініціювала прийняття резолюції про створення Спеціальної робочої групи для опрацювання пропозицій усіх зацікавлених у цьому питанні держав. Водночас в умовах гострої економічної кризи, яку переживала Україна на початку 90-х рр. XX століття, особливо важливо було врегулювати питання бюджетних внесків до каси ООН. На 49-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, як згадує А.Зленко, в 1994 р. було досягнуто мету – "зменшити невиправдано високий розмір внесків України до бюджету ООН, успадкований нами з радянських часів: 1,87 % від загальної цифри". Тобто наша держава мала сплачувати більше, ніж КНР та Індія разом узяті. Врешті "Україні вдалося перейти з фінансово невигідної

Для створення здорових і безпечних умов праці важливе значення відігравали заходи особистої гігієни та засоби індивідуального захисту: респіратори, пристрої проти електроураження, протишуми, захисні окуляри тощо, але, треба зауважити, що рівень їх забезпечення був низьким. Вкрай недостатньо велася робота з боротьби з шумом. Проведені у 1958 р. заміри показали, що, наприклад, на ряді підприємств м. Києва гучність шуму становила 200 децибелів, що перевищувало норму у 2 рази [34].

На Краматорському мотоциклетному заводі робота проводилася без захисних окулярів, внаслідок чого траплялися випадки травмування очей. Незважаючи на заплановані у колективному договорі заходи щодо особистої гігієни, на заводі не було організоване прання та ремонт спецодягу, спецвзуття. На Корчеватських цегляних заводах не були виконані заходи щодо обладнання кімнат для вживання їжі та особистої гігієни жінок, на заводі „Укркабель" були відсутніми кімната для особистої гігієни жінок та додаткова гардеробна для робітників гумового цеху [35].

Незадовільний стан охорони праці призводив до високого рівня травматизму та професійного захворювання. Наприклад, за неповними даними у 1956 р. в УРСР на підприємствах торгівлі та харчування сталося 1065 нещасних випадків, серед яких 9 зі смертельним результатом [36]. Страшну статистику давали МТС. Так, протягом 1954 р. на сільськогосподарських роботах в УРСР було офіційно зареєстровано 4254 випадки виробничого травматизму (що перевищувало кількість порівняно з 1953 р. майже у 2 рази), із них 151 з летальним результатом [37]. На 15 липня 1955 р. було вже зареєстровано 42 нещасних випадків, які призвели до загибелі робітників.

Зокрема, в Чернілевській МТС Красилівського району Хмельницької області тракторист Драч з причіплювачем Атаманом працювали дві зміни без перерви, при цьому культиватор не був обладнаний спеціальними сидіннями для безпечної роботи і причіплювач був вимушений сидіти на рамі культиватора. Після 18 годинної роботи він задрімав, упав під лапи і був роздавлений [38].

На Переяслав-Хмельницькій МТС робітник нафтового складу Остапенко загинув від електроструму під час перекачки пального.На Василівській МТС загинув тракторист Семенець під час спуску трактора з гори через незнання техніки безпеки та відсутність допуску до управління. На Володарській МТС загинув причіплювач Матвеєнко, який намагався сісти на тракторний агрегат з 2 культиваторами під час роботи [39].

Таким чином, спроби профспілок покращити умови праці не давали реальних зрушень. Не можна не погодитися з В.М.Докашенком, який зазначає, що таке становище, у першу чергу, склалося через неза-

довільний стан виробництва, його низький технічний рівень, пов'язаний з екстенсивним характером розвитку економіки. Профспілкам же у цій ситуації пропонувалося впливати на стан охорони праці більшою мірою не безпосередньо, а опосередковано через виробничо – масову роботу, а саме розвиток технічної творчості, соцзмагання, постійно діючі виробничі наради тощо. Спочатку необхідно було зробити свій внесок у накопичення коштів для охорони праці, здійснюючи паралельно контроль за її станом, а потім суттєво поліпшити умови праці [40]. Крім того, ініціювання профспілками трудової активності на застарілому обладнанні та технологіях підвищували вірогідність порушення безпечних умов, які вони повинні були контролювати у відповідності з наданими повноваженнями. Все це призводило до стирання межі між захисною та господарсько-організаторськими функціями громадських організацій.

Враховуючи вищесказане, є підстави зробити висновок про незадовільний стан охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії. Наведений позитивний досвід роботи профспілок в цій галузі губився серед чисельних недоліків та порушень промислово-санітарної техніки. Це було пов'язано, в першу чергу, з імітацією активних дій громадської організації у цій сфері, які стали результатом неправильної соціально-економічної політики уряду, розрахованої не на турботу про людину праці, а на розвиток виробництва заради виробництва. Профспілки, які не впроваджували стратегію економічного розвитку, науково-технічну політику вимушені були боротися не з причинами, а з наслідками. Крім того, формальне розширення прав профспілок у галузі охорони праці сприяло їх подальшому одержавленню і перекладанню на них відповідальності за важливу ланку роботи.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает организацию работы профсоюзов по защитной функции в сфере охраны труда. На основе значительного количества документов и архивных материалов он показывает формальный подход профсоюзов к этой деятельности через государственную политику, направленную, в первую очередь, на развитие производства ради производства.

SUMMARY

The author considers the organization of work of trade unions in the sphere of labour safety. On the basis of documents and archival materials the author proves a formalistic approach of trade unions to this activity through the state policy which was directed to the development of manufacture for the manufacture

– це стосується і Європи. Але такі справи, як ратифікація договору, не можуть голосуватися автоматично, без вивчення. Україна також зацікавлена у своїй безпеці. До цього часу це лише слова... Тобто ті, хто затягує з цими гарантіями, теж несуть відповідальність. Третя проблема в компенсації. Ми, на кінець, наша економіка знаходиться в кризі. Давайте дивитися, як можна допомогти Україні в інтересах всього світу, не лише України. Питання: Російський міністр закордонних справ Андрій Козирєв нещодавно сказав, що Росія готова дати Україні гарантії безпеки? Відповідь: Ну і нехай дає. Ми домовились (у січні), що гарантії будуть дані швидко, але до цього часу питання не вирішене. Всі кажуть, що вони готові. Питання: Тобто, якщо ви готові, що ж вам заважає? Яких конкретно гарантій ви хочете? Відповідь: Гарантії територіальної цілісності, незастосування сили і загрози силою, відмова від будь-якого тиску, включаючи економічний тиск на державу, яка погодилася не лише скоротити, а й знищити ядерну зброю..." [12].

У результаті США висловили готовність виступити фактичним посередником у суперечці Москви і Києва щодо ядерної зброї, що підтвердили під час візитів до столиці України заступник держсекретаря США Строуб Телбот і керівник Пентагону Лес Еспін.

У другій половині 1993 р. проблема ядерного роззброєння займала одне з провідних місць у внутрішній і зовнішній політиці України. Верховна Рада України, де відбувалися гострі дискусії з цього приводу, відчувала постійний тиск з боку Л. Кравчука про необхідність ратифікації Договору „СТАРТ-1" та приєднання до ДНЯЗ. Врешті-решт 18 листопада 1993 р. Верховна Рада прийняла постанову про ратифікацію Договору про скорочення наступальних озброєнь („СТАРТ-1") та Лісабонського протоколу, але з низкою застережень, зокрема щодо якнайшвидшого приєднання України до ДНЯЗ як держави, що володіє ядерною зброєю. Українським парламентом було запропоновано Президентові України провести відповідні переговори, зокрема приєднатися до переговорів США – Росія про скорочення наступальних озброєнь і затвердити програму ліквідації стратегічних ядерних наступальних озброєнь та домогтися необхідної економічної і технічної допомоги для реалізації цього процесу, фінансової компенсації за вивезення озброєння і достатньої гарантії безпеки України як передумов до обміну ратифікаційними грамотами і розгляду питання про ратифікацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї повторно.

Ці застереження до Договору „СТАРТ-1" і неприєднання до ДНЯЗ викликали гостру негативну реакцію в Росії та на Заході, які посилили прямий тиск на Україну. У США, зокрема, розпочали рекламувати програму першого європейського турне Б. Клінтона, в якій знайшлося місце для перебування в Москві й Мінську, але не було включено Київ, що було своєрідним політичним тиском на Україну. Росія ж застосува-

дою, якщо вона не ратифікує договір про скорочення стратегічних ядерних озброєнь „СТАРТ-1" і не розпочне вивіз цих озброєнь. До цієї вимоги додалася ще одна – щоб Україна ратифікувала договір про приєднання до Лісабонського протоколу як неядерна держава, який від імені України 23 травня 1992 р. підписав тодішній міністр закордонних справ А.Зленко. Посилення політичного тиску на Україну з боку адміністрації Дж. Буша відчувалось і під час офіційного візиту Президента України Л.Кравчука в США на початку травня 1992 р., коли в центрі переговорів опинилась проблема вивозу з території України ядерної зброї колишнього СРСР.

У 1993 р. нову кампанію проти України, по суті, розпочав престижний американський щоденник „Нью-Йорк Таймс" передовицею „Україна: бар'єр для ядерного миру" за 11 січня. На перешкоді до ядерного миру, зазначалося в ній, стоїть Україна та інші країни колишнього СРСР, на терені яких залишилася ядерна зброя колишньої імперії. Вимагаючи від України передачі цієї зброї Росії, щоденник нагадує, що Вашингтон навіть запропонував 175 млн. доларів за перевезення, але Україна бажає більшої, величезної суми – 1,5 млрд. доларів, а також вимагає гарантій своїх кордонів перед Росією. Вочевидь, якщо Вашингтон дав би такі гарантії, то поступив би немудро. Це могло б образити російських націоналістів. Наприкінці редакційна стаття радила замінити на посту американського посла в Україні Романа Попадюка (українця за походженням) кимось іншим, хто менше симпатизував би Україні, через нього передати Україні застереження, що США та їхні союзники готові ізолювати Україну та відмовити їй в економічній допомозі [10].

Оцінюючи цей період боротьби за оптимальне вирішення ядерного питання, Л. Кравчук зазначає, що в підходах США до проблеми ядерного роззброєння України сталися докорінні зміни лише після президентських виборів 1992 р., коли з приходом у Білий дім Б.Клінтона „нова американська адміністрація була готова переорієнтувати свою „пострадянську зовнішню політику в український бік". Перший президент України вважає, що „Києву вдалося переконати Вашингтон: для Сполучених Штатів набагато вигідніше мати Україну союзником США, ніж сателітом Москви" [11]. Зокрема, позицію українського керівництва Л.Кравчук виклав в інтерв'ю тижневику „Таймс" 12-19 квітня 1993 р. Процитуємо найбільш цікаві питання й відповіді Президента України: „Питання: Ви часто підтверджуєте, що Україна не має наміру залишити на своїй території ядерної зброї. Ви також говорили, що парламент ратифікує Договір „СТАРТ-1". Чому це здійснюється так повільно? Відповідь: Я розумію американців. Їм хотілося б, щоб ми буквально на наступний день ратифікували „СТАРТ-1" і приєдналися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. І не лише американців

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гайдай С.Г., Кац М.И. Охрана труда на химическом предприятии (организация службы технической безопасности на химическом предприятии и работа профессиональных комиссий по охране труда). – М.: Профиздат, 1966. – 390 с.
2. Дуванков Г.С. Общественный контроль по охране труда. – М.: Профиздат, 1958. – 136 с.
3. Малов В.Г. Роль советских профсоюзов в охране труда и интересов рабочих и служащих. Учеб. пособие для студентов.
4. Островский Л.Я. Контроль профсоюзов за соблюдением законодательства о рабочем времени и времени отдыха. – М.: Профиздат, 1968. – 94 с.
5. Советское государство и профсоюзы Под ред. Н.Г. Александрова. – М.: Изд-во Московского университета, 1965. – С. 183-185.
6. Смирнов Ю.П. Развитие органов охраны труда в системе советских профсоюзов. – Минск, 1959. – 48 с.
7. Нариси історії професійних спілок України / Федерація професійних спілок України. Головний редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Реєнт. – Київ, 2002. – С. 427.
8. Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк: Вид-во Донецького державного ун-ту, 1999. – С. 213-241.
9. Лапай О.П. Радянське законодавство про охорону праці. – К.: Політична література України, 1965. – С. 6.
10. Постановление ЦИК СРСР, Совнаркома СССР и ВЦСПС от 23 июня 1933 г. О порядке слияния народного комиссариата труда СССР с ВЦСПС / Собрание действующего законодательства СССР. Т. 11. Раздел III. Законодательство о труде, социальном страховании и социальном обеспечении. Кн. 6. – С. 10.
11. Устав профессиональных союзов СССР. Утвержден XI съездом профсоюзов СССР 15 июня 1954 г. – М.: Профиздат, 1955. – С. 19.
12. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XII з'їздом СРСР 27 березня 1959 р. – К.: Державний вид-во політичної л-ри УРСР, 1959. – С. 21.
13. Статут професійних спілок СРСР. Затверджений XIII з'їздом СРСР 27 березня 1959 р. – К.: Державний вид-во політичної л-ри УРСР, 1960. – С. 25.
14. Положение о техническом инспекторе совета профсоюзов. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 17 января 1957г. // Г.С.Дуваков. Общественный контроль по охране труда. – М.: Профиздат 1958. – С. 127-129.
15. Там само. – С. 128.

16. Положение о внештатной технической инспекции при советах профсоюзов. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 29 января 1958 г. / Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1965. – С. 228-231.
17. Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1963. – С. 187.
18. Положение о правах фабричного заводского местного комитета. Утверждено Указом Президиума Верховного Совета СССР 15 июля 1958 г. / Коршунов Ю.Н., Чурин В.Н. Законодательство по охране труда. – М., 1966. – С. 352.
19. Положение о техническом инспекторе совета профсоюзов. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 17 января 1957 г. // Г.С. Дуваков. Общественный контроль по охране труда. – М.: Профиздат, 1958. – С. 127-228.
20. Ст. 22. Типовых правил внутреннего трудового распорядка для рабочих и служащих государственных, кооперативных и общественных предприятий и учреждений. / Справочник профсоюзного работника. – М.: Профиздат, 1965. – С. 40
21. Лапай А.П., Оборонько А.К. Положение о комиссии охраны труда фабричного, заводского, местного (цехового) комитета профсоюза. Утверждено постановлением Президиума ВЦСПС от 4 октября 1963 г. // Справочник профработника, 1983. – С. 580.
22. ЦДАГО Украины, Ф. 2605, оп. 8, спр. 1811, арк. 13.
23. Там само.
24. ЦДАГО Украины, Ф. 1, оп. 46, спр. 7330, арк. 145.
25. Там само. – арк. 91.
26. Законодательные акты о труде Сост. И.С. Александров, В.И. Прокопенко, М.Ф. Теплицкая. – К., 1976. – С. 580-582.
27. ЦДАГО Украины, Ф. 2605, оп. 8, спр. 1811, арк. 3.
28. Там само. – арк. 30-31.
29. Там само. – арк. 7-8.
30. Там само. – арк. 11.
31. ЦДАГО Украины, Ф. 1, оп. 46, спр. 7023, арк. 57.
32. Там само. – арк. 201.
33. ЦДАГО Украины, Ф. 2605, оп. 8, спр. 1811, арк. 42.
34. Там само. – арк. 23.
35. Там само. – арк. 7-11.
36. ЦДАГО Ф.1, оп. 46, спр. 7330, арк. 88-89.
37. ЦДАГО Украины, Ф. 1, оп. 46, спр. 7023, арк. 56.
38. Там само. – арк. 2.
39. Там само. – арк. 29.
40. Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк: Вид-во Донецького державного ун-ту, 1999. – С. 216-217.

ший президент України Л.Кравчук, якомога далі дистанціюватись від Росії, навіть ціною втрати можливостей для торгу з приводу забезпечення власної безпеки або отримання адекватних компенсацій за відмову від ядерної зброї. Уже в Алма-Атинській угоді про створення СНД 21 грудня 1991 р. Білорусь, Казахстан і Україна зобов'язались вивести всю тактичну зброю до Росії не пізніше 1 липня 1992 р., що і було зроблено практично без будь-якої компенсації з боку Росії. Втім, саме небажанням входження до військових структур, де переважаючим буде вплив Росії, можна пояснити відмову України в ході лютневого 1992 р. саміту СНД у Мінську увійти до військового союзу країн Співдружності. А незабаром, 9 квітня, було затверджено постанову Верховної Ради України про додаткові заходи щодо забезпечення без'ядерного статусу України.

Наступним кроком України в цьому напрямку була її відмова від входження в колективну систему безпеки СНД під російським командуванням Об'єднаними Збройними Силами, Договір про створення якої підписали 15 травня 1992 р. у Ташкенті РФ, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Таджикистан і Узбекистан (пізніше до Ташкентського договору приєдналися Азербайджан, Білорусь і Грузія). Завдяки цьому кроку Україна, по суті, залишилася єдиною європейською республікою СРСР, яка не втягнулася у збройні конфлікти на пострадянському просторі; українські підрозділи не брали участі у так званій колективній обороні кордонів СНД, наприклад, в Таджикистані та інших гарячих точках; у цілому в подальшому протиріччя між країнами СНД практично не відбивалися на внутрішньополітичному розвитку України, який фактично єдиний на пострадянському просторі йшов цивілізованим, мирним шляхом.

Втім, проблема ядерної зброї, зокрема стратегічної, на території України залишалася в центрі уваги світового співтовариства й, звичайно, українського політикуму. Як вважають окремі фахівці, некомпетентність Верховної Ради України, а спочатку й президента, в якого так звані депутати-пацифісти (націонал-демократи, яких підтримала відновлена фракція комуністів), що закликали до повного ядерного роззброєння, а також швидкого скорочення армії та конверсії військової промисловості, були в фаворі, призвела до грубої помилки в ядерному роззброєнні. Була прийнята помилкова концепція ядерного роззброєння. Замість того, щоб спочатку позбутися стратегічної ядерної зброї, яка становила загрозу для країн НАТО, особливо США, а потім вже тактичної – зроблено навпаки. До речі, ситуація із прискореним й практично безкоштовним виведенням тактичної зброї з території України і досі не знайшла вичерпного пояснення на офіційному рівні. Це призвело до того, що у 1992-1994 рр. проти України виступили одночасно НАТО і Росія, загрожуючи повною економічною і політичною блока-

впливу й залежності і не дати США втрутитися в процес ядерного роззброєння України. За таких умов Україна перетворювалася б на заручника зовнішньої політики Росії, а військово-політичний союз із Росією, що ставав за таких умов безальтернативним, входив би в конфлікт із декларованим Україною наміром рухатись у європейському напрямку, у напрямку зближення із країнами Заходу.

Другим ключовим гравцем, який впливав на українську політику щодо ядерної зброї, були США. Американців не могла не турбувати доля ядерної зброї на території України перш за все тому, що розміщені там системи стратегічної зброї були націлені переважно на цілі на території США. Тому США постійно пов'язували свою політику щодо України, починаючи від проголошення Декларації про державний суверенітет, зі ставленням українських лідерів до ядерної зброї. Особливо активізували свої зусилля американці після референдуму 1 грудня в Україні та рішень, прийнятих у Біловезькій Пущі 8 грудня 1991 р. щодо припинення існування СРСР. Вже в кінці грудня 1991 р. за ініціативою Вашингтона в Києві проходила серія зустрічей Україна – Росія – США, на яких Сполучені Штати пропонували надати фінансову підтримку ядерному роззброєнню України.

Розрахунки деяких українських політиків на безумовну підтримку США та їх західних союзників незалежної України на пострадянському просторі на початку 1990-х років не справджувались. Адміністрація Президента США Дж. Буша – старшого розглядала Україну, як відзначає Л.Кравчук, „переважно лише як один із чинників впливу Білого дому на Кремль, як своєрідний привід для стратегічного геополітичного шантажу" [8]. Прагматичні намагання уникнути розповсюдження ядерної зброї після розпаду СРСР та зберегти єдиний контроль над цим арсеналом змушували США підтримати Росію як єдиного наступника СРСР, як держави, що володіє ядерною зброєю. Союзники США по НАТО – країни Європейського Союзу, теж були стурбовані долею ядерної зброї в Україні, про що, зокрема, свідчить Заява ЄС від 2 грудня 1991 р. щодо результатів Всеукраїнського референдуму. У ній поряд з вітаннями українському народові зазначалося, що „дотримання новою владою в Києві міжнародних угод у сфері роззброєння, включаючи повну ліквідацію ядерної зброї, є найважливішою умовою визнання України з боку 12 країн ЄС" [9].

Отже, українському керівництву, що перебувало під постійним тиском з ядерного питання як з боку Росії, так і з боку США та його союзників по НАТО, нічого не залишалося, як піти на ядерне роззброєння, але спробувати максимально використати це питання для проведення Україною незалежної політики, відмінної від Росії, а також забезпечення міжнародних гарантій її безпеки. Не останнім у цьому було прагнення українського керівництва, і це визнає пер-

ББК Ф 66.72 (УКР)

Коваленко Г.В.

КАДРОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОФСОЮЗОВ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИИ ОБЩЕСТВЕННЫХ, ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УКРАИНЕ. ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

В статье рассматриваются проблемы организационного обеспечения деятельности профсоюзов и кадровой политики, которая проводилась профсоюзными организациями в период трансформаций всех сфер жизни в украинском обществе.

Исторические условия, в которых оказались и действуют профсоюзы в первые два десятилетия XXI столетия, определили основные тенденции развития профсоюзного движения в Украине. Опыт деятельности профсоюзов Украины подтверждает тот факт, что профсоюзы действительно приобрели присущие им функции, в результате чего в профсоюзном движении определились новые направления, в частности: многовекторная деятельность профсоюзов по проблемам социальной защиты наемного работника, трансформации профсоюза как организации, отношения профсоюзов, работодателей и государства переросли в политику социального диалога, меняется организационная структура профсоюзов. Они включались в избирательные кампании по выборам Верховной Рады, Президента Украины, лоббировали интересы членов профсоюза в высших органах власти, в первую очередь в Верховную Раду Украины. Такие тенденции в свою очередь повлияли на отношения между традиционными профсоюзами, которые входят в ФПУ, и свободными профсоюзными объединениями, так называемыми альтернативными профсоюзами, а именно – переход от противостояния к сотрудничеству и консолидации совместных усилий в разрешении общепрофсоюзных вопросов, а в последние годы – возврат отдельных альтернативных профсоюзов к противостоянию и противоборству, что ведет к расколу профсоюзного движения в стране, не позволяет его консолидировать и организовывать коллективные действия.

При этом необходимо отметить, что реально открытыми для исследователей являются только структуры профсоюзов, которые входят в ФПУ. Наиболее полные научные труды, отражающие современные тенденции деятельности профсоюзов являются исследования, которые ведутся Академией труда и социальных отношений Федерации профсоюзов Украины [1], а также некоторыми исследователями, которые самостоятельно занимаются изучением профсоюзной проблематики [2], [3].

В таких условиях объективный анализ состояния профсоюзного движения в Украине возможен только в результате освещения деятельности всех профсоюзных объединений и профсоюзных структур, независимо от того, какая численность или статус, возможности влияния, формы и методы деятельности, отрасли, в которых они созданы и работают.

Что же касается истории и особенно деятельности отраслевых профсоюзов в регионах страны и в Донецком, в частности, в современных условиях, то вопросы их самоопределения, роли и места в профсоюзном движении, в отеческой исторической науке, всестороннего и глубокого освещения до настоящего времени не получили.

Первой попыткой осмыслить пройденный путь, определить основные задачи, которые стоят перед профсоюзами Донбасса, основные способы и механизмы их решения стала научно-практическая конференция «Стратегия и тактика деятельности профсоюзов в современных условиях», проведенная Донецким облсовпрофом 10 ноября 2000 года [4].

Основу еще одного коллективного труда, выполненного Донецким областным советом профсоюзов, составили документальные источники, периодическая печать, обобщенный опыт практической деятельности профсоюзных работников, который был издан в 2000 году [5].

В дальнейшем в Донецкой области изучением истории регионального профобъединения и отраслевых профсоюзов, их деятельности в условиях трансформации всех сфер жизни украинского общества занимались в основном практические работники профсоюзов.

Так, своеобразной летописью столетней истории развития строительного комплекса на Донетчине в советское время, его распада и восстановления в условиях независимой Украины стали очерки «Строительство и профсоюзное движение Донецкой области» [6]. Одновременно в этом исследовании прослеживаются формы и методы организационной работы отраслевого профсоюза – работников строительства и промышленности строительных материалов, действовавшего в различных социально-экономических условиях на протяжении своей почти что вековой истории.

Особый интерес для исследователей, занимающихся изучением вопросов организационного обеспечения деятельности профсоюзов, выдвижении и расстановки профсоюзных кадров и профсоюзного актива представляют коллективные труды, подготовленные работниками профсоюзной организации Донецкой железной дороги [7], [8].

Таким образом, изучение историографии этого вопроса показало, что несмотря на значительную источниковедческую базу, специальные исследования проблем, которые стоят перед профсоюзным движением, его организационным обеспечением, а также в кадровой

„спрямовану на повне знищення ядерної зброї та компонентів її базування, що розташовані на території Української держави", і „має намір приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як неядерна держава (ДНЯЗ, 1968 р.) і укласти з МАГАТЕ відповідну угоду про гарантії" [5].

Ця Заява, по суті, була першим запобіжним кроком назустріч побажанням Росії та США, адже для керівництва щойно проголошеної незалежної України відданість ідеї без'ядерного статусу мала значення одного з вирішальних факторів, що забезпечував її дипломатичне визнання Заходом і підтримку міжнародним співтовариством українського державотворчого процесу. Уся нова українська політична еліта розуміла, що, як влучно зазначив один з провідних українських дипломатів і політичних діячів Б. Тарасюк, „саме наміри набути без'ядерний статус стали своєрідною перепусткою у міжнародне співтовариство цивілізованих країн" [6].

Щоправда, у рамках пошуку виходу із ситуації, що склалася в кінці 1991 і протягом 1992 рр., розглядалися, зокрема у військових й науково-технічних колах України, й альтернативні варіанти, зокрема щодо „можливості створення автономної системи управління пуском МБР, що знаходилися на території України і забезпечення українському вищому керівництву можливості здійснення пуску МБР незалежно від Москви", які відстоювалися у Верховній Раді так званою групою депутатів „ядерників-державників", але в кінцевому підсумку не знайшли підтримки влади та української громадськості. Наприклад, один із керівників Національного інституту стратегічних досліджень України А.Шевцов висловлював переконання, що „Україна мала технічну можливість взяти управління цією зброєю на себе і стати правонаступником СРСР як держава з ядерним статусом. Але уряд і парламент України зробили свій вибір на користь без'ядерного статусу" [7]. Втім, як зазначають фахівці, парадокс ситуації полягав у тому, що дискусія в політичних колах країни та серед військових спеціалістів виникла тоді, коли з території України вже було вивезено до Росії тактичну ядерну зброю, більшість ракет якої були нового покоління й мобільного базування, яка й могла розглядатися як найбільш реальний компонент ядерних сил, якщо було б прийняте політичне рішення про збереження ядерного статусу.

Слід наголосити, що питання про долю ядерної зброї було, вочевидь, одне з перших самостійних рішень українського керівництва, яке не було продиктоване, як раніше, союзною владою, і воно суперечило, як відразу стало зрозумілим, позиції Москви, яка вважала себе єдиною правонаступницею ядерного статусу СРСР. Росія прагнула поставити чи, точніше, залишити ядерну зброю, розміщену на території України, під своїм контролем і водночас зберегти Україну в полі свого

ся на території чотирьох новоутворених держав: Росії – 69,4 % ракетно-ядерного потенціалу СРСР, Казахстану – 13 %, Білорусі – 0,6 % та України – 17 %.

Отже, на час проголошення незалежності Україна становила надзвичайно мілітаризовану державу: на її території було зосереджено величезний ядерний арсенал, що був складовою частиною радянського ядерного потенціалу. Стратегічні ядерні сили, розміщені на території України, станом на вересень 1990 року включали 176 міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) шахтного базування з 1828 ядерними боєзарядами та 44 стратегічні бомбардувальники, здатних нести 588 крилатих ракет. Дані щодо тактичної ядерної зброї, що знаходилась на території України на кінець 1991 р., дуже суперечливі, називаються цифри від 2000 до 3500 боєзарядів. І все ж, разом це був третій у світі за потужністю арсенал ядерної зброї. Окрім цього, на території України, зокрема у Дніпропетровську і Харкові, існували деякі ключові підприємства та конструкторські бюро, задіяні у створенні радянського ядерного потенціалу, а також розміщувалася 43-я ракетна армія [3]. Втім, перебуваючи у складі СРСР, Українська РСР не мала власної зовнішньої та оборонної політики. Зокрема, усі рішення стосовно ядерної зброї приймались у Москві, яка здійснювала повний контроль над нею, хоча багатомільярдний внесок України в її створення протягом десятиріч згубно впливав на рівень економічного й соціального життя громадян України.

У Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. Верховна Рада проголошувала, що Україна дотримуватиметься трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти та не набувати ядерної зброї. Насамперед, це було спробою довести суверенне право України самостійно приймати найважливіші рішення, кидаючи виклик союзній владі та дистанціюватися від Центру. А проголошення Україною 24 серпня 1991 р. незалежності поставило питання про майбутнє ядерної зброї, розміщеної в Україні, у практичну площину. Це питання з моменту проголошення нашої незалежності і до середини 1996 р. перебувало в епіцентрі міжнародної політики, залишалося, як, зокрема, стверджує А.Зленко, „пріоритетним питанням практично у всіх контактах України із західними партнерами та Російською Федерацією" [4]. Воно було, без перебільшення, ключовим питанням для ствердження нової української дипломатії.

Реакцією на занепокоєність у світі, особливо на Заході, долею ядерної зброї СРСР, дислокованої в Україні, та бажанням забезпечити визнання незалежності України слід вважати Заяву Верховної Ради України „Про без'ядерний статус України" від 24 жовтня 1991 р. Верховна Рада заявляла, що наявність на території України „ядерної зброї колишнього Союзу РСР є тимчасовою" і Україна проводитиме політику,

политике за последние годы в Украине не проводились. В результате не выявлены причины, влияющие на снижение эффективности деятельности профсоюзных организаций, порождающие негативные тенденции в профдвижении, которые ведут к уменьшению численного состава национального профобъединения, профсоюзных организаций, разобщенности отраслевых профсоюзов и несогласованности их действий и др.

Одновременно, на что указывают источники, меры по преодолению имеющихся недостатков в организационном обеспечении деятельности Федерации профсоюзов Украины, ее членских организаций, активнее стали предприниматься в последнее десятилетие – после IV и V съездов ФПУ.

В этот период приоритетным направлением деятельности ФПУ, ее членских организаций была реализация Программы действий ФПУ, в частности, кадрового укрепления, как аппарата, так и всех структурных звеньев профсоюзов и территориальных профобъединений.

Так, уже к 2006 году почти 40% работников в аппарате ФПУ составляла высокообразованная молодежь, способная генерировать новые идеи и подходы к решению насущных вопросов профсоюзного движения. На местах в территориальных объединениях профсоюзов было введено 60 правовых и технических инспекторов – представителей ФПУ [9]. Активизировалась деятельность членов Совета, заметно улучшилась работа постоянных его комиссий. Проведено обучение членов постоянных комиссий по направлениям работы, в том числе организационной.

Особое внимание членских организаций в этот период были сосредоточены на укреплении первичных профсоюзных организаций, повышении их роли в реализации программных и уставных задач.

В декабре 2003 года, к примеру, пленум областного совета профсоюзов объявил 2004 год – Годом первичной профсоюзной организации, а спустя почти 3 года, такое же решение было принято Федерацией профсоюзов Украины. Эта инициатива была поддержана облсовпрофом, развита и дополнена с учетом собственного опыта, приобретенного еще в 2004 году.

Взяв курс на повышение боевитости первичных звеньев, действенности, результативности, на совершенствование разнообразных форм и методов работы, улучшение социально-экономической и правовой защиты членов профсоюзов, областным советом были значительно усилены в пользу первичных профорганизаций, трудовых коллективов предприятий и учреждений нормы и положения Регионального соглашения. Одновременно оказывалась помощь по ведению переговоров и заключению коллективных договоров на предприятиях, в организациях и в учреждениях, повышению качества их содержания. Сове-

том профсоюзов был пересмотрен план учебы профкадров и актива в сторону максимального привлечения слушателей – председателей первичных, цеховых профсоюзных организаций, профгруппоргов, а также достаточного получения знаний в вопросах прав и гарантий наемных работников. Велось широкое распространение опыта работы первичных профсоюзных организаций по обеспечению осознанной мотивации профчленства, организации правового всеобуча, института общественных инспекторов охраны труда, духовного развития личности. Делалось и многое другое, чтобы изменить положение дел к лучшему.

Однако по многим параметрам профсоюзной работы предпринятые облсовпрофом меры положительных результатов не дали.

Возьмем, к примеру, численный состав нашего регионального профсоюзного объединения. Рассмотрим его в динамике. Показатели, к сожалению, отрицательные. Об этом шла речь на президиумах областного совета профсоюзов, ежегодно рассматривающих численный состав и основные статистические данные.

Общее число членов профсоюзов, к примеру в 2006 году по сравнению с 2005 годом, сократилась почти на 81 тыс. человек или 6,02% и первичных профорганизаций – на 250 или 3,3%.

Уменьшение численности отмечено в 30 из 41 членских организациях. Значительное сокращение численности работающих членов профсоюзов произошло в областных организациях профсоюза работников автосельхозмаша, текстильной и легкой промышленности, строительства и промстройматериалов, здравоохранения, ряде теркомов профсоюза работников угольной промышленности, в том числе и в областной организации профсоюза работников автомобильного транспорта и дорожного хозяйства и других [10].

В мае 2004 года, например, задачи практического обеспечения прав и интересов членов профсоюзов в контексте с деятельностью первичных профсоюзных организаций, Пленум облсовпрофа вынужден был констатировать, что профкомы по-прежнему не в полной мере используют права и полномочия, предоставленные Законом о профсоюзах, уступают свои позиции перед работодателями, эпизодически решают злободневные проблемы трудовых коллективов, теряя авторитет перед трудящимися. Не уделяется должного внимания роли профсоюзных собраний как основного инструмента участия членов профсоюзов в работе профорганизации и принятии коллегиальных решений.

В чем же причины, снижающие результативность всей нашей деятельности, отрицательно влияющие на уровень эффективности тех или иных форм и методов работы, применяемых профсоюзными организациями? Почему многие из них не срабатывают или же попросту отбрасываются первичкой и не применяются вовсе?

ББК Ф 66. 4(4 УКР)

Віднянський С.В.

МІЖНАРОДНІ АСПЕКТИ ЯДЕРНОГО РОЗЗБРОЄННЯ УКРАЇНИ ТА ВРАЗЛИВІСТЬ ГАРАНТІЙ ЇЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті висвітлюються складні процеси ядерного роззброєння молодої незалежної України на початку 90 – х років минулого століття, аналізується позиція окремих держав та впливових міжнародних структур щодо вказаної проблеми.

Серед міжнародних проблем, з яким зіткнулась молода Українська держава з перших днів незалежності, особливою складністю відзначалась проблема радянської ядерної зброї, розміщеної на її території. Оцінюючи процес набуття Україною статусу без'ядерної держави, перший президент незалежної країни Л.Кравчук у своїх спогадах і роздумах „Маємо те, що маємо" відзначив: „Ці події багато в чому визначили подальшу долю держави, її місце в сучасному світі" [1]. З думкою президента погоджується й перший міністр закордонних справ незалежної України А.Зленко, який у своїй мемуарній книзі „Дипломатія і політика" підкреслює: „Бути чи не бути Україні ядерною державою?" – від нашої відповіді на це питання значною мірою залежали як її національна безпека, так і місце серед цивілізованих держав світу". І там само продовжує: „Правильна відповідь на питання щодо ядерного статусу, на мою думку, звучала так: не слід брати на плечі ношу, яка тобі не під силу, але пам'ятати, що ця ноша має цілком конкретну ціну – як фінансову, так і політичну. Саме про неї і треба було говорити з нашими партнерами... Найбільш оптимальним варіантом для нашої зовнішньої політики була б швидка і рішуча відмова від ядерної зброї в обмін на виконання чітких умов, поставлених Україною, насамперед щодо економічної та політичної підтримки реформ. Проте в тодішній Україні таке рішення було нереальним" [2]. Важко не погодитися із цими оцінками тодішніх вищих посадових осіб України, особливо зважаючи на роль ядерної зброї в сучасному світі.

Нагадаємо у зв'язку з цим, що на початку 90-х років XX століття, тобто в часи становлення української незалежності, в основу міжнародного процесу роззброєння було закладено реалізацію принципу мінімального ядерного стримування. Він, зокрема, став теоретичною базою таких міжнародних договорів про скорочення наступальних озброєнь, як „СТАРТ-1" та „СТАРТ-2", а в договорах СНО (про скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь) між СРСР і США 1991 року була викладена чітка концепція скорочення ядерних озброєнь, хоча її реалізація була справою нелегкою. Однією з причин цього було те, що після розпаду СРСР його ядерна спадщина опинила-

носили перманентный характер и основывались на личных связях между представителями украинской и болгарской интеллигенци. Именно культурный фактор был консолидирующим элементом в отношениях двух стран.

SUMMARY

The article is devoted to the historical traditions of the development of Ukraine-Bulgarian cultural relationships till XX century.The auther comes to the conclusion that the cultural collaboration between two brotherhood nations had a permanent feature and based on personal ties among the representatives of ukrainian and bulgarian intellegentsia Just cultural factor was consolidated element in the relationships of two countries.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Рибаков Б.А. Київська Русь та руські князівства XII-XIII ст. – М., 1982. – С. 113-117.
2. Перхавко В.Б. О торговых контактах с Болгарией в IX-XI вв. // Проблемы социально-экономической истории феодальной России. – М., 1984. – С. 94-95.
3. Чорній В.П. Історія Болгарії. – Львів: ПАІС, 2007. – С. 68-69.
4. Литаврин Г.Г. Древняя Русь, Болгария и Византия в IX-X вв. // IX Международный съезд славистов: история, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1983. – С. 71-72.
5. Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник / За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – С. 288.
6. Там само. – С. 289.
7. Там само. – С. 291.
8. Чорній В.П. Історія Болгарії. – Львів: ПАІС. – 2007. – С. 106-107.
9. БСЭ. – Т. 10.
10. Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник / За ред. Черепанової С.О. – Львів: Світ, 1994. – С. 290.
11. Субботин В.Н. К вопросу о методологии рассмотрения украино-болгарского общественного сотрудничества в период возрождения Болгарской государственности // Матеріали доповідей Вузівської наукової конференції. Історичні науки, політологія. – Донецьк: ДонДУ, 1997. – Вип. 2. – Кн. 2. – С.275.
12. Степовик Д.С. Україно-болгарські мистецькі зв'язки. – С. 53-58.
13. Докашенко Г.П. Болгарська освіта: минуле і сьогодення // Болгари Приазов'я. Історія та сучасність. Матеріали «круглого столу». Донецьк, 22 грудня 2007 р. – Донецьк, 2007. – С. 87.
14. Шпильова О. Т.Г. Шевченко і болгарська література. – К., 1963.
15. Атанасов П. Михайло Драгоманов і Софійський університет // Всесвіт, 1962. – 12 с.

Ответ на многие эти и другие вопросы был получен в ходе исследования мотивации и мониторинга профсоюзной деятельности, а также оценки реального уровня образования председателей профсоюзных комитетов. Решение о проведении такого социально-психологического исследования было принято областным советом профсоюзов по предложению научно-методического совета Учебного центра. Реализация этого пилотного проекта осуществлялась Донецким институтом управления.

Важно было проанализировать все, что было сделано в региональном профобъединении, а главное выявить истоки, первопричины неудач, промахов и ошибок в определении тактики действий профсоюзных организаций, способов и механизмов по их устранению. Особенность этого исследования состояла в том, что в ходе его реализации удалось преодолеть стереотипы, сложившиеся в понимании накопившихся проблем, глубже и шире рассмотреть их, и на этой новой, профессиональной, научной основе, составить прогнозы и разработать рекомендации по выходу из сложных, критических, а порой и кризисных ситуаций, избавиться, наконец, от того, что тормозит и попросту мешает работать. То есть заменить устаревшие и износившиеся звенья, обновить их и таким образом укрепить всю организационную структуру, обозначить новые принципы взаимоотношений и взаимодействия как внутри профобъединения, так и за его пределами.

Одним из наиболее уязвимых мест, на что указывают, результаты исследования, остается кадровая проблема.

Старение кадров проблема очевидная. За ней скрывалась еще одна, выпавшая из поля зрения, находящаяся в плоскости духовно-нравственной.

Это, чем руководствуется человек, принимая решение работать в профсоюзе, будь-то на платной основе или же, как принято говорить, на общественных началах. Изначально в основе такого выбора всегда лежало и должно оставаться приоритетным служение общему делу – профессиональному союзу товарищей по работе – единомышленников. В нашем же случае многие профсоюзные активисты работу в профсоюзных организациях мотивируют денежным вознаграждением. Отдельные из них рассматривают работу в профсоюзах как привычку, сложившуюся с советских времен, возможностью решать свои проблемы за счет профорганизации, стремлением доработать до пенсии.

Такие мотивы к профсоюзной деятельности имеют около 40% опрошенных председателей профсоюзных комитетов [11].

Что же касается взаимоотношений и взаимодействия между профсоюзными органами различного уровня, то и здесь, как показало исследование, есть над чем задуматься. Как сделать так, чтобы взаимоотношения между профорганами носили деловой, конструктивный, за-

интересованный для всех сторон, а ни в коем случае – не противоречивый характер, неприятия, обособленности, профессионального эгоизма. Такой вывод вытекает из данных, полученных в ходе опроса председателей профкомов, которых вышестоящий профсоюзный орган, поддерживает от случая к случаю, не оказывая при этом необходимой помощи. По данным того же исследования, в отдельных случаях вышестоящий профсоюзный орган занимает позицию наблюдателя – не поддерживая и не мешая первичке. Отмечены даже случаи, когда он препятствует реализации тех или иных мероприятий. Есть и такие, кто считает, что знание профактивом целей и задач, которые стоят перед профсоюзом, не обязательно. Примерно пятая часть председателей профкомов считает, что достигнутый ими фактический уровень знаний, умений и навыков обеспечивает эффективную организацию деятельности профсоюзов в современных условиях, а 14,6% опрошенных лиц полагают, что реальное образование обеспечивает их профессиональную деятельность частично. При этом и те и другие отмечают, что в повышении знаний не нуждаются [12].

Эти и многие другие проблемы, выходящие, разумеется, за рамки этого социально-психологического исследования, рассматривались и обсуждались на заседании круглого стола «Современное профсоюзное движение – идеология, кадры, образование», который был проведен по инициативе облсовпрофа в рамках года первичной профсоюзной организации и в связи с 10-летием Учебного центра в мае 2007 года [13].

С тем, чтобы преодолеть такое положение дел, изменить ситуацию к лучшему, профсоюзам, по мнению участников этого «круглого» стола, необходимо научно обоснованная, выверенная на практике идеология профсоюзного движения с тем, чтобы прекратить действовать вслепую, на ощупь, интуитивно. Она должна быть, простой, доступной для понимания людей, близкой им по духу, чтобы в нее поверили, чтобы она стала неотъемленной частью их жизни и деятельности.

Второе. Это настоятельная потребность в совершенствовании работы с кадрами и активом. Речь идет о главном – духовном состоянии профсоюзных работников и активистов, их способности, намерении и готовности действовать в интересах своих товарищей, передавать им свою веру и настроение, вовлекать их на этой основе в общее дело.

Это две достаточно сложные задачи. Имеем ли мы в профсоюзах интеллектуальный ресурс, чтобы их решить? Да, имеем. У нас, в системе профсоюзов Украины, есть высшие учебные заведения, в которых трудятся многие опытные, знающие, близкие к проблемам профсоюзного движения преподаватели: научные и практические профсоюзные работники. Это: Академия труда и социальных отношений, Харьковский социально-экономический институт, Институт туризма.

Дослідник творчості Івана Франка Куєв К. зауважив, що у 1896 р. Франко виявив і опублікував новий список „Азбучної молитви", так званий крехівський список, що входить у Крехівську Палею XVI ст. Він переклав „Азбучну молитву" німецькою мовою, що дало змогу європейському світові ознайомитись з найстарішою пам'яткою слов'янської писемності.

Франко опублікував народні пісні про опришків, гайдуків після детального дослідження антифеодального селянського руху в Україні (опришки у Карпатах) та гайдуцького руху на Балканському півострові.

У 1894 р. в Болгарії вперше була опублікована повість І.Франка „Як пан собі біди шукав". Творчість І.Франка мала величезний вплив на літературу Болгарії як в ідейно-тематичному, так і в жанрово-стильовому аспектах.

Творча спадщина І.Франка теж знайшла свого болгарського читача, завдяки майстерним перекладам Л.Стоянова, Гео Мілева, П.Славейкова, І.Дойчинова, Н.Лілієва.

Отже, автором була зроблена спроба висвітлити основні форми й напрямки в традиції україно-болгарських культурних зв'язків, історія яких вимірюється багатьма століттями, сягаючи своїм корінням в часи етнічного формування давньоруської і давньоболгарської народності. Серед найважливіших форм і напрямків можна виділити:

- домінуючі позиції культурних чинників, які в різні часи змінювалися на воєнно-політичні (під час загрози з боку Візантії, печенігів, татар, турків), громадські (період Відродження Болгарської державності (кінець XIX ст.);

- постійність і безперервність відносин, одвічне прагнення сусідніх держав до взаємозбагачення і взаємопроникнення, яке базується на спільності історичної долі, географічні близькості та етнічної психології;

- провідна роль особистих контактів – широкі зв'язки і творче співробітництво між українськими і болгарськими діячами наприкінці XIX ст. які розвивалися завдяки видатним українським письменникам, таким як І.Франко, Л.Українка, П.Грабовський, В.Стефаник та ін.

Таким чином автор приходить до висновку, що попередні надбання двосторонніх взаємин сформували певний комплексний фундамент для перспективного розвитку україно-болгарських відносин у XX ст., де культурний чинник може бути потужним поштовходм для всебічного вдосконалення двосторонніх стосунків у XXI ст.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются исторические традиции культурных взаимоотношений Украины и Болгарии до начала XX века. Автор приходит к выводу, что культурные связи между двумя братскими народами

Значний вплив на розвиток болгарської літератури й поезії мала творчість Т.Г.Шевченка [14]. Його проникliва поезія не залишила байдужими таких болгарських літераторів як Л.Каравелов, П.Славейков та Р.Жинзифов, І.Вазов. Л.Каравелов (1834-1879) переклав уривок з поеми Т.Г.Шевченка „Еретик" у 1871 р. і поему „Неофіти".Р.Жинзифов зробив перші в болгарській літературі переклади творів Шевченка – поем „Наймичка", „Катерина", віршів „Думка", балад „Тополя", „Утоплена", „Причина". Саме під впливом відомого українського „Кобзаря" формувався стиль Р.Жинзифова.

Після встановлення в Болгарії реакційного режиму до України в Одесу переїжджає болгарський письменник І.Вазов (1850-1921). Тут він пише частину свого роману „Під ігом" (1889-1890) про боротьбу героїчного болгарського народу проти турецької навали. Стильовий характер поеми „Громада" та віршів „Івана", „Красуня" сформований під впливом Т.Шевченка.

Деякі болгарські літературознавці вважали, що вся прогресивна література Болгарії так чи інакше підпадала під вплив творчості Т.Г.Шевченка.

Творчість Марка Вовчка також була досить відомою серед болгарських читачів, завдяки перекладам Л.Каравелова, П.Славейкова.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. україно-болгарські культурні зв'язки урізноманітнюються. Болгарський уряд запросив до Софії видатного українського вченого М.Драгоманова. П.Атанасов – болгарський літературознавець зазначав, що Драгоманов виховував болгарську молодь у дусі свободи й непримиренності до будь-якої тиранії, виростив цілу плеяду вчених викладачів, своїх послідовників [15]. М.Драгоманов захоплювався болгарським фольклором і досліджував його.

Відомий болгарський славіст-історик М.Дринов (1838-1906) з 1858 по 1861 рр. живе в Києві, де відвідує філософський клас київської духовної семінарії. А з 1875 р. працює професором слов'янознавства у Харківському університеті.

Леся Українка, перебуваючи в Болгарії з 1894 по 1895 рр., написала поезії, які носили громадянську ідею. Це відомі вірші, такі як „І все-таки до тебе думка лине", „Північні думи", „Товаришам". Чималий внесок у розвиток україно-болгарських зв'язків зробив І.Франко. Він займався перекладами з болгарської мови, досліджував історію літератури, фольклору. Франко товаришував з болгарськими вченими та письменниками П.Тодоровим, П.Мілетичем, І.Шишмановим, С.Романським. У роботі „Історія української літератури" Франко звертається до староболгарського письменства, аналізує творчість Костянтина Преславського („Учительное євангеліє"), Іоанна Екзарха („Шистиднев", „Богословіє") та інших. Завдяки порівняльному методу, автор показує значення староболгарської літератури для розвитку інших болгарських слов'янських культур, зокрема української.

В каждом областном центре действуют учебные, учебно-методические центры. Это значительный потенциал, которым сегодня располагает профсоюзное объединение.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються проблеми організаційного забезпечення діяльності профспілок та кадрової політики, яка проводилась профспілковими організаціями в період трансформації всіх сфер життя в українському суспільстві.

SUMMARY

The article deals with the issue of organizational support of trade-union activity and personnel policy pursued by the trade-union organizations in the period of transformation of all spheres of life in the Ukrainian society.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. См. Вісник Академії праці і соціальних відносин за 1998-2008 гг.
2. Євсюкова Н. В. Політична діяльність профспілок України в період незалежності (1991-2000 рр.). Донецький національний університет. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Видавництво Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. – Донецьк, 2006. – 20 с.
3. Роль профспілок в Україні. Удавана і справжня / За ред. Вишневського. – К., 1997. – 299 с.; Стоян Г.О. Професійні спілки України (1992-1998 гг.). – К., 1998. – 163 с.
4. Библиотека профсоюзного лидера № 1. Материалы Донецкой областной научно-практической конференции «Стратегия и тактика деятельности профсоюзов в современных условиях», посвященной 80-летию образования регионального объединения профсоюзов Донбасса. Издание второе. Полное. Донецкий областной совет профсоюзов. Учебный центр. – Д., 2002. – 227 с.
5. Социальный щит. Профсоюзы Донбасса. Этапы пройденного. Путь в будущее. – Донецк: ООО «Агентство Мультипресс», 2000. – 348 с.
6. Строительство и профсоюзное движение Донецкой области. «Избранные очерки истории XX века». – Донецк, 2003. – 391 с.
7. Дорпрофсож: такая у нас работа… Профсоюзная организация Донецкой железной дороги: летопись 1995-2001 гг. – Донецк, 2001. – 146 с.
8. Дорпрофсож: веское слово профсоюза. Профсоюзная организация Донецкой железной дороги: летопись 2002-2006 гг. – Донецк, 2006. – 270 с.

9. Федерація професійних спілок України. Від з'їзду до з'їзду. Аналіз діяльності Федерації професійних спілок України між IV і V з'їздами. Профінформ ФПУ. – Київ, 2006. – 145 с.
10. Вовк М.А. В поиске верных ориентиров. // Позиція. – 2008. – № 9. 17-14 марта.
11. Там же.
12. Там же.
13. Донецкий областной совет профсоюзов. Учебный центр. Современное профсоюзное движение: идеология, кадры, образование. Международный «круглый стол». Доклады, тезисы, выступления, г. Святогорск, Донецкая область, 21-23 мая 2007 г. – 137 с.

ББК 66.72 (4 УКР.)
+ 60.542.2

Коваль Л.Є.

РОЛЬ ПРОФСПІЛОК У МАРКЕТИНГОВОМУ УПРАВЛІННІ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

У статті розглядається роль профспілок у маркетинговому управлінні навчальними закладами.

Входження України до Європейського освітнього простору, нестабільний державний соціально-економічний стан, швидкий розвиток недержавних навчальних закладів (НЗ) на ринку освітніх послуг істотно ускладнили умови функціонування закладів освіти через загострення конкурентної боротьби. Проблема управління конкурентоспроможністю НЗ актуальна у зв'язку з прогнозованим демографічним спадом, наслідком якого буде скорочення попиту на освітні послуги. Для забезпечення стійкого розвитку НЗ слід формувати адекватну систему маркетингового управління навчальним закладом.

Маркетинг у сфері освіти постає явищем перспективним і по-своєму унікальним.

Загальна теорія маркетингу, розроблена в працях закордонних учених, (Б.Берман, Ф.Котлер, Г.Г.Леттау, Дж.Еванс та інші), створювалася на досвіді розвинених ринкових країн, не адаптована до сучасних вітчизняних умов і не містить практично нічого, що ґрунтовно аналізує особливості ні перехідного періоду, ні тим більше – такої делікатної сфери, як освіта [1]

Монографії й брошури вітчизняних авторів з маркетингу (Г.Абрамішвілі, Д.І.Баркан, І.Н.Герчикова, Є.П.Голубков, В.Є.Демідов, П.С.Зав'ялов, В.А.Соловйов, В.Є.Хруцький, А.Ю.Юданов та інші) в значній

створення болгарських колоній. У XV – XVI ст. близькі риси культурного розвитку проявилися в просвітницькій діяльності духовних служителів, в характері народної творчості; а ось коли українська та болгарсбька культури набули світських ознак, то аналогії можна провести в формуванні державної ідеї [11].

Болгарські живописці зверталися до традицій мистецтва Київської Русі. Так, при розписах церкви Петра і Павла у Тирново (середина XV ст.) вперше в болгарському монументальному мистецтві зображені давньоруські святі – Борис та Гліб. Святі намальовані за іконографією, що утвердилася в Києві у часи Ярослава Мудрого. У цих образах втілювалася ідея жертви в ім'я батьківщини. Ця ідея в Болгарії мала антитурецькі спрямування [12].

Національно-визвольна боротьба українського й болгарського народів знайшла відображення у фольклорі, мистецтві, літературі. У 1762 р. чернець Паїсій написав книгу „Історія слов'яноболгарська", яка є своєрідним закликом до болгарського народу вивчати свою історію і не піддаватися впливам інших держав [13].

„Історія слов'яноболгарська" близька за публіцистичністю до творів української полемічної літератури. Спільні україно-болгарські тенденції помітні в XVII-XVIII ст. у станковому живописі, передусім в опрацюванні популярного сюжету про Георгія-Змієборця. Боротьба зі злом є алігорією боротьби з іноземним поневоленням. Болгарська ікона 1667 р. (національна художня галерея м. Софія) за композицією і колоритом близька до української ікони (Юрій-Змієбореець) XIV ст.

У XIX ст. в Україні й Болгарії активізується національно-визвольний рух. Видатний вчений Закарпаття Ю.Венелін (справжнє прізвище Гуца, 1802-1839) відіграв помітну роль в болгарському національному відродженні. Серед його праць є граматика болгарської мови, праці з історії, етнографії, літератури, фольклору; крім того, він досліджував культуру й історію України, зокрема Карпатської Русі.

З Україною пов'язана діяльність багатьох представників болгарської культури. Місто Одеса є найбільшим культуно-освітнім осередком. Серед випускників Одеської духовної семінарії народний поет Болгарії Добри Чинтулов (1822-1886), і саме він написав пісню „Стани, стани, юнак балкански". Її одеські болгари співали як свій гімн. В Одесі виходить одна з перших збірок болгарської поезії XIX ст. – „Стоянъ".

З 1863 р. в Одесі живе і працює болгарський поет, публіцист Христо Ботев (1848-1876). Його поетична спадщина неоціненна для болгарського народу, у ній звучать громадянські мотиви, заклики до боротьби за визволення батьківщини („Моя молитва", „Наступає темна хмара" та інші). Крім того, Х.Ботев перекладає історичну драму М.Костомарова „Кремуцій Корд" на болгарську мову. Його поезія теж була перекладена на українську мову П.Грабовським, П.Тичиною, Д.Білоусом та ін.

ства, в історіографії цей період отримав назву „Палеологівського ренесансу" (позначився культурний вплив правителів останньої візантійської династії Палеологів) [8].

Найвищі досягнення середньовічної літератури та культури загалом пов'язані з тирновським патріархом Євтимієм та його учнями. XIV – XV ст. – це період південнослов'янського впливу на писемність, філософію та образотворче мистецтво східних слов'ян. Найвпливовішими південнослов'янськими культурними осередками були Болгарія, Македонія, Сербія.

Завдяки болгарам на території східнослов'янських земель поширюються ідеї ісихазму. Це релігійно-філософське, аскетично-споглядальне вчення, в основі якого лежало прагнення відновити безпосереднє спілкування людини з Богом. Ісихазм як типове східне філософське вчення віддзеркалював не тільки внутрішні суперечності візантійського, а згодом і болгарського суспільства, але й гострий ідейний та політичний конфлікт між православним Сходом і католицьким Заходом. Теоретиками цього вчення вважають грецьких богословів Григорія Синаїта та Григорія Палама [9]. Деякі положення ісихастів, зокрема про слово і мову, лягли в основу так званої Євтимієвої реформи слов'янської писемності, що стосувалося головних засад перекладу з грецької мови, унормування церковнослов'янської мови, її правопису і графіки. В орфографії виявляється тенденція до стійких правил правопису та наближення його до грецького; в абетку вводяться деякі грецькі літери, яких раніше слов'яни не вживали. У графічному оформленні рукописів змінюються образи літер, з'являється молодший південнослов'янський півустав, панівним стає геометричний орнамент [10].

Реформа Євтимія зумовила розвиток емоційно-експресивного стилю „плетіння словес" у південнослов'янських та східнослов'янських літературах. Він виявився переважно у церковній літературі – житія, проповідях, похвальних словах. На українських землях поширення Євтимієвого правопису та стилю „плетіння словес" пов'язане з діяльністю болгарських церковних і культурних діячів Кипріяна (бл. 1330 – 1406) і Григорія Цамблака (бл. 1364 – 1420). Вони прибули в Україну разом з іншими представниками богарської культури. Кипріян був обраний митрополитом Київським і Литовським. Саме він сприяв відбудові Софійського собору в Києві. Українська культура кінця XIV – XV ст. внаслідок другого південнослов'янського впливу розвивалася в єдиному східноєвропейському культурному процесі. У ній, як і в інших культурах цього регіону виявляються тенденції Перевідродження. В образотворчому мистецтві виробляється спільний візантійсько-слов'янський стиль, однаково актуальний як для України, так і для Болгарії.

Слід зауважити, що одним з чинників складання спільних культурних рис було переселення великої кількості болгар на українські землі,

частині є аналізом і узагальненням зарубіжного досвіду, причому в основному – з питань маркетингу матеріальних товарів [2-5]. Окремі дослідження, що прямо або побіжно торкаються маркетингу послуг (С.Д.Бодрунов, С.І.Майоров, І.В.Маккавей, В.Ф.Уколов та інші) зосереджені на аналізі маркетингу послуг, або лише стосуються до проблематики освіти, залишаючись в рамках розгляду інформаційних послуг [6-8].

За кордоном окремі маркетингові дослідження й розробки, що граничать з маркетингом, у сфері освіти велися й ведуться такими ученими та фахівцями-організаторами освіти як S.Heptonstall, V.Chinapah, K.Gellert, L.Kavasos, T.lupton, D.Sink та інші, в т.ч. під егідою або в рамках заходів ЮНЕСКО, СЕПЕС і ін. У методологічному плані особливо вагомими є розробки Т.Шульца [1].

У вітчизняній педагогіці, теорії управління, економіці слід зазначити роботи таких учених і фахівців як Г.Г.Азгальдов, Б.А.Амосов, А.М-.Бабіч, Е.Н.Богачов, А.І.Галаган, В.В.Громико, Л.І.Евенко, Т.А.Євстигнєєва, Е.В.Єгоров, Е.Н.Жільцов, Ю.І.Іванов, Ф.М.Русінов, В.В.Карпов, М.Н.Катханов, А.А.Кушель, Е.І.Князев, Е.Н.Попов, А.Я.Савел'єв – управління якістю освіти, компетентносний підхід: Н.А.Селезньова, Л.Н.Сосновська, А.І.Субетто, Ю.Г.Татур, Е.А. Уткін, В.В.Чекмарьов, Ю.А.Чернецький та ін [9-16].

Але крім розробок А.Г.Шахріманьяна й У.Г.Зіннурова, жодна з відомих робіт не може претендувати на комплексний розгляд проблематики маркетингу освітніх послуг, і найчастіше вони написані поза маркетинговим підходом [1].

Теоретичним і практичним проблемам, підходам до формування маркетингових стратегій присвячені роботи багатьох західних і вітчизняних учених: Ф.Котлера, І.Г.Ансоффа [17], Ж-Ж. Ламбена [18], Е. Діхтля [19], Б. Карлоф [20], Г.Л.Багієва [21], А.Н.Петрова, Є.П.Голубкова [22], Т.П. Данько [23] і ін. Розгляд цих питань стосовно діяльності навчальних закладів практично не ведеться. Елементи розробок у цьому напрямі відбиті в публікаціях А.П. Панкрухіна, У.Г. Зіннурова [24], В.Н.Зотова, Н.Л.Галетової, але не описаний цілісний методичний підхід до формування стратегії маркетингової діяльності навчального закладу, відповідного сучасним переконанням у цій області.

Розвиток ринкових стосунків в Україні зумовив той факт, що вища освіта з безкоштовного привілею, оплачуваного державою, перетворилася на товар, а точніше послугу нематеріального характеру. В Україні склався ринок освітніх послуг, пропозиція яких останніми роками навіть перевищує попит. У той же час, якщо інструменти маркетингу вже досить тривалий час застосовуються в бізнесі, економіці, рекламі, то освіта й комерція ще недавно сприймалися громадською думкою як антагоністичні поняття. Тому у сфері освіти маркетингові й

ринкові інструменти управління використовуються в недостатній мірі. Проте проблема актуальності вживання маркетингу в області освіти викликає величезний інтерес. Реальна життєва практика, досвід діяльності успішних навчальних закладів наочно демонструють, що надійною заставою успішної діяльності закладу освіти в умовах ринку є використання маркетингового підходу в управлінні своєю діяльністю.

У даний час наявність служби маркетингу в будь-якій організації стала розглядатися як якийсь стандарт ринкового мислення сучасного керівника. І для сфери освіти вживання маркетингу представляється актуальним, науково обгрунтованим способом забезпечення успішної діяльності навчального закладу, оскільки впровадження маркетингу в область освіти здатне благотворно вплинути як на фахівців освіти, так і на споживачів їх продукції – абітурієнтів, школярів, студентів, слухачів.

Маркетинг освіти є системою управління ринковою діяльністю освітньої установи, направлену на регулювання ринкових процесів і вивчення освітнього ринку, ведучу до найбільш ефективного задоволення потреб:

– особистості в освіті;

– освітньої установи – в розвитку;

– фірм і інших організацій-замовників – у зростанні кадрового потенціалу;

– суспільства – у розширеному відтворенні сукупного особового й інтелектуального потенціалу.

Залежно від міри залученості освітніх установ в маркетинг виділяють три рівні використання даної концепції [25]:

– діяльність НЗ в цілому переорієнтовано на маркетинг як концепцію ринкового управління, що зумовлює не просто створення служб маркетингу, але й зміну всій філософії управління;

– у НЗ використовуються окремі комплекси (групи взаємозв'язаних методів і засобів) маркетингової діяльності (розробка і виробництво освітніх продуктів та послуг, виходячи з вивчення попиту й кон'юнктури ринку і ін.);

– у НЗ лише ізольовано реалізуються окремі елементи маркетингу (реклама, стимулювання продажів, ціноутворення з врахуванням попиту і ін.).

Дослідження показали, що основна увага в маркетингу освітніх установ приділяється лише просуванню, зокрема рекламі.

Основним видом діяльності установ освіти є створення освітніх послуг.

За визначенням, прийнятим 20-ою сесією Генеральної конференції ЮНЕСКО, під освітою розуміється процес і результат вдосконалення здібностей і поведінки особи, при якій вона досягає соціальної зрілості й індивідуального зростання [26]. У Законі України „Про освіту" по-

пулярнішою на Русі була „Азбучна молитва" – видатна пам'ятка староболгарської літератури.

Культурні зв'язки між українським та болгарським народами істотно визначилися подібністю умов їх історичного розвитку. Болгарія зазнала візантійського (1018 – кінець XII ст.) й турецького панування (1396 – 1878), Україна – татаро-монгольської навали, негативних наслідків полонізації та русифікації. Після того, як візантійське панування було повалене, до Болгарії надходять з Київської Русі оригінальні твори – „Слово про закон і благодать" Іларіона, „Слово про віру варязьку" Феодосія Печерського, „Житіє Феодосія Печерського" Нестора, повчання Кирила Туровського тощо [6].

Згідно з християнським каноном не допускалося жодних відхилень у змісті та ілюструванні книг. Давньоруські майстри в оформленні рукописних книг йшли самобутним шляхом, поєднуючи візантійські й болгарські традиції з елементами народного мистецтва. Як приклад, можна навести Остромирове євангеліє (1056-1057), що було переписано з болгарського примірника (кінець X ст.) великим уставом на пергаменті київським дяком Григорієм для новгородського посадника Остромира. Книга ілюстрована на взірець оригіналу; образи євангелістів трактовані за візантійською іконографічною традицією X-XI ст., більшість заставок мають рослинний орнаментальний мотив, а літери ініціалів – елементи тератологічного орнаменту (тваринного) [7]. У процесі взаємообміну літературою між Болгарією та Київською Руссю були вироблені спільні принципи оформлення рукописних книжок; це визначалося у написанні заголовної літери, яку болгарські й руські майстри зображали як фантастичного звіра. Слід зауважити, що елементи тваринного стилю збереглися й у друкованих книжках.

Зв'язок Русі з Болгарією засвідчує і спільні риси фрескового мистецтва Софії Київської та Софії Охридської. Обидва храми споруджені на честь святої Софії і розмальовані в один і той самий період (Софія Охридська – після перебудови у 1037 р.) Св. Дмитра Солунського, дуже популярного зображували у храмах Київської Русі, наприклад, мозаїка з його образом прикрашала на початку XIII ст. Михайлівський Золотоверхий собор у Києві. У другій половині XI ст. на Русі виникає перший культ давньоруських святих – культ князів Бориса і Гліба, який поширився у Болгарії. Енколпіони із зображенням Бориса та Гліба знайдені під час розкопок у болгарських містах Тирнові й Преславі.

Київська Русь у другій половині XI ст. розпалася на самостійні феодальні князівства, а Болгарія у XIII ст. перетворилася на роздроблену феодальну державу. Дослідники висловлюють думку про можливість існування у XIII – XIV ст. антиординського союзу між Галицько-Волинським князівством та Другим Болгарським царством. У XIII – XIV ст. намітилися істотні зрушення у сфері духовності Болгарського цар-

тань традиційних культурних зв'язків займають російські автори, такі як Д.С.Степовик, Г.Г.Літаврін, В.Б.Перхавко. Дослідження цих науковців дають змогу оцінити зв'язок слов'янського та протоболгарського етносу, які стали складовими частинами давньоболгарської і давньоруської народності, що населяла територію сучасної України.

Першим етапом становлення україно-болгарських відносин стала Київська Русь. Згідно з науковим дослідженням, літописні записи на Русі велися до запровадження християнства. Найдавніші датовані історичні відомості збереглися у складі Никонівського літописного ізводу XVI ст. і відносяться до 864 – 867 рр. – часу князювання у Києві Аскольда. Йдеться про достовірність докладних записів щодо походу Кия у Болгарію [1]. Відомо, що вздовж узбережжя Болгарії проходив торговий шлях „із варяг у греки", тому між Руссю і Болгарією велася активна торгівля [2]. Болгарські хутра, шкіра, волокно льону, мед, віск мали значний попит на Русі [3].

Зв'язки активізувалися у X ст. Цьому сприяло входження земель уличів і тиверців (що межували з Болгарією) у сферу впливу Київської Русі. Існує припущення, що напередодні походу 907 року на Константинополь між русами і болгарами була укладена таємна угода проти Візантійської імперії [4].

Військо князя Святослава у 971 р. у союзі з болгарами виступило під Доростолом проти візантійського імператора Іоанна Цимисхій. Слід зазначити, що сама Болгарія була ареною руcько-візантійських війн 968-971 рр.

Протистояння руського й болгарського народів проти Візантії мало й позитивні наслідки. По-перше, сумісна боротьба проти Візантійської навали сприяла консолідації болгарського й українського народів, які відстоювали свою незалежність, а по-друге, у слов'янські країни з Візантії прийшло християнство, що певною мірою позначилося на розвитку руської і болгарської культур. У процесі християнізації Русі зв'язки з Болгарією набули нового змісту. Нова релігія стала невичерпним джерелом глибинних духовних зрушень завдяки церкві та священнослужителям, як в Болгарії, так і в Київській Русі почали утверджуватися до цього незнанні у варварському середовищі нові цінності та ідеали, морально етичні засади і правові норми. Відносини з Візантією мали великий вплив на духовне й культурне життя молодих християнських держав. Візантійська суспільно-політична й культурна модель стала для українського та болгарського народів об'єктом чисельних запозичень та наслідувань. Джерелом культурної спільності стала просвіницька діяльність Кирила та Мефодія, яка має непересічне значення для духовного розвитку слов'янських народів. Становленню писемної літератури в Київській Русі сприяли твори Іоанна Екзарха Болгарського, Климента Охридського, Константина Преславського та ін. [5]. Найпо-

дається наступне визначення освіти. Освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства й держави [27].

У той же час освіта як галузь є «совокупность учреждений, организаций и предприятий, осуществляющих преимущественно образовательную деятельность, направленную на удовлетворение многообразных потребностей населения в образовательных услугах, на воспроизводство и развитие кадрового потенциала общества [28]. Головною метою освіти як педагогічного процесу, його місією є приріст цінності людини як особи, працівника, громадянина.

Освітні послуги як вид діяльності знаходиться під пильною суспільною увагою й позаринковим тиском. Це положення найвиразніше виявляється в рамках політичних компаній, в яких питання суспільної освіти зазвичай розглядається як елемент забезпечення національної безпеки, перспективи виживання й розвитку нації. Важливими специфічними особливостями освітніх послуг, є:

- сезонність;
- висока вартість (освітні послуги мають високу споживну вартість, оскільки нарощують потенціал особистості, фахівця, а на розвинених ринках це виражається у визнанні високої вартості, правомірності високих цін на них);
- відносна тривалість надання (так, наприклад, у нашій країні здобування першої вищої професійної освіти з різних спеціальностей може займати від 4 до 6 років);
- відстроковість виявлення результативності;
- залежність результатів від умов майбутньої роботи й життя того, хто вивчився;
- необхідність подальшого супроводу послуг;
- залежність прийнятності послуг від місця їх надання й місця мешкання тих, що виучуються;
- неможливість перепродажу;
- необхідність ліцензування (Закон України „Про освіту");
- конкурсний характер (ця ознака в основному виявляється в більшості державних вищих НЗ);
- відносно молодий вік споживачів освітніх послуг та інші.

Освітні послуги, як і будь-який товар, реалізуються на ринку, що розуміється як сукупність існуючих і потенційних покупців та продавців товару. Ринок освітніх послуг, в цьому випадку, є ринком, на якому взаємодіють попит на освітні послуги з боку основних господарюючих суб'єктів (окремих осіб, домогосподарств, підприємств і організацій, держави) і їх пропозицію різними освітніми установами. Окрім виробників і споживачів освітніх послуг до складу учасників ринкових стосунків в цій сфері входять широкі кола посередників, вклю-

чаючи служби зайнятості, біржі праці, органи реєстрації, ліцензування й акредитації освітніх установ, освітні фонди, асоціації освітніх установ і підприємств, спеціалізовані освітні центри і ін. Усі ці суб'єкти сприяють ефективному просуванню освітніх послуг на ринку й можуть виконувати такі функції, як інформування, консультування, участь в організації збуту освітніх послуг і ресурсної підтримки освіти. Крім того, відмітна особливість ринку освітніх послуг полягає в значній ролі держави, його органів управління й профспілкових комітетів.

Успішне працевлаштування випускників багатьма розглядається як критерій оцінки успішності ВНЗ на ринку освіти й освітні організації прагнуть укріплювати свої зв'язки з представниками тих галузей економіки, для яких вони готують фахівців. Роль профспілок у цій роботі величезна.

Забезпечення соціального становлення й розвитку молоді, активної її участі в процесі зростання економічного, духовного, культурного потенціалу держави, захист її інтересів в різних сферах життя – завдання не лише державних, але й профспілкових структур, інших громадських організацій і рухів. Зростання ініціативи й активності молоді, реалізація політики дозволу соціальних проблем молоді неможливо забезпечити без створення умов для професійної підготовки відповідного рівня, створення робочих місць з отриманих професій, належної оплати за працю і професійного зростання. Вказані напрями реалізуються через систему різних заходів, у тому числі через вдосконалення законодавства, норм і положень соціально-партнерських угод і колективних договорів, залучення молодих працівників і молоді, що вчиться, до процесів управління підприємствами, установами й організаціями.

Здобуття якісної професійної підготовки, творче й інтелектуальне зростання молоді неможливе без забезпечення доступності освіти, особливо з тих професій і спеціальностей, попит яких зростає попит на ринку праці. Профспілкові органи є ініціаторами перегляду порядку прийому до навчальних закладів, що здійснюють підготовку з таких професій і спеціальностей на пільговій основі, у тому числі через укладення договорів підприємств з навчальними закладами, розширення сфери вживання бюджетного фінансування для вирішення цих питань. На сьогодні в Україні розроблені основні напрями державної молодіжної політики, що передбачає систему заходів, покликаних забезпечити мінімальні стандарти соціального захисту молоді. Проте аналіз нормативно-правової бази показує, що вона ще недосконала, масив чинних нормативно-правових актів вже зараз потребує ґрунтовної ревізії, уніфікації й розширення.

Одним із варіантів вирішення проблеми є досвід Донецького облсовпрофа, що відповідно до договору з Донецьким національним університетом з 1999 року організував інтернатуру, в якій проходять прак-

ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ББК Ф 66. 4 (4 УКР) +
Т.63.3 (4 БОЛ) А 13

Абакелія Ю.І.

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНО-БОЛГАРСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ДО XX СТ.

Стаття присвячена огляду історичних традицій розвитку україно-болгарських культурних зв'язків до початку XX ст., бо саме культурний фактор був зближаючим чинником у взаєминах між Україною та Болгарією. Автор приходить до висновку, що культурні зв'язки між двома спорідненими народами мали перманентний характер, більшою мірою базувалися на особистих зв'язках між представниками української та болгарської інтелігенції.

Україно-болгарські зв'язки мають давню історію. Загальні риси соціально-культурного розвитку українського і болгарського народів сформувалися на основі слов'янського походження, єдиної писемної бази, мовної близькості й належності до єдиної гілки християнства – православ'я.

Актуальність дослідження полягає в тому, що формування міжнародних культурних взаємин між східно-і південнослов'янським етносом (як складових частин європейського простору) є важливим моментом для загальноєвропейського історичного розвитку. Сучасні процеси демократизації, які відбуваються в Україні й Болгарії, сприяють взаємозбагаченню культур цих народів.

Метою статті є з'ясування основних напрямків і форм культурних взаємозв'язків у історичному контексті від найдавніших часів до початку XX ст. При цьому головну увагу хотілося б зосередити на тих історичних фактах, які обумовили спільні риси культурного розвитку обох народів.

У вітчизняній історіографії культурні зв'язки між Болгарією й Україною розглядаються більшою мірою фахівцями з культурології, С.О. Черепановою у навчальному посібнику „Українська культура: історія та сучасність", О.Шпильоовю та сучасними істориками-славістами В.М.Субботіним, який досліджує україно-болгарську громадську взаємодію в галузі просвіти та культури в період відродження Болгарської державності (1878-1885); В.П. Чорнієм, завдяки якому з'явилося перше україномовне видання, де висвітлено історію болгарського народу й основну увагу автор приділяє україно-болгарським відносинам, насамперед у культурній сфері. Окрему ланку наукової літератури з пи-

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко О.Д. Історія України: Посібник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002.
2. Греченко В., Чорний І., Кушнерчук В., Режко В. Історія світової та української культури. – К., 2000.
3. Денисенко Г. Проблеми збереження пам'яток історії та культури в незалежній Україні. – Незалежність України. –1997. – С. 223.
4. Дещинський Л.Є., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. –Львів, 2002. – Ч. І. –216 с.
5. Енциклопедія українознавства. – Львів, 1994. – Т. 3.
6. Історія світової та української культури / За ред. Левчук Л.Т. та ін. – Київ, 2000.
7. Історія України та її державності // Під ред. Л.Є. Дещинського. – Львів: НУ Львівська політехніка, 2005. – 383 с.
8. Історія української культури XX століття. – К., 1994.
9. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / С.М. Клапчук та ін. – К.: Знания-Прес, 2002. – 315 с.
10. Клапчук С.М., Остафійчук В.Ф. Історія української та зарубіжної культури. – Київ, 2000.
11. Конституція України / Основний Закон /. – К., 1996.
12. Лобас В.Х. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник. – К: МАУП, 2000.
13. Мєдніков Г.С. Українська і зарубіжна культура XX століття: Навч. посібник. – К.: Знання, 2003.
14. Основи законодавства України про культуру. Роз. І. // Укр. культура. – 1992. – №6. – С. 3.
15. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К., 1998.
16. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992.
17. Українська та зарубіжна культура: Навч. посібник / За ред. М.Заковича. – К.: Знання, 2000, 2001.

тичне вчення студенти економіко-правового факультету, а з 2001 року відкрита суспільна юридична приймальня, де прийом громадян здійснюють студенти старших курсів. Необхідно відзначити, що Донецький облсовпроф – єдине профспілкове об'єднання, що займається вченням студентів-юристів, які під керівництвом фахівців виконавчого апарату облсовпрофа й обласних комітетів профспілок надають правову допомогу членам профспілок, профспілковим активістам, малоімущим верствам населення, готують документи правового характеру, є представником в суді.

Молодь як особлива соціально-демографічна група українського суспільства за своїм складом неоднорідна. Досить широкий віковий діапазон молоді від 14 до 35 років сприяє тому, що всередині молоді виділяються підгрупи, що мають певну специфіку й потреби в забезпечення соціального захисту. Такою особливою групою молоді є учні й студенти. Профспілкове членство за місцем навчання має свою специфіку. Специфіка молоді, що вчиться, у Донецькій області зумовлена рядом чинників, до найбільш значимих відноситься її значна чисельність і відсутність власної профспілки. Роботу із студентськими профспілковими організаціями проводить обласний комітет профспілки працівників освіти й науки, обласний комітет профспілки працівників будівництва й промисловості будівельних матеріалів, дорпрофсож Донецької залізниці й іншими. З членів обкому профспілки працівників освіти і науки створена постійно діюча комісія з роботи із студентами-членами профспілки. Комісія обкому профспілки проводить свою роботу в тісному контакті з Донецькою Асоціацією студентських правозахисних організацій. Результативною є спільна робота обкому профспілки працівників освіти і науки та Ради ректорів з організації щорічних оглядів-конкурсів студентських оздоровчо-спортивних таборів і баз відпочинку, студентських гуртожитків. Ректорати й профкоми вузів забезпечують функціонування таборів і баз відпочинку за рахунок власних засобів.

Таким чином, реалізація запропонованих методів і процедур на практиці дозволяє навчальним закладам разом з профспілковими комітетами, в умовах розвитку ринкових відносин, проводити науково обґрунтовану політику у сфері надання освітніх послуг і створення на ринку конкурентоспроможної продукції, уникнути значних втрат при адаптації до змін у зовнішньому середовищі та домогтися стійкого розвитку в системі освіти.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается роль профсоюзов в маркетинговом управлении учебными заведениями.

SUMMARY

The article considers the role of trade unions in the marketing management of educational establishments.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании: Учебное пособие. — М.: Интерпракс, 1995. — http://mou.marketologi.ru/book/0.html
2. Абрамишвили Г.Г. Проблемы международного маркетинга / Г.Г. Абрамишвили – М.: Междунар. отношения, 1984. – 221 с.
3. Журнал Маркетинг в России и за рубежом / Гл. ред. Е.П.Голубков. – М.; Финпресс, 1997. –. ISSN 1028-5849. 2005г. N 2 Содержание: Голубков Е.П. О некоторых основополагающих понятиях маркетинга / Е.П.Голубков. – С. 3-20.
4. Завьялов П.С. Формула успеха: маркетинг (сто вопросов – сто ответов о том, как эффективно действовать на внешнем рынке) / П.С. Завьялов и В.Е. Демидов. – М.: Междунар. отношения, 1988. – 303 с.
5. Хруцкий В.Е., Корнеева И.В. Современный маркетинг: Издательство «Финансы и статистика», 1999. – 528 с.
6. Структурное оценивание последствий реализации управленческих решений в отношении предприятия: методический материал /С.Д. Бодрунов, О.Н. Дмитриев, Ю.А. Ковальков. – 1-е изд. – М.: Гном и Д, 2003. – 115 с.
7. Информационный бизнес: коммерческое распространение и маркетинг: монография / С.И. Майоров. – М.: Финансы и статистика, 1993. – 128 с.
8. Теория управления: учебник для вузов / В.Ф. Уколов, А.М. Масс, И.К. Быстряков. – 2-е изд., доп. – Москва: Экономика, 2004. – 656 с.
9. 179. http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/183007.html
10. Богачев Е.Н. Организационно-экономические вопросы поддержки инновационной деятельности высшей школы в регионах: обзорная информация / Е.Н. Богачев; М-во образования РФ, Науч.-исслед.ин-т высшего образования. М., 2002. – 36с. – (Экономика высшей школы : аналит. обзоры по основным направлениям развития высш. образования ; вып. 14). – Библиогр.: с. 35-36.
11. Галаган А.И. Образовательные реформы последнего десятилетия XX века в странах Центральной и Восточной Европы / А.И. Галаган // Соц.-гуманит. знания. – 2002. – № 2. – С. 208-223.
12. Интервью ректора ВШМБ Л.И. Евенко журналу «Управление персоналом» // Элитный персонал. – 2006. – №15. http://www.gsib.ru/3211.htm
13. Карпов В.В., Катханов М.Н. Инвариантная модель интенсивной технологии обучения при многоступенчатой подготовке в вузе. –

них цінностей, що мають не лише національне, але й загальнолюдське, світове значення, адже останнє і є критерієм зрілості культури.

Автор вважає, що особливої уваги заслуговує українізація різних форм масової культури, сучасної індустрії розваг, а також тих новітніх видів та жанрів культури, які з різних причин не дістали розвитку в Україні або втратили національну визначеність. Наприклад, телевізійні жанри, оперета, різні види відеокультури та інші.

Однією з актуальних проблем є державна підтримка та захист національної культури. Таку функцію зараз виконують держави, які репрезентують потужні культури. Зокрема, йдеться про Францію, Німеччину, інші європейські країни, які змушені захищатись від масової американізованої культури. Продумана система державного протекціонізму стосовно української національної культури, яка б не порушувала інтереси інших національних осередків в Україні і не суперечила загальнолюдським принципам, державна підтримка культури національних меншин – ось один з необхідних напрямків національно-духовного відродження народів нашої держави.

У 1991 р. Україна одержала самостійність, державну суверенність, а також і шанс на духовне відродження. Автор вважає, що культура повинна випереджувати суспільні процеси, адже особливий дар творчої особистості, митця – у відповідальний час історії бути Месією, Пророком свого народу, його дороговказом.

Сучасна українська культура набуває нових соціально-цінних і громадянських орієнтирів. У XX ст. Україна зробила доробок, який вона тепер має асимілювати на нових, сучасних, цивілізованих культурних європейських засадах. Для цього українська культура потребує цілеспрямованої гуманітарної політики, щоб усі культурні можливості розвивались у одному творчому руслі. Щоб зайняти належне місце у світовому культурному процесі, українській культурі необхідно повернутися до загальнолюдських цінностей, творчо засвоїти кращі досягнення сучасної цивілізації. Майбутнє української культури – у відродженні духовних традицій нашого народу, збереженні самобутності національного духу, а також мови – найпершої засади інтелектуальної могутності нації. Саме це і допоможе формуванню сучасного образу України як європейської держави.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена развитию современной украинской культуры и новой социокультурной действительности..

SUMMARY

The article deals with the issue of the contemporary Ukrainian culture development, new sociocultural reality and its features.

Водночас за останнє десятиліття в культурній сфері не вдалося подолати деструктивні тенденції, найпомітніші серед яких: 1) морганізація культури; 2) скорочення мережі установ культури; 3) повільне формування правових засад культури, мистецтва, які відповідали б сучасним світовим вимогам та особливостям українського культурного процесу; 4) обмежене фінансування культури; 5) комерціалізація культурної сфери, що за відсутності стійких традицій мистецтва поставило на межу виживання значну частину творчих колективів, спричинило домінування грошей над естетичними ідеалами; 6) прогресуюча культурна деградація населення.

Характерною особливістю сучасного стану культури є неоднозначність процесів у гуманітарній сфері. Так, домінування плюралізму в духовному розвитку суспільства дає змогу ознайомити широкий загал із шедеврами світової культури, які раніше з ідеологічних причин були недоступними; стимулює творчу активність митців. Але водночас плюралізм відкриває шлях для проникнення в духовну сферу антикультури. Пропагуючи насилля, антигуманність, вона за відсутності стійкого культурного імунітету становить серйозну загрозу для суспільства. Це зумовлює потребу радикальних, але важливих, далекоглядних і продуманих змін.

Отже, розвиток культури у сучасних умовах українського державотворення досить складний і неоднозначний, поруч із позитивними моментами, головними серед яких є потяг українського народу до національно-культурного життя, – існують украй негативні, що загрожують відкинути Україну на «задвірки культурного світу». Державні органи повинні виробити дієву програму розвитку національної культури, зменшити процес її комерціалізації, звернутися до загальнолюдських цінностей, до яких сьогодні належить цінність самої людини. Тільки при уважному ставленні до своїх громадян, до вітчизняної культури Українська держава зможе трансформувати економіку, стати дійсно вільною і незалежною.

Можна виділити декілька чинників, що впливатимуть на подальший розвиток української культури, а саме: 1) поглиблення національного самопізнання та самоусвідомлення; 2) створення умов для існування, розвитку, співпраці та змагання розмаїтих філософських, релігійних, літературних, образотворчих, музичних течій, напрямків, шкіл, тобто дійсне ствердження свободи духовної творчості; 3) врахування світового культурного досвіду, усвідомлення власної національної культури як ланки світового культурного процесу, співучасть у світовому культурному обміні, за умов визнання пріоритету загальнолюдських цінностей та усвідомлення Землі як спільного дому усього людства; 4) всебічне використання резервів національної культурної традиції, можливостей національної ментальності, орієнтація на створення оригінальних культур-

М.; СПб.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1992. – 141 с.
14. Селезнева Н.А., Жуковская З.Д., Кузьмина Н.В. Системы обеспечения качества и управления качеством образования по учебной дисциплине (анализ, проектирование, реализация). Комплексная ЭОПП подготовки педагогических работников высших и других учебных заведений, участвующих в инновационных работах по проблемам качества // под науч. ред. д-ра техн. наук, проф. Н.А. Селезневой. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2002. – 27 с.
15. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалистов // Высшее образование сегодня – 2004. – № 3.
16. Маркетинг: учеб. / Сост. Э.А. Уткин. – М., 2001. – 319 с.
17. Наумов А.Р., Чекмарев В.В. Социодинамика процессов управления образовательным производством // Университетское управление. – 2003. – № 2(25). – С. 18-24.
18. И. Ансофф. Стратегическое управление. – М.: Экономика, 1989. – 89 с.
19. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с французского. – СПб. – Наука, 1996. – XV – 589 с.
20. Дихтль Е., Хершген Х. Практический маркетинг. – М.: Высшая школа, 1995.
21. Карлоф Б. Деловая стратегия. – М., 1991.
22. Маркетинг-статистика / Г.Л. Багиев, Е.Л. Богданова. – 95 с.
23. Маркетинг: словарь-справочник / Е.П. Голубков. – М.: Дело, 2000. – 439 с.
24. Данько Т.П. Управление маркетингом: Учебник. Изд-е 2-е, перераб. и доп. – М.: Инфра-М, 2001, 35 п. л.
25. Стратегические маркетинговое планирование и управление на предприятии: учеб. пособие / У.Г. Зиннуров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Изд-во МАИ, 2004. – 358 с.
26. Борисова Ю.В. Место и роль маркетингового исследования в маркетинге образования // Материалы семинара «Маркетинг образовательных услуг» (29.01.2002). Москва: МЭСИ, http://www.marketing.spb.ru/conf/2002-01-edu/sbornik-1.htm
27. Пересмотренная рекомендация о международной стандартизации статистики в области образования (Принята в г. Париже 27.11.1978 на 20-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО) // http://www.lawmix.ru/abro.php?id=11494
28. Закон України «Про освіту». http://www.ugis.ru/uslug.htm – Сайт «Высшее образование в России»

ББК Ф 66. 72 (4 УКР)

Концур В.В.

ІДЕОЛОГІЧНА ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРОФСПІЛОК У ДОБУ "ВІДЛИГИ": МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті здійснено спробу аналізу теоретико-методологічних засад дослідження ідеологічної функції українських профспілок доби "відлиги". Авторка приходить до висновку, що застосування цілого комплексу принципів і методів дослідження проблеми дозволяють відтворити дійсно об'єктивну історію розвитку ідеологічної функції українських профспілок.

Будь-яке заглиблення в історичне минуле потребує чіткого бачення основних принципів його дослідження. Ця аксіома характерна для всіх історичних розвідок, і в першу чергу для тих, в яких те чи інше історичне явище розглядається після, здавалося б, всебічного і ґрунтовного вивчення, тим більше, якщо воно потребує принципової зміни усталених стереотипів. Проблема функціонування масової організації в період "відлиги" є однією з таких наукових проблем.

Однак її подальша розробка ускладнюється тим, що сучасна українська історична наука перебуває у процесі пошуку оптимальної методологічної бази і характеризується різноманітними, іноді протилежними поглядами на методологію як на науку. Певною мірою цей стан звичайно можна пояснити світоглядними відмінностями істориків, але не можна не бачити й того, що проблема розробки методологічних засад наукового пошуку залишається найбільш актуальною у всьому пострадянському просторі.

Вітчизняні дослідження з проблеми розвитку профспілкового руху в Україні, визначення ролі і місця профспілок у суспільстві упродовж більшої частини минулого століття в силу певних політичних умов проводились виключно в контексті марксистсько-ленінської методології, в основі якої лежав формаційний підхід до визначення суті історичного процесу. Радянські дослідники в умовах ідеологічної монополії КПРС, визначаючи методологію дослідження, були зобов'язані спиратися виключно на "марксистсько-ленінську матеріалістичну діалектику", цитувати твори "класиків марксизму-ленінізму", партійних діячів, рішення партійних форумів. Зокрема, професійні спілки в методології тоталітаризму розглядалися ними не інакше як "школа комунізму".

З розпадом СРСР, проголошенням незалежності України та ліквідацією монополії Комуністичної партії у вітчизняній історичній науці намітились кардинальні зміни у вивченні суспільних відносин та інститутів, у тому числі й профспілкового руху. Наполегливі спроби вітчизняних науковців інтерпретувати явища минулого на підставі різних концептуальних підходів поступово призвели до утвердження різних

Наприкінці 2000 р. процес реформування освіти в Україні вступив у нову фазу свого розвитку. Було обнародувано проект «Концепції 12-річної середньої загальної школи». Її поява зумовилася тим, що інтеграція і глобалізація соціальних, економічних та культурних процесів, перспективи розвитку української держави потребують випереджаючого глибокого оновлення системи освіти. Суть змін становлять демократизація, індивідуалізація та прагматизація навчального процесу.

Складовою духовної культури, формою суспільної свідомості є наука, потенціал якої в Україні порівняно високий. Проте негативні тенденції, які загострилися в останні десятиліття XX ст., визначають становище на початку XXI ст. До них належать: 1) постійне зниження витрат на науку; 2) невпинне падіння рівня наукоємності валового внутрішнього продукту України, який є показником динамічних економічних перетворень; 3) недостатня матеріальна база; 4) зниження ефективності функціонування наукових установ; 5) внутрішній і зовнішній «відплив умів».

Суперечливі процеси спостерігаються й у сфері літератури та мистецтва. Українській літературі вже повернені донедавна забуті й заборонені імена. З'явилися твори літераторів української діаспори. Це сприяє формуванню в читача цілісного уявлення про українську літературу, повертає українському народові художньо-естетичний досвід.

Ознака сучасності – висока політизація суспільства, за цих обставин зростає роль пристрасного слова публіциста. Болючі проблеми сьогодення – перегляд, переосмислення та переоцінка пануючих донедавна поглядів; пошук нових ідеалів та орієнтирів; мовна політика держави, економічні негаразди тощо – тематика публіцистичних творів найавторитетніших у суспільстві письменників.

Характерними рисами літературного процесу сьогодення є утвердження світоглядного естетичного плюралізму; творчий пошук; збереження й творче осмислення традицій; осмислення місця і ролі митця в літературі та суспільному житті.

Життєздатність та перспективу вітчизняної літератури засвідчує поява нової генерації літераторів. Суттєво впливає на розвиток літературного процесу, на формування наукового потенціалу держави рівень книговидавництва.

Попри економічні негаразди розвивається національний театр. Український театр намагається утвердитися в європейському культурному просторі. Складна ситуація у сфері кінематографу. Виробництво фільмів скорочується. Майже зникло поняття «рідне кіно». Динамічні процеси відбуваються в царині популярної музики. Молоді виконавці дедалі впевненіше заявляють про себе на різних фестивалях. У сфері культури активно розвиваються міжнародні зв'язки, що сприяє поширенню української культури у світі.

стеми цінностей не давала йому змоги стабілізуватися. За цих умов гасло духовного відродження абсолютно логічно було висунуто на передній план. Суть його полягала в пошуку в глибинах історії та національної традиції надійної та стабільної світоглядної опори, яка була вкрай необхідна в умовах перехідного періоду. На жаль, на початковому етапі державотворення в Україні відродження розглядалось як механічне відтворення, своєрідна реконструкція минулого. А час диктував необхідність переходу від романтичної концепції відродження до прагматичної, суть якої полягає не лише в піднятті на авансцену суспільного життя цілих пластів народної культури, добутих з глибин історії, а й у витонченому, диференційному підході до історичного досвіду, національної традиції, знаходження в минулому самотніх зародків національного саморозвитку чинників прогресу, інших можливостей надати суспільству динамічності, які в силу історичних обставин були забуті, втрачені або свідомо знищені й залишилися нереалізованими.

Іншою серйозною проблемою духовно-культурного життя сучасної України є проникнення й адаптація на національному ґрунті системи цінностей західної цивілізації. Ця проблема має два аспекти: створення умов для органічного засвоєння нових прогресивних ідей суспільною свідомістю і вироблення стійкого імунітету проти антикультури.

Отже, для взаємодії культури та сучасного суспільства характерні різновекторність та багатоплановість. Культурний чинник активно впливає на суспільний розвиток, а суспільство вносить серйозні корективи в динаміку культурного процесу.

Основою самовідродження культури є освіта. У листопаді 1993 р. Кабінет міністрів затвердив програму «Освіта» («Україна XXI століття») щодо кардинальної реконструкції всієї системи освіти. Заплановані зміни мали бути доволі масштабними, адже стосувалися понад 48 тис. закладів та установ, у яких навчалося майже 15 млн. молоді.

У процесі реформування всіх ланок освіти акцент було зроблено на: 1) деідеологізацію й демократизацію навчального процесу; 2) зв'язку з національною історією, культурою і традиціями; 3) забезпечення свободи творчості педагогам-новаторам; 4) урізноманітнення система навчальних закладів з урахуванням потреб підростаючого покоління й суспільства; 5) поступовому приведенні у відповідність мови навчання в школах до етнічного складу населення. Але очікуваних кардинальних змін у системі освіти не відбулося. Більше того, як і все суспільство, освіта потрапила в зону глибокої кризи, що засвідчує: 1) залишковий принцип фінансування; 2) невідповідність матеріальної бази освіти оптимальним нормам і потребам суспільства; 3) падіння соціального престижу педагогічної діяльності; 4) загострення кадрової проблеми.

методологічних засад у вивченні історичного процесу, зокрема, марксистсько-формаційного, цивілізаційного (соціокультурного), філософсько-історичного. Новий дискурс вітчизняного дослідницького процесу, утвердження багатоманітності історичних теорій і концепцій є прямим відображенням існування в українському суспільстві різних моделей світобачення. Щодо авторки цього дослідження, то вона, враховуючи вищезазначені наукові реалії, виходить з того, що кожний з існуючих методологічних підходів має певну цінність, оскільки відбиває особливі, специфічні структурні елементи вивчення історичного процесу.

Досліджуючи складний і суперечливий процес посилення ідеологічної функції профспілок у середині 50-х – середині 60-х рр. XX ст., ми дотримується наукової позиції, сформульованої сучасним українським дослідником профспілкового руху В.П. Цвихом. Науковець говорить про необхідність відмови від методологічного фундаменталізму й істотного оновлення сучасної методології через реабілітацію "теорії інтересів" і звільнення її від ідеологічних стереотипів, філософських догматів і світоглядних нашарувань [1].

Автор формулює сутність таких принципів сучасної методології, як соціальний детермінізм, соціальний плюралізм та принцип соціальної самоорганізації, і приходить до висновку, що "для побудови методологічної концепції дослідження ролі профспілок у формуванні громадянського суспільства вихідними слід обирати принципи плюралізму і самоорганізації інтересів соціальних суб'єктів" [2].

Спираючись на зазначені принципи, дослідник історії профспілкового руху в Україні В.М. Докашенко розглядає "відлигу" як самостійний етап тоталітарних відносин. Методологія "відлиги", стверджує він, вибудовувалась на протиставленні сталінському абсолютизмові зростання ролі партії; на реконструкції політичної системи, в якій професійні спілки відігравали надзвичайну роль при зміцненні зв'язків партії з масами трудящих; на розширенні прав профспілок та перенесенні їхньої ідеологічної роботи на рівень партійного закону [3].

З точки зору визначення методологічних засад вивчення порушеної проблеми великого значення набуває для нашого дослідження підхід М.П. Зими. Констатуючи початок відновлення діяльності громадських організацій і хоча б декларативної демократизації під час хрущовської "відлиги", науковець наголошує, що "всі ці зміни відбувалися в межах, які допускала командно-адміністративна система, в межах непорушності її основних підвалин та інститутів". Стосовно тих перетворень, які відбувались у профспілковому середовищі, М.П. Зима вказує на посилення реалізації доктрини "школи комунізму" на теоретичному рівні і на спроби реанімації застарілих форм і методів роботи на практиці. Це, на його думку, були спроби косметики фасаду одержавлених ко-

мандно-адміністративних виробничих формувань, що їх тільки за інерцією продовжували називати професійними спілками [4].

На надзвичайно важливій ролі ідеологічного фактору у функціонуванні всієї політичної системи в СРСР наголошує В.К. Баран, зазначаючи, що в цій системі громадські організації покликані були акумулювати соціальну активність населення, спрямовувати її у певне русло. Ключове значення відводилось марксистсько-ленінській ідеології, яку вкорінювали у свідомість радянських людей і перетворювали в сурогат абсолютної і незаперечної правди [5]. Всі наведені вище теоретичні засади визначили загальний напрямок даного дослідження.

Обираючи найбільш оптимальні принципи і методи дослідження історичного буття, авторка зупинилась на позиціях діалектичного розуміння історії, вважаючи, що діалектика віддзеркалює найбільш характерні риси розвитку природи і суспільства. Діалектичний метод дозволяє зрозуміти суперечливий характер розвитку будь-яких природних і суспільних систем, де нове певний час завжди співіснує зі старим, допомагає показати внутрішні суперечності "відлиги", дослідити як спільні, так і протилежні інтереси влади, профспілок та трудящих. На рівні виховної функції громадської організації періоду "відлиги" діалектична протилежність виявлялась не лише у співіснуванні старих і нових форм ідеологізації суспільства, а й у піднесенні її на принципово новий рівень.

Різноманітність напрямків діяльності радянських профспілок обумовлює необхідність дослідження цілого комплексу питань, який характеризується певною тематичною диференціацією, але разом з тим кожний окремо взятий аспект висуває проблему, яка може бути предметом дослідження. У зв'язку з цим вивчення ідеологічної діяльності профспілок вимагає комплексного багатомірного вивчення джерел, встановлення причиново-наслідкових зв'язків.

Цей шлях, в свою чергу, вимагає опори на такий основоположний принцип дослідження, як принцип об'єктивності при цьому необхідно усвідомлювати, що стовідсоткова об'єктивність є рухомий ідеал, якого неможливо досягти, але до якого треба невпинно прагнути, тим самим зменшуючи вплив суб'єктивного чинника. Співіснування об'єктивного і суб'єктивного важливо враховувати при аналізі як історичних джерел, так і попередніх досліджень.

Важливу роль у процесі дослідження минулого відіграє принцип історизму, який постає одним із критеріїв і водночас засобом підвищення рівня об'єктивності. При вивченні змін в політико-ідеологічній сфері країни, на нашу думку, необхідно по-перше, розглядати всі досліджувані явища у їх розвитку; по-друге, аналізувати їх з різних боків; по-третє, вивчати взаємозв'язки і взаємодію між ними; по-четверте, усі явища і події характеризувати й оцінювати як з точки зору позитиву, так і негативу.

Історичний досвід переконує, що в переломні моменти можна досягти суспільної гармонії лише тоді, коли паралельно з радикальними перетвореннями в політиці, економіці, соціальній сфері відбуваються адекватні зрушення в культурі. Адже внаслідок діалектичної взаємодії із суспільством культура є, по-перше, індикатором суспільного розвитку (відображає стан морального здоров'я суспільства, рівень економічних і політичних свобод, характеризує його духовний потенціал); по-друге, синтезатором суспільного досвіду (сягаючи корінням у традиції попередніх поколінь, органічно поєднує позитивний досвід минулого із сучасним, враховує тенденції майбутнього); по-третє, стабілізатором суспільних процесів (перебуваючи під значним впливом пануючого типу суспільних відносин, економічного укладу політичного режиму, соціально-класової структури, етнічних і національних відносин, культура активно впливає на духовну архітектоніку суспільства, шляхом стабілізації громадської думки активізує або гальмує суспільні процеси в різних сферах життя, намагаючись забезпечити суспільну гармонію при переході до нових орієнтирів, пріоритетів, шкали цінностей); по-четверте, інтегратором суспільних сил (культура має здатність об'єднувати людей незалежно від їхньої світоглядної та ідеологічної орієнтації, національної належності в певні соціальні спільноти, а народи – у світову цивілізацію).

Питання про державну підтримку розвитку культури, про використання культурної політики як ефективного інструменту оновлення суспільства надзвичайно гостро постало в Україні після проголошення незалежності. Адже з цього моменту дедалі більшої сили й розмаху в духовно-культурному житті набули три суперечливі процеси: 1) перегляд, переосмислення та переоцінка донедавна панівних поглядів, орієнтирів, настанов поведінки; 2) повернення традиційних цінностей національної культури, відтворення релігійних та національних форм світосприйняття; 3) проникнення та адаптація на національному ґрунті нової системи цінностей, які характерні для духовно-культурного життя західної цивілізації.

Зіткнення цих різновекторних культурно-творчих потоків призвело до своєрідного руйнівного вибуху у свідомості як на рівні окремої людини, так і на рівні суспільства, кризи національної ідентичності, втрати почуття історичної перспективи й зниження рівня самооцінки нації. Дослідники називають цей феномен культурним шоком у посткомуністичних суспільствах. Його загальними рисами є ерозія системи соціальної мотивації, зростання моральної перевтоми, розчарування та невдоволення серед широких верств населення, підвищена конфронтація суспільства і політика ностальгії за тоталітарним «порядком».

Закономірно, що відмова, бодай навіть часткова, від старої шкали цінностей вивела суспільство із рівноваги, і відсутність нової чіткої си-

похідною, провінційною. Культурні процеси гальмувала й відсутність власної державності, бо не діяли державні механізми забезпечення вільного розвитку національної культури, не існувало державної політики підтримки культурних обмінів з іншими народами. Тоталітарний колоніальний режим сковував вільну думку, нищив духовний світ людини й самобутність нації, руйнував сам дух творчості, без чого був неможливим культурний поступ.

Здобуття Україною незалежності створювало сприятливі умови для розвитку української культури, відкривало перед нею нові перспективи. Розгортаються процеси національно-культурного відродження. Подальший розвиток Української незалежної держави значною мірою залежить від духовного потенціалу нашого народу. Культурне суспільство треба будувати культурними засобами. Навести лад в економіці можуть лише ініціативні та висококультурні люди. Тому феномен культури, її сутність та закономірність розвитку у майбутньому є актуальною темою для сьогодення.

Як свідчать дослідження науковців XX ст., знання культури має не тільки виховне, а й надзвичайно важливе політичне значення. Кожна досвідчена людина, громадянин держави, а тим більше політик, повинен уміти правильно оцінювати сучасний стан культури, бачити й розуміти постійні зміни в різноманітних сферах, уміти відрізняти усталені чи нові життєздатні культурні форми від застарілих, позбавлених життєвої сили. Без цього неможливо визначити оптимальні шляхи й засоби подальшого розвитку культури, ефективно впливати на цей розвиток. Це по-перше.

По-друге, знання історії культури дає змогу оцінити досягнення національної культури у порівнянні з надбанням інших народів. Діяльність, спрямована на відродження й розвиток національної культури, самосвідомості, посилена увага до власного менталітету, звеличення культурних надбань свого народу часом призводить до певної замкненості національної культури, ізолювання від світових культуротворчих процесів.

І по-третє, політики досить часто використовують посилання на «культурний фактор» для виправдання загарбання чужих земель і багатств, поневолення народів. Тому українські історики, культурологи з давніх часів дбали і мусять завжди дбати про пошуки нових фактів, які свідчать про самобутність культури українського народу, вагомість її внеску в розвиток світової культури.

Вивчення й ґрунтовне знання культури українського народу – одна з найважливіших складових формування наукового світогляду молоді, високого рівня культури особистості, виховання високих моральних якостей громадянина України, поваги й любові до своєї Батьківщини, готовності до захисту і примноження її матеріальних і духовних цінностей.

Подібний підхід потребує "заглиблення" дослідника в історичний контекст, глибокого розуміння конкретно-історичної ситуації. Дійсно, зрозуміти і об'єктивно реконструювати досліджувані явища або події історик може тільки оцінюючи їх з урахуванням тодішніх традицій, звичаїв, законів тощо. Аналізуючи, зокрема, функціонування професійних спілок в період "відлиги", маємо розглядати їх не з точки зору тієї соціально-економічної і політичної моделі, яка формується за сучасних умов, а абстрагувавшись від сьогодення та заглибившись у той проміжок часу, коли відбуваються процеси, що досліджуються. Погляд зсередини явища дозволяє більш адекватно його пізнати й оцінити.

Використання зазначених принципів історичного пізнання дозволяє використати ряд спеціально-історичних методів. Важливу роль у вирішенні порушених завдань відіграє структурно-системний метод, застосування якого дає можливість підходити до аналізу системи ідеологізації суспільства засобами професійних спілок як до єдиного цілого. Застосування названого методу для нас набуває особливої ваги, якщо врахувати, що ідеологічна діяльність професійних спілок Української РСР розглядається нами як діяльність однієї з ланок політичної системи. Названий метод власне дозволяє виявити місце і роль цієї ланки, з'ясувати характер взаємозв'язку компонентів системи та їх властивостей, тобто одержати знання щодо системи як такої.

Однак цей метод не розкриває сутнісну природу структури, яка вивчається, її взаємовідносини з системою більш високого рівня (загальносоюзною). Це завдання вирішується за допомогою функціонального методу, тобто виявлення функції цієї системи в ієрархії систем. Поєднання цих методів дозволяє розкрити сутнісну природу досліджуваного явища.

Спираючись на структурно-системний та функціональний методи, авторка розглядає ідеологічну діяльність профспілок України як складову частину загальнодержавної системи ідеологічної роботи. Разом з тим, ідеологічна робота в межах Української РСР мала власну структуру, складалася з деякої сукупності елементів, які утворювали певну цілісність, в якій республіканський профспілковий комплекс був її більш простою структурною складовою, системою нижчого рівня, яка, в свою чергу, складалася з більш елементарних підсистем (окремих галузевих профспілок, ФЗМК тощо).

Ця республіканська профспілкова система ідеологізації трудящих як і інші системи, постійно еволюціонувала, перебувала у розвитку, у пошуку нових форм організації, тому особливого значення при вивченні цієї проблеми набуває історико-генетичний метод. Він базується на закономірності поступального розвитку й загибелі кожної системи, яка в процесі свого існування проходить етапи зародження, формування, розвитку, зникнення або трансформації в іншу систему. Він

передбачає вивчення певного об'єкта у динаміці, у процесі історичного руху. Їх залучення до наукового дослідження дає змогу простежити еволюцію системи ідеологізації широких верств населення засобами громадської організації, виявити етапи розвитку окремих її складових, встановити як загальні тенденції, так і особливості функціонування кожної з ланок системи, тобто виявити ті суттєві зміни, що відбулися в цій системі під впливом конкретно-історичних умов протягом усього досліджуваного періоду.

З точки зору предмету нашого дослідження, очевидно, варто додати, що комплексна опора на структурно-системний та функціональні методи дослідження дозволила В.М. Докашенку розглядати "відлигу" як один з етапів тоталітаризму, основним завданням якого було максимальне пристосування цієї політичної системи до нових умов повоєнного світу.

У вивченні історії розвитку профспілкового руху важливу роль відіграє застосування порівняльно-історичного методу. Його використання як важливої складової наукового пізнання еволюції системи ідеологізації об'єктивно зумовлене тим, що в ідеолого-політичній, як і в будь-якій іншій, сфері суспільного життя багато явищ тотожні або схожі за своєю сутністю, вони періодично повторюються, відрізняючись лише просторовою або часовою варіацією форм, а одна і та ж або схожа форма може виражати різний зміст. "Тому в процесі порівняння, – зазначає відомий російський історіограф І.Д. Ковальченко, – і відкриваються можливості для пояснення сутності явищ, які вивчаються" [6].

Порівняння та зіставлення необхідно здійснювати на підставі параметрів, найбільш характерних для досліджуваних явищ і процесів. При цьому порівняльно-історичний метод використовується як в "описовому", так і особливо широко в "кількісному" варіантах. Крім того, порівняльно-історичний метод є одним з основних засобів перевірки достовірності фактів та даних, наведених у джерелах та попередніх дослідженнях, яка здійснюється шляхом відбору та зіставлення матеріалу.

Залучення до дослідження проблемно-хронологічного методу дозволяє абстрагуватись від поточних подій і дати наскрізний аналіз десятирічній історії розвитку ідеологічної функції українських профспілок.

Метод ретроспекції, який полягає у спрямуванні дослідження від теперішнього до минулого, від наслідку до причини, допомагає реконструювати, синтезувати та відкоригувати знання про загальний характер розвитку явищ, які досліджуються, а також дає можливість розглянути різні стадії цих явищ і, як наслідок, глибше вникнути у сутність процесів, які вивчаються, повніше розкрити їх зміст. Цей метод доцільно використовувати при вивченні історії появи і розвитку таких культурно-освітніх закладів профспілок, як клуби, народні університети та

ББК Т 63. 3 (4 УКР)
Ч 77 (4 УКР)

Шевченко Т.Б.

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розвитку сучасної української культури та новій соціокультурній дійсності.

Сучасний процес державотворення, національного відродження в Україні цілком природньо привертає увагу до духовного життя українського народу, його культури.

Сутність та культура українського народу поки що недостатньо вивчені. Залишається неопрацьованою низка теоретичних проблем: архетипи нашої культури, вплив на неї історичних, расових, соціо- та геопсихічних, геополітичних та інших чинників, західних, східних, південних, північних факторів. Відкритим питанням залишається й історична зміна типів української національної культури.

Цілком зрозуміло, у культурі XX – XXI століття ще багато спірних питань, невивчених проблем, постійно йде уточнення естетичних принципів, формулювання самої концепції культури цього періоду.

Посилення уваги до проблем розвитку української культури нині супроводжуються розширенням наукових досліджень, підготовкою фундаментальних праць, монографій, з'ясуванням нових фактів, і, як наслідок, створенням оновлених навчально-методичних програм більш ефективних методик її вивчення.

Опрацьовано декілька концепцій розвитку української культури за участю відомих учених Г.Вервеса, І.Дзюби, М.Гончаренка, М.Поповича, П.Толочка, Л. Дещинського, Я. Денісова, М. Скалецького, Л. Цубова, Л.Матвєєвої, С.Калабчука, Л.Барановського та інших.

Чимало зроблено в цьому напрямку мистецтвознавцями Д.Горбачовим, С.Соловйовим, Г.Скляренко, О.Петровою, художниками О.Дубовиком, О.Клименком.

Відзначаючи зроблене, слід зауважити, що систематизованої праці з культури України XX – поч. XXI століття немає, хоча потреба в літературі такого плану зростає.

Автор статті має на меті розглянути стан культури України сучасної доби, шляхів і проблем духовного відродження, пошуків найбільш ефективних моделей її реформування й подальшого розвитку. Автор намагається упорядкувати різноманітний матеріал з української культури й по-новому подивитися на особливості її розвитку, на основі аналізу виявити й висвітлити ряд аспектів і тенденцій.

Сотні років перебувала українська культура в тіні польської, російської та інших культур, а тому здавалася декому якоюсь вторинною,

18. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кремечугском. – Полтава, 1889. – С. 26-28.
19. Труды комиссии по описанию имений, состоящих при Киевском обществе сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – К., 1893. – С.166, 168, 175, 177.
20. Описание имений, принадлежащих Н.А. Терещенко. – К., 1900. – С. 20.
21. РДІА, ф. 395, оп. 1, спр. 2431, арк. 9.
22. Там само, ф. 91, оп. 1, спр. 328, арк. 235-235зв.
23. Запороженко А.П., Мурашко К., Рытель С.Ц. Некоторые семенные хозяйства Юго-Западного Края // Труды комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного Края. – Вып. V. – К., 1917. – С. 33-55.
24. Центральний державний історичний архів України (м.Київ), ф. 442, оп. 637, спр. 545, арк. 39.
25. Труды комиссии по описанию имений, состоящих при Киевском обществе сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – С. 214-215.
26. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. – Т. 6. – Київ-Філадельфія, 1995. – С. 391.
27. РДІА, ф. 395, оп. 1, спр. 450, арк. 31,80, 239,зв.
28. Дружинин Н.М. Помещичье хозяйство после реформы 1861 г. // Исторические записки. – Т. 89. – М.: Наука, 1972. – С. 214.
29. Воблий К.Г. Нариси з історії російсько-української цукрово-бурякової промисловості. Т. 2 (1862-1895). – К., 1930. – С. 13-15.
30. Стебут И.А. Сельскохозяйственные заметки из поездки в некоторые, преимущественно степные губернии. – М., 1872. – С. 80.
31. Миронов Б.Н. Хлебные цены в России за два столетия (XVIII-XIX вв.). – Л.: Наука, ЛО, 1985. – С. 130.
32. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кремечугском. – С. 36.
33. Мезенцев В. К вопросу о доходности сельского хозяйства в Харьковской губернии // Харьковский сборник. – 1891. – Вып. 5. – С. 9.
34. Нифонтов А.С. Зерновое производство России во второй половмне XIX века. По материалам ежегодной статистики урожаев европейской России. – М.: Наука. 1974. – С. 183.
35. Там само. – С. 184, 188.
36. Сборник по хозяйственной статистике Полтавской губернии. Т. I. – Полтава, 1888. – С. 198.

червоні кутки, а також при аналізі окремих груп документів, які використовувались як за часів сталінської доби, так і в період "відлиги".

Крім спеціально історичних методів дослідження, досить широко використовуються міждисциплінарні методи. При аналізі текстових джерел доцільно спиратись на герменевтику як метод розуміння і тлумачення тексту. Ґрунтовний аналіз доповідей та численних документів дозволяє, зокрема, зрозуміти мотиви конкретних історичних подій, що відбувались у досліджуваний період. Використання цього методу в ряді випадків призводить до нового прочитання документів, а також дозволяє по-іншому поглянути на вже відомі історичні факти.

У глибокому пізнанні історичних процесів особливої ваги набуває використання статистично-аналітичного методу. Вивчення історії профспілкового руху неможливе без аналізу кількісних показників, статистичних даних, вони є одним із основних джерел виявлення певних тенденцій розвитку ідеологічної діяльності профспілкових комітетів Української РСР, важливим аргументом їх доведення. Аналізуючи кількісно-якісні показники різних аспектів ідеологічної роботи профспілок, доцільно представляти кількісні дані у вигляді спеціальних таблиць. Узагальнення та синтезування значного за обсягом статистичного матеріалу, на нашу думку, є обов'язковою передумовою аналізу.

Специфіка джерельної бази, що характеризується низьким рівнем достовірності документів, і, зокрема, особливості радянської статистики, обумовлюють застосування математичного методу дослідження, який передбачає розв'язання питань, пов'язаних зі співвідношенням кількісного й якісного аспектів аналізу соціальних явищ, типом моделювання, критеріями відбору тощо. У зв'язку з тим, що офіційна профспілкова статистика нерідко не відповідала реальному стану справ і простежується відверта схильність державної статистики до завищення тих чи інших показників профспілкової роботи, використання математичного методу стає необхідним задля дотримання принципу об'єктивності дослідження.

Таким чином, діалектичне розуміння історичного процесу, опора на методологічні засади, що ґрунтуються на принципах об'єктивності, історизму, застосування як загальноісторичних, так і власне історичних та міждисциплінарних методів дозволяють проаналізувати літературу й джерела з проблеми, систематизувати отриману інформацію. Сукупність цих методів дозволяє розглядати проблему ідеологізації суспільства профспілками всебічно, з'ясовуючи напрямки та характер визначальних тенденцій. Також комплексне використання зазначених методів забезпечує вивчення предмета дослідження в динаміці, з урахуванням загальноісторичних процесів, що створило сприятливі умови для об'єктивного, правдивого висвітлення ідеологічної діяльності профспілок України та дає змогу дійти обґрунтованих висновків.

Таким чином, підсумовуючи аналіз теоретико-методологічних засад дослідження ідеологічної функції українських професійних спілок у період Хрущовської "відлиги", маємо відзначити, що загалом процес вивчення питань ідеологізації суспільства накопичення знань має відбуватися на підставі розширення кола документів, введення їх до наукового обігу. Розширення джерельної бази, її критичне вивчення, застосування цілого комплексу принципів і методів дослідження проблеми дозволяють відтворити дійсно об'єктивну історію розвитку ідеологічної функції українських профспілок періоду, що вивчається.

Також маємо констатувати, що існує певне протиріччя між досягнутим рівнем вивчення ідеологічної функції профспілок України і необхідністю сучасного усвідомлення складних та суперечливих процесів, які відбуваються у цій сфері, що зумовлює необхідність подальшої розробки проблеми.

РЕЗЮМЕ

В статье делается попытка анализа теоретико-методологических основ исследования идеологической функции украинских профсоюзов периода "оттепели". Автор приходит к выводу, что использование целого комплекса принципов и методов исследования проблемы позволяют отобразить действительно обьеєктивную историю развития идеологической функции украинских профсоюзов.

SUMMARY

The article is devoted to the problem of the theoretical and methodological basis of research of Ukrainian trade-unions' ideological function in the period which is known as "The Thaw". The author comes to the conclusion that employment of the whole complex of research principles and methods let depict really objective history of development of Ukrainian trade-unions' ideological function.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – С. 58.
2. Там само, С. 76.
3. Докашенко В.М. Партія і "привідний пас" у методології "відлиги" // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2005 – № 4 [32]. – С. 148-156.
4. Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. – К.: Б.В., 1996. – С. 7.

2. Горенко Л.М. Еволюція поміщицьких господарств Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. (на матеріалах Кам'янського маєтку Давидових): Автореф. дис. …канд. істор. наук. 07.00.01 / ДонНУ. – Донецьк, 1997; Лобко О.А. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831-1917 років (за матеріалами володінь графів Потоцьких): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. 07.00.01 / НУКМА. – К., 2008.
3. Мошногородищенское имение Екатерины Андреевны Балашевой Киевской губернии Черкасского уезда при местечках Мошны и Городище. – К., 1896; Смела. Краткое статистико-экономическое описание имений и заводов графов Льва Алексеевича, Алексея, Андрея и Георгия Александровичей Бобринских в Киевской губернии. – К., 1913; Теплицко-Ситковецкое заповедное имение графа К.К.Потоцкого Киевской и Подольской губерний. – К., 1897.
4. Краткие справочные сведения о некоторых русских хозяйствах. – Вып. I. – Спб., 1897; Вып. II. – Спб., 1901; Справочные сведения о некоторых русских хозяйствах. – Пг., 1916.
5. Янсон Ю. Из путевых заметок о свекловичном хозяйстве Малороссийских и Юго-западных губерний (1867-1868 гг). – СПб., 1869. – С. 26.
6. Труды комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края. – Вып. I – К., 1912. – С. 15.
7. Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 395, оп. 1, спр. 2431, арк. 9.
8. Бехтеев С.С. Хозяйственные итоги истекшего сорокалетия и меры к хозяйственному подъему. – СПб., 1902. – С. 147, 149.
9. Блок М. Характерные черты французской аграрной истории. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1957. – С. 306-307.
10. Там само. – С. 313.
11. Державний архів Запорізької області, ф. 255, оп. 1, спр. 49, арк. 3; спр. 357, арк. 2, 5.
12. Материалы по аграрно-экономическому исследованию юго-западного края. – Гайсин, 1909. – С. 5,42, 96, 144, 161.
13. Городецький С. Сільське господарство Поділля перед світовою війною. – Вінниця: ВУАН, 1929. – С. 164-165.
14. Чикаленко Є. Спогади. 1861-1907. Ч. I. – Львів: Діло, 1925.
15. Описание Дмитриевского имения графа М.М.Толстого Лебединского уезда Харьковской губернии. – Сумы, 1914. – С. 13.
16. Очерки помещичьего хозяйства в уездах Золотоношском и Кремечугском. – Полтава, 1889. – С. 27.
17. Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. – Т. I. – СПб., 1897. – С. 153.

Отже, поміщицьке господарство в українських губерніях російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. переживало складну еволюцію, диктовану поширенням капіталістичних відносин. Прагнення отримувати максимальні прибутки спонукало землевласників до застосування сучасної їм агротехніки. Дійсно, поширення здобувало угноєння ґрунту, раціональні сівозміни, досконаліший обробіток ґрунту. З цією метою в багатьох маєтках організовувалися дослідні поля, навчальні заклади для підготовки фахівців у сільськогосподарській галузі. Такого роду діяльність була притаманна, передусім, великим маєткам, які мали більше фінансових та виробничих можливостей і зорієнтовані були на вироблення ринкової продукції. Отже, є підстави пов'язувати прогрес сільського господарства України межі XIX – XX ст. з великими поміщицькими маєтками, які функціонували як агропромислові комплекси.

РЕЗЮМЕ

В статье прослежена технологическая эволюция помещичьих хозяйств украинских губерний. Важное место занимал эффективный севооборот. Самой важной из усовершенствованных агротехнологий было многополье, приходившее на смену трипольо. Во многих хозяйствах организовывались опытные поля и лаборатории. Учитывая дефицит квалифицированных кадров землевладельцы на свои средства организовывали сельскохозяйственные учебные заведения. Все мероприятия по повышению технологического уровня обуславливали более высокие урожаи в помещичьих хозяйствах по сравнению с крестьянскими.

.

SUMMARY

In the article the technological evolution of landowners economies in Ukraine provinces is traced. The effect rotation of crops occupied the important place. Polyfields, which became to changing to threefield, was the most important from improved agrotechnologies. Expierence fields and laboratories were organized at many economies. Landowners organized agricultural educational institutions for their own means. Always measures for rise of technological level made for higest crops at landowners economies in comparison with peasant's.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Анфимов А.М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.). – М.: Наука, 1969; Ковальченко И.Д. и др. Социально-экономический строй помещичьего хозяйства Европейской России в эпоху капитализма. – М.: Наука, 1982.

5. Баран В.К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 114.
6. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 1987. – С. 172.

ББК 66.72 (4 Укр)

Корольова О.Ю.

КАДРОВА ПОЛІТИКА ПРОФСПІЛОК НА КІНЦЕВОМУ ЕТАПІ ТОТАЛІТАРИЗМУ (1975 – 1985)

У статі робиться спроба визначити основні трансформаційні процеси, які відбувалися у кадровій політиці профспілкових організацій на кінцевому етапі існування радянської тоталітарної системи (1975-1985 рр.)

Дослідження трансформаційних процесів у кадровій політиці, що мали місце в різні історичні періоди радянського тоталітаризму, не втрачають своєї актуальності й зараз через те, що проблема взаємовідносин керівних кадрів різних ланок політичної системи і держави на сучасному етапі державотворення в Україні є досить складною й потребує свого вирішення, а врахування сумного досвіду минулого допоможе уникнути нових помилок.

При визначенні хронологічних меж дослідження ми керувались тим, що це був останній період панування тоталітарної системи, яка намагалась пристосуватись до змін у суспільно-політичній ситуації в країні і таким чином забезпечити утримання своєї влади. З цією метою владні структури максимально посилювали контроль за кадрами різних рівнів та організацій, що безперечно не могло не торкнутись і профспілкових кадрів.

Необхідно зазначити, що проблеми профспілкового руху взагалі викликають значний інтерес у дослідників. Опубліковані протягом останнього десятиліття праці з цієї проблематики, авторами яких є В.М. Докашенко [1], В.Ф. Цвих [2], М.П. Зима [3], В.К. Баран, В.М. Даниленко [4], А. Русначенко [5], О.М. Стоян [6] свідчать про те, що зараз відбувається створення нових підходів та методології вивчення історії профспілок, які принципово відрізняються від ідеологічно упереджених концепцій радянської історіографії [7].

Зарубіжні автори у своїх дослідженнях [8] також приділяють увагу історії та розвитку профспілок радянського періоду, але питання профспілкових кадрів не є окремим предметом їх дослідження.

Отже, метою цієї статті є визначення основних трансформаційних процесів у кадровій політиці профспілкових організацій на останньому етапі існування тоталітарної системи.

Протягом багатьох років панування тоталітарної системи профспілкові кадри, механізм їх формування та зміни були об'єктом пильної уваги з боку владних структур, бо їх підпорядкування давало змогу проводити через профспілки свою політику, про що свідчать численні постанови ЦК КПРС, ЦК КПУ та місцевих партійних органів. Але кінцевий етап існування тоталітаризму визначився ще більшим посиленням вимог та жорстокого контролю за профспілковими кадрами з боку партійних органів, які під впливом об'єктивних соціально-економічних змін, що відбувались в той час у суспільстві, змушені були шукати шляхи утримання влади, щоб не допустити загибелі всієї системи. За таких умов саме профспілки, як наймасовіша організація суспільства, та їх кадри були реальним засобом ліквідування загрози загибелі тоталітарної системи. Підтвердимо цю думку конкретним прикладом.

Архівні документи свідчать про те, що незалежна громадська організація, якою були проголошені профспілки, без дозволу партійних організацій не могла навіть провести свою звітно-виборчу кампанію.

Так, у проханні Укрпрофради від 10.07.1975 р., яке було надіслано до ЦК КПУ, читаємо „У зв'язку із закінченням повноважень керівних профорганів первинних профспілкових організацій Укрпрофрада просить дозволу(!) провести звіти та вибори..." [9].

Більш того, Укрпрофрада повинна отримати від ЦК КПУ згоду на проведення чергового IX Пленуму (із зазначенням порядку денного й кількості присутніх) [10], а секретар ЦК вносить уточнення до порядку денного зборів профактиву республіки [11]. Ці факти безперечно свідчать про повну підпорядкованість і залежність профспілкових організацій від партійної влади.

Але правляча партія не тільки давала дозвіл, а ще й повністю контролювала процес висування та обрання керівних профспілкових кадрів. Відділ організаційно-партійної роботи ЦК КПУ напередодні чергових звітів та виборів у профспілках розглядав та суворо регламентував якісний склад виборчих профспілкових органів різних рівнів, починаючи з профгрупоргів і закінчуючи персональним складом Укрпрофради та кандидатами до складу ВЦРПС: „Серед голів цехкомів кількість комуністів збільшиться на 1044 чоловіки, робітників – на 800 чоловік... З 102 тис. голів ФЗМК, які працюють на громадських засадах, буде обрано майже 30 тис. робітників з виробництва..."[12].

Не можна не звернути уваги на впевнений тон цього документа, у виконанні якого не могло навіть бути й сумніву, бо існувала струнка й досить жорстока система проведення звітно-виборчих кампаній у профспілкових організаціях усіх рівнів. Рядові члени профспілок, профактив,

Таблиця2

Урожай зернових у деяких поміщицьких маєтках Харківської губернії в 90-х роках XIX ст. (пудів з дес.) [33]

Назви і власники маєтків	*Жито*	*Озима пшениця*	*Яра пшениця*	*Ячмінь*	*Овес*
Маєток графа М.М.Толстого	79,0	89,4	49,5	58,0	82,5
Маєток Терновський кн.Щербатових	80,6	102,4	60,5	61,0	34,0
Маєток Тростянецький Кенига	90,3	108,1	66,2	-	-
Маєток Велика Родзянка Лауніца	58,6	77,4	-	65,8	67,1
Маєток Білий Колодязь Скалона	77,4	85,5	-	-	64,5
Пересічна врожайність по губернії	58,3	56,4	46,1	45,8	49,8

Збори хлібів у пореформений час зростали поступово, особливо протягом першого десятиріччя. За 1860-ті роки середній збір зерна збільшився на 10,6 млн чвертей, тобто на 5,2 %. У наступному десятилітті він зріс на 28,1 млн чвертей, що відносно 1850-х років дало приріст майже на 19 %. Спочатку збори озимих відставали від зборів ярих, але згодом розрив між ними став вирівнюватись. Збори картоплі протягом 1860-1870-х років виросли майже удвоє [34]. Конкретніше уявлення про успіхи землеробського виробництва в 60-70-ті роки XIX ст. складалося із врахуванням щорічних зборів хлібів. Річні врожаї залишалися вкрай нестійкими. Особливо типовим це було для 1860-х років, коли збори коливалися від 180 до 284 млн чвертей на рік, в 1870-ті – від 208 до 277 млн. Високі й низькі збори чергувалися через літо в 60-ті роки й через два літа в 70-ті. На тлі Європейської Росії в українських губерніях збори зернових зростали помітніше. Питома вага у загальноросійському виробництві з 1850-х до 1870-х років зросла у Південній України з 5,6 до 7,3 %, Правобережній – з 7,3 до 8,6 %, Лівобережній – з 7 до 8,1 % [35].

Автори статистико-економічного видання "Сборник по хозяйственной статистике полтавской губернии", присвяченого костянтиноградському повіту, звернули увагу на помітно вищий рівень врожайності у великих маєтках порівняно з іншими. Відповідь вони пропонували шукати у кращій організації цих господарств. Серед позитивних факторів відзначені наступні: наявність коштів, володіння адміністрацією теорією управління, кращий підбір робітників, справність ремонту тощо. Усі ці чинники сукупно зумовили вищий рівень врожайності. Зокрема у 1886-1888 рр. врожайність жита в карлівській економії мекленбург-стерлицьких склала 102 пуди, в інших – 79, озимої пшениці – відповідно 87 та 74, ярої пшениці – 78 та 59 пудів з дес. [36].

ціни на сільськогосподарську продукцію; дефіцит капіталу й робочих рук; брак знань. За словами М.М.Дружиніна, "успіхи капіталістичного підприємництва були безсумнівними, але це був примітивний капіталізм періоду первісного нагромадження, породжений жаданням грошового прибутку без правильного відшкодування "сил землі", прийнятний для пореформених десятиліть XIX ст. [28].

Наприкінці XIX ст. виявлялося виразне зростання продуктивності завдяки запровадженню мінеральних добрив (суперфосфатів) і нових методів обробітку землі: глибокій оранці завдяки поліпшеному плугові та раціональнішій сівбі сівалками. З 1860 по 1890 р. продуктивність десятини зросла на Правобережжі з 35 до 56 пудів, на Лівобережжі – з 25 до 48, на Півдні – з 25 до 43 пудів [29].

Головна причина нестабільного врожаю – посуха. Для її подолання знавцями ситуації в сільському господарстві рекомендувалося: глибока оранка з осені; запровадження пару; ефективні сівозміни; вдосконалення знарядь праці; поширення угноєння; насадження лісосмуг у степових зонах [30]. Показником продуктивності землеробства виступає врожайність основних культур. На думку російського історика Б.М.Миронова, нерегулярні коливання цін, які зумовлювалися нестабільністю врожаїв, показують, що через відсталість російське сільське господарство аж до початку XX ст. не могло звільнитися від впливу природи, коливань клімату й погоди, тому і врожайність визначалася здебільшого ґрунтово-кліматичними факторами, ніж соціально-економічними [31]. Поступово все більше ваги набувало угноєння. Наприклад, у поміщицьких господарствах Кремечуцького повіту в 1883-1885 рр. урожайність озимої пшениці на угноєних землях становила 87 пудів з дес., на неугноєних – 65; жита – 75 і 55, ячменю – 60 і 41, вівса – 57 і 40 пудів з дес. [32]. Урожайність мала велике значення для визначення прибутковості господарства. Основою для її з'ясування служать відомості Департаменту землеробства й сільськогосподарської промисловості, які складалися за повідомленнями добровільних кореспондентів. Водночас слід визнати, що це джерело має недоліки: повідомлення були нерівномірними, показники могли завищуватися, оскільки нерідко надходили з так званих зразкових господарств. Таблиця 2 показує, що в найбільших поміщицьких господарствах Харківщини врожайність зернових була помітно вищою (до 1,5-1,9 раза) за пересічну по губернії.

делегати конференцій та з'їздів були фактично відсторонені від активної участі у формуванні своїх колегіальних виборчих органів. Їм надавалась можливість тільки затверджувати шляхом одностайного голосування рішення з кадрових питань, які вже були негласно прийняті.

Звертає на себе увагу ще й такий факт, що перед тим, як бути висунутим на керівну посаду в профспілках, майбутній працівник апарату проходив ретельну перевірку в партійних комітетах різних рівнів, починаючи від парткому підприємства до обласного комітету партії, де його мали остаточно затвердити. На майбутнього керівника готувалась довідка-об'єктивка, своєрідне "досьє", згідно з яким його мали затвердити.

Напередодні звітів та виборів у профспілках Донецький ОК КПУ, виконуючи постанову ЦК КПУ, обов'язково проводив нараду з першими секретарями МК, РК партії з питання підготовки та контролю за виборами. Партійні керівники були зобов'язані провести співбесіду з комуністами, рекомендованими для обрання головами обкомів, теркомів профспілок, головами ФЗМК, ще раз передивитись якісний та персональний склад виборного профактиву і вжити належні заходи щодо збільшення в ньому кількості комуністів, жінок та робітників, згідно з вимогами ЦК КПУ [13]. Керівні профспілкові кадри області входили до номенклатури обкому партії, а голова та секретарі обласної Ради профспілок – до номенклатури ЦК КПУ. Таким чином, завдяки такому ретельному контролю випадкові люди не могли потрапити до складу керівних органів профспілок.

Під час проведення зборів представники партійних органів робили все, щоб відібрані та затверджені кандидатури були одностайно й "демократично" обрані. А присутність їх на зборах та конференціях була обов'язковою. Більш того, доходило до того, що керівники профспілок навіть самі прохали партійні органи про допомогу.

Виступаючи на нараді в ОК КПУ напередодні виборів, голова Донецької обласної ради профспілок говорить про те, що питома вага комуністів, рекомендованих для обрання на керівні посади в профспілкових органах, на 1 % нижча середньої республіканської. За його словами, зусилля обласної ради покращити становище не дали ніяких результатів, і тому він просить обком партії зобов'язати партійні комітети області посприяти вирішенню цього питання і закріпити членів бюро парткомів для відвідування профспілкових зборів з метою посилення контролю за їх проведенням [14].

Це ще раз підтверджує думку про те, що на керівних посадах в профспілках були працівники, які нічого самі не вирішували, але й також намагались уникнути й відповідальності.

Щоб застрахуватись від будь-яких "несподіванок" під час обрання колегіальних органів, удавались до практики кооптації – нерідко керівниками виборчих профспілкових органів ставали люди, які до того не були у складі цих органів.

Так, після XVII з'їзду профспілок СРСР з 84 новообраних голів рад профспілок 60% було кооптовано, серед секретарів рад профспілок – 58%, а серед голів обласних, крайових та республіканських комітетів ця кількість складала 56% [15]. Також досить часто оновлення керівних кадрів здійснювалось не під час звітно-виборної кампанії, а напередодні їх проведення.

Усі ці зусилля спрямовувались на те, щоб до керівних органів профспілок потрапили люди цілком і повністю віддані комуністичній партії, тобто комуністи, відсоток яких щороку збільшувався. Такий ретельний добір не міг не позначитись на складі обраних керівних профспілкових органів.

Для прикладу наведемо якісний склад профспілкових кадрів Донецької області у 1976 та 1980 роках. Таблиця 1[16] дає можливість пересвідчитись у тому, що такий високий відсоток комуністів робив неможливим відхід від політичної лінії КПРС. Привертає увагу і той факт, що серед керівників вищої ланки (голови МК, РК профспілок та голови ФЗМК) немає робітників. Це свідчить про те, що робітники були практично відсторонені від керівництва робітничою організацією й обирались лише членами ФЗМК, головами та членами цехкомів і профгрупоргами, де працювали на громадських засадах.

Таблиця 1

Якісний склад профспілкових кадрів Донецької області (1976 – 1980 рр.)

Виборні посади	1976 рік		1980 рік	
	Члени КПРС (%)	Робітники (%)	Члени КПРС (%)	Робітники (%)
Голови міськкомів, райкомів профспілок	100	-	100	-
Звільнені голови міськкомів, райкомів	100	-	100	-
Голови ФЗМК	60,5	-	60,7	-
Звільнені голови ФЗМК	97,6	-	95,4	-
Члени ФЗМК	38,4	42,9	38	43
Голови цехкомів	56,1	63,4	56,5	64,6
Члени цехкомів	30	66	31,3	67,3
Профгрупорги	26,5	69,3	27,4	70,8

За повідомленням управителя канцелярією київського, подільського й волинського генерал-губернатора в 1909 р. в ряді маєтків Київської губернії працювали на кошти приватних осіб навчальні заклади сільськогосподарського спрямування: Мошногородищенська (маєток Балашова) й Лобенська (Горват) сільськогосподарські школи, Звонківські (Козловський) сільськогосподарські класи, сільськогосподарське відділення при Тальнівській народній школі (гр. Шувалов), Зозулинська школа домоводства (Маріус-Гриньова), Златопільське сільгоспучилище (Нарвойш) тощо [24].

Складовою частиною Деребчинського маєтку А.А.Маса була дослідна сільськогосподарська станція з хімічною лабораторією. Її мета полягала у виробництві насіння буряків. Паралельно також проводилися дослідження ґрунту та добрив. Лабораторія обслуговувала і сторонніх, з 1889 р. діяв прейскурант за проведення досліджень. На території маєтку діяло також дослідне поле, яке перебувало у віданні Київського товариства сільського господарств, але всі витрати по ньому взяв на себе власник. Регулярно в маєтку проводилися виставки продукції, яка вироблялася в господарстві [25].

Чимало зусиль для інтенсифікації поміщицького господарства доклав С.Ю.Вітте, який, за влучним висловом В.Липинського, був "найбільшим революціонером Росії", який "дав Росії завеликий розгін; розгін, якого не міг згармонізувати зі ступенем сприйнятливості цих мас гнилий і слабкий російський консерватизм" [26]. Зокрема Вітте активізував діяльність кредитних установ – Державного, акціонерних банків, товариств взаємного кредиту – по видачі позик землевласникам. Умовами кредиту та ретельним контролем за їхнім виконанням С.Вітте намагався форсувати капіталістичну перебудову поміщицьких господарств. Прикладом такої допомоги може бути клопотання князя К.Д.Гагаріна до Міністерства землеробства й державних маєтностей про видачу позики для запровадження підв'язування винограду до дроту й риття колодязя з вітровим водопідйомником для зрошення плодового саду. Ці заходи передбачалося здійснити в невеликому маєтку площею 10 дес. в Ялтинському повіті. Позика видавалася строком на 15 років. Декілька років тому князь Гагарін з подібним проханням звернувся до Новоросійського товариства сільської промисловості. Тоді йшлося про зведення господарських будівель, обзаведення виноробним реманентом, покращення виноградної лози. Внаслідок реалізації цих намірів виноградник займав 7,5 дес., у ньому були представлені сорти каберне й семильйон – всього 63 тис. кущів та 400 фруктових дерев. З однієї десятини пересічно отримувалося 150 відер вина, продаж яких по 5 руб. давала 750 руб. Чистий прибуток становив 550 руб. з десятини [27].

Попри велику кількість позитивних прикладів агротехніка поширювалася повільно, серед причин чого можна назвати низькі і непостійні

Управитель канцелярії київського, подільського, волинського генерал-губернатора в 1909 р. повідомляв, що середні маєтки у поляків організовані краще, ніж у росіян, головним чином тому, що власники самі ведуть господарство, в усе вникаючи, слідкуючи за новинками в галузі сільського господарства і застосовуючи різні новації. Яскравим прикладом може служити маєток Бущинського (Подільська губернія), в якому велося інтенсивне селекційне господарство і був організований широкий продаж насіння буряків за кордон. Більшість польських поміщиків мали агрономічні знання. Навпаки, російські господарства дуже часто велися рутинно, із застосуванням трипільної системи, не всі їхні власники жили в маєтках і безпосередньо займалися господарством. Державна служба, наявність земельної власності в інших регіонах змушували їх здавати маєтки в оренду.

Агрономічна громадськість намагалась опікуватись рівнем організації поміщицьких господарств. Однією з таких установ було Вольне економічне товариство, яке розробило умови для премію вання маєтків за успішну господарчу діяльність. Для цього вони повинні були виконувати такі умови: поступово поліпшувати способи ведення господарства; підвищувати врожайність; здійснювати керівництво однією особою; вести правильну звітність. Бажаючі взяти участь у подібному огляді надсилали детальні відомості про своє господарство [22].

У багатьох поміщицьких господарствах влаштовувалися експериментальні поля. Так, господарство Т.М.Бернацького (Могилевський повіт Подільської губернії) площею 400 дес. спеціалізувалося на вирощуванні насіння. Насіннєве господарство сформувалося тут у 1901 р. на експериментальній ділянці площею 500 кв. саж. випробовувалася пшениця на посухостійкість та врожайність. Проводилися селекційні роботи з пшеницею, ячменем, просом, кукурудзою, кормовими буряками. Господарство неодноразово брало участь у сільськогосподарських виставках. Зокрема, на Всеросійській виставці в Києві 1913 р. господарство отримало золоту медаль Міністерства землеробства. Селекційна робота проводилася в маєтках графині М.Є.Браницької. Зокрема в 1905 р. дослідна й селекційна робота запроваджена в її Білоцерківських маєтках (Київська губернія). Площа експериментального поля становила 660 дес., а з 1911 р. – 960 дес. З 1913 р. Великополовецька дослідна станція перетворилася на самостійну господарську одиницю. Її мета полягала у виробленні найприйнятніших прийомів польової культури та задоволенні потреб господарства в посівному матеріалі (озимої пшениці, цукрових буряків, вівса, проса). Адміністрація станції складалася з чотирьох осіб та ще 2-3-х практикантів. Тут працювали лабораторія й метеорологічна станція. Насіння використовувалося для посіву в межах даного господарства, решта надходила в продаж. Наприклад, насіння цукрових буряків щороку продавалося близько 30 тис. пудів [23].

Більш того, профспілкові керівники здебільшого обиралися за формальними ознаками (КПРС, освіта, вік, стать), і дуже часто ніхто не звертав уваги на те, що ці люди зовсім не мали досвіду профспілкової роботи.

Аналізуючи склад апарату Донецької облпрофради, ми побачили, що голова профради – колишній секретар міськкому партії, із чотирьох секретарів профради – троє – колишні працівники міськкому та обкому партії, і лише один секретар має досвід профспілкової роботи. Усі завідувачі відділами також колишні партійні та комсомольські працівники.

У 1980 році 88% працівників апарату облпрофради були членами КПРС. Безпартійними були лише інструктори фінансового відділу, які не займались безпосередньо профспілковою роботою і тому членство в партії для них не було обов'язковим. 8% працівників апарату прийшли з партійної роботи, 3% – з комсомольської роботи, 6% – з радянських органів, 24% – з профспілкової роботи, решту складають колишні господарські керівники. Робітників серед працівників апарату немає.

На посадах голів обкомів та теркомів профспілок області на 1.01.1980 року працювали 19% колишніх партійних робітників, 12% – колишніх радянських робітників, 4% – колишні комсомольські функціонери, 45% прийшли на ці посади з керівної господарської роботи, 30% – профспілкові робітники. Усі голови обкомів та теркомів члени КПРС. Колишніх робітників серед цієї категорії профспілкових кадрів немає [17].

Навряд чи важко було керувати профспілковими органами, які очолювали загартовані на партійній роботі функціонери. Така практика приводила до того, що ці керівники не проявляли ніякої ініціативи і завжди були готові затвердити все, що від них вимагала адміністрація чи партійні органи.

Разом з тим, особливо під час зборів в робітничих колективах, траплялись випадки незгоди з кандидатурами, які нав'язували партійні органи. У 70-ті роки, роки панування тоталітарної системи, таких випадків або практично не було, або вони дуже ретельно приховувались від керівництва. А наприкінці 70-х і початку 80-х років усе частіше рядові члени профспілок почали виказувати недовіру кандидатурам, яких рекомендували для обрання адміністрація підприємства і партком.

Цікавою з цього приводу видається доповідна записка інспектора ЦК КПУ від 12 грудня 1981 року, в якій він повідомляє секретаріат ЦК про серйозні, з його точки зору, порушення, які мали місце під час висування та обрання голів профкомів у деяких первинних організаціях м. Києва.

Так, на профспілковій конференції заводу „Маяк" з 486 делегатів 95 проголосували проти Г., якого рекомендував партком заводу і Мінський

РК КПУ для обрання головою завкому. На організаційному засіданні, крім нього, було висунуто кандидатуру Д., яка переважною більшістю голосів і була обрана на цю посаду.

Під час профспілкових конференцій були забалотовані кандидатури голів профкомів, рекомендовані партійними органами, на в/о «Київтрактордеталь», «Київавтотехобслуговування», заводі «Сокіл», в тролейбусному депо №2 і ряді інших підприємств. А на профспілковій конференції музичних шкіл м. Києва при голосуванні з 256 делегатів проти рекомендованої кандидатури Р. проголосували 232 делегати. Були дописані в списки ще 6 кандидатів, в тому числі К., якого через два дні було обрано головою об'єднаного профкому[18].

Секретар ЦК робить помітку на документі, де вимагає навести порядок у цій справі. Після цього, звісно ж, починається "приборкання та покарання непокірних" з використанням різноманітних заходів з багатого арсеналу, який мала тоталітарна система: усі такі випадки непокори були розглянуті на засіданнях парткомів, бюро райкомів, міськкомів партії та засіданнях міської ради профспілок. „Винні" отримали догани і наказ постійно контролювати та знати стан справ, особливо на великих підприємствах [19], де партія не могла дозволити послаблення свого впливу на робітників.

Отже, такий механізм впливу з боку КПРС на формування профспілкових кадрів був традиційним для будь-якого етапу тоталітаризму, але на кінцевому етапі його існування ми бачимо спробу запровадити майже тотальний, більш жорстокий контроль за всіма аспектами діяльності цієї масової організації, бо існуюча політична система не могла обійтись без „привідних пасів", які, в свою чергу, забезпечували їй можливість одержати підтримку широких верств населення, без яких були неможливими ні її функціонування, ні існування, ні подальше збереження.

РЕЗЮМЕ

В статье делается попытка определить основные трансформационные процессы, происходившие в кадровой политике профсоюзных организаций на конечном этапе существования советской тоталитарной системы (1975-1985гг.).

SUMMARY

The author of the article makes an attempt to define the main transformational processes which took place in trade-union personnel policy at the last stage of existence of the Soviet totalitarian system.

губернії [17]. Так, на Полтавщині більш-менш систематично добрива вносились у великих маєтках. У решті господарств угноєння мало випадковий характер. Наприклад, в одному з маєтків Кременчуцького повіту з 400 дес. угноювалося щороку лише 10-15 дес. Інший землевласник цього ж повіту повідомляв, що гній занадто дорого купувати, а свого замало. У цій місцевості гній використовували ще і як паливо, оскільки лісу навколо не було. З 40 обстежених маєтків Кременчуцького повіту угноєння застосовувалося в 21, з яких 12 належали до великих. Загалом виділялися маєтки, в яких родючість ґрунту відновлювалася: а) паром без добрив; б) паром із застосуванням добрив; в) угноєним паром та відведенням земель під переліг, причому останнє використовувалося винятково з метою підвищення родючості; г) господарства без певної польової системи [18].

Угноєння ґрунту більшою мірою було поширене в поміщицьких господарствах. Наприклад, у Деребчинському господарстві барона А.А.Маса щороку угноєнню піддавалися 7 % площі ріллі. З цією метою гній купували у навколишніх селян. Застосовувалися також мінеральні добрива, які розкидалися по полю сівалками. Причому під різні рослини застосовували різні добрива. Витрати на добрива постійно зростали, змінювалося й співвідношення мінеральних добрив та гною. Так, у 1885 р. витрати на них зрівнялися, а протягом наступних двох-чотирьох років витрати на мінеральні добрива перевищили витрати на гній. Це мало позитивний ефект: протягом 1876-1881 рр. врожайність становила 67 пудів з дес., у 1882-1890 рр. – 127 пудів, у 1890 р. вона сягла 137 пудів [19]. Про результативність угноєння свідчать дані по Андрушівському маєтку Терещенків. Застосування добрив дозволяло збільшити врожайність на 34,9 берківців з десятини, що дозволяло виробити на 61,9 пуда більше з кожної десятини [20].

Провідне місце серед добрив посідали органічні. Тому умовою якісного угноєння виступало утримання достатньої кількості худоби: щоб підвищити продуктивність, треба збільшити кількість добрив, а отже – кількість худоби. В результаті прагення розширити площу під хлібом вступало в протиріччя з бажанням підвищити родючість ґрунтів. Правда, для випасу худоби використовувались ліси, перелоги, сіножаті, трава, але це був замалий ресурс. Тому вихід було знайдено в чергуванні зернових і кормових культур, яка істотно скорочувала пари. Це давало перевагу: велика рогата худоба отримувала корм, а врожаї зернових зростали за рахунок відновленого у такий спосіб мінерального ресурсу землі. Поступово розширювалося застосування мінеральних добрив. Так, з 1908 по 1911 р. виробництво мінеральних добрив зросло з 13,5 до 30 млн пудів. Ввезення штучних добрив з-за кордону також помітно збільшилося – з 5,9 до 20 млн [21].

існим посівним матеріалом і належним обробітком ґрунту, травосіянням переважали господарства, де збереглося трипілля, а запроваджене багатопілля залишалося безсистемним. Самі вони мало чим відрізнялися від селянських. Зокрема в 48 % поміщицької ріллі Поділля запроваджувалося трипілля, у 13,4 % – 4-пілля, на долю 6-пільної системи припадало по 6 %, решту становили інші сівозміни [13]. Отже, в цілому на багатопільні системи землеробства у Подільській губернії припадало майже 40 % поміщицької ріллі, що свідчить про відчутні позитивні зрушення в господарюванні. У Полтавській губернії найширше застосування набула трипільна система.

Надзвичайно важливе значення для підвищення врожайності мало застосування пару, особливо в посушливих південноукраїнських степах. Землевласник Херсонської губернії Є.Чикаленко згадував, що він у своєму маєтку в незначних розмірах проводив досліди щодо застосування чорного пару. "На добре обробленому чорному пару і посеред літа земля тільки зверху трохи висихає, а в споді, навіть у велику посуху, тримається ще весняна вода", – написав він у спогадах [14]. Результатом стало збирання високих врожаїв озимої пшениці в посушливих 1892 та 1899 рр. – до 120-150 пуд. з дес. Це підтверджується даними по Херсонській губернії.

Агроном В.В.Головін після вивчення стану Дмитрівського маєтку графа М.М.Толстого (Лебединський повіт Харківської губернії) дійшов висновку, що "чорний пар є в даній місцевості незаперечною належністю економічного (приватновласницького) господарства". І далі він відзначив, що за тим, з якою ретельністю і турботою обробляється чорний пар, можна до деякої міри судити взагалі про господарську висоту даного маєтку [15].

Найприбутковіші культури – пшениця, буряки та інші – вимагали ретельного угноєння. Гній, що призначався для цих культур, перебував під пильним наглядом господарів. Угноєння вимагали навіть від орендарів. Причому в орендних угодах чітко прописувалися його масштаби. Велике значення мали добрива. Так, пересічно на 100 дес. за 12-пілля за умови одного угноєного пару необхідно було утримувати 80-100 волів і 30 коней, до чого ще додавали гній, куплений у селян. У результаті в розрахунку на одну десятину витрачалося на угноєння 6,5 руб. Були маєтки, в яких угноєнню приділялося значно більше уваги. Зокрема в маєтках Браницьких на одну десятину вивозилося по 100-120 возів, внаслідок чого угноєння коштувало 12 руб. У Полтавській губернії у великих маєтках на 1 дес. пересічно припадало 150 возів, у середніх від 30 до 600 возів [16].

За даними Державного Дворянського земельного банку наприкінці XIX ст. добрива застосовувались у переважній більшості обстежених маєтків. Виняток становили Херсонська (14,8 %) та Полтавська (40 %)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Докашенко В.М. Профспілки і тоталітаризм: ілюзії та реалії 70-х – 80-х років. – Донецьк: Видавництво Донецького державного університету, 1999. – 356 с.
2. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. Монографія. – К.: ВПЦ „Київський університет", 2002. – 376 с.
3. Зима М.П. Профспілки України: минуле і сучасність. – К.,1996. – 43 с.
4. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946 - 1980-ті рр.). – К., 1999. – 236 с.
5. Русначенко А. Приспана сила. Робітники, робітничий рух і незалежні профспілки в Україні від кінця сорокових до початку дев'яностих років. – К., 2000. – 104 с.
6. Стоян О.М. Наш гіркий мед. – К.,1997.
7. Архипов В.Г. Ленинские принципы подбора, расстановки и воспитания профсоюзных кадров и актива. – М.: Профиздат, 1971. – 96 с.; Иванов Е. А. Профсоюзы в политической системе развитого социализма. – М.: Профиздат, 1978. – 279 с.; Организационная работа профсоюзов: учебное пособие (Авт. кол. В.Т. Иванов и др.; Под общ. ред. И.И. Чангли). – М.: Профиздат, 1988. – 223 с.; Снитчук Н.А. Партийное руководство профсоюзами. – К., 1975. – 38 с.
8. David Lane and Felicity O'Dell. The Soviet Industrial Worker: Social Clan, Education and Control. – New York.: St. Martin Press, 1979.
9. ЦДГАО України, Ф. 1, оп. 32, спр. 32, арк. 54.
10. Там само, Ф. 1, оп. 32, спр. 1053, арк. 71.
11. Там само, Ф. 1, оп. 32, спр. 2218, арк. 41.
12. Там само, Ф. 1, оп. 32, спр. 1053, арк. 2.
13. Донецький облдержархів, Ф. 326, оп. 121, спр. 171, арк.34.
14. Донецький облдержархів, Ф. 326, оп. 121, спр. 171, арк. 41.
15. Нестеров Н.М. Перестройка в профсоюзах: Критический анализ, размышления, предложения. – М.: Профиздат, 1989. – С. 83.
16. Таблицю складено за даними: Донецький облдержархів, Ф. 920, оп.2, спр. 3287, арк. 77.
17. Донецький облдержархів. Ф. 920, оп. 1, спр. 3271, арк. 1-18.
18. ЦДГАО України, Ф. 1, оп. 32, спр. 1701, арк. 33.
19. Там само, Ф. 1, оп. 32, спр. 1701, арк. 35.

ББК 63.3 (4 Укр)

Коротун О.В.

ВИБОРЧА СИСТЕМА ПРОФСПІЛОК У СВІТЛІ ПОВОЄННИХ ТОТАЛІТАРНИХ ВІДНОСИН (1946-1950 рр.)

В статті розглядається можливість профспілкових організацій в умовах жорсткого контролю з боку влади дотримання демократичних принципів при проведенні виборів до профспілкових органів. Автор намагається досягти ясності в цьому питанні, що надасть можливість визначитись у питанні про використання виборчого процесу панівним режимом у повоєнні роки задля утвердження влади.

Під час розбудови демократичної держави постає нагальне питання про функціонування громадських організацій, ефективність їх діяльності та ролі у впровадженні демократичних принципів у суспільне життя. У спадок від тоталітарного режиму, що панував на теренах колишнього СРСР протягом семи десятиліть, нам залишилося доволі обмежене коло громадських організацій, провідна роль серед яких належала профспілкам з їх радянськими принципами діяльності. Тільки от ці тоталітарні принципи не можуть співіснувати з новими, демократичними, які аж ніяк не допускають будь-якого втручання держави.

За умов тоталітаризму держава в особі "правлячої та спрямовуючої" партії намагається збільшити своє втручання у діяльність найбільш масового громадського об'єднання і посилити його залежність від себе. Втілити це можна було, наблизивши стандарти громадської організації до стандартів керівної партії, при чому, зробити це таким чином, щоб у народних мас виникло враження повної демократії і відкритості. Сьогодні, при розробці тактики діяльності нових громадських утворень, виявляється надзвичайно важливим запобігання досвіду одержавлення профспілкової організації, який перетворив захисника прав та інтересів трудівників у "привідний пас" правлячої партії. Це, власне, й надає пропонованій проблемі актуальності та наукової значущості.

У цій статті ми поставили за мету з'ясувати, чи могли профспілкові організації в умовах жорсткого контролю з боку влади дотримуватись демократичних принципів при проведенні виборів до профспілкових органів. Досягнення ясності в цьому питанні також надасть можливість визначитись у питанні про використання виборчого процесу панівним режимом у повоєнні роки задля утвердження влади.

Хронологічні рамки статті обумовлені тим, що саме в цей період (1946-1950 рр.) відбуваються кардинальні зміни в структурі професій-

правильної сівозміни, покращеної худоби, застосуванням удосконалених знарядь і машин та прийомів обробітку землі. На значення великих господарств звертав увагу М.Блок: "Великі господарства, які були й зараз є його жорстокими конкурентами і без яких, можливо, був би неможливий агротехнічний переворот, що зародився в них, є творінням дворянського й буржуазного капіталізму нового часу" [10]. Про ефективність багатопільних сівозмін свідчить урожайність культур. Наприклад, у господарстві Г.М.Карабана, яке займало 2,5 тис. дес., застосовувалося трипілля. У Грушівському маєтку князя Миколи Михайловича площею 74,8 тис. дес. – багатопілля. У першому випадку врожай озимої пшениці в 1910 р. склав 50 пудів з дес., в 1911-1912 рр. – 30 пудів. У другому маєтку врожайність цієї ж культури за ці ж роки становила відповідно 95 і 109 пудів з дес. [11]. Тобто в першому випадку не тільки врожайність була меншою, але вона ще і мала тенденцію до зниження.

Таблиця 1 показує, що в маєтках вказаних повітів Подільської й Київської губерній переважало багатопілля. Причому в розверстаних маєтках ця перевага була абсолютною (від 84,9 до 100 %). Що ж до нерозверстаних, то в Липовецькому й Таращанському повітах домінувало трипілля. Отже, нерозверстаність маєтків гальмувала поширення прогресивних сівозмін. На Правобережжі у розверстаних маєтках спостерігалося вдосконалення агротехнологій. Запроваджувалися сучасні знаряддя для обробітку ґрунту, машини для збирання врожаю та обмолоту хліба, поширювалося травосіяння, застосовувалися правильні сівозміни та штучні добрива.

Таблиця 1

Співвідношення трипілля та багатопілля в поміщицьких господарствах Правобережної України на початку XX ст. [12]

Повіт, губернія	*Розверстані*		*Нерозверстані*		*В цілому*	
	трипілля	*багато-пілля*	*трипілля*	*багато-пілля*	*трипілля*	*багато-пілля*
Гайсинський	15,1	84,9	18,8	81,2	15,5	84,5
Липовецький	9,5	90,5	93,6	6,4	38,7	61,3
Уманський	7,1	92,9	28,6	71,4	9,2	90,8
Звенигородський	-	100,0	28,4	71,6	3,7	96,3
Таращанський	12,5	87,5	100,0	-	19,5	80,5

Господарств із чітко визначеною сівозміною практично не було. Тільки по Подільській губернії різних сівозмін налічувалося близько 180. Поміщицькі господарства являли собою строкату картину: поряд із зразковими господарствами з раціональними сівозмінами, доброяк-

маєтки Київського та Радомишльського повітів у 9 застосовувалась 4-пільна сівозміна (на 26,3 % земельної площі), у п'яти – 9-пільна (на 18,5 %), у двох – 5-пільна (9,3 %). Решта систем використовувалась у 11 по одній. З них у маєтку Хабному застосовувалося 5 різних сівозмін – 5-, 10-,13-, 14-, 16-пілля [6].

У записці відділу сільської економії і сільськогосподарської статистики про стан сільського господарства в 1907-1912 рр. відзначалося зростання продуктивності сільського господарства, що проявилося, зокрема, в переході центральних областей Росії до інтенсивних форм господарювання. Як позитивний момент відзначалася тенденція до заміни колишнього зосередження інтересів на зерноводстві розвитком багатогалузевості. "Та залежність добробуту народного від урожаїв окремих хлібів, яка спостерігалася раніше, нині, за розмаїття культур, починає згладжуватись", – зазначено в записці [7]. С.С.Бехтєєв звертав увагу на те, що "одна техніка, хоча б і найдосконаліша, ще не достатній засіб… Для цього необхідно докорінне перетворення рільництва, необхідна плодозмінна система замість трипілля". За неможливості тваринництва, а отже, і плодозмінної системи та угноєння врожайність залишалася низькою. До цього додалося падіння цін на хліб в умовах загальної аграрної кризи та зростання цін на робочі руки. Цей автор зазначив, що "за низької врожайності наше господарство можливе тільки за високих цін на зерно; за низької ж урожайності і низьких цін на зерно господарство неможливе при найманій праці" [8].

На межі XIX-XX ст. технологія поміщицького сільського господарства помітно піднялася. Найважливішою з удосконалених агротехнологій було багатопілля, яке приходило на зміну трипіллю. Один із засновників французької школи "Анналів" і авторитетний знавець європейської аграрної історії Марк Блок зазначав: "Історія заміни парового поля певними культурами – нова перемога людини над землею, така ж хвилююча, як і великі середньовічні розчистки… Ледве розрізняються деякі з причин, які сприяли цьому рухові: поява технічних культур; винайдення хімічних добрив, які розв'язали проблему угноєння, розірвали давній союз ріллі й тваринництва та позбавили агрономів від постійної турботи про корми, розведення яких у широких масштабах здавалося у XVIII ст. вкрай необхідною і водночас важкою умовою будь-якого агротехнічного покращання; раціональна спеціалізація землі, чому сприяв розвиток європейського, а потім світового обміну; нарешті, прогрес зв'язків іншого роду, а саме інтелектуальних, які залучали віднині дрібні сільські групи до освіченіших і сміливіших кіл" [9]. Усі ці риси зустрічаємо в агротехніці поміщицьких господарств підросійської України пореформеного періоду.

У маєтках великих землевласників Полтавської губернії мала поширення раціональна постановка господарства із запровадженням

них спілок, які пов'язані із широким застосуванням виборів у профспілкові органи на всіх рівнях.

Проблема діяльності профспілок України в період IV-ї п'ятирічки знайшла певне віддзеркалення в працях дослідників. Проте, з часом їх висновки й оцінки пройшли процес глибокого переосмислення. Так об'єктивний аналіз повоєнної реорганізації структури профспілок був проведений в роботі Русначенка А., яка була опублікована в 2000 році [1].

Для нашого дослідження надзвичайно важливою виступає робота дослідника проблеми В.М.Докашенка, в якій висвітлювались питання реорганізації профспілкових структур в роки післявоєнної п'ятирічки [2]. В цій роботі автор викриває латентність причин реорганізації профспілок. Зокрема, В.М.Докашенко підкреслює, що „творення рад профспілок обласного і республіканського рівня стало проявом модернізації „привідних пасів" шляхом „удосконалення" їх структурної організації" [3].

Проблема організаційної структури профспілок України була частково розглянута в роботі В.Ф.Цвиха [4]. У ній дається об'єктивний аналіз причин повоєнної реорганізації профспілок. Автор вважає, що в організаційному плані профспілки створювалися зверху – вниз, по вказівках комуністичній партії. Більш того, ці профспілки злилися з органами державного управління і були зобов'язані гасити будь-які прояви незадоволеності і своєчасно інформувати про них партію і органи безпеки.

Але в той же час, беручи до уваги наявні праці з даної проблеми, ми схильні стверджувати, що питання виборчої системи профспілок у світлі повоєнних тоталітарних відносин залишилося без достатньої уваги з боку дослідників, що і спонукає нас до більш ретельного її вивчення.

Перед тим, як перейти до безпосереднього висвітлення проблеми, зазначимо, що тоталітарні методи керівництва стримували загальнодержавний розвиток. У зв'язку з цим, влада змушена була піти на певну демократизацію суспільно-політичного життя, в тому числі й профспілкового.

Тому у 1946 р. була відновлена практика регулярної звітності і виборності у профспілках. Згідно постанови Президії ВЦРПС від 16 липня 1946 р. „Про масове проведення виборів нижчих профспілкових органів" всі профспілкові організації підприємств та установ зобов'язувалися регулярно проводити збори членів профспілок; не рідше ніж два рази на рік, заслуховувати на зборах робітників та службовців звіти фабричних, заводських, місцевих та цехових комітетів та профгрупоргів; по закінченню строків повноважень проводити звітно-виборчі збори профспілкових органів [5].

Зверталася увага всіх профспілкових органів на необхідність суворого дотримання профспілкової демократії, досконалої підготовки до

звітно-виборчих зборів та залучення до участі в цих зборах всіх працюючих на підприємствах або в установах. Обов'язковим вважалося заслуховування та обговорення на звітно-виборчих зборах поряд з доповіддю фабрично-заводського або місцевого комітету також доповіді ревізійної комісії про фінансову діяльність фабзавмісткомів.

Партією також застосовувалися відповідні заходи щодо так званої демократизації суспільного життя. Зокрема ОК, МК та РК партії приймали активну участь у підготовці та проведенні звітно-виборчих зборів бо, як свідчать документи, періодично заслуховували на бюро доповіді обласних, фабрично-заводських та місцевих комітетів профспілок з цього питання. В тому числі, вони забезпечували на зборах розгортання критики недоліків у роботі профспілкових та господарчих органів з метою фокусування уваги членів профспілок на виконанні завдань нового п'ятирічного плану з відновлення та розвитку народного господарства СРСР [6]. Із наведеного прикладу видно, що такі демократичні збори проводилися з метою вирішення все ж таки державних проблем. А всі гасла щодо звітності та критики профспілкової роботи було не що інше, як "ілюзія народовладдя".

Саме це й намагалися робити центральні, республіканські та обласні комітети профспілок на звітно-виборчих зборах [7].

Отже, XIX пленум ВЦРПС у жовтні 1948 р. прийняв постанову «Про утворення в республіках, краях та областях рад професійних спілок» [8]. Постановою цього ж Пленуму було визначено строки проведення виборів до нових профспілкових органів (жовтень-грудень 1948 р.). Крім цього, у постанові наводився перелік основних функцій новостворених профспілкових органів, визначався їх кількісний склад, який залежав від чисельності членів профспілок і мав коливатись від 19 до 53 осіб, а також називалася процедура виборів (таємне голосування) та оголошувався порядок фінансування рад профспілок [9]. Для панівної системи це було надзвичайно важливе рішення, яке принципово змінювало організаційну будову цієї масової громадської організації і ще більше утверджувало їх залежність від правлячої партії.

Саме секретаріат ЦК ВКП(б) безпосередньо займався розробленням структури, штату та порядку виборів республіканських, крайових та обласних рад профспілок. Центральний Комітет бюро обкому КП(б)У 29 вересня 1948 року приймає рішення про створення оргбюро з підготовки та проведення виборів обласних рад профспілок у наступному складі: Сорока, Бараненко, Бичківський, Голопьоров, Марченко. Оргбюро доручалося до 1 жовтня розробити та подати на затвердження бюро обкому КПбУ заходи з підготовки та проведення виборів ОРПС [10]. РПС та ревізійні комісії вибиралися закритим голосуванням на міжреспубліканських та обласних конференціях профспілок строком на 2 роки [11]. 29-30 жовтня 1948 р. проходить І республіканська міжсо-

кие справочные сведения о некоторых русских хозяйствах» за 1897 та 1901 рр. і „Справочные сведения о некоторых русских хазяйствах" за 1916 р. [4].

У всіх українських губерніях пореформеної доби пріоритетне значення належало землеробству. Серед сільськогосподарських культур, що вирощувалися в поміщицьких господарствах, центральне місце посідали зернові, з яких основною була пшениця. Її вирощували практично всі господарства, під неї відводилися значні площі. Другою за популярністю культурою були цукрові буряки. Вони займали значну частину ріллі в Київській, Харківській, Катеринославській губерніях. Природна родючість ґрунтів на Київщині навіть за умови трипілля по 9 років підряд зумовлювала високі врожаї цукрових буряків. Дрібні поміщицькі господарства, як і селянські, не мали змоги належним чином обробляти посіви буряків. У таких господарствах якість буряків була низькою через постійне намагання економити на обробці посівів цієї культури, внаслідок чого буряки заростали, що знижувало врожайність. Тому такі господарства ледве трималися на плаву. Зокрема Ю.Янсон, який наприкінці 1860-х рр. ознайомився зі станом буряківництва в українських губерніях, зазначав: "За дорожнечі виробництва, яка існує в Київській губернії, відмінні якості буряків найбільш життєве питання для заводів, а селянський буряк не зрівняється з чудовим і, можна сказати, витонченим буряком плантації, зораної бобринськими плугами і пещеною ціле літо" [5]. Тому основу бурякового виробництва становили великі маєтки, оскільки для цукрового виробництва велике значення мала якість сировини. Насіння завозили з Німеччини або розводили безпосередньо в маєтках. Велике значення мала також глибина оранки – за її достатності буряк виходив довгастої правильної форми, який вважався найцінніш для цукровиробництва. З інших культур слід відзначити жито, овес, ячмінь, картоплю, кукурудзу, просо, льон тощо.

Прагнення отримувати вищі прибутки підштовхувало поміщиків до пошуків способів підвищення врожайності. Чільне місце в цьому посідала ефективна сівозміна. Наприклад, пшеницю не можна без збитків вирощувати два роки поспіль на одному місці. Її щороку треба сіяти на іншому полі, для неї необхідна сівозміна. Тому вона вимагала вдвічі або втричі більше площі проти тієї, яку вона займала. Потреба підвищення врожайності та наявність достатніх площ у великих землевласників спонукали до вдосконалення сівозмін, які залежали від потреби в культурах, віддаленості економій від заводів та природної родючості ґрунту. У найпотужніших маєтках застосовувалося багатопілля: у Смілянському (Київська губернія) – 12-13-пілля, Шполі – 6-12-пілля. Решта господарств обмежувалися 3-4-піллям. З обстежених у 1912 р. комісією з вивчення господарств Південно-Західного краю 24

ББК Т 3 (4 УКР) 52 – 215

Темірова Н.Р.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ РІВЕНЬ ПОМІЩИЦЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЇ ДОБИ КАПІТАЛІЗМУ

У статті простежено технологічну еволюцію поміщицьких господарств українських губерній. Чільне місце посідала ефективна сівозміна. Найважливішою з удосконалених агротехнологій було багатопілля, яке приходило на зміну трипіллю. У багатьох маєтках організовувалися дослідні поля й лабораторії. З огляду на дефіцит кваліфікованих кадрів землевласники на свій кошт влаштовували сільськогосподарські навчальні заклади. Всі заходи з підвищення технологічного рівня зумовлювали вищі врожаї в поміщицьких господарствах порівняно із селянськими.

Однією з ознак зрушень у сільському господарстві, зародження нового способу виробництва в другій половині XIX ст. стало запровадження агрономічних технологій, що дозволяло підвищити продуктивність сільськогосподарського виробництва, здешевити виробництво, а, отже, сприяти збільшенню дивідентів. Для дослідження взяті українські губернії, які входили до складу Російської імперії. Поміщицьке господарство Право-, Лівобережної та Південної України мало свою специфіку, що проявилося і в технічно-логічному відношенні.

Обрана проблема в загальних обрисах окреслена в науковій літературі. Зрушення в становищі поміщицьких господарств на межі XIX-XX ст. досліджувалися, передусім, у працях радянських істориків А.М-.Анфімова, Д.І.Ковальченка, присвячених загалом Європейській Росії [1]. У другій половині 1990-х – на початку 2000-х рр. підготовлено ряд дисертацій щодо еволюції поміщицьких господарств в окремих регіонах України [2]. Оскільки в радянській літературі проблема знайшла загальне окреслення в межах Європейської Росії, а в сучасній здобула конкретне преломлення, стаття має на меті охарактеризувати технологічний рівень поміщицьких господарств в українських губерніях загалом, що засвідчить рівень розвитку капіталістичних відносин.

Основними джерелами вивчення означеної проблеми є статистичні матеріали та описи окремих маєтків. До першої групи передусім відносяться матеріали сільськогосподарських переписів 1916 та 1917 рр., які містять узагальнювальну інформацію про агротехнічний стан різних груп господарств. Надзвичайно цікавим джерелом є описи окремих господарств. На межі XIX-XX ст. вийшло кілька таких видань, які торкалися найбільших маєтків – Балашових, Потоцьких, Терещенків та інших [3]. Частина маєтків були описані в довідкових виданнях “Крат-

южна конференція профспілок, яка обирає Українську республіканську раду профспілок (УРРПС) та ревізійну комісію.

Аналіз тогочасної періодики не дає підстав говорити, що місцева влада надавала цим виборам якогось особливого значення. Подібне завжди мало місце там і тоді, коли центральні партійні і державні органи намагались замовчати або, принаймні, завуалювати дійсні причини прийняття того чи іншого рішення, у зв’язку з чим не давали його детального трактування для широкого загалу.

Щось подібне простежується і з висвітленням виборів до обласних і республіканської рад професійних спілок. Центральна преса з відомих причин не приділяла цій проблемі зайвої уваги (не могла ж вона написати, що обласні ради профспілок створюються з тією метою, щоб обкомам партії було зручніше контролювати діяльність профспілкових структур).

Повоєнний світ розставив нові акценти, круто замішані на абсолютному запереченні диктаторських, різновидом яких, власне, й був радянський тоталітаризм. За цих умов питання кадрів для тоталітарної влади набувало першочергового значення. Утримання їх у фарватері політики правлячої партії по суті означало збереження системи [12].

Сутність проблеми полягала у необхідності зміцнення партійного керівництва цією масовою громадською організацією, викликаного змінами у повоєнному світі. Посилення ж свого впливу на профспілки партійні організації могли поширити у першу чергу через профспілкові кадри, виховання, висування і розстановку яких тримали під неухильним контролем [13].

Заради об’єктивності також зазначимо, що ЦК ВКП(б) прийняв 13 грудня 1948 р. відповідну постанову „Про керівництво партійних організацій, проведенням звітів та виборів профспілкових органів”. Згідно з якою ОК, МК, РК КП(б)У повинні були забезпечувати необхідне керівництво у проведенні звітно-виборчої кампанії в обкомах, басейнових, дорожніх та місцевих комітатах, групкомах, райкомах та робзавкомах профспілок. Вони надавали профспілковим органам всіляку допомогу в практичному проведенні звітно-виборчих зборів та конференцій профспілок, обговорювали на партійних бюро заходи комітетів профспілок та затверджували строки проведення обласних та районних конференцій з виборів керівних профспілкових органів. Саме вони забезпечували певний підбір та висування на роботу до керівних профспілкових органів, поряд з комуністами та комсомольцями, кращих безпартійних робітників, службовців та інженерно-технічних робітників, сприяли широкому висуванню на керівну профспілкову роботу жінок. При цьому незаперечним є факт, що у ОРПС працювало двадцять п’ять жінок, ЦК ПС – двоє; у республіканських – двадцять вісім, в обкомах профспілок – чотириста тридцять три жінки. І станом на 1 липня 1950

року у 37 936 профспілкових організаціях жінок нараховувалося 67460 чол. або 47,5% [14].

Цікавим з наукової точки зору є зобов'язання ОК, МК, РК КП(б)У при проведенні виборів профспілкових організацій органів широко притримуватися профспілкової демократії та керуватися інструкцією ВЦРПС „Про проведення виборів профспілкових органів". Обкоми КП(б)У звітували про проведення звітно-виборчої компанії у профспілкових органах 15 та 30 січня 1949 р. [15]. З урахування вищезазначеної обставини відмітимо, що профспілки під керівництвом партійних організації проводили звітно-виборчі збори на високому ідейному, політичному та діловому рівні [16].

Не може не дивувати те що, Бюро обкому КПбУ також надавало дозвіл скликати чергові пленуми ОСПС, затверджувало порядок денний та доповідачів [17]. Треба зазначити, що ініціатива у справі посилення партійного контролю під час звітно-виборчих кампаній приписувалася також профспілкам. Так Харківська, Сталінська, Дніпропетровська, Львівська та інші Облрадпрофи подали свої пропозиції до обласних комітетів КП(б)У, щоб останні посилили контроль та керівництво звітами та виборами профспілкових організацій. Відповідно бюро в свою чергу прийняли спеціальні постанови. Відтепер у роботі всіх звітно-виборчих районних, місцевих та обласних конференцій профспілок активну участь приймають робітники райкомів, місткомів та обкомів КП(б)У [18].

19-27 квітня 1949 р. у Москві відбувся X з'їзд профспілок СРСР. Форум ухвалив перший єдиний для всіх галузей Статут профспілок СРСР. Відтак статут ВЦРПС і статути галузевих спілок, які діяли раніше, втратили чинність. В єдиному статуті визначалися організаційні форми і методи праці, правила внутрішнього життя, основні завдання спілчанських організацій й наголошувалося, що професійні спілки СРСР є масовою, громадською, позапартійною організацією, яка об'єднує на добровільних засадах робітників і службовців усіх спеціальностей без розрізнення рас, національностей, статі й релігійних переконань, будує власну діяльність на засадах демократичного централізму, проводить свою роботу під керівництвом Комуністичної партії. Останнє статутне положення про підпорядкування профспілкової діяльності на теренах СРСР „керівництву" ВКП(б) суперечило закладеному статусу радянських профспілок як „позапартійної організації" й давало можливість владній партноменклатурі безцеремонно втручатися у профспілкове життя, спрямовуючи його у бажане для тоталітарної держави річище.

У статуті зазначалося, що кожен член профспілки має право обирати та бути обраним до всіх профспілкових органів, на конференції та з'їзди, приймати участь у загальних зборах членів профспілок, ставити

9. КПРС у резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Ч. 1 (1892-1924 р.). – 7-ме вид. – 1954. – С. 563-564. (Надалі: КПРС у резолюціях...)
10. Ленін В.І. Повне зібрання творів. – Т. 44. – С. 328-329.
11. Усенко И.Б. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / АН УССР, Ин-т госуд-ва и права. – К.: Наук. думка,1989. – 118 с.
12. ДАДО, Ф. Р-1146, оп. 2, спр. 145. – Арк. 3.
13. ЦДАВО України. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 1473., арк. 79-83
14. ДАДО, ф. Р-1168, оп. 1, спр. 27,арк. 80А.
15. ДАДО, ф. Р-1469, оп. 1, спр. 19. – Арк. 453.
16. Скрыпник Н.А. Два года деятельности прокуратуры УССР: Отчетный доклад деятельности УССР: Отчетный доклад прокурора республики на 4-й сессии ВУЦИК'а VIII созыва. – Х.: Б.и.,1925. – С. 6.
17. Мазуренко Ю. До питання про переведення українського діловодства в органах НКЮ // Вестник советской юстиции. – 1924. – №9-10. – С. 253-255.
18. Скрыпник Н.А. Два года деятельности прокуратуры УССР: Отчетный доклад деятельности УССР: Отчетный доклад прокурора республики на 4-й сессии ВУЦИК'а VIII созыва. – Х.: Б.и.,1925. – С. 6.
19. ДАДО, ф. Р-1469, оп. 1, спр. 19. – Арк. 453.
20. ДАДО, ф. р-1469, оп. 1, спр. 16. – арк. 24.
21. История родного края (часть вторая)/ Авторы: Р.Д. Лях, В.Н. Никольский, В.Д. Нестерцов, Л.Б. Лихачева, Н.Е. Беспалов. – Донецк: Издательство «Фирма «Кардинал», 1998. – С. 50.
22. Праця в державних установах і торговельних закладах України в 1925 р. Статистика № 99. Статистика праці. – Х., 1927. – С. 51-53.
23. Цены на продукты // Диктатура труда. – 1925. – 1 июля. – С. 4.
24. ДАДО. , Ф. Р-1469, оп. 1, спр. 3. – Арк. 367.
25. ДАДО. Ф. Р-1469, оп. 1, спр. 40 – Арк. 26.
26. Фалькевич И. Административный надзор прокуратуры //Вестник советской юстиции. – 1925. – №1. – С. 1-6. – С. 1.
27. ДАДО, ф. Р-1469, оп. 2, спр. 17. – Арк. 33.
28. Там само. – Арк. 31.
29. ДАДО, ф. Р-1169, оп. 2, спр. 39, арк. 78.

Prosecutor, material maintenance of employees is analysed. In article the basic directions of activity of Office of Public Prosecutor in 1919-1925 are presented. The conclusion that the Office of Public Prosecutor tried to overcome lawlessness is drawn. However did it, the Office of Public Prosecutor was being based on principles of «revolutionary expediency» which were a little combined with the law.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сольц А., Файнблит С. Революционная законность и наша карательная политика. – М.: Моск. рабочий,1925. – 128 с.;Скрыпник Н.А. Два года деятельности прокуратуры УССР: Отчетный доклад деятельности УССР: Отчетный доклад прокурора республики на 4-й сессии ВУЦИКа VIII созыва. – Х.: Б.и.,1925. – 28 с.; О прокурорском надзоре: Доклад тов. А.Я. Каплана // Вестник советской юстиции. – 1922. – №5-7. – С.150-155.; Лаговиер Н. О взаимоотношениях прокуратуры с печатью // Еженедельник советской юстиции. – 1925. – №9. – С.218-220.; Титов Ю. Судебные органы в борьбе с контрреволюцией в восстановительный период (1921-1925 гг.) // Социалистическая законность. – 1967. – №9. – С. 9-12.
2. Усенко І.Б. Україна в роки непу: доля курсу на революційну законність. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ,1996. – 74 с.; Тихоненков Д.А. Проблемы контроля и надзора за органами ВУЧК и ГПУ УССР в 1918 – нач.1929 гг.: Дис. … канд. юрид. наук. – Х.: Нац. юрид. акад. Украины им. Я.Мудрого,1998; Історія держави і права України: Акад. курс. У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 580 с.; Сухонос В. Місце прокуратури в системі органів державної влади України, її розвиток та правове забезпечення гарантій діяльності // Право України. – 2000. – №6.
3. Декрет Совета Народних Комиссаров Украины «О суде (декрет и временное положение)» от 19.02.1919 // СУ УССР. – 1919. – № 11. – С. 162-163.
4. Шабельников В.І. Реформування адміністративно-територіального устрою України в 1917-1940-му рр. – Донецьк, 2006. – С.24-26.
5. ДАДО, ф. Р-1146, оп. 2, спр. 94, арк. 29
6. Буздалін Сергій Феоктистович (1892-1937). Біографії Голів Верховного Суду України // Офіційна Інтернет-сторінка Верховного Суду України. – http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/
7. Гребеннікова О. В. (Отземко О.В). Діяльність місцевих органів влади Донецької губернії (1920-1925 рр.): Автореф. дис… канд. іст. наук: 07.00.01 / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1997. – 24 с.
8. ДАДО, ф. Р-1167, оп. 1, спр. 9, арк. 32.

питання про діяльність профспілкових та адміністративних органів. Критикувати на профспілкових зборах, конференціях, з'їздах та у пресі діяльність місцевого та вищого органів профспілок. Організувалися профспілки за виробничим принципом, на основі демократичного централізму. Малося на увазі те, що всі профспілкові органи знизу до верху вибиралися членами профспілки та перед ними звітували.

Вищим керівним органом кожної профспілкової організації були загальні збори (для первинних організацій), конференція (для районних, місцевих, обласних, крайових та республіканських організацій), з'їзд (для профспілкового союзу). Всі керівні органи профспілок, а також делегати на конференції та з'їзди профспілок обиралися закритим (таємним) голосуванням. Зазначалося, що загальні збори членів профспілок, профспілкові конференції та з'їзди вважалися правомірними за участі в них не менш двох третіх членів профспілки, делегатів або членів комітету. Крім того профспілкові органи зобов'язувалися неуклінно дотримуватися профспілкової демократії: скликати загальні збори та конференції членів профспілки, проводити звіти та вибори, створювати умови для розгортання у профспілкових організаціях критики та самокритики, широко залучати членів профспілки до участі у профспілковій роботі, проводити збори профспілкового активу [19].

Однак, звичайно, з точки зору сьогоднішнього рівня розуміння тогочасних політичних процесів навряд чи можна вважати демократичними виборами, коли до президії конференції обласної ради профспілок «обирається» начальник обласного управління Міністерства державної безпеки, як це мало місце в 1948 р., скажімо, у Сталіно (нині Донецьк) [20].

І все ж таки для учасників цієї, як і багатьох інших, подібних їй конференцій, ініційованих, підготовлених і проведених партією влади, це не кидалось у вічі, адже основним було те, що така конференція взагалі мала місце і що вибори відбувалися. При цьому в поле зору мимоволі потрапляло те, що за фасадом цих на перший погляд демократичних перетворень створювалась нова, ще витонченіша та досконаліша система політичного утиску масової громадської організації, ніж та, що існувала впродовж кількох передвоєнних десятиріч.

Первинний аналіз показав, що на загальних зборах та під час проведення конференцій членів профспілки тематику питань, які розглядалися, можливо поділити на такі групи: виробничі, партійні, присвячені знаменним датам та питання культурно-побутового обслуговування населення.

До виробничих належать питання про виконання колективного договору за поточний рік, обговорення колективного договору на наступний рік, про охорону праці та техніку безпеки, про прискорення звороту зворотних коштів, про виробничу дисципліну та охорону соц-

іалістичної власності, про висновки роботи партійно-господарчого активу, про підвищення кваліфікації молоді, про завдання колективу заводу з питання виконання зобов'язань перед т. Сталіним, про введення нових норм видобутку, виконання рішення X з'їзду профспілок. Отже, як бачимо, порядок денний був стандартним.

До партійних питань відносяться обговорення рішень XVI з'їзду КП(б)У, Доповідь 25 років без В.І.Леніна, питання про важливі рішення партії та керівництва, вибори у Верховну Раду.

Питання, присвячені знаменним датам: про святкування 1 Травня, про 31-річницю Радянської Армії, про 70-річчя з дня народження І.В.Сталіна, святкування революційних дат [21].

На загальних зборах обговорювалися наступні питання культурно-побутового обслуговування трудівників: про житлове будівництво та ремонт гуртожитків, питання матеріально-побутового обслуговування робітників. Під час виступу на загальних зборах у „Южсантехмонтажі", доповідач відмічав те, що керівництво дільниці не приділяє уваги молоді на підприємстві та у побуті, не буває у гуртожитках. Проте у звіті про проведення зборів наголошувалося інше: що у „Южсантехмонтаж" постайком разом з партійно-господарчим керівництвом клопітливо займається життям колективу, багато уваги приділяє виробництву та побутовим питанням, що впливає на показники [22].

Отже, звернемо нашу увагу на те, що на загальних зборах мало обговорювалося питання про матеріально-побутове та культурне обслуговування робітників та службовців. Цілком зрозуміло, що актуальність питань визначалася партійними установами. Це не могло не вплинути на стан виконання профспілками своїх безпосередніх соціальних завдань. У довідці про стан організаційно-масової роботи у профспілкових організаціях цукрової місцевої харчової промисловості Вінницької області, яка надсилалася секретарю обкому КП(б)У Стахурскому М.Т. говорилося про наступне: „Керуючись установами партії профспілкова організація Уладовського цукрозаводу по-більшовицьки готувала загальні збори, перетворюючи їх у дійовий засіб політичного виховання мас [23].

Особливо слід приділити увагу проведенню звітів та виборів у профспілкових організаціях. Слід визнати, що доволі часто під час їх проведення мали місце факти порушення інструкції ВЦРПС „Про проведення виборів профспілкових органів". Так, на звітно-виборчій конференції Дніпропетровського заводу металоконструкцій ім. Молотова вибори нового складу завкому були проведені при відсутності необхідної кількості делегатів, через що вибори були проведені повторно.

В поле зору мимоволі потрапляє той факт, що питання зборів та кандидатури доповідачів заздалегідь затверджувались партійними установами. Із матеріалів по проведенню загальних зборів в організації „Южякої і Донецька губернська прокуратура, так само, як і Донецька губернія, припинили своє існування. IX Всеукраїнський з'їзд Рад 3-10 травня 1925 року визначив, що нові адміністративні одиниці – округи та райони – добре виконують поставлені перед ними завдання, а тому час ліквідації губерній настав. На виконання рішень з'їзду Рад ВУЦВК видав 3 червня 1925 року постанову „Про ліквідацію губерній і перехід на триступеневу систему управління", яка з 1 серпня 1925 року скасовувала губернії.

Підбиваючи підсумки аналізу процесу становлення прокуратури в Донецькій області у 1919-на початку 20-тих років, можна констатувати, що це був важкий і неоднозначний період як в житті країни, так і в організації нагляду за впровадженням законності.

На першому етапі – 1919-1922 рр. – певні функції прокуратури в регіоні виконував губернський відділ юстиції. Однак законодавча невизначеність, правовий хаос, підміна закону – „рев доцільністю" ускладнювала впровадження правових механізмів у діяльності цієї установи. Другий етап, пов'язаний із діяльністю Донецької губернської прокуратури 1922-1925, відзначився тим, що органи прокуратури в регіоні були наділені безмежними контрольно-наглядовими функціями, але ані кадрового, ані фахового забезпечення їх виконання впроваджено не було. Прокуратура намагалась відстоювати соціалістичну законність у суперечках не тільки з різними установами і особами, але й керівними органами губернії, міліцією, судом. З одного боку, прокуратура лишилась чи не єдиним гарантом законності, з іншого, часто опинялася втягнутою у правопорушення, які пояснювались революційною доцільністю. Держава визнавала важливість прокурорського нагляду, підкреслюючи це визнання і фактом матеріального заохочення співробітників установи, зарплатня яких була однією з найвищих серед держслужбовців.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрен первый этап становления органов прокуратуры Донецкой области. Исследован кадровый состав и материальное положение сотрудников прокуратуры. Сделан вывод о том, что сотрудники органов прокуратуры пытались преодолеть беззаконие, которым сопровождалось постреволюционное время. Однако, делая это, прокуратура базировалась на принципе „революционной целесообразности", который мало сочетался с демократическими нормами права.

SUMMARY

The first stage of formation of Offices of Public Prosecutor in Donetsk region is considered in article. The personnel structure of Office of Public

вав, що в 1924 р. в Артемівському окрузі посадових злочинів було скоєно 623 (44% від загальної кількості), майнових та вбивств – 535 (37%), в „галузі статевих відносин" – 102 (19%)[27]. У 1925 р. кількість скарг на посадові злочини зросла, в Артемівській окружній прокуратурі вона становила 1022, з яких прокуратурою було розглянуто і направлено до слідства 887. Трохи меншою була кількість скарг на посадові злочини у Сталінському окрузі – 823, ще меншою у Маріупольському – 239, але й у Сталінському і Маріупольському окрузі посадові злочини становили відповідно 41% і 38% від загальної кількості справ, з якими працювала прокуратура [28].

Зрозуміло, що принциповість і ретельність, з якими наглядали над законністю прокурори Донецької губернії, не могли створити простих і дружніх взаємин ані з працівниками місцевих влад, ані з судовими органами, ані з міліцією. Внаслідок цього губернська прокуратура звітувала про те, що законні розпорядження на місцях сприймались негативно і вважались такими, що „підривають авторитет радянської влади" [29].

Ще одним наслідком конфлікту між прокуратурою та іншими органами влади і радянськими установами був брак інформації про проблеми і негаразди в них. Цю проблему НКЮ України, а з ним в губернська прокуратура вирішували за рахунок опрацювання доробку робочих та сільських кореспондентів, матеріали яких розглядались як скарги і «тривожні повідомлення» з місць, що потребують негайної реакції. Тільки газета «Кочегарка» в 1923 р. співпрацювала із 910 робсількорами, а в 1924 – вже з 1907. Інші губернські газети – від таких, що виходили друком, до стінних – мали так само численну армію спостережливих і небайдужих авторів. Найчастіше дописи в газети були матеріалами, що викривали бездіяльність чи безпорадність влади, хабарництво, пияцтво, зловживання посадами, хуліганство і таке інше. Прокуратура пильно стежила за цією інформацією, крім того, слідкувала і за досить частими гоніннями на робсількорів, які постійно мали місце.

Але й самі органи прокуратури перебували під пильним оком більшовицької влади. У 1924 р. за Циркуляром НКЮ пройшов „перегляд особового складу судових органів і органів прокуратури" Донецької губернії. Вона отримала назву «чистка» і здійснювалась за інструкцією нарком'юсту СРСР. Матеріали ДАК (державної атестаційної комісії), що працювала з особовими справами співробітників судів та прокуратур, дозволяють зробити висновок, що комісія аналізувала факти, папери, скарги, документи досить об'єктивно: головним фактором „вилучення співробітника" були визнані професійні якості, проблема „правильного соціального походження" залишалась другорядною. Результати „чистки" не задовольнили керівництво нарком'юсту, але ніякі „організаційні висновки" зроблені не були, оскільки в Україні почався новий етап адміністративної реформи, згідно з положеннями

сантехмонтаж" за 5 місяців 1949 року, бачимо, що голова пострайкому разом з секретарем партійної організації, секретарем комсомольської організації обговорювали, яке найбільш актуальне питання треба підготувати для загальних зборів. Практичні рішення по загальних зборах готувалося заздалегідь, готував його в основному доповідач разом з головою пострайкому та представником парторганізації [24].

У призмі проблеми, що нами розглядається, кидається в очі наявність деякої критики під час проведення загальних зборів. Звичайно, не останнє місце у питанні розгортання критики займають доповідачі. Є всі підстави вважати, що в більшості випадків виступали «штатні оратори», а рядові робітники не завжди виступали з критикою недоліків у роботі. Так, під час проведення зборів на Ужгородському горпромкомбінаті відмічалося, що збори проходять майже активно, але доповідають завжди одні й ті самі люди [25].

Так, під час проведення зборів в установах Будтяжіндустрії Київської області, присвячених рішенням X з'їзду профспілок, виступаючі критикували профспілкову організацію, особливо заводський комітет, за недостатнє керівництво соціалістичним змаганням, що вона не контролює виконання соціалістичних зобов'язань. Критика також була направлена на адресу построєчного комітету тресту, який недостатньо керував завкомом, не виділяв кошти для культурних потреб завкому та матеріальної допомоги членам профспілки, до того часу не була організована каса взаємодопомоги [26]. Піддаючи критиці керівників профспілкових організацій, які не виправдали довіру трудівників, збори членів профспілок не висували їх до нового складу, обирали замість них нових робітників, які гарно проявили себе на суспільній роботі [27].

Між іншим, Українська Республіканська Рада профспілок, обласні Ради, республіканські та обласні комітети профспілок повинні були вживати оперативних заходів до реалізації критичних зауважень та пропозицій трудівників, внесених на звітно-виборчих зборах та конференціях. Установлювалися відповідні строки та виконавці цих пропозицій, партійні установи мали допомагати добитися виконання господарчими керівниками висунутих пропозицій з покращення праці підприємств, установ, виконання колективних договорів, а також покращення культурно-побутового обслуговування робітників та службовців [28].

У багатьох профспілкових організаціях мали місце певні недоліки пов'язані з проведенням профспілкових зборів, а саме: про проведення зборів своєчасно не повідомлялося, не повідомлявся порядок денний та місце зборів, внаслідок цього на зборах мали місце недостатня кількість присутніх та слабка активність трудівників [29].

Відсутність необхідного кворуму на більшості зборів говорить про слабку постановку організаційної дисципліни. Чи могло таке статися під час проведення партійних зборів? Про яке широке залучення членів

профспілки до участі у профспілковій роботі, можна говорити, якщо виховна та мобілізаційна роль зборів принижувалася, на окремих зборах відсутнім був необхідний кворум [30]. Так, на багатьох підприємствах м. Харкова загальні збори проводилися нерегулярно, без достатньої підготовки, присутність на окремих підприємствах становила 45-60%, [31].

Важко повірити, але й профгрупорги ставилися невідповідально до проведення зборів профактиву. На другій держвзуттєвій фабриці м. Києва існувало 48 профгруп, з моменту проведення звітів та виборів фабком двічі скликав наради профактиву, однак з 48 профгрупоргів з'явилося лише 4 особи. Облік профспілкової роботи був відсутній, наради проводилися рідко і то тільки з питань підведення результатів соціалістичного змагання [32].

Враховуючи важливість матеріалу для розкриття сутності з'ясованої проблеми зазначимо, що в умовах тоталітарної держави графіки проведення зборів, їх підготовка, затвердження та висування кандидатур для обрання на керівні профспілкові посади, і наявність критики роботи профспілкових та господарчих організацій проходило під невпинним наглядом партійних установ та тільки з їхньою допомогою [33].

Довідка про проведення звітів та виборів профспілкових органів надавалася Секретарю Української Республіканської Ради Профспілок, завідуючому Оргінструкторським відділом ВЦРПС, також в обов'язковому порядку направлялася до завідуючого сектором відділу партійних, профспілкових та комсомольських органів обласного обкому КП(б)У [34].

Для повної і точної передачі думки зазначимо, що, як тільки партійні органи втрачали пильність, відразу траплялися непоодинокі випадки зриву та невиконання графіків проведення звітно-виборчих зборів [35]. Навіть ЦК КП(б)У відмічав, що в період звітно-виборчих зборів у первинних організаціях за 1950 рік, мали місце певні недоліки. Окремі республіканські та обласні комітети профспілок погано керували звітами та виборами профспілкових органів. Врешті, протягом 1950 року, у багатьох профспілкових організаціях робітників радгоспів, залізничного транспорту допущені були багаточисельні факти переносу зборів через непідготовленість [36].

В окремих профспілкових організаціях грубо порушувалась профспілкова демократія та інструкція ВЦРПС про вибори профспілкових органів [37]. Траплялися випадки призначення на виборні посади, обрання до складу завкому нечленів профспілки, лічильна комісія інколи виключала із списків окремих кандидатів та інших кандидатів вважали обраними без підрахунку голосів, обирали не персонально, а за списками. Під час таємного голосування проводили відкриту агітацію проти окремих кандидатів, інколи ігнорували дотримання таємного голо-

бернського прокурора і старшого помічника становила 112,70 карбованців, помічник прокурора і завідувач відділу отримували по 91 карб. на місяць, секретар – 81, 90, окружні прокурори за місяць отримували 81 карбованець 20 копійок, районні – 75 карбованців. Значно гіршою була оплата праці технічних працівників: від 24, 50 карб. у діловодів, 21 карбованця – у машиністок до 13,30 у кучера і 11, 20 у кур'єрів [20]. При цьому в 1923-1925 рр. середньомісячний заробіток у робітників-металістів складав 20, 35, гірняків – 15, 19, хіміків – 10, 39 карб [21], вчителів – 39,2 карб., лікарів – 59,4 карб., суддів – 68, 4, голів райвиконкомів – 75,5 карб., секретарів РВК – 43, 5 [22]. А ціни в 1923-1925 рр. були в середньому такими: хліб білий – 8 копійок в кооперативній торгівлі, 9 – на базарі, хліб житній – відповідно 5к. і 7 к., м'ясо за кілограм – 17 к. і 18 к., картопля (за пуд) – 85 к. і 1 карбованець 20 копійок, яйця на базарі коштували 35 копійок за десяток [23]. Коня можна були купити за 280 карбованців, а упряж для нього – за 100 карб. [24]

Однак робітники прокуратури були не дуже задоволені своїм матеріальним становищем. По-перше, реформа, пов'язана з уніфікацією заробітної плати, яка проводилась в 1924-1925 рр., суттєво знизила оклади прокурорів – від 135-150 карб. до 81-112 карб., по-друге, зарплатня технічного персоналу стала такою малою, що співробітники прокуратури побоювались, що втратять кадри. У квітні 1925 року прокурор Сталінської окружної прокуратури А.Я. Ларов з цього приводу зауважував: „Ставка секретаря 46 карб.35 копійок, коли, наприклад, в „Ларьку" вона сягає 120 карбованців – це неправильно і неприпустимо. Треба ставити питання руба, інакше штат набрати не вдасться" [25]. Крім того, були й проблеми із заборгованістю по зарплаті, відсутністю тих чи інших продуктів і товарів у державних крамницях при наявному зростанні ринкових цін. Значне навантаження на роботі не давало змоги прокурорам і співробітникам мати власне господарство, і зарплатня була єдиним джерелом їх статків.

Однак порівняно висока зарплатня все ж була показником значної ролі і місця професії прокурора, яке держава виявляла шляхом фінансового забезпечення і надання пільг. На прокуратуру покладались дуже відповідальні і важкі завдання: нагляд над законністю дій всіх гілок влади, в тому числі і над законністю дій виконавчих комітетів та посадових осіб. Вже в перші роки діяльності губернської прокуратури її співробітники зіткнулись з величезною проблемою – посадовими злочинами. У 1923-1924 рр. скарги на неправомірні дії місцевої влади складали 57,1% від усіх скарг, які отримували всі губернські прокуратури України разом. Кількість скарг у Донецькій губернії значно перевищувала цей показник: на владу скаржилось 87, 47% осіб, що звертались до прокуратури [26]. У 1924-1925 рр. саме посадові злочини посіли перше місце в ситуації порушення законності. Губернський прокурор звіту-

бернській прокуратурі. Штати окружних прокуратур були неоднаковими і невеличкими, від 6 до 8 осіб: окружний прокурор, 2 секретаря, 2-3 діловоди, кур'єр і журналіст.

Процес створення органів прокуратури був підпорядкований логіці існування радянської держави як держави «диктатури пролетаріату, що здійснюється зусиллями партії більшовиків». Тому велике значення мали соціальні і партійні характеристики співробітників, а їх освіта і фахове володіння професією відходили на другий план. Звітуючи в НКЮ в 1924 р., губернський прокурор І. Макаренко повідомляв, що з 24 осіб прокурорського нагляду по губернії 100% партійців, серед яких з робітників – 18 осіб (75%), з інтелігенції – 3 (12,5%) і зі службовців – 3 (12,5%) [15]. Це були дуже хороші, „правильні" показники, якими інші губернії, як і наркомат юстиції, похвалитися не могли, із 227 відповідальних працівників республіканської, губернських та окружних прокуратур в УСРР 51 (22,5%) чол. походили з робітничого середовища, 11 (4,8 %) – з селян, 135 (59,5%) – з інтелігенції, про 30 (13,2%) не було відомостей [16].

За національним складом в Донецькій губернській прокуратурі українці становили 58% (14 осіб), росіяни – 21% (5 осіб), інші – 21% (2 євреї, 1 поляк, 1 німець, 1 білорус). Національний склад губернської прокуратури загалом відповідав загальній картині національного складу співробітників органів юстиції України: серед 3379 працівників юстиції українців було 56%, росіян – 21,3%, представників інших національностей – 19,6%. Цікаво однак, що порівняно з іншими губернськими прокуратурами, Донецька становила виняток, оскільки зі 112 відповідальних працівників губернських прокуратур (за винятком Чернігівської губернії) – прокурори та їх помічники – українців було всього 27 чол. (23,9%), росіян – 39 чол. (34,5%), інших національностей (переважно євреїв) – 47 чол. (41,6%) [17].

Що ж до освіти відповідальних працівників Донецької прокуратури, то ситуація була складною, в тому числі і на фоні загальної ситуації в Україні: у прокуратурі Народного комісаріату юстиції вищу юридичну освіту мали 58,34% працівників, вищу неюридичну – 8,33%, середню – 20,83%, і нижчу – 12,5%. У губернських прокуратурах картина була такою: вища юридична – 16,45%, вища неюридична – 11,18%, середня освіта – 21,05%, нижча – 40,13% [18]. Донецька прокуратура похвалитись високим освітнім рівнем не могла. „Нам треба усвідомлювати, – рапортував прокурор Макаренко, – за освітою ми слабкі. З 24 прокурорів з вищою освітою – 2 (8, 3%), з середньою – 5 (20,9%), з нижчою – 17 (70, 8%). Це цілком зрозуміло: робітникові ніколи і ні на що було раніше вчитися", – підсумовував він у своєму звіті за 1924 р. [19].

Слід визнати, що держава дбала про матеріальне становище тих, хто був покликаний нею наглядати за законністю. В 1924 р. зарплатня гу-

сування, підрахунок голосів проводили голови завкомів [38]. Так, у цеховому комітеті Криворіжбуду построєчний комітет не було обрано, а призначено. При проведенні загальних зборів у цьому ж комітеті голова цехкому тов. Тяжан провів загальні збори у присутності 30 осіб від кількості 661 робітників [39]. Дійсно при проведенні загальних зборів траплялися часті випадки відсутності кворуму. При проведенні загальних зборів на Звенигородському та Уманському маслозаводі з 319 осіб присутні були 77 та 114 лише 32 особи відповідно [40].

Таким чином ми бачимо, що доволі часто траплялися випадки порушення профспілкової демократії під час проведення як звітно-виборчих зборів так і загальних зборів робітників. Доволі часто збори проходили без серйозної підготовки, на них слабко розгорталася критика недоліків у роботі профспілкових органів та керівників господарчих організацій з виконання колективних договорів, стану охорони праці, дотримання трудового законодавства.

Між досить високим рівнем самосвідомості народу, яка незрівнянно виросла унаслідок перемоги над фашизмом, і характером панівної системи, яка не змінила своєї сутності, виникла суперечність. Крім того, не могли співіснувати високий рівень самосвідомості народу з політичною системою, яка не припускає навіть думки про зростання останньої. Отже, склалось положення, за якого перед тоталітаризмом чи не вперше за весь досить-таки тривалий час його панування виникла потенційна загроза краху, що об'єктивно випливала із результатів Другої світової війни. Тому цілком зрозуміло, що за цих обставин існуюча політична система змушена була увімкнути системозбережувальні ресурси. Їх основною специфічною рисою, порівняно з довоєнним періодом, був зовнішньо показний аж до нав'язливості демократизм, який влада намагалася поєднати із відвертими рецидивами традиційної сталінщини.

У призму сказаного вибори до рад профспілок у республіці, краях та областях висвітлюються ще в одному ракурсі. Не виключено, що саме вони й покликані були створювати ілюзію демократичних змін, які, власне, й призначались для приховування сутності панівної системи.

Таким чином, ідея виборів до рад профспілок різних рівнів була експлуатована режимом двічі. По-перше, її було використано з метою створення ілюзії народовладдя, по-друге, з метою створення органів профспілкової влади, які досить-таки легко можна було контролювати на партійному рівні в областях та республіках, що значно ефективніше підпорядковувало масову громадську організацію волі панівного режиму. Все це разом узяте, поклало початок формування досконалішої та витонченішої системи повоєнного тоталітаризму, основаного не на грубих, неприхованих репресивних заходах, а на витонченій системі політичного утиску.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается возможность профсоюзных организаций в условиях жесткого контроля со стороны власти соблюдения демократических принципов при проведении выборов к профсоюзным органам. Автор желает достичь ясности по этому вопросу, что даст возможность определиться в вопросе про использование выборного процесса господствующим режимом у повоенные годы для утверждения власти

SUMMARY

The article deals with the possibility of the Soviet trade-unions to stick to democratic principles while carrying out election to the trade-union's authorities under severe party and state control. The author tries to clear up this problem in order to determine the regime's employment of the election process while establishing its power in the post-war period.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Русначенко А. Приспана сила. Робітники, робітничий рух і незалежні профспілки в Україні від кінця 40-х до початку 90-х років. – К., 2000.
2. Докашенко В.М. Повоєнна реорганізація профспілкових структур: латентність причин та згубність наслідків. // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003.
3. Докашенко В.М. Вказана праця. – С. 128.
4. Цвих В.Ф. Профспілки. Від "школи комунізму" до соціального партнерства // Віче. – 2002.
5. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 202. – Арк 3.
6. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.9. – Спр.455. – Арк. 38-39. Протокол засід. Оргбюро ЦК КП(б)У від 11 вересня 1946 року.
7. Докашенко В.М. Повоєнна реорганізація проф.структур. – С. 126-13.
8. Об образовании в республиках, краях и областях советов профессиональных союзов. Постановление XIX пленума ВЦСПС / /Труд. Орган Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов. 1948. – 15 октября.
9. Профсоюзы СССР. Документы и материалы в 4-х томах. – С. 586-587.
10. ДОДА. – Ф.326. – Оп.7. – Спр.134. – Арк. 26-27.
11. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.9. – Спр.657. – Арк. 13-15.
12. Докашенко В.М. Повоєнна реорганізація проф.структур. – С. 126-131
13. ДОДА – Ф. 326. – Оп. 7. – Спр. 20.- Арк. 201.
14. ЦДАВО. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 236. Арк. 1.
15. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 666. – Арк. 115.
16. ДОДА.- Ф. 920. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 123-124.
17. ДОДА. – Ф. 326. – Оп. 7. – Спр. 509. – Арк. 91.

слідчого, а з 13 червня 1921 року прийняв посаду завідувача відділу юстиції Донецької губернії, в липні він був обраний членом губвиконкому і членом міськради.

Михайло Климентійович обіймав посаду до січня 1924 року і був змінений Іваном Григоровичем Макаренком, який очолював губернську прокуратуру до моменту її переформатування у зв'язку з адміністративною реформою 1925 року, яка скасувала Донецьку губернію. У складі Донецької губернської прокуратури в 1922 р. працювали також старші помічники прокурора С.А.Дашкевич, 35 років, освіта вища юридична, син чиновника, і А.А.Карбовський, 26 років, студент; помічники прокурора: Є.С.Брагін, Г.А.Біневич, Д.Т.Сініцин, А.Є.Цепке, всі у віці до 40 років, всі – із робітників. Штат канцелярії прокуратури складався з секретаря прокурора, завідувача адміністративного відділу, 4 діловодів, 2 друкарок, співробітника для особливих доручень і журналіста (мається на увазі – регєстратор). Першим секретарем губернського прокурора працював Борис Євгенович Стеблін-Каменський, один з найдосвідченіших юристів Донецької губернії.

У 1923 р. штат помічників губернського прокурора розширився, до нього увійшли – Назаренко І.З., Іванов Г.К., Скорик Д. І., Щербаков В. Ю., Рисьєв А. І., Ларов А. К., Чижов Є.А. Всього на листопад 1923 року в губернській прокуратурі працювало 12 помічників прокурора [13].

З січня 1924 р. губернським прокурором був призначений І.Г. Макаренко, котрий трудився на цій посаді до ліквідації губернської прокуратури. Донецька губернська прокуратура отримала своє помешкання, яке було розташоване в м. Артемівську по вулиці Харківській, 54. Прокуратура була оснащена телефонним зв'язком. Номер приймальні був 201, прямий номер губернського прокурора – 207[14].

У 1925 р. штат губернської прокуратури розширився. Він складався з 25 співробітників, у тому числі 8 оперативних працівників. У губпрокуратурі було організовано 2 відділи: адміністративного нагляду і судово-слідчого нагляду. Крім того, у складі прокуратури працював секретаріат, в якому було зосереджено все листування губернської прокуратури, секретна частина й керівництво канцеляріями окружних прокурорів і оперативними працівниками.

З переходом на нову систему адміністративно-територіального розподілу України в березні 1923 р. у Донецькій губернії було створено 7 округів. Територія трьох із них: Бахмутського (з 1924 р. Артемівського), Юзівського (з 1924 р. Сталінського) і Маріупольського, входить до складу нинішньої Донецькій області.

З утворенням окружних органів влади й управління були створені окружні прокуратури, які безпосередньо підпорядковувалися гу-

Протягом 1922-1923 рр. сформовані напрямки діяльності губернської прокуратури: аналіз політичного стану і стану злочинності, політико-масова робота у формах виступів прокурорів на показових процесах, робочих і селянських зборах, публікацій у губернських і повітових газетах, посиленого реагування на ті замітки в пресі, що мали вказівку на зловживання і правопорушення. Окрім того, активізувалась робота з нагляду за законністю дій місцевих органів влади, з виявлення і припинення посадових злочинів. Також прокуратура наглядала за діяльністю органів дізнання.

Губернська і, відповідно, повітова прокуратури наглядали за роботою місцевих органів влади, тому дбали про те, щоб у їхній наявності були копії усіх без винятку офіційних документів, рішень міськвиконкому та ін. Згідно з вимогами до прокурорського нагляду, вимагалося надсилати всі копії подібних документів до губпрокуратури із вказівкою на те, що опротестовано працівниками повітової прокуратури. Крім іншого, губпрокуратура дбала про те, щоб досвід, який вона набувала, широко використовувався на місцях.

Першим прокурором Донецької губернії став Михайло Климентійович Мухін. Біографія першого прокурора Донецької губернії була і звичайною для тих полум'яних років, і незвичайною як для людини, що народилась у Петербурзі в сім'ї юриста, який завідував юридичною частиною Міністерства шляхів сполучення.

Михайло Климентійович народився 30 листопада 1884 року, в 1904 р. він завершив навчання в гімназії та вступив до лав Університету. Революція захопила юнака ще з гімназії: там він вступив до підпільної організації „Північний Союз учнів середніх шкіл". У 1906 р. Михайло Климентійович вступив до партії есерів. Навесні 1907 р. в Калузі був заарештований і засланий під нагляд поліції за революційну діяльність. У 1908 р. Мухін був заарештований знову, однак через 2 місяці юнака звільнили „за відсутністю доказів". Але це був не останній арешт. Нова історія сталася в 1911 р., коли Мухін за приналежність до партії есерів та організацію студентських страйків був заарештований і засланий на три роки у Вологодську губернію. Після повернення із заслання в 1913 р. Мухін знову вступив до Петербурзького університету і завершив навчання на юридичному факультеті в 1915 р. „З часу революції, – писав він у власній біографії, – я поновив партійні зв'язки і став працювати в партії есерів. А з розколом партії на правих та лівих, пішов до лівих, але після поміченої мною тенденції до перевороту, пішов і від них" [12]. У травні 1919 року Мухін був мобілізований партією на фронт громадянської війни. У грудні 1920 року М.К.Мухін був демобілізований і направлений у розпорядження ЦК КПУ. Як фаховий юрист Мухін був відряджений у розпорядження Наркомату юстиції. За призначенням НКЮ в січні 1921 року Мухін М.К. обіймав посаду Верховного

18. ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп.8. – Спр.50. – Арк. 217.
19. Устав профессиональных союзов СССР, 1949. – С. 9-16.
20. ДОДА. – Ф. 920. – Оп. 1. – Арк. 1,27.
21. ЦДАВО. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр.55 – Арк. 16-17, 51, 146-148, 153; ЦДАВО. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 176 – Арк. 9; ЦДАВО – Ф.2605. – Оп.8. – Спр. 184. – Арк. 10.
22. ЦДАВО – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 55. – Арк. 16-17.
23. ЦДАВО – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 43. – Арк. 59.
24. ЦДАВО – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 55. Арк. 16.
25. ЦДАВО. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 184. – Арк. 10, 15, 24.
26. ЦДАВО – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 55. – Акр. 51.
27. ЦДАВО – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 44. – Арк. 7.
28. ЦДАГО. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 821. – Арк. 40-41.
29. ЦДАВО. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 43. – Арк. 30; ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп. 8. – Спр. 44. – Арк. 8-10.
30. ЦДАВО. Ф.2605. – Оп. 8. – Спр. 55 – Арк. 148.
31. ЦДАВО. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 176 – Арк. 9.
32. ЦДАВО. – Ф. 2605. – Оп. 8. – Спр. 43. – Арк. 83.
33. ДОДА. – Ф. 326. – Оп. 7. – Спр. 20. – Арк. 197; Ф. 326. – Оп. 7. – Спр. 8. – Арк. 56; ДПА. – Ф.326. – Оп.7. – Спр.592. – Арк.5, 44-45; Ф.326. – Оп.7. – Спр.1036. – Арк.64-65; Ф.326. – Оп.7. – Спр.1143. – Арк.82; ЦДАГО.- Ф. 1. – Оп.6. – Спр.1077. – Арк.39-40; ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп. 8. – Спр.44. – Арк.3; ЦДАВО – Ф.2605. – Оп.8 – Спр.46. – Арк. 5-6; ДОДА. – Р.920. – Оп.2. – Спр.15. – Арк. 386; ЦДАГО. – Ф.2605. – Оп.8. – Спр.168. Арк.321; ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4569. – Арк. 12-13
34. ДОДА. – Ф.920. – Оп.2. – Спр.15. – Арк.108
35. ДПА. – Ф.326. – Оп.7. – Спр.1050. – Арк. 70-71; ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп.8. – Спр.171. – Арк.12
36. ЦДАГО. – Ф.1. – Оп.9. – Спр.821. – Арк. 39
37. ДОДА. – Ф.326. – Оп.4. – Спр.760 – Арк. 71
38. ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп.8. – Спр.44. – Арк. 10
39. ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп.8. – Спр.43. – Арк. 32
40. ЦДАВО. – Ф.2605. – Оп.8. – Спр.43. – Арк. 73

ББК Ф 66.7

Навка І.О.,
Комар Я.В.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН КРІЗЬ ПРИЗМУ ДІЯЛЬНОСТІ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ ПРОФСПІЛОК, ПАРТІЙ ТА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ)

У статті розглядається проблема взаємовідносин національних меншин та неурядових організацій. Автори приходять до висновку, що національно-культурні організації на сьогоднішній день є найактивнішими учасниками взаємодії з національними меншинами в процесі реалізації їх інтересів.

Україна як держава з великим внутрішнім потенціалом намагається наслідувати більш розвинуті країни в питаннях як економічних, політичних, так і побудових громадянського суспільства. Розумінню змісту поняття „громадянське суспільство" присвячено багато досліджень представників різних галузей науки: політології, соціології, права та ін. Всі вони наводять своє тлумачення цього терміну і ніхто з них не помиляється, бо громадянське суспільство – це комплекс багатьох питань та проблем.

У запропонованій статті автори роблять спробу виокремити дві характерні риси громадянського суспільства, такі як неурядові організації та міжетнічна злагода в суспільстві, і визначити, чи взаємодіють ці два аспекти громадянського суспільства, або вони знаходяться в конфронтації один з одним. Питання про роль, значення та місце неурядових організацій в суспільстві є доволі актуальним на сьогоднішній час і цією проблематикою цікавиться доволі широка аудиторія починаючи з пересічних громадян, засобів масової інформації та аж до урядових чиновників.

Питання громадських організацій досліджувалися вітчизняними та зарубіжними політологами: В.П.Пугачьов О.І.Соловйов.[1], В.М.Піча [2]. На початку 90-х років з'являються перші аналітичні праці присвячені зародженню і становленню політичних партій і громадських об'єднань. Ці питання розробляли Є.Г.Базовкін і В.Г.Кремень[3], В.Литвин [4] та інші автори, які приділяли увагу еволюції громадських об'єднань та політичних партій в Україні, намагалися схарактеризувати процес їх взаємодії з владою. Друга половина 90-х років ознаменувалася появою праць таких дослідників як С.Кириченко [5], А.Колодій [6], С.Рябов [7], В.Степаненко [8], зробивши акцент в своїх роботах на інститутах громадянського суспільства. Проблематикою взаємодії громадських організацій та держави займалися такі вітчизняні дослідники як В. Матвієнко [9], В.Полохало [10], В.Цвих [11].

Формулювання питання про неурядові організації та національні меншини є досить загальною, і ця тема має декілька невирішених ран-

мирного часу відштовхувала від більшовицької влади основну масу населення. Нові умови і нові завдання спричинили перехід від продрозкладки до продподатку, від політики воєнного комунізму до нової економічної політики [9], однією з найважливіших умов успішного проведення якої став лозунг „здійснення більшої революційної законності" [10]. Особлива роль при цьому відводилась не надзвичайним органам радянської влади – Наркомвоєну і ВНК, (оскільки їх діяльність, як і діяльність інших органів влади, у нових умовах не відповідала новій економічній політиці), а революційній законності.

У 1922 р. були прийняті Цивільний кодекс, Земельний кодекс, Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Кодекс законів про працю, Кодекс законів про народну освіту; 1924 р. – Цивільно-процесуальний кодекс; рік потому – Ветеринарний кодекс і Виправно-трудовий кодекс; у 1926 р. – Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану; наступного року – Адміністративний кодекс [11]. Таким чином, право УСРР (попри його велику подібність до права РСФРР, інших союзних республік) у роки непу почало регулювати реально, об'єктивно існуючі суспільні відносини. Як наслідок, державний апарат і, ширше, державний механізм загалом, будучи сукупністю правозастосовчих і правоохоронних органів змушений був і організаційно, і структурно більш чи менш успішно пристосовуватись до реалій соціальної практики, закріплених в чинних нормах права.

28 червня 1922 р. ВУЦВК затвердив Положення про прокурорський нагляд, відповідно до якого у складі Народного комісаріату (Наркомату) юстиції утворена Державна прокуратура, на яку покладалися функції зі здійснення нагляду від імені держави за законністю дій всіх органів влади, господарських закладів, громадських, приватних організацій та приватних осіб шляхом відкриття кримінального переслідування проти обвинувачених та опротестування постанов, які порушують закон; безпосереднього нагляду за діяльністю слідчих органів дізнання в галузі розкриття злочинів, а також за діяльністю органів Державного політичного керівництва; підтримки звинувачення у суді; спостереження за правильністю утримання ув'язнених. Державна прокуратура УСРР входила до складу Міністерства юстиції. Керівником прокуратури в ранзі прокурора республіки ставав Народний комісар юстиції УСРР. Першим Прокурором УСРР був призначений Микола Олексійович Скрипник.

У зв'язку з організацією Державної прокуратури ВУЦВК 20 вересня 1922 р. ухвалила постанову про скасування губернських відділів юстиції та їхніх повітових уповноважених, встановивши, що ці органи повинні ліквідуватися в залежності від утворення органів прокурорського нагляду.

роки в Україні. Це створення надзвичайних судових установ – революційних трибуналів, особливих сесій нарсудів, які розглядали найбільш небезпечні для більшовицької держави «контрреволюційні» злочини і були звільнені від обов'язкового дотримання процесуальних норм. Ревтрибунали, наприклад, мали право припиняти слідство, якщо вважали справу ясною, і засуджувати винних без залучення захисників аж до розстрілу. Широке тлумачення в ті роки поняття «контрреволюційний злочин», відсутність (до 1922 р.) більш-менш систематичного карного законодавства, низький рівень освіти працівників юридичних установ і почуття їх «всемогутності» на місцях, а також повна правова беззахисність населення перетворювали суди і ревтрибунали на конвеєри зі створення „злочинців". Так, у 1921 через Донецький губревтрибунал (у його складі було 9 членів і 18 слідчих) і дві його виїзні сесії (по 5 осіб) пройшло 4,5 тисячі справ, звинувачувалось 7 287 осіб, було засуджено 1044 [7].

Крім того, суди і ревтрибунали діяли під контролем партійних органів, отримуючи від них конкретні вказівки. Протягом 1920-1922 рр. було видано низку циркулярів ЦК РКП(б) і НКЮ РРФСР (їх норми розповсюджувались і на територію України), які ставили комуністів, що перебували під слідством, в особливе становище порівняно з іншими підслідчими. Встановлювався нагляд парткомів за веденням справ комуністів. Суди повинні були звільняти їх під поручительство членів партії, передавати матеріали справ комуністів на розгляд парткомів, рішення яких були обов'язковими для виконання слідчими установами. Випадки нехтування законами серед комуністів були системними на всіх щаблях влади.

Наслідком повної залежності судово-слідчих та наглядових органів від виконавчих комітетів були масові факти втручання місцевої влади в їх роботу: порушення, недотримання, припинення виконання вироків суду, мобілізації і відзиви працівників юридичних відділів на іншу роботу, усунення з посад, арешти недогідних суддів, юристів, слідчих. Негативно характеризувалися і взаємини юридичних установ з надзвичайними комісіями, які мали значно ширші повноваження і не рахувалися з ними: не виконували постанови і вимоги, загрожували арештами працівникам юридичних відділів [8].

Така ситуація була характерна для всієї країни. І вона не сприяла ані завданням стабілізації, ані укріпленню нового державного механізму в умовах мирного життя.

Між тим на часі стояли нові серйозні завдання, вирішення яких мало зміцнити державу і надати їй поштовх до розвитку. Переможне завершення громадянської війни змусило керівництво країни переглянути підвалини економічної і соціальної політики та відмовитись від „надзвичайщини", яка було виправданою в умовах війни, але в умовах

іше частин. У запропонованій статті автори розглядають більш вузьку сферу діяльності неурядових організацій, а точніше їх взаємодію з інтересами національних меншин (на прикладі партій, професійних спілок та національно-культурних об'єднань). Приклад національно-культурних товариств є найзрозумілишим, бо це – неурядові організації, які саме й займаються питаннями, пов'язаними з реалізацією інтересів національних меншин. Партії беруться за приклад як неурядові організації, що намагаються працювати в площині двох груп інтересів: суспільних та політичних. А взаємодія профспілкового руху та інтересів національних меншин є найбільш малодослідженою. Така взаємодія – профспілки – національні меншини – дає можливість розглянути профспілки не тільки як неурядові організації, що здатні працювати в сфері праці, але й в суспільно-політичній сфері за таким напрямком роботи, як захист духовних потреб та інтересів.

Запропонована авторами тема має теоретичну та практичну значущість та може бути використана як матеріал для подальшого наукового поглиблення проблеми, а також у процесі вироблення неурядовими організаціями стратегії і тактики діяльності в різних сферах.

Розвиток будь-якої держави пов'язаний з розвитком внутрішньої етнополітики, ідеалом якої виступає міжетнічна злагода та взаєморозуміння між представниками різних народів, що мешкають у цій країні. Запорука успішності розвитку такої моделі етнополітики полягає в повазі до кожної етнічної меншини через забезпечення її інтересів. Реалізація інтересів національних спільнот є одним з показників рівня демократії в суспільстві.

З метою гармонізації міжетнічних відносин, удосконалення і зміцнення їхньої політико-правової бази, держава виходить з того, що:

– здійснює єдину державну політику у сфері міжетнічних відносин, покладається на відповідні центральні й місцеві органи виконавчої влади;

– у Верховній Раді України діє комісія з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин;

– при місцевих Радах народних депутатів можуть створюватися і функціонувати на громадських засадах дорадчі органи з представників національних меншин, порядок функціонування яких визначається відповідними Радами народних депутатів;

– регулярно проводяться Всеукраїнські міжнаціональні конгреси.

Кожна держава намагається досягти рівня громадянського суспільства. Як цілісний організм це суспільство складається з трьох секторів: державного, комерційного та недержавного (також можливе використання інших термінів для позначення недержавного сектору, таких як неприбутковий, волонтерський, некомерційний або „третій сектор") [12].

Під державним сектором розуміють сукупність інститутів державної влади. Комерційний сектор базується на принципах прозорої ринкової економіки. Незважаючи на те, що головна ознака комерційного сектору є отримання прибутків, він також є важливою частиною громадянського суспільства. Найбільш важливою частиною суспільного організму є недержавний сектор, який і є показником рівня розвитку громадянського суспільства.

Якщо розглянути наведені сектори з точки зору рівня їх взаємодії з національними меншинами, тобто до вирішення проблем розвитку етнічних меншин, то комерційний сектор випадає з цього переліку.

З моменту здобуття Україною незалежності у площині етнічних взаємин відбулися зрушення в бік цивілізованого регулювання та саморегулювання міжнаціональних відносин.

У 1996 році Україна звітувала перед ООН про виконання Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. У доповіді, зокрема, зазначалося, що останнім часом багато зроблено для відродження культури національних меншин: євреїв, болгар, поляків, татар, румунів, угорців[13].

Роль державного сектору в етнополітиці реалізується через центральні й місцеві органи виконавчої влади, комісії з питань прав людини та інші органи влади.

Але особливе місце в вирішені проблем національних меншин мають відігравати неурядові організації. Державні органи зараз можуть використовувати якісно нову організацію міжетнічної взаємодії на рівні громад із застосування альтернативних технологій, залучаючи в якості третьої сторони, а не чиновників[14].

Як вже зазначалося, громадські організації сьогодні ще називають недержавні організації або третій сектор. Стратегічна мета трансформації українського суспільства полягає в розбудові суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Але реалізація цієї мети тісно пов'язана з формуванням громадського суспільства, невід'ємним елементом якого є третій сектор[15]. Неприбуткові недержавні організації (ННО) є сьогодні значною суспільною силою. Їх діяльність охоплює сьогодні практично всі галузі життя людини – економіку, політику, науку, культуру, освіту. Розгалужена мережа професійних дитячих, жіночих, ветеранських, релігійних та інших ННО створюють основу громадянського суспільства, є вирішальним стабілізуючим фактором, гарантом демократичного шляху розвитку [16].

Існує декілька підходів до класифікації неурядових організацій. Міжнародна класифікація згруповує систему ННО за десятьма основними категоріями:

1. Культура й відпочинок
2. Освіта та наукові дослідження

людиною і отримала неабиякий досвід роботи в різних державних і правових структурах. Окрім керівництва губ'юстом О.В. Єсава працювала у військовому трибуналі під час громадянської війни, була членом Верховного Суду республіки. Її ім'я залишилось і серед авторів-розробників "Положення про прокурорський нагляд". У 1921 р. губ'юст на нетривалий час очолив С.Ф.Буздалін. Більшовик з 1914 року, системної правової освіти він не мав, в юності деякий час працював робітником, але вже з 1916 року – професійний революціонер, правосвідомість якого базувалась на виключно класових принципах. Працюючи на посаді завідувача губернського відділу юстиції, С.Ф. Буздалін наполягав на тому, що новій владі слід позбутися юристів з дореволюційним стажем і призначити на їх місця робітників та селян [5]. Сергій Феоктистович Буздалін у 1921 р. очолив наркомат юстиції України, у березні 1922 р. був призначений Головою Верховного трибуналу УСРР, а в березні 1923 р. – Головою Верховного Суду УСРР, який очолював до жовтня 1923р., після чого був призначений виконувачем обов'язків наркома внутрішніх справ УСРР. 17 серпня 1937 р. був заарештований за звинуваченням у зраді партії та її керівництва і 5 грудня 1937 р. засуджений до вищої міри покарання. Наступного дня вирок було виконано [6].

Діяльність губернського відділу юстиції в 1920-1921 рр. була спрямована на організацію повітових відділів юстиції, інструктування народних суддів і слідчих камер, контроль і ревізію їх роботи, статистичний облік руху і характеру справ у судах. По суті, саме відділи юстиції виконували функції прокурорського нагляду. Крім того, завдання нагляду за дотриманням законності було покладене і на народні суди. Народні суди здійснювали нагляд за попереднім слідством і законністю утримання осіб у місцях позбавлення волі, за діяльністю міліції і карного розшуку. Відділи юстиції контролювали діяльність інших відділів виконкому з правової сторони, ревізували роботу народних суддів по нотаріальній частині. Вони мали право оскарження вироків і рішень судів з порушеннями закону в губернському нарсуді і Верховному судовому контролі Наркомату юстиції. У складі губернського відділу юстиції для цього існували громадський і суддівно-слідчий підвідділи. При Донецькому губ'юсті щомісячно проводились наради юристів, які обговорювали усі постанови, що підлягають виданню органами влади.

При губернському і повітових відділах юстиції існували також каральні підвідділи, що відали місцями позбавлення волі. Спочатку це були концтабори і робітничі будинки, потім всі вони отримали назву «будинки примусових робіт» (БУПР).

У формуванні і діяльності юридичних установ Донецької губернії виявилися характерні риси тоталітарної системи, що складалася в ті

Бахмутського та Слов'яносербського з центром у місті Луганськ. До складу Донецької губернії, згідно з декретом, увійшли деякі частини Шахтинського та Таганрозького округів, які входили до складу Війська Донського. Після прийняття III Всеукраїнським з'їздом Рад 10 березня 1919 року першої радянської Конституції України було проведено територіальну реформу, в результаті якої країна була розподілена на 11 губерній, і губернський статус Донецьких земель набув легітимності. На зміну революційним комітетам влада на місцях переходила до рад робітничо-селянських депутатів, які цілком контролювались партійними комітетами. Однак вже у вересні 1919 року, коли територія України була зайнята військами Денікіна, Донецький регіон позбувся губернського статусу та увійшов під управління „головноначальствуючого" Харківської області [4]. Після остаточної поразки Денікіна в кінці грудня 1919 року – на початку січня 1920 у Луганську, Юзівці, Бахмуті, Лисичанську, Слов'янську, Гришино, Макіївці, Маріуполі, Дебальцевому за ініціативою більшовицьких організацій були створені місцеві ревкоми, які здійснювали владу і революційний порядок не тільки у своїх містах, але й у навколишніх районах. Принцип революційної доцільності був тоді основним правовим принципом, яким керувались місцеві органи на власний розсуд.

Перші спроби створити спеціальні органи нагляду за законністю в УСРР (звичайно, в контекстному розумінні самого поняття "законність") мали місце в період громадянської війни, та успіхом вони не увінчалися. Нагляд за законністю дії державних органів покладався на цілу низку різноманітних органів: виконкоми рад, Раду народних комісарів УСРР, Всеукраїнський ЦВК, наркомати радянської соціалістичної інспекції та робітничо-селянського контролю. Особливу роль відігравали відділи юстиції, утворені при виконкомах місцевих рад.

Відповідно до „Тимчасового положення про народні суди і революційні трибунали", ухваленого РНК УСРР 20 лютого 1919 року, вже протягом 1920 року, відразу ж після звільнення територій від Денікіна, в Донецькій губернії було створено 90 дільниць нарсудів і 50 слідчих камер. Діяв також губернський ревтрибунал, який мав виїзні сесії і особливих слідчих в кожному повіті. Паралельно створювались органи управління судовими установами – відділи юстиції у складі губернського і районних (повітових) виконкомів. Вони повинні були наглядати за діяльністю суддів, висувати кандидатів у народні судді, слідчих, судових виконавців, формувати колегії обвинувачів і захисників, контролювати їх діяльність, а також керувати і наглядати за місцями позбавлення волі.

У Донецькій губернії відділ юстиції (губ'юст) створювався під керівництвом Олександри Василівни Єсава, полум'яної більшовички, яка вступила до РСДРП(б) ще в 1914 р. О.В.Єсава була досить освіченою

3. Охорона здоров'я
4. Навколишнє середовище
5. Розвиток і житлово-комунальне господарство
6. Адвокатура й політика
7. Філантропічне посередництво та підтримка
8. Міжнародна діяльність
9. Бізнес, професії, спілки [17]

Наведена класифікація є деталізованою за сферами, в яких діють неурядові організації, і складною для вивчення.

У науковій та навчальній літературі окрім поняття „громадські організації" використовується синонім „групи інтересів". У британській Фундації Співдружності (Common Wealth Foundation) використовують, насамперед, класифікацію за п'ятьма основними видами діяльності (автором цієї класифікації є німецький політолог Ульріх фон Алеман):

1.Організовані інтереси в економічній сфері та в сфері праці:
– підприємницькі об'єднання та об'єднання самостійних категорій працівників;
– профспілки;
– споживчі спілки.

2.Організовані інтереси в соціальній сфері:
– об'єднання захисту соціальних прав (на зразок товариства сліпих);
– об'єднання соціальних досягнень (благодійні громадські спілки та заклади).

3.Організовані інтереси у сфері дозвілля й відпочинку:
– спортивні спілки та об'єднання;
– гуртки для спілкування і реалізації хобі;

4.Організовані інтереси в сфері релігії, науки і культури:
– церкви, секти;
– наукові асоціації;
– загальноосвітні гуртки, клуби з мистецтва.

5.Організовані інтереси в суспільно-політичній сфері:
– духовні, етичні, правозахисні об'єднання;
– громадсько-політичні об'єднання (екологічні, за роззброєння, емансипацію жінок тощо) [18].

Українська наукова думка має свої погляди на класифікацію ННО. А.Ф. Колодій виділяє дві групи цих організацій:

1.Діяльність яких спрямована на самих себе.

2.Діяльність яких спрямована на інших.

До другої групи відносять такі організації як захисні, самодопоміжні, аматорські (любительські), благодійні фонди й організації, громадсько-політичні та політичні об'єднання.

М.А.Юдін та А.В.Зотов пропонують таку класифікацію:

1. Організації „взаємодопомоги", які об'єднують людей за принципом спільної проблеми (інвалідів, асоціації батьків хворих дітей).

2. Загальних інтересів.

3. Організації соціальної спрямованості, що займаються вирішенням проблем певної групи населення.

4. Екологічні.

5. Правозахисні.

6. Організації інфраструктурного типу [19].

Окрім наведених класифікацій питанням громадських організаці, як вже зазначалося раніше, займалися П.Пугачьов, В.М.Піча., В.Г.Кремень, В.Цвих та інші.

Наведені приклади різних підходів до класифікацій неурядових організацій висвітлює проблему широкого розмаїття цілей і завдань, що ставлять перед собою громадські об'єднання та рухи. Навіть використання міжнародної класифікації ННО не може бути ідеальним при вирішенні проблеми відношення до тієї чи іншої групи організацій, діяльність яких впродовжується в кількох сферах життя суспільства. У цій статті автори наводять приклади саме таких організацій: профспілки, партії та національно-культурні товариства.

Право громадян на свободу об'єднання є невід'ємним правом людини, закріпленим Загальною декларацією прав людини, і гарантується Конституцією (254к/96-ВР) та законодавством України. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності їх об'єднань [20]. Конституція України гарантує своїм громадянам право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [21]. Згідно із Законом України „Про об'єднання громадян" об'єднання громадян, незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) відповідно до цього Закону визнається політичною партією або громадською організацією [22]. Профспілки є громадськими організаціями, а правове регулювання діяльності профспілок визначається Законом України „Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності " (Закон ВР України № 1045-XIV від 15.09.1999).

Посередництвом професійних спілок та їх об'єднань здійснює представництво і захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів членів профспілок в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, у відносинах з роботодавцями, а також з іншими об-'єднаннями громадян. 6 жовтня 1990 року була створена Федерація незалежних профспілок України (ФНПУ), згодом 6 листопада ФНПУ була переіменована на Федерацію професійних спілок (ФПУ). Голов-

у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, матеріалах періодичної преси, спогадах учасників подій. Значною частиною джерельної бази стали законодавчі акти, що визначали напрями і функції органів прокуратури.

Керівники радянської держави взялися за руйнування старого державного механізму послідовно й системно, тримаючи в полі уваги і судову систему з пов'язаними з нею органами прокуратури. Тон був заданий ще в листопаді 1917 р. знаменитим російським Декретом про суд №1 . Основні положення цього акту повторювались в декреті Раднаркому УСРР від 14 лютого 1919 р., де ст. 1 скасовувала "…всі судові установи, що існували на території України до встановлення Радянської влади…, а також… прокурорський нагляд …". Наведений декрет закріплював прийняту Народним секретаріатом УНР (більшовицької) постанову від 4 січня 1918 р., коли уряд українських комуністів, ще не маючи ні контролю над більшою частиною території України, ні власного державного механізму, вже оголошував дореволюційні інститути, зокрема прокуратуру, ліквідованими.

Цим же Декретом було затверджене Тимчасове положення „Про суд і революційні трибунали УРСР", в якому передбачалось, що вся судова влада на території УСРР повинна належати: а) народним судам і радам (з'їздам) народних суддів; б) революційним трибуналам [3]. Останні засновувались не менше одного на губернію. При них повинні були працювати народні слідчі, колегії обвинувачів і правозахисників, трибунальні виконавці. Але й ця спроба створити діючі судові органи була приречена, тому що в країні не було політичної стабільності. Влада змінювалась тричі на рік. Нова влада скасовувала усі документи попередників про створення судових органів і прокурорської системи (УНР, Гетьманату, Директорії).

Донецький регіон не був виключенням і зазнав тих самих хаотичних і трагічних змін, що й інші регіони України. Слід зазначити, що до революцій 1917 року Донбас не становив окремої адміністративної одиниці. Його окремі частини входили до Катеринославської і Харківської губерній, а також області Війська Донського. Однак хвиля революційних перетворень захопила представників місцевих більшовицьких осередків. І в січні 1918 року на теренах регіону було утворено Донецько-Криворізьку республіку з власною Радою Народних Комісарів і своїм законодавством (яке фактично повторювало зміст законодавчих актів РСФСР). ДКР проіснувала недовго, але ідея формування адміністративної одиниці з акцентом на виокремлення промислового регіону прийшлася більшовицькому керівництву до вподоби. 5 лютого 1919 року Раднарком УСРР, погодивши питання з ВЦВК та РНК РСФСР, видав декрет „Про Донецьку губернію". Нова адміністративна одиниця створювалась із двох повітів Катеринославської губернії –

ББК Х 67.9(4 УКР)

Стяжкіна О.В.

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ПРОКУРАТУРИ (1919-1925 РР.)

У статті розглядається перший етап становлення органів прокуратури Донецької області. Досліджено кадровий склад і матеріальне становище співробітників прокуратури. Зроблено висновок про те, що співробітники органів прокуратури намагалися побороти беззаконня, яким супроводжувався постреволюційний час. Однак, роблячи це, прокуратура базувалась на принципі „революційної цілеспрямованості", з демократичними нормами права.

Революційні події в Україні, як і на території всієї Російської імперії, докорінним чином змінили правову систему, державні механізми управління, свідомість громадян. На більшості території України державотворення відбувалось під час громадянської війни, соціальної нестабільності, а головне – за умов знецінення життя людини та її прав. Під час революції і відразу після неї зникло старе право, і правосвідомість громадян також змінилася. Сила права поступилася місцем праву сили. Багаторічне кровопролиття в ім'я класових, а інколи національних інтересів, міцно закріплювало у свідомості громадян беззаконня і вседозволеність. При цьому більшовики відверто декларували, що вони будують свій державний механізм згідно з доктриною диктатури пролетаріату та найбіднішого селянства, що виправдовує насильство.

Проблема створення механізму державного нагляду над законністю постала в центрі уваги дослідників – як юристів, так і істориків – ще у 1920-ті роки. Шлях, який пройшла історична наука від визнання правомірності принципу „революційної доцільності"[1] до об'єктивного аналізу діяльності органів прокуратури [2], був тривалий і важкий. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть загальну картину діяльності радянських органів прокуратури в Україні було створено, однак регіональні аспекти проблеми все ще залишалися поза увагою дослідників.

Мета статті – дослідити перший етап створення органів прокуратури в Донецькій області: від діяльності прокурорів у межах відділу юстиції до створення Донецької губернської прокуратури. Серед завдань роботи: аналіз законодавчих актів, що лежали у підґрунті названого процесу, кадрового складу органів прокуратури, матеріального забезпечення працівників, основних напрямів діяльності установи.

Джерельна база ґрунтується на матеріалах, що містяться у фондах губернської прокуратури, місцевих рад, судових установ (ф. Р-1168, ф. З-1146, ф. Р-1169) Донецької області, що зберігаються в Державному архіві Донецької області, у фондах нарком'юсту (Ф.8), що зберігаються

ним правоустановчим документом існування будь-якої професійної спілки є статут, який було затверджено в 2002 році, а інші зміни були внесені в 2006 році.

Аналізуючи статут ФПУ з точки зору вирішення питань міжетнічного характеру слід звернути увагу на статтю 9, де в п.17 зазначається, що „(ФПУ) здійснює наукову, науково-дослідницьку, інформаційно-пропагандистську діяльність, засновує засоби масової інформації" [23]. Це єдине положення, що може вказувати на причетність ФПУ до вирішення питань міжетнічних стосунків шляхом культурно-освітньої або видавничої діяльності, але це лише припущення.

Що ж стосується обласних рад профспілок, то вони більше уваги приділяють цій проблемі. Донецька обласна рада профспілок одним з пріоритетних напрямків своєї діяльності на 2005-2009 рр. вказала положення про відстоювання духовних, соціально-культурних прав та інтересів членів профспілок та їх родин: „створення належних умов для забезпечення конституційних прав громадян на загальнодоступне користування досягненнями української та світової культури, культури народів та національностей, що мешкають на території держави та Донецької області" [24].

З вищенаведених фактів можна зазначити, що за роки незалежності професійні спілки України дещо трансформувались, зазнали реформування і тепер вони відповідають якісно новому типу профспілок. Одним з головних завдань сучасних профспілок є нейтральність щодо політичних партій, рухів, громадських об'єднань і організацій (окремий випадок становить співробітництво з конкретних питань соціально-економічного захисту інтересів людини праці) і домінування захисних функцій через такі форми роботи як колективні договори та угоди [25].

Саме через громадсько-політичні рухи, політичні партії до активної державотворчої діяльності залучаються широкі верстви населення, реалізуються й захищаються політичні та економічні інтереси тієї чи іншої частини суспільства (народу, нації, соціальної групи). Політичні партії пропонують в своїх програмах комплекс соціальних, економічних, політичних та культурних ідей для реалізації в суспільстві. Але спрямованість на ті чи інші ідеї зумовлена запитом суспільства. Наприклад, ідеї, що пов'язані з реалізацією інтересів національних меншин домінували в період з 1991 по 1998 роки, далі на перший план висуваються проблеми соціального та економічного характеру.

Прикладом національно-культурного будівництва є постановка задач Громадянським Конгресом України (ГКУ) в 1992 р. Демократична партія України (ДемПУ) ставила перед собою національно-культурне відродження меншин як одну з головних цілей [26]. Серед основних завдань Конгресу українських націоналістів (КУН) – забезпечення національним меншинам права вільного розвитку їх культурно-націо-

нальної самобутності за умови їх лояльного ставлення до української держави [27]. У формуванні національної політики Ліберальна партія України (ЛПУ) виходить з етнічного складу населення України, громадяни якої, незалежно від національної належності, повинні мати рівні права. Будь-яка дискримінація на етнічному ґрунті неприпустима [28]. Партія Демократичного Відродження України виступає за створення умов для всебічного розвитку української національної культури, в той же час за право кожної людини на визначення своєї етнічної належності та мови, якою будуть навчатися діти. Соціально-демократична партія України (СДПУ) в сфері національної демократії визначає національний розвиток всіх народів, що мешкають на території України, одним з головних завдань своєї діяльності [29].

Вищенаведені приклади взяті за станом на 1994 р., але сучасні політичні партії залишили ці завдання в своїх програмах, хоча вони зараз носять більш декларативний характер.

У вирішенні завдань національного відродження суттєву роль відіграють національно-культурні товариства, які за короткий термін своєї діяльності набули цікавий досвід у цій справі.

Не випадково в Одесі у 1991 році відбувся перший Всеукраїнський міжнаціональний конгрес. На ньому відзначилося, що у регіоні все активніше розгортать свою діяльність національно-культурні товариства. Для об'єднання зусиль у процесі національно-культурного відродження 5 травня 1994 року на Одещині створена Асоціація національно-культурних товариств та об'єднань [30].

Сьогодні національно-культурні товариства виступають провідниками відродження й розвитку мов, звичаїв, традицій, культурно-художніх надбань національних меншин. З їхньої ініціативи відкриваються навчальні заклади. При національно-культурних об'єднаннях діють кілька десятків колективів художньої самодіяльності. Вони постійно піклуються про малозабезпечених і соціально-незахищених, здобуваючи для них медикаменти, продукти харчування, одяг, спілкуючись з ними рідною мовою.

Представники національних меншин через товариства встановлюють тісні контакти з історичною батьківщиною, налагоджують обмін творчими й науковими делегаціями. Життя національних груп, діяльність суспільних національно-культурних формувань центрів широко висвітлюється в засобах масової інформації. Рух громадськості нацменшин сприяє інтенсивному розвитку відносин з історичною батьківщиною, здійсненню економічних, культосвітніх, екологічних, молодіжних, лікувально-оздоровчих і дитячих програм. За сприяння національних об'єднань повертаються історичні назви населеним пунктам, вулицям, організаціям і установам, відновлюються пам'ятники архітектури й мистецтва, культові споруди.

44. Курченко В.В. Діяльність земств України у розвитку освіти (1864 – 1914 рр.): Автореф. дис. … канд. іст. наук. – Харків, 1998. – 19 с.
45. Лохматова А. Катеринославське земство: соціальний склад, бюджет та практична діяльність. 1866-1913 рр.: Автореф. дис. … канд. іст. наук. – Запоріжжя, 1994. – 20 с.
46. Бакуменко О.О. Земства Російської імперії: історіографія проблеми (II половина XIX – XX ст.): Автореф. дис. … канд. іст. наук. – Харків, 2000. – 20 с.
47. Цибуленко Л.О. Діяльність органів самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона щодо формування і розвитку муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття: Автореф. дис. … канд. іст. наук – Дніпропетровськ, 2001. – 19 с.
48. Обметко О.М. Соціально-економічна діяльність земств в Україні (середина 60-х – 90-х років XIX ст.): Автореф. дис. … канд. іст. наук. – Київ, 2002. – 17 с.
49. Мирский М.Б. Медицина России XVI – XIX вв. – М.: Российская политехническая энциклопедия (РОССПЭН), 1996. – 400 с.
50. Мирский М.Б., Жукова Л.А. Пироговские съезды в истории отечественной медицины // Советское здравоохранение. – 1987. – №8. – С. 56-59.
51. Мирский М.Б. Становление клинической медицины в России и других странах // Клиническая медицина. – 1990. – Т. 68, №12. – С. 94-97.
52. Рогоза О.М. Дореформена організація охорони народного здоров'я в Україні // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія "Історія та географія". – Харків, 1999. – Вип. 3. – С. 143-152. Рогоза О.М. Діяльність земств Харківщини в галузі охорони народного здоров'я (1865-1919 рр.) // Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія "Історія та географія". – Харків, 1998. – Вип. 2. – С. 250-261.
54. Рогоза О.М. Деякі питання розвитку земської медицини в Україні в XIX ст. // Вісник Харківського державного політехнічного університету. – Харків, 1999. – Вип. 20. – С. 95-101.
55. Рогоза О.М. Діяльність земств України по створенню і розвитку системи охорони народного здоров'я (1864-1917 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – 14 с.

26. Карпов Л.Н. Земская санитарная организация в России. – Л.: Медицина, 1964. – 122 с.
27. Маскина А.С. Таврическое земство в 1866-1890 гг. (Социальный состав, бюджеты и практическая деятельность): Автореф. дисс. … канд. ист. наук. – М., 1982. – 17 с.
28. Там само. – С. 11.
29. Зубко А.Н. Материалы земской статистики как исторический источник по изучению истории Украины периода капитализма. Автореф. дисс. … канд. ист. наук. — К., 1988. – 17 с.
30. Сессак И.В. Земские учреждения на Правобережной Украине. Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Львов, 1987. – 18 с.
31. Гармиза В.В. Земская реформа и земство в исторической литературе // История СССР. – 1960. – №5. – С. 82-107; Гармиза В.В. Подготовка земской реформы 1864. – М., 1957. – 263 с.
32. Захарова Л.Г. Земская контрреформа 1890. – М., 1968. – 178 с.
33. Пирумова Н.М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до н. XX века. – М.: Наука, 1986. – 270 с.
34. Королева Н.Г. Земство на переломе (1905-1907 гг.). – М.: Инст. рос. истории РАН, 1995. – 236 с.
35. Чернобров И.В. Хирургия на Сумщине // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. – 1999. – №5. – С. 59-60.
36. Поляк М.С., Каменецький М.С. З історії розвитку рентгенології в Донбасі // Український радіологічний журнал. – 1996. – №2. – С. 211-214.
37. Данилишина Е.И. К 125-летию 1-го съезда земских врачей в России // Российский медицинский журнал. – 1997. – №6. – С. 59-60.
38. Чиняева Е., Голицин Ю. Земская служба в России // Експерт. – 1999. – №23. – С. 53 -54.
39. Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. – М.: Наука, 1990. – 262 с.
40. Корнийчук Л. Экономический вопрос: в деятельности земств // Экономика Украины. – 1995. – №1.
41. Кимитака М. Почему умерли земства // Родина. – 1994. – №7. – С. 38-40.
42. Герасименко Г. Земство в февральской революции // История СССР. – 1987. – №4. – С. 73-86; Герасименко Г.А. Земство в октябрьские дни // Вопросы истории. – 1987. – №11. – С. 18-31, 46. Герасименко Г. Опыт земского самоуправления в России // Проблемы теории и практики управления. – 1995. – №5. – С. 123-127.
43. Гуз А.М. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914 рр.): Автореф. дис. … канд. іст. наук. – К., 1997. – 19 с.

Отже, національно-культурні товариства забезпечують етносам волю творчості, культурно-художній розвиток, реалізацію прав на доступ до культурних надбань, гарантують соціальний захист і створення умов розвитку культур.

У запропонованому дослідженні автори доходять висновку, що за роки становлення української державності професійні спілки звузили коло своїх інтересів до захисту трудових та соціально-економічних прав та інтересів людини, праці, політичні партії намагаються відійти від гострих питань, що пов'язані з проблемами національних меншин (такими як мова, чи територіальна автономія), а зосередитися на реалізації їх культурних прав. А ось, що стосується національно-культурних товариств, то вони є найактивнішими учасниками взаємодії з національними меншинами в площині реалізації їх інтересів, і надалі саме цей тип неурядових організацій візьме на себе головну функцію представництва інтересів національних меншин. Не виключно, що на основі цих товариств будуть виникати надбудови суспільно-політичного характеру, на зразок проміжної ланки між партіями, що працюють в політичній сфері та національно-культурними товариствами, що діють в сфері задоволення духовних та культурних потреб.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема взаимоотношений национальных меншин с неправительственными организациями. Авторы приходят к выводу, что национально-культурные организации на сегодняшний день являются самыми активными участниками взаимодействия с национальными меншинами в процессе реализации их интересов.

SUMMARY

The article deals with the problem of cooperation of national minorities with independent non-governmental organizations. The authors come to the conclusion that nowadays national-cultural organizations are the most active participants of the cooperation with national minorities in the process of realization of their interests.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Пугачев В.П., Соловьев А.Й. Введение в политологию. – М.:Аспект-Пресс,1988. – С. 276.
2. Піча В.М., Стеблич Б.А. Політичні партії у політичній системі суспільства. – Львів, 1994. – С. 4-45.
3. Базовкін Є.Г., Кремень В.Г. Партії та громадські об'єднання України. – К., 1994.

4. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К.: Абрис, 1994. – 495 с.
5. Кириченко С.О. Громадське суспільство і правова держава: поняття та зміст. – К.: Логос, 1999. – С. 18.
6. Колодій А.Ф. На шляху до громадського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. – Львів, 2002. – С. 276.
7. Рябов С. Громадське суспільство / Політологія: Підручн. для студ. вищ. навч. закладів / За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. – К., 2000. – С. 124-125.
8. Степаненко В. Громадське суспільство в Україні: від практик „агенцій впливу" до політики громадянської участі / Національна безпека України. – К., 2004. – С. 115.
9. Матвієнко В.Я. Соціальні технології. – К.:Українські пропілеї, 2001. – С. 112-113.
10. Полохало В. Середній українець – соціальна основа негромадянського суспільства // Політична думка. – 1999. – №4. – С. 20.
11. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.:ВПЦ „Київський університет", 2002 – 376 с.
12. Нижник Н.Р., Дубенко С.Д. Неурядові організації як визначальна ознака демократичності суспільства // Статистика України. – 2005. – №3. – С. 74.
13. Коршич Л.І., Шелест Д.С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України / Л.І. Коршич, Д.С. Шелест. – К.: АВРІО, 2004. – 262 с., С. 70.
14. Там само., С. 71.
15. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М.Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В.А. Головенько, Ю.М. Галустян та ін. – К.: Укр. ін-т соціальних досліджень, 2001. – 173с., С. 5.
16. Білецький В. Громадські організації та їх роль в житті суспільства // Схід. – 1997. – №8 (15). – С. 16-20.
17. Нижник Н.Р., Дубенко С.Д. Неурядові організації як визначальна ознака демократичності суспільства // Статистика України. – 2005. – №3. – С. 74.
18. Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної думки): Підручник. – К.: Либідь, 2002. – 576 с., С. 366.
19. Пащенко В.І. Неурядові організації: перспективи розвитку (методологія дослідження) // Трибуна. – 2004. – № 11-12. – С. 26.
20. Закон України „Про об'єднання громадян" Постанова ВР № 2461 – XII від 16.06.92 Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 34, ст.505.

здравоохранения. Избранные произведения. – М.: Медицина, 1970. – 528 с.
8. Очерки истории медицинской науки и здравоохранения на Украине, посвященные исторической дате 300-летия воссоединения Украины с Россией. / Под ред. Б.Д. Петрова и др. – К.: Госмедиздат УССР, 1954. – 438 с.
9. Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. Під ред. к.м.н. К.Ф. Дупленко. – К.: Державне медичне вид-во УРСР, 1957. – 386 с.
10. Хорош Д.І. Шляхи та основні підсумки розвитку охорони здоров'я в Полтавській губернії – Полтавській області. – Там само. – С. 101-139.
11. Каракаш Д.Ф. З розвитку охорони здоров'я в Харківській губернії – Харківській області. – Там само. – С. 140-181.
12. Шкляр Б.М. До історії розвитку охорони здоров'я в Дніпропетровській області. – Там само. – С. 182-215.
13. Ігумнов С.М. Нарис розвитку земської медицини на Україні. / Там само. – С. 58-81.
14. Очерки истории русской общественной медицины (К столетию земской медицины) / Сб. статей. – М.: Медгиз, 1965. – 299 с.
15. Страшун Н.Д. Полвека земской медицины 1864 – 1914 гг. / Там само. – С. 31-36.
16. Коган С.С. К столетию земской медицины на Украине / Там само. – С. 84-88.
17. Карнаухов Е.І. Начало женского медицинского образования в России // Советское здравоохранение. – 1960. – №5. – С. 37-41.
18. Страшун Н.Д. Первые шаги русских женщин-врачей // Советское здравоохранение. – 1960. – №7. – С. 73-78.
19. Бржеский В.И. Усовершенствование и специализация земских врачей // Советская медицина. – 1966. – №11. – С. 138-140.
20. Голяченко А.М. К развитию земской медицины на Украине // Советское здравоохранение. – 1966. – №1. – С. 66-70.
21. Межиров Л.С. К истории развития медицинской помощи промышленным рабочим Украины в н. XX века // Советское здравоохранение. – 1972. – № 8. – С. 72-76.
22. Розанов А.С. Санитарные организации в городах России в XIX – начале XX ст. // Гигиена и санитария. – 1978. – №3. – С. 62-66.
23. Милявский В.М «Общество полтавских врачей» и «Труды постоянной медицинской комиссии при Полтавской губернской управе» // Советское здравоохранение. – 1981. – №4. – С. 69-71.
24. Шибков А.А. Первые женщины – медики России. – Л.: Медгиз, Ленинградское отделение, 1961. – 120 с.
25. Карпов Л.Н. Положение земских врачей в России // Советское здравоохранение. – 1970. – №4. – С. 77-82.

більш ґрунтовного дослідження, а подекуди – зовсім нового бачення й трактування, насамперед, задля відновлення історичної об'єктивності та збереження і врахування позитивного практичного досвіду минулих поколінь, у даному випадку, у справі подальшого плідного розвитку медичної галузі. Слід зазначити, що незважаючи на весь науковий доробок з окремих аспектів проблеми, комплексне дослідження з питань розвитку земської медицини в Україні (1865 – 1914 рр.) відсутнє.

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена историографии деятельности земских органов самоуправления по развитию здравоохранения в конце XIX – начале XX вв. В статье использованы работы различных авторов. Автор разделила работы по указанной проблеме на три периода: первый – литература дореволюционного периода; второй – издания советского времени; третий – исследования современного периода.

SUMMARY

The author of the article considers the historiography of the issue of Zemstvo activity aimed at the development of public healthcare in Ukraine (the end of XIX – the beginning of XX centuries) as the study of the local authorities' activity in Ukraine at the present stage of state development is quite topical. The author divides the scientific research into three periods: the first – the literature of the pre-revolutionary period published from the moment of Zemstvo establishment (1865 – 1920), the second – the literature of the Soviet period (1920 – 1990), the third – the literature of contemporary period (1992 – 2007).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Осипов Е.А., Попов И.В., Куркин П.И. Русская земская медицина. Обзор развития земской медицины в России и Московской губернии. – Москва, 1899. – 369 с.
2. Абрамов А.В. Что сделало земство и что оно делает. – СПб., 1888. – 288 с.
3. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет: В 4 т. – СПб., 1909-1911. – Т. 3. – 708 с.
4. Львов Г.Е. и Полнер Т.И. Наше земство и 50 лет его работы. – М., 1914. – 64 с.
5. Белоконский И.П. Земство и конституция. – М., 1910. – 184 с.
6. Игумнов С.Н. Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР. – К.: Киевский медицинский институт, 1940. – 155 с.
7. Соловьев З.П. Вопросы здравоохранения / Изб. речи. – М.: Медгиз, 1940. – 327 с.; Соловьев З.П. Вопросы социальной гигиены и

21. Конституція України. Затверджено ВР України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. – Стаття 36.
22. Закон України „Про об'єднання громадян" Постанова ВР № 2461-XII від 16.06.92 Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, № 34,Стаття 1.
23. Федерація профспілок України… – Режим доступу: http://www.fpsu.org.ua/
24. Донецкий областной совет профсоюзов. – Режим доступу: http: www. osps.dn.ua. – Основные направления деятельности Донецкого облсовпрофа (2005-2009 годы).
25. Осовий Г.В. Профспілковий рух в Україні. Нова соціальна роль, пошук оптимальної моделі організаційних структур // Профспілки України. – 1998. – № 4. – С. 10
26. Политические партии, общественные организации и движения Донецкой области: Донецк: РИП «Лебедь», 1994. – 88с., С. 12.
27. Там само, с. 17.
28. Там само, с. 20.
29. Там само, с. 30.
30. Коршич Л.І., Шелест Д.С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України / Л.І. Коршич, Д.С. Шелест. – К.: АВРІО, 2004. – 262 с., С. 74

ББК 66.72(4УКР)
+ 60.542.2

Нейко О.В.

ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ ПРОФСОЮЗНЫХ РАБОТНИКОВ И ПРОФСОЮЗНЫХ АКТИВИСТОВ К ИНФОРМАЦИОННО – РАЗЪЯСНИТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ В ТРУДОВЫХ КОЛЛЕКТИВАХ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ В ПЕРВОМ ДЕСЯТИЛЕТИИ XXI СТОЛЕТИЯ

В статье изложено основные направления прктической работы Научного центра Донецкого облсовпрофа, обласных отраслевых профсоюзных организаций к подготовке профсоюзных работников и активистов, которые ведут информационно-разъяснительную работу в тредовых коллективах с целью исполнения своих функций из защиты конституционных, экономических, социальных, трудовых и духовных прав и гарантий трудящихся.

В условиях трансформации экономических, социальных, политических, духовных, общественных отношений в Украине особое значение приобрела роль профсоюза, как организации, защищающей права и гарантии граждан во всех сферах жизнедеятельности.

Одновременно в стране происходит становление профсоюзного движения, которое находится в состоянии поиска своего места в новой общественно-экономической формации.

Все это требует от Федерации профсоюзов Украины, ее членских организаций решения четырех основных проблем.

Во-первых, найти свое место в системе новых экономических, социальных и политических отношений, определить стратегию и тактику действий профсоюзного объединения.

Во-вторых, преодолеть негативные явления во внутрисоюзной жизни, добиться эффективного выполнения программных установок по защите конституционных, экономических, социальных, трудовых, духовных прав и гарантий трудящихся.

В-третьих, в условиях децентрализации профсоюзного движения, консолидировать свои действия внутри национального профцентра, а также – с профцентрами и всеукраинскими отраслевыми профсоюзами, которые не входят в состав ФПУ.

В-четвертых, определить свое место и роль в международном профсоюзном движении, прежде всего с национальными профсоюзными центрами Содружества независимых государств.

Понятно, что для решения этих вопросов нужны профсоюзные работники и профсоюзные активисты, которые имели бы высокий профессиональный уровень подготовки, владели бы навыками и умениями организаторской работы в новых условиях, обладали необходимыми деловыми качествами, которые формируются не только в ходе практической деятельности, но и в системе профсоюзного образования.Трансформация всех сфер жизни украинского общества потребовала от профсоюзов, в первую очередь, изучения кадровой политики, формирования нового типа профсоюзного руководителя – от Федерации, – до первичной профорганизации. Однако, эта задача до сих пор не решена, в связи с чем не утратила своей актуальности в деле профсоюзного строительства. Это сегодня в свою очередь обусловливает необходимость специального исследования проблем профсоюзного образования. Изучение накопленного опыта, выявление закономерностей в учебном процессе, организаторами которого выступают учебные заведения профсоюзов, их анализ, обобщение и выработка новых подходов к его проведению, по мнению автора, позволит профсоюзным организациям на практике совершенствовать и менять систему подготовки, переподготовки и повышения квалификации профсоюзных кадров и актива, ориентировать учебные программы на реалии сегодняшнего дня [1].

Следует отметить, что изучение проблем, связанных с организацией и проведением обучения профсоюзных руководителей, специалистов, профсоюзных активистов было начато еще в 90-е годы прошлого

телебаченні та радіо, диспути й дискусії. При цьому спостерігається не лише зміна акцентів у вивченні історії земств із суто історичної у практичну площину, але і докорінний перегляд ідеологічних догм радянського часу: земства, на разі, розглядаються вже як можливий взірець самоврядування. Безперечно, позитивними ознаками творчого доробку вітчизняних та зарубіжних науковців стають неупередженість та виваженість в оцінках потенційних можливостей земств, ретельний аналіз архівних та документальних матеріалів не тільки стосовно окремих регіонів та проблем, але й цілісно, а також посилення уваги до особливостей земської діяльності в різних регіонах.

Водночас існує й багато спільного між різними етапами вивчення історії земств, тому історіографію із зазначеної проблеми, безумовно, слід розглядати в комплексі, бо кожен наступний період змістовно доповнює попередній: тобто, наукові надбання у зазначеному напрямку не є автономними явищами, а становлять єдину взаємозалежну систему.

Таким чином, маємо визначити, що діяльність земств у сфері охорони народного здоров'я продовжує активно досліджуватися як з окремих аспектів, так і стосовно різних регіонів України, проте ґрунтовної праці, що територіально охоплювала б земства України, особливо з урахуванням впливу людського виміру, поки що створено не було. Зазвичай досліджувана проблема розглядається під вузькофаховим (медичним) кутом зору. Іншими словами, спеціальної праці, яка б давала всебічне уявлення про діяльність земських установ в галузі охорони народного здоров'я в Україні з часу їх запровадження і до початку Першої світової війни, не існує й дотепер, що й зумовило вибір теми дослідження з огляду на актуальність зазначеної проблеми.

А між тим розвиток індустріальної цивілізації, а отже, перебудова країни на новий соціально-економічний лад вимагали істотних зрушень у всіх галузях народного господарства. І саме земства виступали провідниками нових досягнень до широких верств населення. При цьому губернські земські збори були розпорядчими органами, а повітові управи – їх безпосередніми виконавцями. Упродовж свого існування земські збори та з'їзди лікарів ухвалили досить багато рішень, спрямованих на вдосконалення системи охорони здоров'я, які знайшли відображення у великому обсязі документів. Окрім того, повітові земства постійно звітували перед адміністрацією про стан справ, успіхи та поразки, надавали досить вичерпні статистичні дані за всіма напрямками своєї діяльності: про освіту, охорону здоров'я тощо.

Отже, здійснений історіографічний аналіз наукового доробку із зазначеної проблеми дає всі підстави стверджувати, що незважаючи на загальне висвітлення провідних напрямків діяльності земських установ, що діяли в Україні з 1865 до 1914 року, окремі аспекти потребують

подальший вибір регіональних досліджень, як пріоритетних у сучасній історичній думці в Україні. Саме це спонукало до з'ясування найважливіших аспектів окремо за регіонами та губерніями, що, в свою чергу, дало можливість визначити їх специфіку та загальні риси. Отже, питання розвитку земської медицини довгий час залишалися поза увагою дослідників.

Таким чином, проблема земського облаштування системи охорони народного здоров'я знову почала привертати увагу в пострадянські часи, причому її все активніше почали розглядати в аспекті можливостей пристосування до умов сучасності. Відповідно, лідерство у цьому також посіли медики.

Російський науковець М.Б.Мирський у своїй праці „Медицина Росії XVI – XIX ст." [49] та статтях „Пироговські з'їзди в історії вітчизняної медицини" [50]; „Становлення клінічної медицини в Росії та інших країнах" [51] дослідив процес становлення та розвитку медицини в Росії від Івана Грозного до імператора Миколи II. Слід зазначити, що автор досліджує історію російської медицини, але вивчення питання стосовно українських губерній автор не ставив за мету. Однак позитивним є те, що дослідник увів у науковий обіг цілу низку нових джерел, підкреслив оригінальні риси та самобутність російської медицини, зокрема земської.

Останніми роками з'явилося кілька публікацій О.М.Рогози, який спробував дати аналіз безпосередньо розвиткові земської медицини. Його публікації в збірнику наукових праць Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди присвячені дореформеній організації охорони народного здоров'я в Україні [52], діяльності земств Харківщини в галузі охорони народного здоров'я [53], деяким питанням розвитку земської медицини в Україні в XX ст. [54], забезпеченню персоналом земської медичної системи [55]. Однак під час дослідження механізму керівництва, матеріально-фінансового та кадрового забезпечення земської системи охорони народного здоров'я, О.М-.Рогоза не звернув уваги на одну доволі важливу проблему, а саме: у який спосіб реалізовувалася політика, впроваджувана земськими установами. Окрім того, він зосередився переважно на показі взаємодії земств і урядових структур, а соціальні аспекти та проблеми, що супроводжували впровадження земської медицини, залишилися не висвітленими.

Отже, на підставі здійсненого історіографічного аналізу можна стверджувати, що українські та російські дослідники сучасного періоду все частіше повертаються до земської проблематики, зважаючи на ті істотні зміни, що відбулися в загальноісторичному світогляді, тому є сенс говорити про якісно новий етап на шляху дослідження діяльності земств. Про це свідчать і масова хвиля публікацій у пресі, виступи на

столетия. В то же время специальные исследования этого важнейшего направления деятельности профсоюзов в исторической науке до настоящего времени не велись.

Важным источником изучения деятельности Федерации профсоюзов Украины, ее членских организаций о становлении профсоюзного образования в Украине на протяжении 1991-1997 гг. является сборник «Федерация профсоюзов Украины. Документы и материалы», в котором следует выделить блок документов о внутренней политике профсоюзов, их работе на основе федеративного принципа взаимоотношений, демократизации профсоюзной жизни. В нем размещены материалы, которые освещают позицию ФПУ, а также меры, направленные на формирование основных направлений деятельности профорганов по возрождению системы профсоюзной учебы в Украине [2].

Во втором издании документов, раскрывающих деятельность ФПУ в период между III и IV съездами (1997-2002 гг.), в частности, в разделе «Профсоюз как организация», содержатся постановления Совета, Президиума ФПУ, которые раскрывают последовательную деятельность профцентра, его практические дела по совершенствованию и развитию системы профсоюзного образования в стране [3].

В 2002 г. ФПУ впервые был издан отчет о работе Федерации профсоюзов Украины между III и IV съездами. В третьей части этого сборника опубликованы отчеты высших учебных заведений ФПУ, учебно-методических центров и учебных центров региональных профсоюзных объединений, которые имеют особенное значение в изучении деятельности образовательных структурных подразделений ФПУ, организации ими учебного процесса, его информационного, методического и научного обеспечения [4].

Значительный интерес для исследователей названной проблемы представляют «Очерки истории профессиональных союзов Украины». Этот научный труд состоит из девяти очерков: от основания профсоюзов, – до наших дней. В нем также содержится информация о деятельности ФПУ, ее членских организаций, их учебных заведений на протяжении 1993-2001 гг. [5].

Первыми попытками обобщить документы и материалы, раскрывающие деятельность профсоюзов в сфере подготовки и переподготовки профсоюзных кадров и профсоюзного актива стали исследования, проведенные Харьковским г, М.Л. Дубровским – ректором Харьковского института было изучено становление социально-экономическим институтом и Учебным центром Донецкого облсовпрофа. Так, в 1996профсоюзного образования в 1920 – 1940г.г., развитие системы образования и повышения квалификации профсоюзных кадров в 1945 – 1990г.г., состояние профсоюзного обучения в первой половине 90-х годов [6].

В работе Овинникова В.И. – директора Учебного центра рассматриваются проблемы становления и развития профсоюзного обучения в Украине в 1993 – 2005г.г., обобщены формы деятельности учебных заведений ФПУ и ее членских организаций [7].

Процессы, которые происходили в профсоюзном движении, были всесторонне проанализированы на шестом заседании Совета ФПУ в апреле 2001г. Совет утвердил Концепцию Федерации профсоюзов Украины по работе с профсоюзными кадрами, в которой был обобщен опыт учебной работы, систематизированы материалы, раскрывающие деятельность учебных заведений профсоюзов по подготовке и переподготовке профсоюзных работников и активистов [8].

Важно, что в этом документе были сформированы задачи для членских организаций Федерации по созданию единой в стране системы подготовки, переподготовки и повышения квалификации профсоюзных работников и активистов.

Следует отметить, что это решение сыграло значительную роль в обновлении и развитии профсоюзного образования. Так, на базе учебного методического центра в г. Киеве было создано высшее учебное заведение профсоюзов – Академия труда и социальных отношений. В 1994г. Академия получила государственную лицензию на право образовательной деятельности. Такую же лицензию в 1995г. получил Харьковский социально-экономический институт.

Над решением этих же задач работают учебно-методические центры, созданные региональные профобъединения Волынской, Винницкой, Днепропетровской, Донецкой, Житомирской, Закарпатской, Запорожской, Луганской, Львовской, Хмельницкой, Черниговской областей и Автономной Республики Крым.

Учебный центр Донецкого областного совета профсоюзов был создан по решению президиума облсовпрофа в соответствии с выводами и предложениями делегатов XIX межсоюзной отчетно- выборной конференции 19 февраля 1997г. [9].

Практика его работы показала, что облсовпроф верно тогда определил основные направления деятельности Учебного центра, избрав путь формирования его структурных подразделений, действующих на общественных началах. Это научно-методический совет, лекторская группа, редакционный совет «Библиотеки профсоюзного лидера», учебно-консультационные пункты в 4-х географических зонах области. В их составе работают известные ученые, авторитетные преподаватели, специалисты органов исполнительной власти, председатели координационных советов, специалисты облсовпрофа и его членских организаций.

На протяжении всех этих лет тенденция устойчивого роста учебных занятий и охвата профсоюзным обучением сохраняется. За эти годы в

талених ідеологічних схем і звернулися до вивчення маловідомих сторінок історії України.

Продовжують досліджуватися проблеми, пов'язані з формуванням і розвитком медичної галузі у 1864-1917 рр. у контексті вивчення історії медицини на сторінках загально-медичних наукових журналів, зокрема, у публікаціях І.В.Чорноброва [35] М.С.Поляка, М.С.Каменецького [36]; О.І.Данілішиної [37] та інших.

Почали активно обговорювати проблеми становлення земств на сторінках публіцистичної та наукової періодики й історики О.Чиняєва, Ю.Голіцина [38]; Г.А.Герасименко [39]; Л.Корнейчук [40]; М.Кимітака [41]; Г.А.Герасименка [42], в яких аналізуються процеси становлення місцевого самоврядування, проблеми фінансування та ліквідації земських установ. Ці науковці відійшли від панівної в офіційній радянській історіографії концепції, згідно з якою земська медицина розглядалася як прошарок між дореформеною та радянською медициною. Натомість у сучасній історичній науці посилилося розуміння земської медицини як своєрідного феномену з власними законами розвитку та функціонування. Водночас з'явилися праці, у яких дослідники намагаються з'ясувати політику та відносини земств стосовно встановлення радянської влади та їх співіснування, підвести підсумки з урахуванням усіх вищезазначених чинників та визначити ті загальні засади, що залишилися радянській владі у спадщину від земств.

Різнобічна практична діяльність земств знайшла відображення в дисертаційних дослідженнях, зокрема, А.Гуза „Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1914 рр.)"; [43]; В.В.Курченка „Діяльність земств України у розвитку освіти". [44]. Ці науковці, відмовившись від вивчення земств як адміністративно-територіальних одиниць, звернулися до дослідження земської діяльності у певних сферах їхньої компетенції. Позитивним є те, що останнім часом предметом дослідження все частіше стає практична діяльність земств, а самі розробки з цієї проблематики набувають не лише наукового, але й практичного значення.

Продовжуються й дослідження загального характеру, свідченням чого є кандидатська дисертація А.Лохматової „Катеринославське земство: соціальний склад, бюджет та практична діяльність, 1866-1913 рр." [45]; О.О.Бакуменко: „Земства Російської імперії: історіографія проблеми (II половина XIX-XX ст.)" [46]; Л.О.Цибуленко „Діяльність органів самоврядування Одеси, Миколаєва, Херсона щодо формування і розвитку муніципальної земельної та виробничої власності в кінці XIX – на початку XX століття" [47]; О.М.Обметко „Соціально-економічна діяльність земств в Україні (середина 60-х – 90-х років XIX ст." [48].

Праці радянської доби досить часто присвячувалися вивченню діяльності земств у загальноросійських масштабах, що вплинуло на

присвячених земствам. Загалом науковець дав досить чітку характеристику законодавства щодо земств та деяких аспектів громадсько-політичної діяльності цих установ, хоча залишив поза увагою практичну діяльність цих структур. Водночас він порушив низку ключових проблем стосовно земств, до вивчення яких у подальшому звернулися інші дослідники, зокрема Л.Г.Захарова [32], Н.М.Пірумова [33], які вдалися до комплексного вивчення окремих напрямків діяльності земств у межах всієї країни.

Значно виваженіше підійшла до висвітлення актуальних питань стосовно періоду існування земських органів місцевого самоврядування Н.Г.Корольова [34], яка вважала, що саме повітові земства намагалися вивести галузь медичного обслуговування на належний рівень, тоді як губернські були неспроможні досягти цього внаслідок багатьох причин. При цьому зауважувала, що лише загальна специфіка медичної діяльності (епідемії, санітарні заходи, будування лікарень) об'єднувала зусилля різних ланок земських установ у сфері охорони здоров'я. Саме це засвідчували й санітарні лікарі, які залишили вражаючі описи життя та побуту населення повітової периферії кінця XIX століття.

Таким чином, проаналізувавши наукові дослідження стосовно історії становлення та розвитку земств, здійснені за радянських часів, маємо вказати, що на цьому етапі формування історіографії досить чітко виділені лише загальні проблеми земської історії. У літературі прослідкувався тісний взаємозв'язок між колом наукових проблем, що порушувались, і суспільно-політичними змінами у радянському середовищі. У цей час спостерігався сплеск у вивченні регіональної історії багатьох земств, тоді як безпосередня практична діяльність земств ще мало цікавила істориків. У багатьох працях земства розглядалися на загальному соціально-політичному та економічному тлі, при цьому історична оцінка їхньої діяльності багато в чому підкорялася єдиній ідеологічній установці: земства вважалися другорядними інституціями в державній структурі. Найважливішим внеском радянської історіографії стало вироблення загальної схеми та методики комплексного вивчення інституту земств загалом. І хоча дослідження земської медицини перебувало у відносно кращому становищі, проте цей напрямок розроблявся переважно лікарями, тобто з точки зору історії медицини та організації охорони здоров'я, й лише побіжно стосувався діяльності власне земських установ.

На сучасному етапі з утворенням незалежних держав була зруйнована монополія єдиної офіційної методології історичних досліджень, з'явилася можливість для урізноманітнення поглядів, унаслідок чого відбувся злам старих тенденцій у висвітленні проблем земської історії. І хоча коло питань, що вивчаються, залишається тим самим, акценти зазнають відчутних змін. Історики відмовилися від ус-

области было проведено более 1000 учебных занятий, около 40 тыс. профсоюзных работников и профсоюзных активистов прошли обучение. Одновременно расширялась тематика учебных занятий, менялись формы обучения. В учебный процесс вводились современные приемы, способы, технологии. Разрабатывались новые учебные программы и спецкурсы. Они охватывали все больше областей знаний: законодательное обеспечение деятельности профсоюзов, регулирование коллективно-трудовых отношений профсоюзов с органами власти и работодателями, охрану труда, здоровья, экологическую безопасность, организационное и финансовое обеспечение деятельности профсоюзов, социальную психологию, политологию и многое другое.

В 2005 г. Учебным центром, членскими организациями области начата специальная подготовка профсоюзного актива для организации и ведения информационной работы. С этой целью в порядке апробации этого пилотного проекта в конце 2005 г. были созданы на базе профорганизаций предприятий и организаций углеобогащения, здравоохранения, жилищно-коммунального хозяйства, оборонной промышленности, отдельных теркомов профсоюза работников угольной промышленности г.г. Горловки, Дзержинска, Донецка, Енакиево 4 Школы профактива. В них облсовпроф начал подготовку идеологического профсоюзного актива – пропагандистов, организаторов информационной работы в трудовых коллективах и по месту жительства членов профсоюзов.

Таким образом, используя имеющиеся в распоряжении профсоюзных организаций области информационные возможности (СМИ, электронные средства) идеологическая работа стала дополнительно вестись в трудовых коллективах конкретного предприятия, организации, учреждения через актив, прошедший специальную подготовку. Именно здесь, по мнению делегатов XXI отчетно-выборной конференции, находится точка приложения сил профсоюзных пропагандистов. Они не только стали популяризировать новые знания о профсоюзах, их месте и роли в общественно-политической структуре общества, но, прежде всего, формировать общественное мнение, активную жизненную позицию членов профсоюзов, повышать квалификацию профсоюзных работников и активистов.

Вся эта система ориентирована на решение трех взаимосвязанных задач: подготовку профсоюзных пропагандистов, необходимых методических, информационно-справочных материалов и проведение конкретных мероприятий в трудовых коллективах и по месту жительства членов профсоюзов.

Чем же обусловлена потребность в создании школ профсоюзного актива, призванных готовить свои идеологические кадры, пропагандистов?

Во-первых, присутствие профсоюзов в информационном пространстве страны крайне ограничено. Это приводит к тому, что общественность практически не информирована о процессах, происходящих внутри профсоюзов, их реальных делах по защите экономических, трудовых, социальных и духовных прав и гарантий. Для сравнения. в государстве насчитывается 338 названий партийных газет, профсоюзных – 33. Годовой тираж партийных газет достигает 283 млн. экземпляров, профсоюзных – с трудом превышает 10 млн., или в 28 раз меньше. Итак, на каждого взрослого жителя Украины приходится в год около 7,4 экземпляра партийных газет и только 0,27 экземпляра – профсоюзных. Если учитывать, что членами политических партий является около 2% граждан Украины, то на каждого партийца приходится в год около 370 экземпляров партийных газет, на члена профсоюза – меньше одного (0,6) экземпляра профсоюзного издания, или в 620 раз меньше [10]. Приведенные показатели, несмотря на их условность, свидетельствуют о явно несопоставимой активности политических партий и профсоюзов в информационном пространстве, уровень их информационного влияния на своих членов и на население страны в целом.

Во-вторых, положение, которое занимают профсоюзы в информационном пространстве, привело к тому, что, не имея достоверной информации о действительном положении дел, значительная часть трудящихся высказывает невысокий уровень доверия профсоюзам, достаточно скептически относится к их будущему. В связи с этим снижается численный состав профсоюзных организаций, общественно-политическая активность членов профсоюзов, способность консолидировать свои действия по защите своих коренных гарантий, прав и интересов.

В-третьих, это манипуляция общественным сознанием. Использование средств общения и механизмов социально-психологического воздействия одними людьми против других с целью их подчинения себе или создания благоприятных условий для своего существования и деятельности.

Понятие «социальная установка», к примеру, стало широко применяться в социологической и социально-психологической литературе после выхода в свет исследования английского психолога У.Томаса (начало XX века). Этот автор определил установку как психологический процесс, который характеризует отношение человека к социальному миру и определяется социальными ценностями. При этом ценности понимались исследователем как внешняя, объективная сторона установки. И это действительно так. Человек их усваивает, делает своими ценностями, а не создает их сам.

Исследования ученых Йельского университета (США), к примеру, показали, что для нас зачастую важнее не что говорится, а кто говорит,

ву земств у справі становлення медицини. Це можна пояснити лише загальноприйнятою ідеологією того часу, що не дозволяла позитивно оцінювати навіть окремі події чи явища дорадянської історії.

Свідченням такого заідеологізованого ставлення можуть слугувати праці Л.Н.Карпова „Земська санітарна організація в Росії" та „Становище земських лікарів у Росії". Друга публікація – особливо показова у цьому відношенні, бо спирається на праці В.І.Леніна, де, зокрема, зазначено, що „... земство утискало права лікарів" [25]. Л.Н.Карпов висловлював думку, про те, що хоча й не всі земські лікарі підтримували боротьбу з самодержавством, проте їх санітарно-статистичні дослідження були важливим документальним обвинуваченням проти тогочасного ладу. Вони допомагали викрити імперський уряд та витівки місцевої влади. Однак згодом його погляди дещо змінилися, особливо у монографії, присвяченій саме створенню та діяльності земської санітарної служби, що ґрунтувалася на матеріалах земств українських губерній [26]. Така трансформація його поглядів була наочним свідченням деякого пом'якшення у ставленні до земств, зокрема в суспільстві.

Певна кількість дисертаційних досліджень також була присвячена історії окремих земств. Зазвичай їх структура передбачала типовий перелік висвітлених питань. Наприклад, дисертація А.С.Маскіної „Таврійське губернське земство в 1866 – 1890 рр. (Соціальний склад, бюджети і практична діяльність)" [27], в якій привертає увагу певна ідеологічна упередженість автора. При цьому лише один розділ присвячений безпосередній діяльності земства, де автор здебільшого залучає дані статистичного характеру. Слід також відзначити, що була висловлена й така думка, що „…об'єктивна оцінка земства неможлива без ретельного аналізу діяльності даних установ окремих губерній…" [28]. Як щодо земств України, так і щодо подібних структур на інших територіях Радянського Союзу, досліджень було небагато.

Зокрема, земській статистиці була присвячена дисертація А.Н. Зубка „Матеріали земської статистики як історичне джерело у вивченні історії України періоду капіталізму" [29], що містила великий за обсягом фактичний матеріал, безсумнівно вірогідний. Дослідження І.В.Сесака „Земські установи на Правобережній Україні 1904 – 1917 рр." [30] обмежувалося територією трьох губерній – Київської, Подільської і Волинської, де земства були впроваджені в 1904 році.

Варто відзначити, що з інших аспектів проблематики за радянських часів з'явилося багато ґрунтовних праць. Так, В.В.Гарміза [31] порушив проблеми підготовки земської реформи, досить чітко окреслив питання про наявність у російській дорадянській науці двох теорій самоврядування (державної та громадсько-господарської). Він звернув увагу на вплив поглядів представників різноманітних революційних течій на діяльність земств, а також зосередився на аналізі праць В.І.Леніна,

нення земств, ніби їх і не було. У збірнику була вміщена стаття С.М.Ігумнова [13], яка відчутно вирізнялася комплексом окреслених проблем. Загалом збірник яскраво відображав вплив радянської ідеології, історії земств у ньому було надано мало уваги, і навіть автори цих чотирьох статей віддавали перевагу розвиткові охорони здоров'я за радянських часів, починаючи з 1918 року.

Проте накопичені знання, здобутий досвід дослідницької роботи, нагальність окремих питань, що об'єктивно потребували термінової розробки, стимулювали перехід до більш якісного рівня вивчення означеної проблеми. З нагоди ювілею – сторіччя земської медицини – у 60-х роках активізувалося видання статей, присвячених історії земств. Прикладною у цьому розумінні була колективна праця 1965 року „Нариси історії російської громадської медицини" [14]. Зокрема у статті Н.Д.Страшуна „Піввіку земської медицини (1864-1914 рр.)" [15] стверджувалося, що земська медицина виникла і розвивалася по-різному в окремих місцевостях, залежно від обставин на перше місце з-поміж яких автор ставив соціально-економічні, які не могли не позначитися на формальному боці облаштування (мається на увазі дільничний та санітарний напрями). Окрім того автор наголошував, що саме після прийняття у 1890 році „Положення про земські установи" різко посилилося адміністративне втручання в земські справи. Інший дослідник С.С.Коган у своїй публікації „До сторіччя земської медицини на Україні" [16] зосередив увагу на діяльності земських установ України і вказував, що першими почали діяти в напрямку надання медичної допомоги південні земства – Таврійське, Херсонське та Бессарабське.

Обговорення земської тематики мало продовження на сторінках медичних періодичних видань. Показовими у цьому відношенні стали статті Е.І.Карнаухова [17]; Н.Д.Страшуна [18]; В.І.Бржеського [19]; А.М. Голяченка [20]; Л.С.Межирова [21]; А.С.Розанова [22]; В.М.Милявського [23]; О.О.Шибкова [24], який наголосив, що жіноча фельдшерська освіта в Росії у XIX ст. носила більш обмежений характер на противагу підготовці сестер милосердя, і не могла забезпечити кадрові потреби земств, унаслідок чого в земських лікарнях спостерігався незадовільний рівень нагляду за хворими.

Варто акцентувати, що більшість публікацій цього періоду спиралася на розроблену джерельну базу й охоплювала різні аспекти історії земств. Незважаючи на те, що автори здебільшого висвітлювали питання з погляду історії медицини, ніж історії земств, практична діяльність яких насамперед стосувалася охорони здоров'я, матеріал доволі насичений медичними подробицями, й істориками може братися лише до уваги, не претендуючи на останню крапку у вивченні практичної діяльності земств України. Очевидним є той факт, що саме класовою природою пояснювалося ігнорування авторів вивчення впли-

что доверие, вызываемое источником информации, может стать для человека основным побудительным мотивом для формирования новой установки или изменения старой.

Ими проведен был эксперимент. Он начался с того, что один из исследователей позвонил на 22 медсестринских поста, находившихся в хирургических, терапевтических, педиатрических и психиатрических отделениях больниц. Звонивший представлялся врачом и приказывал сестрам, отвечающим по телефону, ввести 20 млг наркотика „Астроген" одному из больных, находившемуся в отделении. Излишне говорить, что медсестры не должны были подчиняться распоряжению, так как, во-первых, оно было сделано по телефону, что является нарушением больничных правил; во-вторых, сам препарат был неразрешенным к применению; в-третьих, предписанная доза была явно чрезмерной. Аннотация на упаковке лекарства утверждала, что максимальная разовая доза – 10 млг, т.е. половина того, что было назначено; в-четвертых, распоряжение отдавал человек, которого ни одна из медсестер никогда раньше не видела и даже не разговаривала с ним по телефону. Тем не менее, в 95 % случаев сестры шли в указанный кабинет, брали назначенную дозу «Астрогена» и направлялись в палату, чтобы ввести больному это лекарство. И только в этот момент их останавливал, до того незаметно наблюдавший за ними, исследователь и рассказывал им о цели эксперимента [11].

Как видим, авторитет агента влияния способствует не столько убеждению, сколько внушению. Внушение основано главным образом на авторитетности источника информации, если внушающий не авторитетен, то внушение обречено на провал.

Все мы живем среди людей и волей обстоятельства должны понимать, учитывать психологию людей, учитывать свои индивидуальные особенности психики и личности. Все мы в той или иной степени – психологи. Но наша житейская психология только выиграет и обогатится, если мы дополним ее научными психологическими знаниями.

Отсюда задача – не просто обогащать людей определенной суммой знаний, но, прежде всего, помогать им ориентироваться в потоке научной, профсоюзной, политической информации, глубже осмыслить ее в практике, выработать умение отличать правду от лжи, противодействовать манипуляционным технологиям.

В 2008г. в г.г. Горловке, Енакиево, Дзержинске состоялся первый выпуск слушателей Школ профсоюзного актива, которые обучались по специальной программе: «Основы информационно-разъяснительной работы в трудовых коллективах», разработанной Учебным центром Донецкого облсовпрофа. На протяжении трех лет профсоюзные активисты и члены профсоюзов изучали основы психологии масс, социального лидерства, психологии публичного выступления, инди-

видуальные беседы, отрабатывались способы и приемы противодействия манипуляции общественным сознанием и многое другое.

Таким образом, профсоюзными организациями городов был сделан своевременный шаг с тем, чтобы начать преодолевать замкнутое информационное пространство, в котором они находились прежде. Отныне во многих трудовых коллективах, непосредственно на рабочие места будет поступать правдивая информация о профсоюзах, их борьбе за права, честь и достоинство трудящихся, оказывая тем самым влияние на формирование активной жизненной позиции членов профсоюзов.

По мнению специалистов регионального профобъединения и профессорско- преподавательского состава лекторской группы Учебного центра, которые осуществляли реализацию этого пилотного проекта, не имеющего аналогов в Украине, начатое дело перспективное, так как востребовано украинским обществом. Это, с одной стороны, удовлетворение информационных потребностей миллионов членов профсоюзов, а с другой, определенные ожидания граждан, а это 81,7 % опрошенных, которые убеждены в необходимости сохранения профсоюзов в структуре современного украинского общества [12].

РЕЗЮМЕ

У статті викладено основні напрямки практичної роботи Навчального центру Донецького облсовпрофу, обласних галузевих профспілкових організацій щодо підготовки профспілкових робітників та активістів, які ведуть інформаційно-роз'яснювальну роботу у трудових колективах з метою виконання своїх функцій із захисту конституційних, економічних, соціальних, трудових та духовних прав і гарантій трудящих.

SUMMARY

The article deals with the main directions of practical activity of the training centre of Donetsk regional trade-union counsel which provides the training of trade-union personnel and activists who carry out informative-explanatory work in workers' collectives aimed at realization of their functions to protect constitutional, economic, social, labour and spiritual rights and safeguards of workers.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Програма дій Федерації професійних спілок України (2006-2011гг.). – К.: Профінформ. – С. 20-21.
2. Федерація професійних спілок України. Док. і мат. (1992-1997). – К., 1997. – Т. 2 – С. 340.
3. Федерація професійних спілок України. Док. і мат. (1997-2002). – К., 2002. – Т. 1 – С. 283.

медицини, бо проблеми, висвітлені в ній, залишалися поза суспільно-історичним контекстом, що втім зовсім не зменшує її наукового значення й цінності.

Завідувачем медико-санітарного бюро Симбірського земства З.П.Соловйовим у 1940 році було оприлюднено працю „Питання охорони здоров'я", що була перевидана у 1970 році [7]. Автор, незважаючи на досвід інших земств взагалі у межах Росії, дійшов схожих із С.М.Ігумновим висновків, зауваживши, що найкращим показником санітарного стану країни можуть бути лише демографічні зміни. Проте ця робота, на наш погляд, у контексті регіональних досліджень не зосереджує необхідної інформації через незначну кількість фактичного матеріалу.

У 1950-х – 1980-х роках було закладено міцне методологічне підґрунтя для подальшого дослідження історії земств, проблеми були порушені вперше. Як відомо, у другій половині 1950-х рр. спостерігалися певні демократичні перетворення у громадському житті. Це не могло не вплинути на розвиток історичної науки. І хоча загальна ідеологічна лінія зберігалася, коло проблем, що вивчалися істориками, значно розширилося. У 1954 році в м. Києві, з нагоди 300-ліття возз'єднання України з Росією, вийшла збірка Нариси історії медичної науки і охорони здоров'я на Україні" [8], до якої увійшли статті, присвячені питанням історії медицини та охорони здоров'я в Україні. Тут висвітлювалися окремі етапи розвитку охорони здоров'я та шляхи, пройдені медиками під впливом ідей російської науки. Матеріали повинні були, на думку авторів, поглибити знання лікарів та студентів у сфері історії медицини та підвищити значення вітчизняної медицини. Проте автори чомусь не звернулися до історії земської медицини, становлення якої відбувалося на українських землях також під впливом Російської імперії.

У тім тоді ж були здійснені перші історичні дослідження з медицини на регіональному рівні. Підтвердженням тому є колективний збірник 1957 року видання під назвою „Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні" за редакцією К.Ф.Дупленка [9]. До цього збірника увійшли оригінальні історико-медичні дослідження з розвитку охорони здоров'я в Україні. Серед великої кількості статей тільки окремі безпосередньо пов'язані зі становленням земської медицини, при цьому й відмінною рисою є окреслення проблем краєзнавчого характеру. Так, І.Д.Хорош [10] у своїй публікації охарактеризував основні шляхи та підсумки розвитку охорони здоров'я в Полтавській губернії. Історії становлення медичної справи в Харківській губернії присвячена стаття Д.Ф.Каракаша [11]. Актуальним і таким, що потребував продовження, був напрямок досліджень Б.М.Шкляра [12], який звернувся до історії Дніпропетровської області, проте визначав початковою датою 1916 рік, тим самим перекресливши ранні досяг-

го часу наукові погляди почали зосереджуватися вже на історії земств та земському законодавстві, однак то були ще несміливі спроби осмислення значення земств. Головна цінність цих досліджень полягала в тому, що сама проблема існування земств ставилася на обговорення, а до наукового обігу вводилися нові матеріали.

Характерно, що в літературі цього періоду простежується тісний взаємозв'язок між науковим формулюванням питань і тими змінами, що відбувалися в радянському суспільстві. Насамперед, з утвердженням радянської влади розпочався період вироблення нової історичної науки та ідеології. Єдиним науковим методологічним підґрунтям був визнаний марксизм-ленінізм. Праці В.І.Леніна розглядалися „як міцний фундамент тлумачення історичного процесу". Упродовж 1920-30-их рр. нова історична концепція перебувала у стадії утвердження. Владними колами цілеспрямовано насаджувався негативний погляд на дорадянське минуле. Під ідеологічним тиском учені або взагалі не цікавилися історією земств, або розглядали її крізь призму панівної ідеології.

Причому, якщо раніше у працях охоплювалися географічні межі Російської імперії в цілому, то за радянських часів, з набуттям Україною, хоча і формально, значення окремої ланки у структурі СРСР, почали досліджувати досвід безпосередньої діяльності земських органів у справі організації охорони народного здоров'я на українських землях. Під керівництвом колишнього земського діяча, лікаря, організатора санітарної земської служби С.М.Ігумнова, і за участі лікарів, які тривалий час прослужили в земстві, була проведена значна робота в цьому напрямку.

Тож варто наголосити, що саме сучасники тих подій першими звернулися до дослідження історії становлення земської медицини в українських губерніях. Своєрідною за змістом є праця С. М. Ігумнова „Нарис розвитку земської медицини у губерніях, що увійшли до складу Української РСР у Бессарабії та у Криму" [6], де в проблемно-хронологічному порядку досліджено багато аспектів земсько-медичної справи. Незважаючи на певні ідеологічні установки, які існували в той час (книга вийшла в 1940 році), оцінки, подані Ігумновим у цій праці, відзначаються об'єктивністю, виваженістю і врахуванням обставин та умов, в яких діяли земства. Автор тривалий час працював завідувачем санітарного бюро Харківського губернського земства і добре розумів, що всі перетворення у справі охорони народного здоров'я відбувалися за обов'язкової участі земських органів, тому наголошував на їхніх зусиллях, не вказуючи на недоліки. Це була перша робота, в якій аналізувалися особливості розвитку земської медицини в українських губерніях.

Однак створена фахівцями-лікарями, вона, звичайно, відображала специфіку медичної галузі й скоріше належить до досліджень з історії

4. Федерація профспілок України. Від з'їзду до з'їзду. 1997 – 2002. – К.: Профінформ, 2002. – Ч. ІІІ. – С. 87.
5. Федерація профспілок України. Нариси історії професійних спілок України. – К., 2002. – С. 729.
6. Дубровський М. Становлення і розвиток профспілкової освіти України // Профспілки України. – 1996. – №3. – С. 28.
7. Овінніков В.І. Становлення, розвиток, удосконалення профспілкової освіти в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. // Вісник Академії праці соціальних відносин ФПУ. – Спецвипуск. – 2006р. – С. 110-112.
8. Постанова Президії Ради ФПУ від 11.02.99. Концепція щодо роботи з профспілковими кадрами та активом членських організацій Федерації профспілок України // Федерація професійних спілок України. Док. і мат. (1997-2002). – К., 2002. – Т. 1. – С. 216.
9. Постановление президиума Донецкого облсовпрофа от 19.02.1997г. № 11-17-3. О задачах профобъединения по усилению работы по подготовке кадров // Текущий архив Донецкого облсовпрофа. – Папка-03. – С. 1.
10. Овинников В.И. Истина и критерии истины. // Журнал „Профспілки України". – №6. – 2007. – С. 31-35.
11. Семечкин Н.И. Социальная психология. – Ростов-н /Д.: Феникс, 2003. – С. 459-460.
12. Субботина Н. Укрепить позиции // Кочегарка. – 05.07.2008г. – С. 2.

ББК63.3 (4 УКР)

Постернак О.О.

ПІВДЕННОРОСІЙСЬКА БУРЖУАЗІЯ І ПРОФСПІЛКОВЕ ПИТАННЯ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

У даній статті розглядається відношення підприємців Півдня Росії, їхніх представницьких організацій до процесу формування професійних спілок робітників та службовців під час Першої російської революції 1905-1907 рр. Досліджується позиція лідерів однієї з самих впливових організацій буржуазії – З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії до профспілкового питання. Аналізується програма кадетів і октябристів стосовно профспілкових організацій

Соціально-економічні перетворення, проведені в Російській імперії у пореформену добу, сприяли поступовій трансформації соціальної структури суспільства та лібералізації політичного життя. На зміну тра-

диційним верствам доіндустріального суспільства з їх консервативними цінностями приходять нові соціальні групи в особі буржуазії та пролетаріату, які уособлюють собою нове капіталістичне суспільство. Особливо активно цей процес відбувається на Півдні Росії, який був вугільно-металургійною базою всієї імперії. Високий ступінь концентрації виробництва та масове поширення акціонерної форми господарювання, особливо характерні для цього регіону сприяли налагодженню міцних ділових зв'язків та формуванню спільних поглядів підприємців на різні злободенні питання, породжені революційним рухом 1905-1907 рр. З іншого боку, як відзначають українські історики Ф.Г.Турченко та Г.Ф.Турченко, економічна кон'юнктура південноросійського краю створила сприятливі умови і для розширення можливостей самореалізації робітників в різних сферах громадського життя [1]. Профспілки як раз і стали тими соціально-громадськими інституціями, які продемонстрували зростання колективної самосвідомості трудящих мас, а їх поява була закономірним епізодом капіталістичного розвитку суспільства. Це ще мали усвідомити державна влада і підприємницька верства, які в умовах Першої російської революції опинились в стані пошуку оптимальних виходів з соціально-політичної кризи, викликаної невирішеністю соціальних протиріч та небажанням проводити глибокі реформи.

Огляд радянської історіографії показує, що питання ставлення буржуазії до професійних організацій робітників під час революції 1905-1907 рр. окремо не розглядалось, а лише поверхово і епізодично згадувалось переважно під час викладу історії робітничого класу та діяльності перших профспілок [2]. Окремо слід відмітити дослідження О.И.Прийменка „Легальные организации рабочих Юга России в период империализма (1895 г. – февраль 1917 г.)", який на великому обсязі фактичного матеріалу розглянув історію легальних профспілок та їх взаємовідносини з підприємцями [3]. Переважна більшість радянських істориків, що торкалась цієї проблематики, зображала позицію підприємців у ставленні до робітничих профспілок як виключно реакційну, а самим представникам торговельно-промислової верстви приписувалась роль головного супротивника робітничого класу в справі його самоорганізації. Внаслідок цього не могло бути й мови про об'єктивне відображення в історичній літературі справжньої позиції підприємців щодо робітничих організацій.

Деяких успіхів у вивченні зазначеної проблематики досягла сучасна українська історіографія. Варто відмітити дослідження українських істориків О.П.Реєнта, В.В.Крутікова, І.О.Шандри, в яких зустрічається аналіз відносин між буржуазією та пролетаріатом в пореформений період [4]. Але навіть сьогодні поки що не дано обґрунтованих і комплексних відповідей на цілу низку питань, що стосуються безпосередньо

свячених існуванню інституту земств, слід виділити роботу І.П.Бєлоконського [5]. Саме через аналіз законодавчих документів земств, у масштабах імперії, ця праця досі залишається актуальною.

Головну увагу науковці кінця XIX – початку XX ст. приділяли питанням, пов'язаним з кадровим забезпеченням, з організацією санітарної служби та психіатричного лікування. На думку сучасників тих подій, не відразу й не всі земства визнали необхідність у підвищенні фахового рівня працівників земських медичних установ та доцільність надання лікарської допомоги на стаціонарних засадах лікування. Так, Б.Б.Веселовський стверджував, що майже до початку 80-х рр. лікарів практично не запрошували на роботу, обмежуючись фельдшерами та акушерками, що призвело до збільшення їх кількості у 3, а іноді й у 6 разів. Г.Є.Львов та Т.І.Полнер, погоджуючись із ним, відзначили, що на з'їздах лікарів неодноразово порушувалося питання щодо закріплення за фельдшерами лише функцій допоміжного персоналу, у зв'язку з вочевидь досить низьким рівнем їх підготовки, а також стосовно необхідності впровадження стаціонарної форми лікування як вигіднішої у фінансовому відношенні та кориснішої у плані практичного застосування.

Однак слід зазначити, що загалом на проблемі поліпшення рівня освіти медичних працівників автори, за винятком Б.Б.Веселовського, не акцентували особливої уваги, а втім це питання було надзвичайно актуальним для земств, за сприяння яких постійно відкривалися нові фельдшерські школи, медичні факультети при університетах, надавалися стипендії та різноманітні види матеріальної допомоги, що мало стимулювати процес фахового вдосконалення медиків.

Серед типових рис досліджень, віднесених до першого періоду, відзначимо широке використання краєзнавчого матеріалу, орієнтацію на потреби практики за деякої суб'єктивності в описі подій та відсутності чіткої структури стосовно оформлення. Проте саме завдяки цим працям до наукового обігу було введено велику кількість матеріалу, яким у подальшому змогло скористатися не одне покоління дослідників.

Загалом дорадянською історіографією було окреслено низку питань, які тривалий час залишалися нез'ясованими. Так, насамперед, питання жіночої освіти, дуже актуальне для кінця XIX – початку XX століття, перебувало поза увагою науковців. Не було висвітлено й питання соціального та матеріального забезпечення земствами своїх працівників. Не знайшло відображення питання спеціалізованої медицини і щодо причин виникнення епідемій та методів боротьби з ними.

У процесі формування радянської історіографії (другий період) наукова проблематика, пов'язана з діяльністю земств, набула більш чіткого окреслення лише наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр. З цьо-

люційної доби, видана з моменту запровадження земських установ (1865 – 920 рр.); другий – видання радянських часів (1920 – 1990 рр.); третій – дослідження сучасного періоду (1991 – 2007 рр.).

Дорадянська історіографія земств була невід'ємною часткою загального історіографічного процесу в російській науці. Нові соціальні та політичні зрушення, що відбувалися в країні, зумовлювали появу різних напрямків громадсько-політичної думки, що впливали на погляди суспільства загалом. Громадські діячі та науковці дискутували про альтернативи подальшого розвитку країни. Враховуючи останнє, актуальними були дослідження, пов'язані з висвітленням діяльності різноманітних земських структур. Багато дослідників вбачали у земствах провідників нових досягнень культури до широких верств населення. Автори великого за обсягом літературного доробку першої групи – земські діячі та лікарі, розуміли розв'язання проблеми охорони здоров'я як практичне значення.

З огляду на це, цілком природним було проведення досліджень, пов'язаних із висвітленням практичної діяльності різноманітних земських структур. Так, наукові пошуки Є.А. Осипова, І.В. Попова та П.І. Куркіна [1] були зосереджені на питаннях створення нової системи охорони здоров'я. Автори відзначили, що земська медицина вже на той час набула визначених контурів, першорядним об'єктом хвилювань якої вважалося сільське населення. Певним наслідком дискусії, що точилася навколо пошуку найбільш доцільної форми діяльності земств, стала праця А.В. Абрамова [2], який, загалом позитивно оцінюючи урядові заходи у цьому напрямку, особливу увагу звернув на такі аспекти, як динаміка змін кількості земських медичних установ, проблеми їхнього фінансування та забезпечення, труднощі практичної діяльності тощо. Зазначені праці носили здебільшого публіцистичний характер і були покликані активізувати увагу суспільства на проблемах та діяльності земств у межах Росії, при цьому автори не ставили за мету їх вивчення на території українських губерній, де також функціонували земства і вже на той час мали певний позитивний досвід. Однак у контексті досліджуваної проблеми вони надзвичайно важливі, бо відзначаються порушенням загальних питань, що турбували громадськість у процесі впровадження земств. Важливими доробками у цьому відношенні є роботи Б.Б.Веселовського [3], Г.Є.Львова та Т.І.Полнера [4], підготовлені до 50-річчя земської реформи, які й дотепер не втратили своєї актуальності. Варто наголосити, що автори зазначених праць володіли доволі різноманітним за характером та змістом статистичним та фактичним матеріалом, на підставі чого давали прогресивну оцінку діяльності земств. Ці дослідження присвячені, перш за все, становленню інституту земств, загальним питанням їхньої діяльності та відображенню перших здобутків. Серед загальних праць, при-

ньої ролі буржуазії Південної Росії в революційних процесах початку XX ст. Необхідність вивчення та критичного переосмислення історичного досвіду спроб пошуку соціального діалогу між буржуазією і пролетаріатом сьогодні набула нового значення, особливо в умовах розвитку в сучасній Україні ринкової економіки, головними фігурами якої виступають приватний підприємець та найманий працівник. У зв'язку з цим, автор ставить собі за мету проаналізувати ставлення південноросійських підприємців та їх представницьких організацій до профспілкового руху робітників та службовців в часи максимальної напруги соціальних протиріч в російському суспільстві.

Революція 1905-1907 рр. стала періодом появи перших професійних організацій робітників та службовців як неполітичних форм громадської самодіяльності корпоративного характеру, інструментів захисту власних прав й соціальних інтересів, механізмів розв'язання поточних проблем і суперечностей, що виникали між власниками і найманими працівниками. Перші профспілки формувались в ході діяльності виборних заводських комісій, делегатських чи депутатських зборів, комісій уповноважених тощо. Найчастіше цей процес відбувався всупереч волі власників та адміністрації підприємств, які звикли до низького рівня самосвідомості працюючих і важко сприймали факт обмеження власних прерогатив. Особливо негативно до цього відносились іноземні підприємці, які не бажали втрачати величезні прибутки та обмежувати жорстку експлуатацію робітників.

Законодавчим підґрунтям для діяльності професійних спілок стали введені 4 березня 1906 р. «Тимчасові правила про професійні товариства, які засновуються для осіб у торговельних і промислових підприємствах чи для власників цих підприємств», що мали діяти до прийняття загального закону про спілки і товариства. Згідно з цими правилами до функцій профспілок відносилось узгодження конфліктів щодо найму працівників, виплата грошової допомоги своїм членам, організація кас взаємодопомоги, бібліотек, професійних шкіл, надання юридичної допомоги своїм членам, сприяння у пошуку робочих місць. Натомість вони не мали права нагромаджувати страйкові фонди та влаштовувати страйки. У таких галузях, як залізниця, пошта, телеграф, державна служба, сільське господарство створювати профспілки заборонялося [5].

Перше профспілкове законодавство стимулювало легальні форми самоорганізації найманих працівників і сприяло розвитку профспілкового будівництва. Найбільш значними темпами процес легалізації професійних організацій пролетаріату відбувався саме в Південній Росії. Так, в 1906 р. було зареєстровано 45 профспілок в Катеринославській губернії, 72 – в Херсонській, з яких 69 – в Одесі. Поступово пролетарські профспілки перетворювались на багаточисельні й потужні організації, до думки яких змушені були прислухатись власники та ке-

рівники підприємств. У 1907 р. професійна спілка металургів Катеринослава об'єднувала 2 тис. осіб, Кам'янського – 1 тис, Алчевська – 2 тис, спілка машинобудівників Луганська – 2137, Одеси – 3 тис. [6].

Поряд з профспілками підприємств важкої індустрії активно в 1906-1907 рр. почали виникати невеликі організації працівників, робітників та службовців, які створювалися на цехових засадах: об'єднання вантажників, деревообробників, борошномелів, малярів, шевців, друкарів, кравців, конторників тощо. Найпоширенішими в цей час були професійні товариства прикажчиків, які не зазнавали такого тиску з боку влади і поліції, як робітничі спілки на великих підприємствах. Сфера компетенції та структура подібних організацій була стандартною. Вищим керівним органом спілок були загальні збори, на яких обиралось правління. Так, наприклад, на перших зборах «Професійного товариства прикажчиків Херсона» 25 лютого 1907 р. був затверджений Статут товариства, обрано Правління і направлена вітальна телеграма до Державної Думи з проханням якнайшвидше прийняти закон, який унормував би працю прикажчиків [7]. Участь працівників в керівних органах профспілки давала можливість залучити широкі маси трудящих до свідомого громадського життя та самодіяльності, демонструвала власникам підприємств їх силу та впливовість, змушувала рахуватись з позиціями трудящих.

Статути товариств обов'язково мали подаватись до губернських «у справах товариств присутствій», вносились до реєстрів і затверджувались губернаторами. Місцева влада жорстко контролювала процес легалізації професійних спілок, слідкуючи, щоб їх діяльність не загрожувала «громадському спокою та безпеці». Так, в статуті вже згаданої профспілки прикажчиків Херсона, яка поставила собі за мету «захист економічних інтересів своїх членів, сприяння розумовому, професійному та моральному розвитку, надання матеріальної допомоги своїм членам», слово «захист» було виправлено на «вияснення та узгодження» [8]. Держава не хотіла рахуватися з бажанням профспілок брати участь в політичному процесі, не розуміла і не сприймала їх важливої соціально-економічної ролі. Проте, хід революції 1905-1907 рр. дещо змінив акценти в ставленні бюрократії та буржуазії до робітничого питання, що відобразилось безпосередньо і на профспілковому питанні.

Ставлення буржуазії до робітничого руху, що набув в цей час гострого характеру і знаходився в центрі громадської уваги, було важливим фактором, який характеризував в цілому позицію провідного класу капіталістичного суспільства щодо соціально-політичної ситуації в країні. Враховуючи його, уряд поряд з військово-поліцейською розправою намагався використовувати й політику економічних поступок пролетаріатові за рахунок інтересів підприємців. Саме в 1905-1906 рр.

9. Бехтеев С.С. Хозяйственные итоги истекшего сорокапятилетия. – Т. II. Вопрос земельный. – СПб, 1906. – С. 146.
10. Сборник по сельскому хозяйству России и иностранных государств. – Пг., 1917. – С. 117-118.
11. Лохтин П. Вказ. праця. – С. 147; Бехтеев С.С. Зазн. праця. – С. 76.
12. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. – С. 55.
13. Хромов П.А. Экономическое развитие России. – С. 348.
14. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму. – С. 54.
15. Рубакин Н.А. Россия в цифрах. Страна. Народ. Сословия. Классы. Опыт статистической характеристики сословно-классового состава населения русского государства. (На основании официальных и научных исследований). – СПб., 1912. – С. 29.

ББК Т 63.3(4 УКР)

Разумна Н.М.

ДОСВІД ЗЕМСЬКИХ ОРГАНІВ САМОВРЯДУВАННЯ З РОЗВИТКУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ В К. XIX – НА ПОЧ. XX СТ. ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена історіографії діяльності земських органів самоуправління з розвитку охорони здоров'я в кінці XIX – на початку XX ст. У статті використані роботи різних авторів. Автор розділила роботу із означеної проблеми на три періоди: перший – література дореволюційного періоду, другий – видання радянського часу, третій – дослідження сучасного періоду.

Дослідники все частіше звертаються до історичного досвіду минулого, зокрема до вивчення історії заснування та діяльності земських органів самоврядування Російської імперії другої половини XIX – початку XX ст., зацікавлення якими посилюється суспільним значенням започаткованої на підставі земської реформи 1864 р. системи місцевого самоврядування.

За роки свого існування земства накопичили значний досвід відносно підходів до розв'язання місцевих проблем у сфері охорони здоров'я населення, що позначилося на підвищенні їхнього авторитету як органів місцевого самоврядування. Саме на земську медицину було покладено вирішення особливо гострих питань, пов'язаних із наданням медичної допомоги населенню країни.

У зв'язку з цим на науковому просторі з'явилася значна кількість наукових досліджень, присвячених цій проблематиці. За часом появи ці праці доречно поділяти на три періоди: перший – література дорево-

особенное внимание, и вот почему деятельность ученых заслуживает на дальнейшее изучение и использование.

SUMMARY

The article analyzes the influence of the agrarian reform at the end of XIX century on the development of the Ukrainian national economy at the beginning of XX century. The peculiarities of creative work of the first scientists who gave the detailed analysis of the agrarian sector situation are revealed. Their views on the achievements of the agrarian question results attract particular attention and therefore the scientists' activity is worth further investigation and use.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60-90-ті рр. XIX ст.). – К., 1970. – С. 11-15; Його ж. Українське село в революції 1905-1907 рр. – К., 1977. – С. 15-19; Сенчакова Л.Т. Крестьянское движение в революции 1905-1907 гг. – М., 1989. – С. 4-10.
2. Коновалов В.С. Крестьянство и реформы (Российская деревня в нач. XX в.): Аналитический обзор. – М.: ИНИОН РАН, 2000. – 384 с., Павко А. Історія політичних партій, організацій і рухів в Україні у XX ст. (теоретично-методичні аспекти проблеми) // Проблеми освіти. Наук. метод. зб. – К., 1995. – 260 с., Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О.П. Реєнт; Ін-т історії України НАН України. – К., 2003. – 338 с.
3. Порш М. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності. – К., 1907. – 280 с., Маслов П.П. Аграрный вопрос в России. – СПб.: Тип. Общественная польза, 1906. – 462 с.
4. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60-90-ті рр. XIX ст.). – К, 1970. – С. 11-15; Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. – К., 1977. – С. 15-19.
5. Кауфман А.А. К вопросу о культурно-хозяйственном значении частного землевладения. – М.: Леман и Сахаров, 1919. – С. 18.
6. Левитский В.Ф. Аграрный вопрос в Росии // Бретер Л.К., Брун М., Воробьев Н.И., Герценштейн М., Ден В.Э. Аграрный вопрос: Т. 2 – М.: Беседа, 1907. – С. 223.
7. Чупров А.И. К вопросу об аграрной реформе // Бретер Л.К. Брун М., Воробьев Н.И, Герценштейн М., Ден В.Э. Аграрный вопрос: Т. 2. – М.: Беседа, 1907. – С. 8.
8. Лохтин П. Состояние сельского хозяйства в России сравнительно с другими странами. Итоги к XX веку. – СПб., 1901. – С. 308.

було розроблено низку урядових законопроектів, спрямованих на соціальний захист працюючих та обмеження прерогатив підприємців в процесі організації праці. У свою чергу, на противагу уряду промисловці намагались довести, що страйковий рух насправді був позбавлений економічної основи і викликаний недоліками політичної системи країни. Досить промовисто про це йшлося в «особливій думці» завідуючого гірничопромисловим товариством «Жовта ріка» в Кривому Розі підприємця Размаріци, доданій до записки представників З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії, що була направлена до Міністерства землеробства та державного майна 12 березня 1905 р. Як вказувалось в ній, «рух заводських та копальневих робітників, не витікаючи з їх економічного побуту, зразково облаштованому порівняно з селянами та робітниками-землеробами, вказує, що рух цей є політичним, заснованим на соціал-демократичній пропаганді і вимагає державних та суспільних реформ в розмірах, далеко перебільшених за наші бажання, виражених в сьогоднішній записці...» [9].

Царський уряд мав своє формальне пояснення причин робітничого руху і намагався схилити власників найбільших підприємств південноросійського регіону до соціально-економічних компромісів. Влада виходила з того, що переважна більшість страйків базувалась на економічному ґрунті, а тому підприємцям треба було зрозуміти необхідність певного поліпшення становища робітників. Подібна поведінка уряду викликала незадоволення власників підприємств. Реакція З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії на ці кроки була миттєвою. На своїй нараді 21 лютого 1905 р. представницька організація південноросійської буржуазії виступила категорично проти скорочення робочого часу нижче 10 годин, нормування заробітної плати та оплати праці під час страйків, участі виборних від робітників у визначенні розцінок товарів, скасування штрафів, і зокрема – проти можливості впливу професійних спілок на процес звільнення робітників [10].

Не обмежуючи свою позицію лише теоретичною аргументацією, найбільша організація підприємців Південної Росії мобілізувала всі свої сили для організації опору уряду для недопущення небажаних законодавчих ініціатив. У березні 1905 р. гірничопромисловці взяли активну участь в роботі комісії з підготовки робітничого законодавства на чолі з В.М. Коковцовим, де заблокували низку прогресивних нововведень. Щоб якось виправдати свою позицію в очах громадськості, представники більшості представницьких організацій буржуазії Російської імперії 20 травня 1905 р. подали Коковцову спільну заяву, в якій окреслили ймовірні варіанти вирішення на свою користь робітничого питання. Промисловці вимагали, щоб під час другого скликання комісії було обговорене робітниче питання в цілому, а не тільки скорочення робочого дня і законодавство про страйки, а після цього перейти до

найголовнішого, на їх думку, питання – забезпечення права робітників на організацію професійних союзів [11].

Позитивне вирішення профспілкового питання уявлялось підприємцям «меншим злом», порівняно з обмеженням робочого часу та іншими нововведеннями, які мали б полегшити соціальне становище робітників. Першими це усвідомили підприємці Південної Росії. Зокрема, на нараді представників гірничопромисловців Півдня Росії, що відбулась у Харкові в лютому 1905 р., було визнано право робітників на скликання зборів для обговорення виробничих питань та висування виборних, які зможуть відстоювати права працюючих перед адміністрацією. Виборні отримали право укладати угоди з керівництвом підприємств, які потім підлягали затвердженню місцевими органами влади [12].

Страйковий рух початку 1905 р. не відштовхував промислову буржуазію, а навпаки, вселяв надію, що він призведе до конституційних завоювань, які були потрібні самій буржуазії. У своїх зверненнях промисловці не обминали можливості підкреслити згубність робітничої політики самодержавства, а кожному страйкові намагалися надати політичного забарвлення: «Російській промисловості часто доводилося відчувати накопичене незадоволення зайнятих у ній робітників, яке за умови міцного правового ладу, рівності всіх перед законом, невід'ємних гарантій недоторканності особистості, свободи коаліцій та союзів різних груп населення, пов'язаних спільністю інтересів, могло б вилитися в спокійні, законні форми боротьби, як це спостерігається в Західній Європі та Америці, де від цього промисловість не тільки не постраждала, але досягла, навпаки, такого розквіту, який ще не спостерігався в Росії» [13].

Досить чітко і виразно пояснив позицію гірничопромисловців щодо профспілок директор-розпорядник «Південноросійського дніпровського металургійного товариства», член Ради З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії І.І. Ясюкович: „...російському робітнику потрібен не подарунок 8-годинного робочого дня, йому потрібні установи, у яких би він міг вивчати свої дійсні потреби... Такими установами до цих пір є професійні союзи, а тому й нам потрібен закон про свободу професійних союзів, особистості й слова, у тому числі й про свободу страйків, а не паперовий закон про 8-годинний робочий день". Південний гірничопромисловець О.А. Ауербах з цього приводу також відзначав: „Дуже небезпечним є намагання скоротити законодавчим шляхом тривалість робочого часу... Набагато ґрунтовнішим буде винести скорочення робочого дня на узгодження роботодавців з робітниками та їх організаціями" [14].

Таким чином, позиція південноросійської буржуазії вирізнялась різким неприйняттям ідеї обмеження робочого часу і схвальним став-

Розв'язати аграрну кризу, на думку дореволюційних науковців, можна було лише низкою заходів економічного, соціального, політичного, правового, національного і культурного характеру. Впровадження їх у життя зробило б селянина вільним господарем на своїй землі і повноправним громадянином. Вирішения аграрного питання лежало на шляху до створення необхідних умов для інтенсифікації сільськогосподарського виробництва (закріплення земель у приватну власність, хуторизація селянських господарств, надання селянам дешевих довгострокових кредитів і т.д.) разом з розвитком інших галузей економіки, в першу чергу, промисловості.

Отже, аналіз дореволюційної літератури свідчить про постійне перебування аграрного питання в центрі уваги дореволюційних науковців. Ці праці містили багатий фактичний матеріал, цікаві спостереження і ґрунтовні висновки. Вивчення поглядів дореволюційних науковців щодо аграрного питання в українських губерніях Росії на початку XX ст., незважаючи на досить значну віддаленість тих подій, може бути корисним при формуванні нинішньої аграрної політики, виходячи з історичного досвіду минулого. Перспективи вивчення досліджуваної теми пов'язані з тим, що аграрна реформа сьогодні повинна стати одним із пріоритетних напрямів трансформації економіки України. Маючи унікальні природно-кліматичні умови, найкращі в світі чорноземи, Україна повинна використати свої потенційні можливості для того, щоб стати потужним виробником екологічно чистої, конкурентноздатної сільськогосподарської продукції в Європі, що, в свою чергу, повинно дати поштовх для розвитку ряду галузей економіки. Досягти зазначеної мети можливо лише за умови повного завершення аграрних перетворень і приведення аграрного сектору у відповідність сучасним ринковим умовам. Здійснюючи реформи в агропромисловому комплексі України на сучасному етапі, необхідно вивчати і враховувати історичний досвід проведення перетворень у цьому секторі економіки з метою використання актуальних на сьогодні елементів.

Таким чином, аналіз усвідомлення та мотивації аграрної кризи дореволюційними науковцями на початку XX ст., незважаючи на досить значну віддаленість тих подій, може бути корисним у деяких своїх аспектах при формуванні нинішньої аграрної політики, виходячи з історичного досвіду минулого.

РЕЗЮМЕ

Статья анализирует влияние аграрной реформы конца XIX столетия на развитие национальной экономики Украины в начале XX столетия. Раскрываются особенности творчества первых ученых, которые давали подробный анализ ситуации аграрного сектора. Их взгляды относительно достижений результатов аграрного вопроса привлекают

через впровадження сільськогосподарських машин". Безумовно, це істотно впливало не лише на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а й на вдосконалення його структури. М.Лещенко наголосив і на помітному розширенні виробництва технічних культур. З них найбільшого розвитку в українських губерніях здобуло вирощування і переробка цукрових буряків. З 1862 р. і до початку XX ст. площа посівів цієї культури збільшилася з 36,1 до 350,1 тис. дес., тобто майже в 10 разів. На Правобережній Україні протягом 40-90-х рр. XIX ст. вона зросла майже в 20 разів. Цікаво, що з 7,2 млн. берківців (10 пуд.) цукрових буряків, що збиралися на початку 1870-х років на Правобережжі, 3,2 млн. берківців, або 45% загальної кількості, вирощувалося в селянських господарствах [14].

У наступні роки питома вага селянських господарств у вирощуванні технічних культур неухильно зростала і наприкінці XIX – початку XX ст. посідала вже досить помітне місце. Однак рівень споживання технічних культур та продуктів їх переробки був ще дуже низьким. М.А.Рубакін вказує, що хоча споживания цукру в Росії зростало найбільше з усіх європейських країн, але у 1860 р. жителі імперії споживали в 3,8-12,8 разів менше цукру, ніж населения розвинутих країн, і через 27 років цей розрив був ще досить значним: 2,8-10,1 разів [15].

Як засвідчує дореволюційна історіографія, загалом процес інтенсифікації лише починався (переважно в поміщицьких маєтках та господарствах заможних селян), і в порівнянні з сільським господарством головних європейських держав відповідна галузь української економіки мала все ще екстенсивний характер. На думку дореволюційних авторов, екстенсивні форми землеробства, поширені в більшості селянських господарств України, були головною причиною гальмування розвитку сільськогосподарського виробництва. Після реформ 60-70-рр. XIX ст., з розвитком товарно-грошових відносин в економіці імперії середньовічні форми обробки землі стали, по суті, рудиментами в аграрному виробництві. Та процес їх відмирания йшов дуже повільно. Продукти землеробства, які отримувалися при веденні екстенсивного господарства, вже ледве задовольняли потреби селян.

Отже, суть аграрного питання – економічного аспекту комплексної аграрно-селянської проблеми – дореволюційними науковцями зводилася до того, що основним гальмом у розвитку аграрної галузі були пережитки феодалізму у вигляді екстенсивних форм сільськогосподарського виробництва. Це підтверджується і тим фактом, що в той період у розвинутих країнах світу землі на душу населення було набагато менше, але інтенсивна система землеробства давала можливість пристойно жити, і земельне питання не стояло там так гостро, як в Україні чи Росії.

ленням до законодавчого гарантування права робітників на власну професійну організацію. Профспілки в цьому сенсі були як раз тим механізмом, який би стабілізував і до того непрості відносини між підприємцями і працюючими, відтермінував можливі негативні наслідки від радикальних змін та нововведень в галузі соціального та економічного законодавства. При цьому деяким підприємцям профспілки уявлялись небажаною зброєю в руках пролетаріату, яку можна було спрямувати проти них. Під час роботи комісії В.М.Коковцова, південний гірничопромисловець І.І. Ясюкович висловив занепокоєння з приводу можливого скасування деяких статей кримінального законодавства, що передбачали покарання за організацію страйків. „Якщо робітничі організації стануть міцними – страйки в їх руках будуть страшною зброєю...тому нехай відповідають частиною своїх коштів", – підкреслював І.І. Ясюкович [15].

На противагу робітничим профспілкам під час революції з'являються численні об'єднання підприємців. Процес організаційної консолідації буржуазії відбувся пізніше ніж це сталося в середовищі пролетаріату. Пояснюється це, передусім, специфічними особливостями формування та становлення буржуазії як суспільного класу в умовах прискіпливого контролю з боку царського самодержавства, залежності від казенних замовлень, широкої державної регламентації комерційної діяльності. Все це стимулювало вірнопіданнські, лояльні настрої в її середовищі, що проявилось як у ставленні до влади, так і в суспільно-політичній та громадській діяльності. Об'єднання підприємців з'явились із запізненням також через фактичну відсутність законодавчої бази для цього та дозвільний характер процедури появи подібних громадських структур.

Однією із форм прояву громадської активності підприємців були товариства заводчиків та фабрикантів. Вони виникли на хвилі робітничих страйків в період Першої російської революції 1905-1907 рр. в якості союзів роботодавців як відповідна реакція підприємців на діяльність профспілок робітників. Головним завданням товариств заводчиків та фабрикантів був прямий супротив зростаючому робітничому руху та діяльності організацій робітників [16]. Іноді вони навіть організовувались виключно для протидії робітничим профспілкам. Найбільшою такою організацією в Південній Росії було «Товариство для захисту інтересів та розвитку одеської промисловості», створене в жовтні 1906 р. і пізніше перейменоване в „Одеське товариство фабрикантів та заводчиків" [17]. Його головою став В.І. Ансельм – директор пивоварного заводу „Ф.Енні і К.", його товаришем (заступником) – І.І. Ген – директор-розпорядник «Акціонерного товариства з виробництва землеробських знарядь та машин». До складу Ради товариства увійшли інженер-технолог і власник парового борошномельного млина Г.Е.Вейнш-

тейн, директор торговельного дому Я.Й. Кранцфельд, співвласник торговельного дому В.М.Лютов, представник «Російського товариства пароплавства і торгівлі» К.Ф.Ерміш [18].

В арсеналі дій товариств заводчиків і фабрикантів були складання «чорних списків» робітників, здійснення локаутів, організація антистрайкових фондів, фондів для покриття збитків, вербовка штрейкбрехерів [19]. При цьому варто зауважити, що певна агресивність та реакційність в діяльності подібних підприємницьких організацій по відношенню до робітничого та профспілкового руху зовсім не є наслідком програмних установок цих організацій, а, скоріш за все, диктувалась політичним становищем періоду Першої російської революції. По суті, це була відповідь буржуазії на так званий «економічний терор», який охопив в 1906 р. практично увесь Південь Росії та масове зростання професійних організацій робітників, які почали відігравати вагому роль в суспільному русі.

Потрібно зауважити, що профспілкове питання знайшло відгук не тільки в середовищі представників великої буржуазії та їх представницьких організацій, а й серед ліберальних політичних сил, прийнятих в радянській історіографії називати «буржуазними». Вони в своїй більшості виступали за поступове вирішення робітничого питання і фактично єдиним фронтом висловлювалися за надання робітникам права створювати професійні організації. Для всіх них був цілком зрозумілим той факт, що стихійний рух робітників був одним з найнебезпечніших чинників політичного процесу. Контролювати цей рух, а значить і визначати перспективи розв'язання соціальних протиріч у своїх інтересах, можна лише у випадку наявності певної організаційної структури, яка б вирівняла крайнощі в процесі соціальної боротьби, дозволила підприємцям гнучко маневрувати та грати на протиріччях в профспілковому середовищі і в кінці кінців стабілізувала антагоністичні відносини між роботодавцями і найманими працівниками.

Це добре розуміли як прогресивні лідери представницьких організацій підприємців, так і активні політичні кола провідних ліберальних партій Російської імперії. Так, центральним пунктом програмної платформи партії кадетів була вимога свободи робітничих союзів, зборів і страйків. Створення легальних робітничих союзів сприяло б, на думку конституційних демократів, мирному врегулюванню відносин між працею і капіталом. Спеціальною комісією І Державної Думи на чолі з одним із лідерів кадетів П.Б.Струве був розроблений відповідний законопроект, згідно з яким робітничі союзи мали створюватись явочним порядком. За профспілками визнавалось право на захист матеріальних інтересів робітників, користування страйковими фондами і фондами допомоги у випадках безробіття, право об'єднання союзів в федерації, їх повна незалежність від адміністрації підприємств [20]. Права профспілок

країнах з інтенсивним землеробством селяни застосовували багатопільну систему, з широким використанням травосіяння, в українських губерніях Російської імперії під паром перебувало 40,7 млн. дес. землі, тобто 39% землі не давали прибутку [10].

П.Лохтін зазначив, що на початку XX ст. з 100 дес. придатної для обробки землі в Голландії перебувало під паром 1,5 дес., в Англії – 2, в Бельгії – 2,8, у Німеччині – 6, у Данії – 7,3, у Франції – 13, в Україні – 11,8, у Росії – 60,6 дес. [11]. Отже, в західноєвропейських країнах під паром перебувала незначна частина земель. Хоча українські губернії на загальному тлі виглядали краще, ніж Росія загалом, не слід забувати, що з урахуванням перелогових земель, майже відсутніх у Європі, загальна площа земель, що не приносила ніякого прибутку, складала в українських губерніях 25,4 дес. на кожні 100 дес. придатної для обробки землі. Тобто чверть придатних земель України просто не використовувалася.

Таким чином, у той час як розвинуті країни переходили до виробництва більш цінних, ніж зерно, продуктів тваринництва, аграрний сектор України, скутий феодальними формами виробництва, слабко реагував на зміни у світовій сільськогосподарській кон'юктурі. Про це свідчить факт, наведений М.Лещенком: наприкінці XIX ст. площі пасовищ скоротилися з 13,3 до 2,7 млн. дес., або майже в 5 разів [12]. Про незначну роль тваринництва в сільськогосподарському виробництві говорить і майже повна відсутність сіножатей, тобто площ по вирощуванню кормів для худоби. У 1887 р. вони складали лише 4,7% орної землі. Намагаючись звести кінці з кінцями, хлібороби орали їх заради підвищення обсягів урожаю, іншими словами – намагалися вирішити проблему на основі старих, малоефективних методів, що лише поглиблювало кризу. Другорядне становище скотарства не могло не позначитися на його якості. Так, за твердженнями дореволюційних науковців, на початок XX ст. вага однієї голови рогатої худоби на півдні України і Росії складала від 16 до 20 пуд., в той час як за кордоном цей показник був значно вищим, зокрема в Швейцарії – 20-30 пуд., в Англії – 30 і навіть 40 пуд. [13].

Водночас М.Лещенко відзначив, що в пореформені роки інтенсивні форми господарювання поступово впроваджувалися і в сільськогосподарське виробництво України. Передусім це мало місце в господарствах поміщиків і заможних селян. Автор наводить слова міністра землеробства з доповіді цареві про стан сільськогосподарського виробництва в Росії у квітні 1880 р. про те, що за останні роки помітне суттєве поліпшення: «Воно переходить від рутинних засобів до більш удосконалених. Трипільна система в багатьох місцевостях змінюється багатопільною, вводиться травосіяння, яке сприяє розвитку тваринництва, ручна праця поступово скорочується

рятівну силу «землі» і «багатоземелля». Якщо він і виступав діяльним прихильником розширення селянського землеволодіння, то залишав осторонь випадки абсолютного малоземелля, головним чином тому, що культурне й економічне піднесення вимагало більш-менш тривалого часу і збільшення землеволодіння [5].

Професор В.Ф.Левитський у праці «Къ решенію аграрного вопроса» зазначав, що для того, щоб не повторити помилок селянської реформи 19 лютого 1861 р., необхідними супутниками наступної земельної реформи повинні бути: широкий розвиток народної освіти, всесвітня організація агрокультурної допомоги населенню засобами держави і земств, широке поставляння меліоративного кредиту, здійснення політичних свобод з усуненням усіх недоліків адміністративного і правового устрою взагалі і тих його сторін, котрі безпосередньо торкалися селянства [6].

Професор А.І.Чупров у роботі «К вопросу об аграрной реформе» не тільки вказує на найефективніші, на його думку, способи здійснення аграрної реформи, а й підкреслює, що сама по собі реформа не може привести селянство до бажаного добробуту. Покращення побуту селян могло бути досягнуто лише за умови сумісних дій аграрних перетворень з агрокультурними [7].

Дослідник-аграрій П. Лохтін свого часу зазначав, що специфічна різниця, яка спостерігалася між Російською державою та іншими країнами в сільському господарстві, «цілком пояснюється пануючими в цій сфері середньовічними звичаями» [8]. Інший дослідник С. Бехтєєв висловився з цього приводу так: «...Культурний рівень селянського господарства не пішов далі XVI століття. Але що було добре тоді, те нікуди не годиться зараз» [9]. Отже, далекоглядні дореволюційні політичні діячі та вчені розуміли, що необхідно було загалом підняти культуру сільського господарства, матеріально та організаційно допомогти селянинові за рахунок заохочувальної політики держави.

С.С. Бехтєєв вважав, що якісна різниця систем господарювання в Європі і в Росії яскраво проявлялася у результатах праці хліборобів. Середній урожай з десятини землі в країнах з інтенсивним землеробством в 1,2-2,7 рази перевищував той же показник по Україні, селянство якої використовувало традиційні форми обробітку землі. Взагалі Росія значно відставала від розвинутих країн. Про співвідношення рівня врожайності говорять такі дані: до Першої світової війни врожайність пшениці в Англії та Німеччині була вищою, ніж у Росії, втричі; у Франції – майже вдвічі. Урожайність жита у Німеччині була вищою приблизно вдвічі, у Франції – майже в 1,5 рази. Якщо прийняти пересічну світову врожайність за 100%, то в довоєнний час по шести головних землеробських культурах вона була такою: в Бельгії – 221, у Німеччині – 179, у Франції – 123, у США – 108, у Росії – близько 75 %. У той час як у

було деталізовано у вироблених цією ж комісією „Общих началах закона о рабочем договоре» та «Предварительной редакцией проекта закона о свободе стачек". У них кадети наполягали на необхідності укладання профспілками колективних договорів з підприємцями. Цей договір повинен був діяти не більше трьох років і бути обов'язковим для всіх членів профспілки. У цьому законопроекті регламентувалися, з одного боку, права й обов'язки підприємця (внутрішній розпорядок робочого дня, забезпечення безпеки виробництва, необхідними інструментами, розмір заробітної плати та інше), а з іншої – права й обов'язки робітника (право вимагати повного використання своїх сил, відшкодування збитків, скоєних з вини підприємця, право на мінімум гарантованої заробітної плати та інше) [21]. Всі конфліктні питання між підприємцем і робітником мали б вирішуватись спеціальними арбітражними органами – примирливими камерами, третейськими судами та погоджувальними комісіями за участю представників від підприємців та робітників. Декларувалось також необхідність встановлення кримінальної відповідальності за порушення законів з охорони праці. [22].

У „Союзе 17 октября" ставлення до професійної організації робітників було більш поміркованим і консервативним. Для врегулювання відносин між робітниками і підприємцями октябристи пропонували надати робітникам свободу зборів і союзів, однак при цьому підкреслювали, що реалізація цього права можлива виключно для забезпечення економічних, професійних та культурних потреб робітників. Діяльність держави, підприємців та профспілок мала б зосередитись на організації бюро праці, реорганізації фабричної інспекції, запровадженні погоджувальних установ для вирішення суперечок між підприємцями і робітниками, відкритті в промислових майстернях фабричних шкіл, розвитку професійної освіти, поліпшенні житлових умов робітників тощо [23]. Практичне здійснення намічених заходів залежало, на думку октябристів, від рівня розвитку вітчизняної промисловості та промислової конкуренції з іншими країнами. Подібних принципів дотримувалась і Торгово-промислова партія.

Обмеженість соціальної програми «Союза 17 октября» та Торгово-промислової партії ефективно використовували кадети в політичній боротьбі та особливо під час виборів до Державної Думи. Активно поширювана ними листівка у вигляді порівняльної таблиці партій Російської імперії акцентувала увагу саме на тому, що кадети на противагу октябристам й торгово-промисловцям радикальніше налаштовані на обмеження робочого часу та забезпечення права робітників на об'єднання в союзи [24]. Насправді ж, політичні партії, що відіграли активну суспільну роль під час революції, не були та й не могли бути основними захисниками економічних інтересів робітників та службовців. Робітничий рух вони намагались або використати в своїх пол-

ітичних та виборчих цілях, або створити видимість власної підтримки в пролетарському середовищі. Політичні програми були лише теоретично-інтелектуальною проекцією того ідеалу, до якого мала б прийти Росія під впливом капіталістичної модернізації. У той час, коли в робітничих та службових «низах» панували радикально-утилітарні цілі та потреби, ліберально-демократичні партії з їх декларативним програмно-політичним інструментарієм уявлялись вкрай обмеженим шляхом здобуття омріяних свобод. Український історик О.П.Реєнт відзначає, що загальноросійські та українські політичні партії аж ніяк не могли стати органами повсякденної боротьби за інтереси пролетаріату навіть тоді, коли це відбивалось в їх назві чи програмних положеннях. Тому профспілки почали виникати і діяти не завдяки лівим політичним партіям, а скоріш як певна альтернатива їм та їх безкомпромісній, конфронтації та непримиренності [25].

Поява профспілок засвідчила той факт, що клас найманих працівників відчув себе здатним організовано відстоювати власні інтереси. І підприємці змушені були рахуватися з цими реаліями. Так чи інакше, підкреслений інтерес власників підприємств до питання забезпечення свободи професійних союзів був прогресивним явищем в напрямку становлення паростків громадянського суспільства. Буржуазія поступово усвідомлює, що відсутність організації робітничого класу в умовах капіталістичної трансформації значно обмежує систему соціального партнерства, створює неповноцінний соціальний простір з неможливістю стабільного розвитку економіки. Бажання буржуазії спрямувати вирішення наболілих проблем в сфері праці в конструктивне русло було також об'єктивною реакцію на неспроможність царського самодержавства реформаторським шляхом вирішити численні протиріччя соціального життя.

Підприємці не могли не усвідомлювати ефективність профспілок для забезпечення стабільності виробничого процесу, вирішення конфліктних питань між адміністрацією підприємств і робітничим активом, а значить і гармонізації соціальних відносин в цілому. Розгортання революційного руху, терор, соціальна та міжнаціональна нетерпимість, загострення політичних проблем штовхало їх до розуміння того факту, що силами тиску та примушування не вирішити існуючі проблеми, а тому потрібно шукати шляхи до компромісу, узгодження корпоративних інтересів різних соціальних груп і верств. Профспілки робітників в уяві буржуазії були якраз таким новим й безболісним інструментом розв'язання суперечностей та зменшення соціального напруження. З іншого боку, позитивне ставлення до самоорганізації робітників в поглядах представників гірничопромислової індустрії було максимальною межею компромісу, на який вони б погодились в умовах революційного процесу.

здійснені М. Поршем, П. Масловим, які проаналізували розподіл земельної власності між станами, процес соціальної диференціації селян українських губерній, наявність резерву земель для задоволення земельного голоду в Україні, селянські вимоги щодо земельної реформи, вимоги політичних партій щодо розв'язання аграрної кризи [3].

Складовою селянської проблеми було аграрне питання, яке охоплювало весь комплекс економічних відносин у сільському господарстві. Саме воно, відіграючи на певних етапах вирішальну роль у розвитку тих чи інших подій, разом з наявністю різних факторів соціально-політичного, національного, культурно-просвітницького характеру створювало цілий комплекс перешкод на шляху подальшого розвитку країни, які і складали аграрно-селянську проблему.

Якщо порівняти середній земельний наділ на одне господарсво на початку XX ст. в різних країних світу, то виявиться, що селянство України мало не такі вже й дрібні наділи. Д.К.Пестржецький, аналізуючи статистичні дані 1905 року щодо землеволодіння, вказує, що Росія, й Україна в тому числі, посідали не останнє місце за розмірами господарств, але в інших країнах – Данії, Бельгії, Австрії, Німеччині, Іспанії, Угорщині, Алжирі, землеробське населення не страждало від малоземелля і не висувало вимог додаткового наділення землею.

Цікаво, що у 1895 р. у Німеччині нараховувалося 4 251 408 господарств, які володіли ділянками до 4,6 дес., середній же розмір землеволодіння дорівнював 2,2 дес. Вони складали 76,5% від загальної кількості господарств, тобто були основою сільськогосподарського виробництва. А в українських губерніях Росії в 1905 р. господарства пересічно площею в 4,4 дес. становили 63% від загальної кількості, і хоча вони були краще забезпечені землею, ніж німецькі селяни тієї ж категорії, радянська історіографія віднесла їх до розряду бідняцьких господарств, оскільки вони ледве-ледве зводили кінці з кінцями [4]. Якщо проблема полягала не в кількості землі, тоді в чому ж? У деяких дослідженнях дореволюційних науковців зазначалося, що причиною кризового стану сільськогосподарського виробництва українських губерній на межі XIX і XX ст. було аграрне перенаселення. На наш погляд, це дещо спрощений підхід.Аграрне перенаселення справді мало місце, але воно було лише верхівкою айсберга, оскільки виникло внаслідок дії значно глибших причин.

На думку багатьох дореволюційних авторів, вирішення аграрної кризи полягало не в розширенні селянського землеволодіння, а в сукупності заходів економічного і культурного порядку, що допомогли б населенню реформувати своє господарство в напрямку, відповідному тогочасним умовам і, насамперед, – тодішній щільності населення. О.А.Кауфман стверджував: «Не земля, а культура – от у чому вирішення аграрного питання». Він рішуче не поділяв поширеної віри в

ББК Т3(4УКР)52-27г

Лук'яненко В.П.

АГРАРНЕ ПИТАННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЇ НА ПОЧАТКУ XX СТ. ПОГЛЯД ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ НАУКОВЦІВ

Стаття аналізує вплив аграрної реформи кінця XIX століття на розвиток національної економіки України на початку XX століття. Розкриваються особливості творчості перших вчених, які давали точний аналіз ситуації аграрного сектора. Їхні погляди відносно досягнень результатів аграрного питання заслуговують особливої уваги, і тому, що діяльність учених заслуговує на подальше вивчення та використання.

XX ст. закінчувалося під знаком нестихаючих дискусій і роздумів навколо проблем подальшого розвитку країни. Закінчувалося майже так, як і починалося. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в суспільно-політичному житті українських губерній Росії розгорнулася жвава дискусія з приводу аграрної проблеми. Вона була проявом спроб вирішення вибору моделі майбутнього соціально-економічного розвитку. Дискусія не була випадковою. Адже основою феодальних пережитків і матеріальним оплотом панування самодержавства був аграрний уклад в економіці Російської імперії. Тому центральною ланкою перетворень і запорукою подальшого оновленого розвитку країни було вирішення аграрно-селянської проблеми, оскільки йшлося про докорінні зміни в житті селянства – найчисельнішого класу тогочасного суспільства, зайнятого в основній галузі господарства. До селянської проблеми, як головної в суспільному житті, зводилися всі інші: економічні, соціальні та політичні. Без її вирішення неможливими були ривок уперед в індустріальному розвитку, загальна модернізація країни і подолання її відсталості. Видатні діячі, державні установи, земства і земські службовці, науковці та представники громадських об'єднань пропонували свої шляхи виходу з кризового становища.

Обрана для дослідження проблема має історіографію, яка бере початок у радянській добі. Протягом 60-х ? середини 80-х рр. XX ст. було опубліковано ряд ґрунтовних монографій з проблеми [1]. Протягом останнього десятиліття опубліковані праці В.Коновалова, А.Павка, О.Реєнта [2]. Їхні автори зробили ґрунтовні дослідження щодо аграрного питання та урядових реформ в аграрному секторі на початку XX ст., формування, діяльності та розробки програмних документів політичних партій в Україні на початку XX ст., в тому числі щодо реформування аграрного сектору.

Основним джерелом даного дослідження послужили праці дореволюційних авторів. Перші дослідження щодо аграрної проблеми були

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается отношение предпринимателей Юга России, их представительских организаций к процессу формирования профессиональных союзов рабочих и служащих во время Первой российской революции 1905-1907 гг. Исследуется позиция лидеров одной из самых влиятельных организаций буржуазии –Съезда горнопромышленников Юга России к профсоюзному вопросу. Анализируется программа кадетов и октябристов в отношении профсоюзных организаций.

SUMMARY

The article considers the attitude of South Russia entrepreneurs to the process of formation of the professional unions of workers and employees during the first Russian revolution of 1905 – 1907. The position of the leaders of one of the most influential organizations – the Congress of South Russia mining manufacturers – and their attitude to trade-union issue are also investigated. Detailed consideration is given to the treatment of trade unions in the programs of Cadets and Oktyabrists.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Турченко Ф.Г. Турченко Г.Ф. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX – 1921 р.): Історичні нариси. – К., 2003. – С. 34.
2. Стадник А.Н. Прохоренко М.Ф. Профсоюзы Украины до Великой Октябрьской социалистической революции. – М., 1959; Робітничий рух на Україні в період імперіалізму. – К., 1961; Історія робітничого класу Української РСР: У 2-х т. – Т. 1. – К., 1967; Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983.
3. Прийменко А.И. Легальные организации рабочих Юга России в период империализма (1895 г. – февраль 1917 г.). – Киев-Донецк, 1977.
4. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – Київ, 2003; Крутіков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. – Дніпропетровськ, 1992; Шандра І.О. З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії в системі державних та громадських установ (1874-1918 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Луганськ, 2007.
5. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – Київ, 2003. – С. 208.
6. Очерки истории профессиональных союзов Украинской ССР. – К., 1983. – С. 22.
7. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. 200, оп. 1, спр. 1, арк. 28.
8. АХО, ф. 200, оп. 1, спр. 1, арк. 29.

9. Ерманский А. Крупная буржуазия в 1905-1907 г. // Общественное движение в России в начале XX в. / Под ред. Л.Мартова, П.Маслова, А.Потресова. – Том 2. – Часть 2. – СПб., 1910. – С. 40.
10. Там само. – С. 44.
11. Черменский Е.Д. Буржуазия и царизм в первой русской революции. Изд. 2-е., переработ. и доп. – М., 1970. – С. 75.
12. Реєнт О.П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – С. 203-204.
13. Берлин П. А. Русская буржуазия в старое и новое время. – М., 1922. – С. 232.
14. Корзун В.П. Южнорусская горнопромышленная буржуазия и рабочее законодательство (1905-1907) // Из истории буржуазии в России. – Томск, 1982. – С. 81.
15. Ерманский А. Крупная буржуазия в 1905-1907 г. – С. 48.
16. Лурье Е. Организация и организации торгово-промышленных интересов в России. – СПб., 1913. – С. 166.
17. Історія Одеси. – Одеса, 2002. – С. 205.
18. Общество для защиты интересов и развития одесской промышленности. – Одесса, 1909. – С. 3.
19. Бессолицыш А.А. Предпринимательские организации в России в конце XIX – начале XX веков: мифы и реальность // Вестник Воронежского государственного университета. – 2005. – № 1. – С. 9.
20. Шелохаев В.В. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. – М., 1983. – С. 126.
21. Законодательные проекты и предложения Партии народной свободы 1905-1907 гг. – СПб., 1907. – С. 347-349.
22. Кувшинов В.А. Программа партии кадетов // Вопросы истории КПСС. – 1991. – № 8. – С. 94.
23. Шелохаев В.В. Партия октябристов в период Первой российской революции. – М., 1987. – С. 67-68.
24. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 1439, оп. 1, спр. 526, арк. 73.
25. Реєнт О.П. Революційні та соціальні рухи трудящих мас України // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С. 92.

54. Белина В. Школа, где учат быть евреями Украины // Город. – 1997. – 17 апреля. – № 15. – С. 5.
55. Логвинова Д., Папазова С. Бездарных детей не бывает. Так считают в Донецкой еврейской школе // Мелочи жизни. – 1999. – 26 августа – 2 сентября. – С. 6.
56. Крылова М. Школа для детей и родителей // Вечерний Донецк. – 1999. – 11 июня.
57. Алидорин Г. Молодая школа – древние традиции // Город. – 1999. – № 20. – 20 мая. – С. 6.
58. Молодая школа – древние традиции // Макеевский рабочий. – 1999. – 29 мая. – С. 3.
59. Пятый первый звонок // Город. – 2000. – 7 сентября.
60. Грин М. На праздник школа «Ор-Менахем» нас собрала // Наша жизнь. – 2001. – № 21. – Сентябрь. – С. 6.
61. Генцель Ц. Месяц тишрей в школе «Ор-Менахем» // Наша жизнь. – 2001. – Октябрь. – № 22. – С. 6.
62. Генцель Ц. Школьная жизнь // Наша жизнь. – 2002. – № 29. – Май.– С. 6.
63. Генцель Ц.Кислев в еврейской школе // Наша жизнь. – 2002. – № 4 (декабрь). – С. 6.
64. Захарович М. Первый раз в новый класс // Наша жизнь. – 2001. – № 21. (сентябрь). – С. 4.
65. В поисках «шошарим» – и с любовью к национальным ценностям // Наш дом. – 2006. – № 18. – 5 мая. – С. 12.
66. Что такое Сохнут? // Наша жизнь. – 2001. – № 22 (октябрь). – С. 8.
67. Папазова С. Каждому ученику – индивидуальный подход. Педагогический коллектив школы «Ор-Менахем» дает детям знания и воспитывает любовь к культурному наследию предков // Жизнь. – 2002. – 24 апреля.
68. Грин М. Донецкий семинар преподавателей еврейских школ признан первым профессиональным // Наша жизнь. – 2003. – № 7 (март). – С. 6.

33. Нейман А. Когда трубит шофар... // Вечерняя Горловка. – 1998. – 17-23 сентября. – С. 5.
34. Генов Н. 5759 год от Сотворения мира // Вечерний Донецк. – 1998. – 25 сентября.
35. Генов Н. Самый веселый праздник // Вечерний Донецк. – 1999. – 2 марта.
36. Веселый Пурсим шагает по Донбассу // Наша жизнь. – 2000. – Апрель.
37. Вайнштейн С. Новости Донецкой общины // Наша жизнь. – 2002. – Апрель. – С. 2.
38. Зарахович М. Донецкий шавуот // Наша жизнь. – 2002. – Май. – С. 2.
39. Зарахович М. Песах по-донбасски // Наша жизнь. – 2003. – Май. – С. 2.
40. Раввин призывает объединиться против нищеты // Донецкие новости. – 2002. – 10 октября. – С. 10.
41. Заборин Д. Донецкий раввин награжден медалью // Салон. – 2002. – 4 октября. – С. 3.
42. Яковлев Л. Идет охота на евреев // Наша жизнь. – 2002. – Август. – № 31. – С. 6.
43. Нехомская И. Мариуполь заслужил раввина // Наша жизнь. – 2002. – Июнь. – № 30. – С. 5.
44. Коваль Т. В гостях у Менахема Менделя Коэна, главного раввина Мариуполя // Приазовский рабочий. – 2008. – 16 мая. – С. 16.
45. Жеребецкий П.И. Наши прадеды и мы (Этнографические записки). – Донецк, 2006.
46. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.Г., Масляк П.О. Географія: Україна і світ. – К.: Т-во „Знання" КОО, 2007.
47. Фадеев С.В. Еврейские школы Бахмута // Бахмутський часопис. – 1996 – 997. – № 5-6. – С. 22-24.
48. На улице Щорса в израильской школе // Алеф. – 1992. – Сентябрь. – С. 2.
49. Филиппова Е. Каждое воскресенье – в „Мехине" // Алеф. – 1992. – Декабрь. – С. 4.
50. Гурвич В. Школа – это возрождение // Вечерний Донецк. – 1993. – 26 января.
51. Славко В. Воскресные уроки // Вечерний Донецк. – 1993. – 7 сентября.
52. Славин В. НААЛЕ: высокий уровень подготовки // Алеф. – 1993. – № 4 (сентябрь).
53. Котов В. Не для будущих эмигрантов, для – Украины. Заканчивается первый учебный год в школе, где ребятишек обучают в духе традиций, культуры и обычаев еврейского народа // Вечерний Донецк. – 1997. – 20 мая.

ББК 66.72 (4 УКР)
+ 60.542.2

Самойленко Є.М.

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФСПІЛОК ПРО ПОСИЛЕННЯ СВОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ І ФОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті висвітлено розвиток питання гендерної рівності в профспілковому русі в Україні. Проведено порівняльний аналіз законодавства з проблем гендерної рівності в зарубіжних країнах і в Україні, вказано його у застосуванні керуючих органів і у практичній діяльності профспілок. Зроблено висновки, обґрунтовано рекомендації і вказані перспективи подальших досліджень, які стосуються направленню зусиль для забезпечення гендерної рівності.

Зміни – зрима прикмета нашого часу – торкнулися майже усіх сторін життя сучасного українського суспільства. Певною мірою їх прикмети видно і в такій специфічній сфері людських відносин, як взаємовідношення статей. Але уявлення, що склалися з давніх часів, про соціальний статус і права чоловіків і жінок продовжують і в наші дні існувати у достатньо негативних, стосовно до жінки, стереотипах. Своє відбиття такі підходи певною мірою знаходять й у діяльності суспільних організацій, у тому числі у профспілках. Незважаючи на декларації змін щодо рівності чоловіків та жінок, прийняті теоретичні документи, у практиці суспільного життя мало що змінилося.

Вітчизняні історики та психологи здійснили певний внесок у з'ясування проблеми гендеру. Л.О.Пампухою встановлені особливості гендерних стереотипів у структурі рольового конфлікту жінки-керівника [1]. Пошуки українського контексту гендерної паритетності здійснила І.М.Грабовська [10]. М.Дроздовою проведено аналіз особливостей уявлень студентів про жінок політичних лідерів [9]. Соціологічний моніторинг жінок-політиків України провели вчені Центру перспективних соціологічних досліджень Міністерства праці та соціальної-політики [5]. Водночас діяльність українських профспілок у галузі гендерної політики поки що не знайшла відображення в наукових дослідженнях.

Мета дослідження – на основі вивчення документів та матеріалів міжнародних міжурядових та неурядових організацій, Законів України, указів Президента та постанов українського уряду, рішень з'їздів Федерації професійних спілок України показати основні підходи вказаних органів до проблеми гендерного рівноправ'я чоловіка і жінки, ген-

дерної просвіти суспільства, вирівнювання їх соціальних можливостей на основах паритетної демократії.

Ще на ранніх етапах розвитку радянської системи профспілками був накопичений певний досвід емансипації жінок. Пригадаємо, що державна політика відносно жінок протягом багатьох десятиліть радянського періоду була направлена на активне залучення жінок до суспільного і політичного життя. (І це не могло не накласти відбиток на пострадянський період розвитку незалежних держав). Прийняте законодавство проголосило рівноправ'я всіх громадян, декларувало повну відсутність дискримінації відносно жінок, визнало материнство найважливішою соціальною функцією. Утой же час прогресивні законодавчі акти і приведення їх у відповідність з передовими міжнародними нормами, самі по собі, автоматично не могли забезпечити рівноправ'я чоловіків і жінок.

Наявність об'єктивних умов для реалізації проголошених ідей, а також ефективного механізму реалізації і контролю над виконанням схвалюваних у цій царині рішень могли стати найважливішою передумовою для забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок у всіх сферах відносин. Твердження про те, що „жіноче питання" нібито вже вирішене, також давало спотворене уявлення про фактичне становище жінок. Заміна завдання звільнення жінки на зрівнювання чоловіків і жінок, що помилково розумілося у всьому, привело до негативних наслідків. Займаючи домінувальне положення в системі влади, чоловіки постаралися надати жінкам, як правило, не найпрестижніші сфери суспільного життя, у тому числі і промислового виробництва.

В умовах післяперебудовних процесів 90-х рр. XX – початку XXI століть соціально-політичне становище жінок стало різко погіршуватися. Подвійний тягар, який жінки практично несли на своїх плечах завжди, посилився, відсовуючи перспективу, стратегічну мету створення суспільства рівних можливостей для всіх. Роль жінки як активної учасниці в побудові нового демократичного суспільства стала все більше принижуватися і всіляко підкреслювати її призначення хранительки домівки (берегині), дружини, матері сімейства.

Новий час висуває перед профспілками завдання досягнення якісно інших висот у вирівнюванні соціальних можливостей чоловіків і жінок. Віднесене світовою спільнотою до однієї з першочергових загальнолюдських цінностей рівноправ'я чоловіка і жінки виступає сьогодні як один з найбільш важливих показників цивілізованості держави. Саме тому проблема рівності статей набуває пріоритетного значення серед основних напрямів діяльності профспілок України взагалі і профспілкових організацій Донецької області зокрема.

За останній час профспілковий рух як на світовому, так і національному рівнях зробив певні кроки в реалізації загальносвітових тенденцій у досягненні гендерної рівності.

11. Зябкина Н. Все суета, кроме чистой души, или Один день в синагоге / / Донецкие новости. – 1993. – Февраль. – № 5. – С. 6.
12. Зябкина Н. „Ве-ни ше-амда" – „и вот что поддержало нас" // Донецкие новости. – 1994. – 17-23 ноября.
13. Янатьев Д. Мариупольские синагоги (Архитектура мариупольских евреев) // Голос строителя. – 1995. – 23-29 сентября. – С. 4.
14. Синагога обновляется // Вечерний Донецк. – 1998. – 16 мая.
15. Ряшина А. Вновь оживленно на дороге к храму. Донецкая синагога стала центром религиозной жизни еврейских общин Донецкой и Луганской областей // Жизнь. – 2000. – 20-26 апреля. – С. 3.
16. Куперштейн Я. Праздник в Донецкой синагоге // Акцент. – 2001. – 31 мая.
17. Чудновский А. Открыт молитвенный зал // Приазовский рабочий. – 2002. – 22 мая.
18. Горбунев Г.Г. История старой синагоги // Наша жизнь. – 2002. – Июнь. – С. 4.
19. Кудрина Л. Здание бывшей синагоги возвращается еврейской общине // Приазовский рабочий. – 2007. – 6 января.
20. Янатьев Д. Мариупольские синагоги (Архитектура мариупольских евреев) // Голос строителя. – 2007. – 10 февраля.
21. Последние буквы вписаны // Город. – 2007. – 14 сентября. – С. 19.
22. Шашар М. Еврейство в Донецке // Алеф. – 1992. – № 10 (19). – С. 5.
23. Янатьев Д. „Какая бы дурная погода ни была" (страницы истории мариупольских евреев) // Алеф. – 1992. – № 6. – С. 2.
24. Борзаковский И.Г. Иудеи города // Вечерняя Горловка. – 1999. – 20-26 мая. – С. 11.
25. Борзаковский И.Г. Иудеи города // Вечерняя Горловка. – 1999. – 17-23 июня. – С. 11.
26. Зарахович М. Евреи Краматорска // Наша жизнь. – 2002. – Июнь. – С. 5.
27. Самсонова И. Наши соседи – евреи // Акцент. – 2001. – 20 ноября, 21 ноября.
28. Генов Н. Гости рады всему, даже донецкому снегу // Вечерний Донецк. – 1997. – 11 февраля.
29. Николаев В. Тетя Люся балует разносолами // Вечерний Донецк. – 1997. – 23 января.
30. Дунаевская Н. Ренессанс библиотеки // Донецкие новости. – 1997. – Август. – № 31. – С. 10.
31. Галлахер И. Евреи на субботник не выйдут // Весть. – 1995. – 15 апреля.
32. Шпарбер И. Праздник Ханука. Начнем с одной свечи // Город. – 1997. – 25 декабря. – С. 3.

блеми. Лише інформація про позитивний досвід. Як не згадати тут думку євреїв про себе як про богообраний народ. Напевне, гоям (не євреям) не потрібно знати вади, недоліки, проблеми, прорахунки в роботі єврейських закладів освіти і взагалі національного життя євреїв.

5. Поданий позитивний досвід роботи громад іудеїв, проблему вбачають лише у збереженні релігійної ідентичності, протистоянні численним християнським місіонерам.

Отже, підбиваючи підсумки аналізу публікацій про національну школу єврейського народу на Донеччині, слід відзначити її суто позитивний оптимізм.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена возрождению национально-культурной и религиозной жизни евреев в двух аспектах – традиция и ее передача через школу в 1991- 2008 годах.

SUMMARY

The article deals with the revival of jewfish national-cultural and religious life. The issue is analyzed in two aspects: tradition and the way it is passed through school in 1991 – 2008.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Религиозная палитра Донецкой области: Справочник религиозных организаций. / Под ред. А.И. Шевченко и А.И. Козловского. – Донецк: ИПИИ «Наука і освіта», 2008.
2. Губарєв В.К. Географія України. Довідник школяра і студента. – Донецьк: ТОВ ВКФ „БАС", 2005.
3. Статистичний щорічник України за 2002 рік. / За ред. О.Г. Осавуленка. – К., 2003.
4. Национальный состав населения Донецкой области (По данным Всесоюзной переписи 1989 г.). Статистический сборник № 4. – Донецк, 1992.
5. Жеребецкий П.И. Наши прадеды и мы (Этнографические записки). – Донецк, 2006.
6. Олійник Я.Б., Шищенко П.Г., Степаненко А.Г., Масляк П.О. Географія: Україна і світ. – К.: Т-во „Знання" КОО, 2007.
7. Куписок Б. Синагога в Донецке // Вечерний Донецк. – 1990. – 27 сентября.
8. Куписок Б. Молебень у синагозі // Радянська Донеччина. – 1990. – 12 жовтня.
9. Вигдергауз П. Р. Символ очищения // Алеф.– 1992. – № 6.– С. 6.
10. Альтер М. Синагога: трудное возрождение. О юбилее, который пока не проведен // Вечерний Донецк. – 1992. – 20 октября.

Прихильники цього підходу виходять з того, що права жінок – це, перш за все, загальні права людини, а також сукупність специфічних прав і свобод, обумовлених особливостями соціального і сімейного статусу жінок. Прийняті з цього питання міжнародні документи відкрили нові підходи до створення рівних можливостей для всіх громадян, без будь-якої дискримінації за ознакою статі.

Найважливішим серед міжнародних документів, що містять обов'язкові юридичні стандарти в даній сфері є прийнята в 1979 році Конвенція ООН про скасування всіх форм дискримінації відносно жінок. Затверджений у вересні 2000 року Факультативний протокол до цієї Конвенції закликає держави – члени ООН прийняти національні законодавчі заходи, що забороняють дискримінацію жінок і направлені на встановлення фактичного рівноправ'я між чоловіками і жінками. Реалізація політики рівних можливостей для чоловіків і жінок оцінюється міжнародним співтовариством як серйозне суспільне завдання на шляху до цивілізації.

Згідно з Декларацією тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, прийнятою на Саміті Тисячоліття ООН у вересні 2000р., серед Глобальних Цілей Розвитку Тисячоліття ООН (для виконання впродовж 2000 – 2015 рр.) виділяємо: сприяти гендерній рівності і надати більше повноважень жінкам; зменшити дитячу смертність; поліпшити стан здоров'я матерів. Ці ж самі цілі відображені в аналітичній доповіді Президента України, переданій до 58-ої Генеральної Асамблеї ООН 23 вересня 2003р. Генеральному Секретареві ООН „Цілі Розвитку Тисячоліття для. України (для виконання впродовж 2001 – 2015 рр.)".

У Мексиканській декларації про рівність жінок і їх внесок у розвиток і мир, Найробійських перспективних стратегіях у галузі поліпшення положення жінок, Віденській декларації загальних прав людини, Пекінській платформі дій на користь рівності, розвитку і миру й інших документах міжнародного значення сформульована концепція подолання розриву між юридичним і фактичним рівноправ'ям жінок.

У Політичній Декларації ООН „Жінки в 2000 році: рівність між чоловіками і жінками, розвиток і мир у XXI столітті", прийнятої на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН у липні 2000 р., держави-учасники зобов'язалися забезпечити формування суспільства, в якому чоловіки і жінки жили б в умовах рівності, розвитку і миру.

Міжнародна організація праці (МОП) прийняла ряд Конвенцій, що стосуються положення трудящих жінок, – „Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності" (1951 р. № 100), „Про охорону материнства" (1952 р. № 103), „Про дискримінацію в галузі зайнятості" (1958 р. № 156) і ін. Відповідно до Конвенції МОП № 156 і рекомендації № 165 про трудящих з сімейними обов'язками, кожна держава – член МОП – повинна поставити однією з цілей своєї національної політики

проведення таких заходів, які гарантували б права осіб з сімейними обов'язками на зайнятість і соціальний захист, звертаючи увагу на організацію державних або інших служб побуту, соціальної інфраструктури і надання допомоги сім'ї. З ухваленням цієї Конвенції МОП не тільки добивається визнання і реалізації, раніше прийнятих документів з охорони материнства, але і прагне переламати громадську думку на користь рівних можливостей для трудящих жінок і чоловіків у виборі занять, рівних сімейних обов'язків.

5 червня 2008 р. МОП оголосила про початок нової кампанії щодо забезпечення гендерної рівності на робочому місці, розрахованій на рік. Упродовж року буде проведено аналіз можливості чоловіків та жінок захищати свої права, отримати доступ до певних привілей та соціальних благ, у тому числі й можливості різних статей до працевлаштування [3].

Соціальні тенденції в зарубіжних країнах показують, що вирішити проблеми рівності чоловіків і жінок можна за допомогою політики, заснованої на ідеї створення суспільства рівних юридичних, соціальних, політичних і економічних можливостей для громадян обох статей.

Так, принцип рівності чоловіка та жінки проголошується Договором про ЄС одним з основних принципів діяльності Європейського Співтовариства. Відповідно до пар 2 ст. 2 Договору вся діяльність Співтовариства „направлена на усунення нерівності і сприяння досягнення рівності між чоловіком і жінкою" [12].

Одним з ключових є проблема рівної винагороди за працю чоловіків і жінок. Рішення її знайшло віддзеркалення, зокрема, в Директиві про зближення законів держав – членів ЄС щодо застосування принципу рівної винагороди за працю чоловіків і жінок. Держави – члени ЄС зобов'язалися:

- виробити нормативні акти про рівну винагороду за працю чоловіків і жінок, працювати у напрямі правового регулювання умов праці жінок, їх доступу до зайнятості і професійної підготовки, просування по службі;
- визначити принцип рівної оплати праці рівної цінності, без якої-небудь дискримінації за ознакою статі;
- надати юридичні гарантії звернення зацікавленого робітника і робітниці в органи до розгляду трудових суперечок;
- відмінити всі існуючі акти, що дискримінують права трудящих за ознакою статі [7].

Важливе значення мали Директиви ЄС про застосування принципу рівного звернення до чоловіків і жінок:

- в галузі зайнятості, доступу до професійної освіти, просування по службі і умов праці (1976 р.);
- у сфері соціального забезпечення (1978 р.);

Продовження роботи єврейської школи в 1997-2000 роках – тема публікації газет, якими створюється образ школи радості, мрії і бажання вчителя, проблеми і традиції, вади і недоліки при цьому залишаються поза увагою, не виносяться на суд громадськості, широкого читацького загалу [57; 58; 59].

Шкільні та загальнонаціональні єврейські свята в школі – наступна тема публікацій 2001-2002 років [60; 61; 62; 63]. Але шкільне життя євреїв починається з підготовки до нього в дитячому садку. Про нього, а також навчальні заклади – „Єшива Ктаня" (для дітей 10-16 років) та „Єшива Гдала" (для дорослих) – можна віднести розповідь про недільну школу на базі ЗОШ № 99 з вивчення мов, єврейської традиції та історії єврейства [64, 65]. На цьому тлі вирізняється пізнавальна інформація про Єврейське Агенство Сохнут як організацію, котра значною мірою опікується євреями- репатріантами (олім) в Ерец Ісраель [66].

Зрештою, дві публікації виділити потрібно окремо. В одній – констатація високого професіоналізму, відображено в матеріалі газети „Жизнь" педагогічного колективу школи „Ор-Менахем". Відібрані вчителі на принципах рівневого навчання та індивідуального підходу до особистості кожного учня здійснюють навчально-виховний процес [67]. За підсумками донецького семінару викладачів єврейських шкіл підготовлено матеріали М.Грін у газеті „Наша жизнь". Семінар пройшов успішно, як перший проведений на професійному рівні стосовно накопиченого колективом школи матеріалу і його оформлення. Відзначені імена авторів найкращих методичних розробок. А як підсумок звучать слова раввина Зусслі Гроса: „Поки є євреї – мають бути і школи для них" [68].

Отже, розглянувши і проаналізувавши матеріали місцевої, регіональної преси Донеччини про євреїв регіону, їхнє життя і роботу, можна зробити такі висновки.

1. Відродження єврейських громад регіону та діяльність культових і громадських центрів відбувається офіційно визнано Державою Україна і здійснюється доволі успішно.

2. Кількість іудеїв – євреїв Донеччини помітно скоротилася за рахунок виїзду за межі України: реальне свідчення того, що багатьох людей не влаштовують забезпечувані нашою державою рівень і якість життя. Скорочення кількості членів єврейських громад триває в регіоні – на Донеччині і в Україні.

3. Звичаї і традиції євреїв змальовані в пресі доволі широко і розлого. Підкреслено гуманізм і щирість цього народу, подано інформацію про роботу лідерів громад для широкого загалу, жителів регіону.

4. Єврейське шкільництво, виховання дітей – окрема важлива тема, вагомий і значущий аспект життя євреїв у галуті-діаспорі. З усіх публікацій видно оптимізм, жодного негативного прикладу, жодної про-

річниці незалежності України [40-41]. Цим відзначено роботу громади євреїв у розв'язанні соціальних проблем, передовсім жебрацтва.

Ще одна важлива проблема для іудеїв України і Донбасу, окрім алії на історичну батьківщину і загалом за межі України, – збереження релігійно-національної ідентичності. Питанню протидії християнським місіонерам присвячено розлогу статтю щодо міжнародної співпраці Єгуди Келермана – головного раввина Донецька, перераховано небезпеки для євреїв, закликано їх до пильності і рішучої відсічі мисливцям за душами євреїв [42]. Про маріупольських раввинів подано також відповідні матеріали – ребе Авраам Канельський та Мендель Коен [43-44].

Дослідники-релігієзнавці з Донецького державного університету інформатики та штучного інтелекту, зокрема І.Г.Луковенко, охарактеризували іудаїзм у Донбасі. Зокрема, у довіднику „Религиозная палитра Донецкой области", опублікованому 2008 року, подана така інформація щодо активної роботи освітнього комплексу: працює вища духовна семінарія „Томхей Тмімім", Інститут Тори (програма для студентів вузів), загальноосвітня єврейська школа № 99, середній спеціальний навчальний заклад при єврейській школі „Єшива ктана", працює Інститут з підготовки викладачів єврейської традиції для дівчат „Хана", дві єврейські недільні школи, діє національний дитячий садок [1, 162].

Артемівський дослідник – краєзнавець С.В.Федяєв ще 1996-1997 року змалював єврейські школи Бахмута XIX – початку XX століття [47, 22-24], засвідчивши цим традицію єврейської освіти в краї, факт, що єврейство має в Донбасі глибоке, міцне коріння, а євреї були серед тих народів, котрі освоювали Донбас в умовах його первинного масового заселення та індустріалізації.

Повідомлення ж про єврейську школу є в регіональній пресі з 1992 року: йдеться про недільну школу з вивченням івриту, традицій, історії та культури, підготовку й відбору до навчання в Ізраїлі [48, 49, 50, 51, 52].

Наступна серія публікації популяризує позитивний досвід першої єврейської загальноосвітньої школи № 99 в м. Донецьку, де три початкові класи вже 1996-1997 навчального року працювали в дусі традицій, культури і звичаїв єврейського народу [53]. При цьому підкреслюється відсутність бездарних, безталанних дітей і факт навчання єврейських дітей саме як громадян України, а не майбутніх емігрантів [54; 55]. Остання заява є доволі актуальною на тлі масового свідомого виїзду євреїв за межі України.

Ще одна особливість єврейської школи – навчання батьків одночасно з дітьми, адже єврейська традиція і рідна мова (іврит) для багатьох з них – відкриття нового і цікавого, значною мірою забутого [56].

- самостійно зайнятим і зайнятим у сільському господарстві: про право жінок, що відносяться до самостійно зайнятих, на охорону материнства (1986 р.).

У числі інших актів ЄС можна виділити резолюції про дії проти безробіття серед жінок (1984р.), про сприяння позитивним діям на захист прав жінок (1984 р.), про рівні можливості для дівчат і хлопців у галузі освіти (1985 р.) і ін.

З метою подальшого впровадження в життя принципу недискримінації статей у трудових відносинах Європейською Комісією були в 1986 році прийняті Рекомендації, що вводять у дію Кодекс доброї практики (Code on Goode Practice). У цьому документі систематизовані чинні і запропоновані практичні форми усунення дискримінації чоловіків і жінок на робочому місці, що включають:

- впровадження в політику нових методів управління практичними діями в цій галузі;
- поліпшення умов для освіти і професійної підготовки жінок;
- визначення й облік перспектив їх зайнятості і впливу на неї нових технологій;
- розширення соціальної діяльності держав і корпорацій щодо адаптації системи соціального забезпечення до змін, що відбуваються в трудових, суспільних і сімейних відносинах [3].

Наприклад, врегулювання проблеми розподілу сімейних і професійних обов'язків бачиться не тільки в збільшенні рівня зайнятості жінок, але і в гармонізації і рівному розподілі сімейних обов'язків, особливо догляду за дітьми, створенні атмосфери пошани і престижності навколо виховання дітей і зміцнення сім'ї. З цією метою рекомендовано проведення у всіх ланках системи освіти постійної роз'яснювальної роботи серед молоді про необхідність зміни поглядів і підходу до розподілу сімейних, професійних і соціальних обов'язків між чоловіками і жінками у бік більшої рівності подружжя в сім'ї і їх рівного статусу в суспільстві.

У сфері освіти і професійної підготовки наголошується на інтеграції політики рівних можливостей у всі ланки національних систем освіти, розробці концепції створення умов навчання у сфері загальної і професійної освіти без урахування статевої ознаки, забезпеченні балансу в розподілі постів між чоловіками і жінками на всіх рівнях управління освітою. Важливим є і вимога виключити з навчальних програм застарілі уявлення і погляди, помилкові стереотипи в оцінках зайнятості жінок. Як конкретні заходи було запропоновано, почасти, скласти спеціальні інструкції з питань організації освіти жінок, надавати заміжнім жінкам усіляку допомогу в професійній підготовці, ввести гнучкі форми організації навчальних занять, пільги в оплаті за навчання.

Важливою є розробка і здійснення спеціальних заходів щодо усунення дискримінації за ознакою статі, бар'єрів для жінок на ринку праці. Комплексний підхід в рішенні цього питання припускає забезпечення стабільності робочих місць, а також, якісних аспектів жіночої зайнятості, її перспектив під впливом науково-технічного прогресу, в умовах структурних перебудов економіки.

У сфері соціальної політики пріоритетними є удосконалення національного законодавства, вилучення з прийнятих раніше законів положень, що ставлять жінок у нерівні умови, захист їх трудових прав, охорона материнства, усунення перешкод на шляху просування за ознакою їх сімейного статусу.

Таким чином, в європейських країнах у рамках співтовариства послідовно розвиваються нові численні підходи до розв'язання соціальних прав жінок. Уже зараз у Європарламенті кількість жінок-депутатів складає біля 30 %. (У Верховній Раді України серед депутатів лише біля 7,8 % – жінки). Але Комітет з прав жінок і рівних можливостей при Європарламенті змагається за доведення їхньої кількості до 40 %.

Виходячи з світової практики, європейського досвіду, в Україні створена і активно розвивається національна нормативно-правова база в галузі сімейного права, рівності чоловіка і жінки у всіх сферах суспільного життя, сучасної системи економічних відносин.

Серед основних нормативно-правових актів, спрямованих на реалізацію жінками і чоловіками своїх рівних прав і можливостей, є Конституція України, яка закріпила рівність прав жінки і чоловіка. Відповідно до статті 24 громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти й професійної підготовки, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, що надають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям.

До гендерного законодавства України, окрім Конституції, входять і такі законодавчі акти, як Кодекс законів про працю, Сімейний кодекс, Цивільний та Кримінальний кодекси, закони про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства про охорону здоров'я та інші.

Створено міністерство з питань сім'ї, молоді і спорту і відповідні управління при обласних державних адміністраціях, у міських і районних виконавських органах. Вже вдруге в історії незалежної української

осіб (йдеться про початок 90-х років XX ст., стаття ж опублікована в газеті „Алеф", як переклад з газети „Обсервер" у США). Про єврейство можна не говорити. Старі євреї ще щось пам'ятають. Ще можна зустріти літніх євреїв, вихідців з Польщі, Прибалтики, Галичини, котрі влаштувалися тут після війни. Ці люди ще знають священні писання Танах і іврит. Це і все, що залишилося від єврейства. Але єврейство живе: відкрита синагога, організуються і проводяться єврейські свята [22].

Зовсім інша за характером і змістом стаття про маріупольських євреїв Д.Янатьєва – зав. сектора Маріупольського краєзнавчого музею: коротко оповідається про єврейське життя від початків заселення Маріуполя цими людьми до початку 30-х років XX ст. – часу припинення офіційно дозволеного вияву євреями масової релігійності й традиційного способу життя [23]. Сторінки історії і сьогодення євреїв міста Горлівки висвітлив на сторінках газети „Вечерняя Горловка" голова релігійної громади іудеїв міста Іцхак-Авіель бен Гершом Борзаковський [24-25]. У Краматорську на початку XXI ст. (2002 рік) діє релігійна громада, Сохнут, недільна школа, доброчинний фонд „Хесед", що опікується понад 300 євреями. Подано і деякі аспекти історії. євреїв міста. До 1917 року євреїв тут практично не було через законодавчу заборону життя в цих місцях Російської імперії. Відомостей про громаду до 1941 р. і одразу після окупації практично немає, названо тільки розстріл фашистами 1941 року 600 єврейських родин. У повоєнний час названі в статті Михайло Беккер – конструктор, самодіяльна актриса Н.А.Подзюнська, учитель фізики В.М.Шейман, професор, доктор технічних наук Брусиловський [26].

Іншу інформацію про євреїв Донбасу подано журналістами газет, „Акцент", „Вечерний Донецк", „Донецкие новости" [27-30]. Це повсякденне релігійне життя, зв'язки євреїв Донеччини з єдиновірцями, благодійна кухня і відроджувана бібліотека. Спокійна, врівноважена, інформативна оповідь, спрямована на порозуміння з людьми іншої національності та віросповідання, профілактику побутового антисемітизму.

Продовжує цю ж тематику інформація про святкування національно-релігійних свят єврейського народу і розповідь про історію виникнення та піднесену атмосферу, настрої людей: Ханукка, Новий рік, Шавуот, Песах тощо [31-39].

Окремою сторінкою проходить доволі широка інформація стосовно лідерів сучасного традиційного життя євреїв краю донецького. Передовсім це особа головного раввіна Донбасу: він головний не лише в регіоні, але має значний вплив на Всеукраїнському рівні – Пінхас Вишецький очолює комітет з кошерного харчування. Він активний громадський діяч, допомагає збіднілим людям. За активну громадську роботу нагороджений медаллю за заслуги на ознаменування 10-ї

лася наприкінці XIX ст., збудовано синагогу, відкрито школу. Загалом в Юзівці було три синагоги. Горлівській громаді серйозно допоміг у XIX ст. Самїуіл Семенович Поляков – з числа єврейських купців I гільдії, підприємець і меценат. У Єнакієвому також активно працювала синагога.

Після Жовтневої революції в житті євреїв Донбасу відбулися значні зміни: секуляризація, відхід від іудейських традицій, особливо молоді. З початку 30-х років влада активно бореться з релдігійними проявами серед євреїв. 1934 року закрили синагогу, передавши її приміщення для господарських потреб, у Сталіно (вціліла одна будівля синагоги в місті до нинішнього часу, по вул. Жовтневій, 36). У Єнакієво синагогу закрили 1930 р.

Після Великої Вітчизняної війни найзначнішими центрами іудаїзму в області були міста Сталіно (за підрахунками влади – 200–250 активних віруючих), Жданов (близько 200), Червоноармійськ (50-70 осіб), Горлівка (бл. 50-75 осіб), Краматорськ (25-30 осіб), Єнакієве (70-100 осіб).

До кінця 80-х років жодна з іудейських громад не діяла офіційно, клопотання владою відкладалися, віруючі збирались неофіційно, з чим влада боролася. З кінця 80-х іудаїзм в області активно відроджується. Перша іудейська громада зареєстрована в Донецьку 1989 року. Нині на території області зареєстровано 16 громад (Донецьк, Макіївка, Шахтарськ, Червоноармійськ, Краматорськ, Харцизьк, Торез, Костянтинівка, Слов'янськ, Горлівка, Маріуполь, Артемівськ, Єнакієве, Дружківка, Дзержинськ, Добропілля). Іудейські громади Донецької області входять до Всеукраїнської єврейської організації „Федерація іудейських громад України". Усі вони належать до ортодоксальної течії іудаїзму – Хабад Любавич (одна з хасидських течій). Головний равин Донбасу – Іцхак Пінхас Вишецький, Донецька – Єгуда – Урі Келерман (на 2008 рік) [1, 161-162].

Релігійне життя єврейської громади відбувається у синагозі – культовій споруді, що є храмом для тих, хто сповідує іудаїзм. Саме тому повідомлення у пресі про відродження синагоги, передачу єврейським громадам колись належних їм споруд, молебні в цих приміщеннях, ремонт і перебудову після десятиліть використання не за призначенням – низка важливих публікацій-свідчень місцевої преси. Зовнішньо саме ці матеріали засвідчили духовне відродження, повернення до традиції, офіційно-дозволене і не переслідуване офіційною владою [7-21]. То є хроніка відродження храмів у рідних містах області – саме так можна сприйняти зміст і характер публікацій.

Життя євреїв Донбасу, повсякденне, буденне, складається з інформації про окремі громади краю. Виділені міста Донецьк, Маріуполь, Горлівка, Краматорськ. В інформації М.Шошарського, громадського діяча, про єврейство Донецька названа кількість їх – близько 20 тис.

держави керівником уряду є жінка – Ю.В.Тимошенко. Успішний підприємець Денисова Л.Л очолює міністерство праці і соціальної політики України. Р.Богатирьова – секретар РНБО України. Жінки займають посади заступників міністрів, очолюють ряд держкомітетів, комітети у Верховній Раді України. У червні 2002 р. рядом жінок-народних депутатів створений цивільний парламент жінок України, який очолила К.Ващук, народний депутат України. Парламентом вироблений і представлений у Верховну раду проект закону „Про державне забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок". Створені й активно працюють з попередження насильства проти жінок регіональні Центри „Жінка для жінки".

З 1 травня 2002 р. вступив у силу закон України „Про попередження насильства в сім'ї". З урахуванням основних положень гендера Верховною Радою прийняті зміни в закон України „Про відпустки" (2003 р.) і Кримінально-виконавчий кодекс України (2003 р.), а також ухвали „Про Декларацію про загальні основи державної політики України щодо сім'ї і жінок" (1999 р.), „Про рекомендації парламентських слухань „Положення жінок в Україні: реальності і перспективи" (2004 р.)

Так, у Законі України „Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" (2005) підкреслено, що „Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України" [6].

Процес становлення незалежної держави знаменувався прийняттям Кабінетом Міністрів України ряду ухвал тою чи іншою мірою, направлених на захист прав слабкої статі. Серед них: „Про порядок призначень пенсій на пільгових умовах жінкам, які працюють у сільськогосподарському виробництві і виховали п'ять і більше дітей" (1992 р.), „Про довгострокову програму поліпшення стану жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства" (1992 р.), „Про програму звільнення жінок з виробництв, пов'язаних з важкою працею і шкідливими умовами, а також обмеження використання їх праці в нічний час на 1996 – 1998 роки" (1993 р.), „Про національний план дій по поліпшенню положення жінок і сприяння впровадженню гендерної рівності в суспільство на 2001-2005 роки" (2001 р.). Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту разом з іншими центральними органами виконавчої влади розробило Державну програму підтримки сім'ї у 2006-2010 роках і Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на 2006-2010 роки.

Президент України видав Указ від 26 липня 2005 р. „Про вдосконалення роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади відносно забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків".

При Міністерстві з питань сім'ї, молоді і спорту діє Координаційна Рада з гендерних питань і проблем сім'ї. Рада є суспільним координуючим, аналітичним і консультативно-дорадчим органом. Вона включає представників науки, влади, громадських організацій, у тому числі і профспілок, головна мета яких полягає у виробленні пропозицій і координації зусиль всіх гілок влади і цивільного суспільства з формування державної політики у сфері рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, а також державної сімейної політики.

Сьогодні на Україні налічується більш як 40 Всеукраїнських, регіональних і місцевих політичних і громадських організацій, безпосередньо пов'язаних із захистом прав жінок. Найбільш помітний внесок у процес вирівнювання соціальних статусів статей вкладають політична партія „Жінки за майбутнє", громадські організації: „Союз українок", „Спілка жінок України", Всеукраїнське жіноче товариство ім. Олени Теліги, Організація солдатських матерів України і ін.

У той же час, за даними Представництва ООН в Україні, наша країна є єдиною в світі, де більше 50 % робочої сили складають жінки. Діючі жіночі організації проповідують політику партнерства відносно статей, закликають до рівних з чоловіками прав при прийомі на роботу, ведуть боротьбу за введення жіночих квот. Але при цьому ніхто не захищає права жінок на роботу в традиційно жіночих сферах діяльності (швейне виробництво, мистецтвознавство, бібліотекарська справа, модельний бізнес), не протидіє кожному випадку використання жіночої праці на важких чоловічих роботах, не добивається введення норми неповного робочого тижня для матері.

Українські профспілки як важлива складова частина формування в країні громадянського суспільства, роблять певний внесок у вирішення проблеми гендерної рівності. Враховуючи веління часу і стан жінок в Українському суспільстві, вперше за час існування об'єднання профспілок IV з'їзд ФПУ (листопад-грудень 2002 р.) прийняв спеціальну резолюцію „Про забезпечення рівності прав жінок і чоловіків", яка визначила основні напрямки діяльності профспілок, направлені на реальне гарантування рівних прав і можливостей чоловіків і жінок в сфері праці, зайнятості і доходів, пенсійного забезпечення і т. ін.

Розвиваючи основні положення вказаної резолюції, Програма дій Федерації профспілок України на 2002-2007 роки визначила, що ФПУ приділятиме постійну увагу проблемам жінок, забезпеченню їх рівності з чоловіками і вважає необхідним:

- відстоювати розширення представництва жінок в органах державної влади, місцевого самоврядування, на керівних посадах у сфері ви-

1. Чисельність євреїв України та Донецької області.
2. Синагога як культова споруда єврейської громади, центр релігійного і громадського життя. Відкриття синагог Донеччини в період незалежності України.
3. Життя євреїв Донбасу.
4. Свята євреїв.
5. Персоналії єврейських релігійних лідерів сучасної Донеччини.
6. Єврейська національна школа.

У межах кожної групи цих джерел дотримується хронологічний принцип.

Отже, за даними перепису 2001 року, євреїв в Україні нараховувалося 103,6 тис. осіб [2, 198; 3, 380]. Різке скорочення з 1989 р. (486,3 тис. осіб) [2, 197] відбулося внаслідок масової еміграції. Скорочувалася чисельність євреїв і в Донецькій області: 1970 р. – 39 962 особи, 1979 р. – 35 476 осіб, 1989 р. – 28 135 осіб [4, 4]; перепис 2001 року зафіксував у Донецькій області 8,8 тис. осіб єврейської національності [3, 381]. Горлівський історик-краєзнавець. П.І. Жеребецький в етнографічних нотатках зазначив, що значна кількість євреїв у м.Горлівка Донецької області на 5 грудня 2001 року становила 383 особи [4, 75]. Вчені-економгеографи, характеризуючи національний та етнічний склад населення України в 2007 році, називають цифру 100 тис. осіб єврейської національності [5, 190].

Дослідники-релігієзнавці з Донецького державного університету інформатики та штучного інтелекту, зокрема І.Г.Луковенко, охарактеризували іудаїзм у Донбасі.

Перші єврейські поселення в Донбасі з'являються в середині XIXст. Кальміусом проходила смуга осідлості, рубіж, на схід від якого (земля Війська Донського) оселятися євреям заборонялося. Тут осідали переселенці із земель колишньої Речі Посполитої. Кожна родина переселенців-євреїв отримувала 30 десятин земельного наділу в Маріупольському, Олександрівському повітах. Перші відомості про появу євреїв у Маріуполі датовано 1820 р., в Маріупольському повіті – 1846 роком; 1850 р. – 17 поселень, загальна кількість жителів – 4780 осіб Євреї оселяються на нових землях, займаються землеробством і скотарством. У містах Маріуполі, Бахмуті вони приватні підприємці, ремісники.

Особливо активно євреї заселяли Юзівку, відкриваючи тут майстерні, магазини. Працювали вони у кредитній, банківській, страховій сферах, у навчальних закладах, були на інженерно-адміністративних посадах у вугільній та металургійній промисловості, чимало євреїв – лікарі.

Активно жили релігійно. 1864 р. у Маріуполі відкрито першу, 1882 р. – другу синагоги. 1864 р. – відкрито тут і кладовище євреїв. Діяли притулок для бідних євреїв, лікарня. Релігійна громада в Юзівці скла-

док. То є частина, і дуже важлива частина національного буття євреїв, а не просто місце вивчення безрелігійних загальноосвітніх, наукових знань різних галузей, накопичених людством за час його життя на Землі. Життя євреїв у сенсі національно-культурному, духовному має важливі аспекти: традицію і її передачу через школу.

Державно-атеїстичний тиск Радянського Союзу на власних громадян призвів до зникнення офіційного, дозволеного владою релігійного життя євреїв Донбасу. Межа тисячоліть християнської ери – час відновлення і передачі єврейської традиції поряд із значним відтоком євреїв з Донбасу. Ця проблема замовчувалася в радянський час, за „формування нової історичної спільності людей – радянського народу", котрий не має релігійних переконань, а живе настільки добре і щасливо, що не потребує підтримки ілюзорної, потойбічної. Регулятором же і контролером всього була держава, прагнучи контролювати свідомість і сумління кожного свого громадянина, виховуючи людей безрелігійно, на основі досягнень науки, все пояснюючи з точки зору наукового світогляду і світосприйняття. Така практика зазнала краху, як і СРСР загалом. Проте наведеними вище обставинами пояснюється відсутність інформації про релігійно-національне життя євреїв Донеччини і єврейську школу, котрі були зведені нанівець тоталітарною владою. Нові процеси ще не встигли привернути увагу широкого загалу дослідників-істориків. Єдиним винятком може слугувати розвідка релігієзнавців краю, опублікована 2008 року [1]. У ній проаналізовані різні аспекти національно-культурного життя і традиційної освіти регіону з моменту появи тут євреїв у XIX ст., протягом XX та початку XXI ст. у розрізі релігійності цього народу.

Національно-культурне відродження різних етносів-національностей України в кожному з її регіонів має важливе значення як для історії кожного з цих народів, так і крізь призму формування України як держави з українцями – єдиною політичною нацією, але багатоетнічною і полікультурною. Євреї – стародавній народ, один з тих, хто заселяв і освоював донецькі степи, перетворив їх на промислово розвинений і багатий культурною традицією край. Їхнє національно-культурне відродження навколо власної, особливої релігійної традиції та її передачі в національній школі становить цікаву і важливу проблему, досі не досліджену професійними істориками регіону в аспекті доволі значної кількості публікацій місцевої періодичної преси і статистики [2 – 68].

Мета статті – з'ясувати особливості релігійного життя євреїв Донеччини, повисвітлених із регіональній періодичній пресі 1991 – 2008 рр.

Наявні матеріали, в основному періодику, стосовно релігійного життя євреїв Донбасу, на нашу думку, можна умовно розподілити, класифікувавши у такий спосіб:

робництва, в керівних органах профспілок, інших громадських організацій;

- не допускати порушення законодавства при прийнятті на роботу вагітних жінок і матерів, що мають дітей;

- проявляти турботу про жінок-матерів, багатодітних і малозабезпечених сімей, передбачаючи в колективних договорах додаткові умови для забезпечення їх повноцінної зайнятості і гідної оплати праці;

- особливу увагу приділяти забезпеченню рівних можливостей жінкам і чоловікам при прийнятті на роботу, створенню умов для користування всіма формами навчання, підвищенню кваліфікації і реалізації права на додаткову освіту, сприяти професійній і управлінській кар'єрі [8].

Виконуючи резолюцію IV з'їзду ФПУ і Програму дій, Президія ФПУ розглянула і в 2004 році затвердила план заходів Федерації профспілок України „Про забезпечення рівності прав жінок і чоловіків на 2004-2007 рр.", а також типове положення про комісії галузевих профспілок і профспілкових об'єднань з питань рівності прав чоловіків і жінок.

У затвердженій V з'їздом ФПУ (квітень 2006 року) Програмі дій Федерації професійних спілок України (2006-2007 роки) звернена увага на необхідність проведення роботи у напрямі розширення представництва жінок в органах державної влади, місцевого самоуправління, на керівних посадах у сфері виробництва, в керівних органах профспілок, інших суспільних організаціях.

Крім того, V з'їзд ФПУ підкреслив, що Федерація профспілок України у галузі забезпечення гендерної рівності приділятиме постійну увагу проблемам жінок, забезпеченню їхньої рівності з чоловіками і вважає за необхідне:

- не допускати порушень законодавства при прийнятті на роботу вагітних жінок і матерів, що мають неповнолітніх дітей;

- проявляти турботу про жінок-матерів, багатодітні і малозабезпечені сім'ї, передбачаючи в колективних договорах додаткові умови для забезпечення повноцінної зайнятості їх і достойної оплати праці;

- приділяти особливу увагу забезпеченню рівних можливостей для жінок і чоловіків при прийнятті на роботу, створенню умов для користування усіма формами навчання, підвищення кваліфікації і реалізації права на додаткове навчання, сприяти професійній і управлінській кар'єрі [11].

Реалізація рішень з'їздів у галузі гендерної політики знайшла чітке місце в Генеральній Угоді між кабінетом Міністрів України, Всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та Всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008-2009 роки, де записане сумісне завдання: „Сприяти розширенню представництва жінок в органах державної влади та органах місцевого самоврядуван-

ня, на керівних посадах у сфері виробництва, у виборних органах профспілок та інших громадських організаціях" [2].

На виконання рішень вказаних з'їздів при Раді ФПУ створена постійна комісія з питань рівності прав чоловіків і жінок, очолювана Головою Всеукраїнської профспілки працівників і підприємців торгівлі, харчової промисловості і послуг Тетяною Яcько. Комісія прийнята в жіночу мережу Міжнародної конфедерації вільних профспілок (МКСП), а Т.Яcько є координатором Північного регіону жіночої мережі МКСП. Донецькі профспілки представлені в цій постійній комісії головою профкому асоціації „Донм'ясопром" Людмилою Мельниковою і головою профспілкової організації ВАТ „Донецькобленерго".

Головою комісії з питань працюючих жінок Загальної конфедерації профспілок (ЗКП) у 2004 р. вибрана Голова ЦК Профспілок працівників текстильної і легкої промисловості України Ольга Єфіменко.

Розглядаючи проблеми сучасної гендерної політики профспілок як важливої складової їхньої діяльності щодо посилення впливу на суспільно-політичне життя і формування в Україні громадянського суспільства, треба мати на увазі, що найважливішою установкою теоретичного осмислення концепції рівних прав і можливостей є твердження, з одного боку, того, що жінки не є об'єктом піклування, а рівноправним суб'єктом права в усіх сферах суспільного, виробничого, культурного і сімейного життя. У той же час, повинні враховуватися особливості стану жінок, пов'язаного з материнством, і розроблятися адекватні заходи соціального захисту матері і дітей.

Політико-правова концепція в своїй основі містить принцип паритетної демократії, що передбачає рівну участь і рівний внесок у розвиток суспільства представниками обох статей. Тільки таким чином можна забезпечити розвиток демократії. Проте до цих пір зберігається відношення до жінки, не зважаючи на її освіту, професійну підготовку, компетентність і ділові якості, як до істоти „другого сорту". Ряд теоретиків, засоби масової інформації постійно пропагують повернення жінок до „домашнього вогнища", до виконання природного біологічного призначення. Не дивлячись на нову модель сімейних відносин, засновану на рівності, чоловіки відсторонені від всіх господарських і виховних функцій у цьому соціальному інституті. Природно, маючи подвійну ношу, жінка позбавляється можливості здійснювати професійну кар'єру, брати участь у структурах влади, займатися політикою.

Патерналістське відношення до жінки протягом багатьох десятиліть наклало свій відбиток на її соціальний статус. Всяке пільгове, гарантоване забезпечення, пов'язане з функцією дітородіння і з вихованням дітей, практично веде до дискримінації. Державний патерналізм приносить у реальному житті безперечну шкоду, закріплюючи нерівність. Соціологи називають його гендерною асиметрією.

8. Барулин В.С. Вказ. тв. – С. 67.
9. Там само. – С. 145, 148.
10. Бердяєв Н.А. Вказ. тв. – С. 236.
11. Барулин В.С. Вказ. тв. – С. 295.
12. Гачев Г. Я – советский человек и не знаю другого образа // Независимая газета. – 1994. – 21 января.
13. Див.: Гріділна І. Православні віруючі України у роки Другої світової війни. – Донецьк, 2006. – С. 121-122.
14. Барулин В.С. Вказ. тв. – С. 302, 303.
15. Зубкова Е.Ю. Мир мнений советского человека. 1945-1948 годы // Отечественная история. – 1998. – № 3. – С. 34.

ББК Т 63. (4 УКР-4 ДОН)

Касперович П.М.

ЄВРЕЇ ДОНЕЧЧИНИ У ДЗЕРКАЛІ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ РЕГІОНУ (1991 – 2008 РОКИ)

Стаття присвячена відродженню національно-культурного й релігійного життя євреїв у двох аспектах – традиція і її передача через школу в 1991-2008 роках.

Проголошення і розбудова незалежної держави України знаменувалися припиненням атеїстичного тиску на власних громадян, панування державного атеїзму радянського зразка. І одразу „нова історична спільність людей – радянський народ" розпався на окремі етноси звичайних людей – обивателів, котрі розпочали нелегкий і тривалий процес відновлення власних релігійно-національних традицій. Серед цих народів-етносів України виділяються специфікою етнічно-релігійних традицій євреї – народ, котрий живе в Донецькому регіоні з моменту його масового заселення і освоєння.

Кінець XX – початок XXI ст. християнської ери позначилися відродженням релігійного життя. Без власного, суто національного розуміння Бога, Всевишнього немає і не може бути життя єврея в сенсі збереження і підтримки Традиції. Традиція ж національно-культурного життя євреїв має два аспекти-виміри: сьогодення і майбутнє. Сьогоднішнє життя – відродження синагоги, офіційна діяльність раввинів у межах єврейської традиції і законодавства України – країни проживання. Без школи ж немає передачі традиції; школа має на меті для віруючого єврея саме передачу релігійної священної інформації прийдешнім поколінням. Тому єврейська школа – це передовсім місце передачі священних знань, вмінь, навичок, записаних і усно переданих у спа-

классовых, национально-этнических, религиозных, региональных отличий в исследовании трансформации духовных ценностей украинского населения во время Второй мировой войны.

SUMMARY

In the article detailed consideration is given to the issues of the theoretic-methodological investigation of such social phenomenon as spiritual life and spiritual values. Summarized, abstract approaches to the explanation of sense-value orientations of the soviet society and a soviet person as well as specific-historical factors that influence spiritual sphere of the society are defined. The importance of class, national-ethnic, religious, regional differences in the transformation of Ukrainian population's spiritual values during World War II is also analyzed.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ніколаєць Ю.А. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). – Вінниця, 1999; Козлов Н.Д. Общественное сознание в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). – СПб., 1995; Ковалюк В.Р. Культурологічні та духовні аспекти „радянізації" Західної України (вересень 1939 р. – червень 1941 р.) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2; Гриневич В.А. Від пролетарського інтернаціоналізму до російського націоналізму: метаморфози сталінської політики та ідеології в роки війни Німеччини проти Радянського Союзу 1941-1945 рр. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2 та ін.
2. Сенявская Е.С. Человек на войне. Опыт историко-психологической характеристики российского комбатанта // Отечественная история. – 1995. – №3. – С. 7-8.
3. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). – К., 2007.
4. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в „Генеральній губернії" (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. – Львів, 1997; Замлинська О.В. Культурне життя в Україні у 1943-1953 роках: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1995; Горбунко Л.Л., Білецька В.С. Роль православної церкви у зміцненні морально-політичної єдності українського народу в роки Великої Вітчизняної війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2 та ін.
5. Барулин В.С. Российский человек в XX в. Потери и обретение себя. – СПб, 2000. – С. 44.
6. Франк С.Л. Духовные основы общества. – М., 1992. – С. 66.
7. Бердяев Н.А. Самопознание. – М., 1991. – С. 236-237.

Для того, щоб ліквідувати гендерну асиметрію, необхідний розвиток жіночого руху, який сьогодні по кількості достатньо великий, але по дієвості безрезультатний. Необхідно також вести цілеспрямовану роботу зі створення громадянського суспільства, виходячи із специфіки розвитку України як держави, в основі якого лежить громадський тип пристрою життя, і в якому на першому місці знаходиться людина, її права і свободи. У країні повинна бути гарантія забезпечення соціальної безпеки, стабільності і сталості у розвитку суспільства. Всі громадяни, так або інакше, повинні брати участь в ухваленні рішень, особливо на рівні місцевого самоврядування. Необхідна цілеспрямована державна політика зі створення кадрового резерву серед жінок, підготовки жінок-лідерів, включаючи відповідне їх стажування за кордоном.

При активній діяльності жінок необхідно реалізовувати принцип рівних прав, свобод і рівних можливостей, закріплений у Конституції України. Слід впливати політико-правовими методами на гендерні відносини. На жаль, не дивлячись на значні зміни, що відбулися після грудневої революції 2004 року, поки що наша країна не стала повною мірою правовою державою, що дає можливість чоловікам, що перебувають при владі, ігнорувати ці статті Основного закону. Поки влада, особливо на Сході України, буде в руках олігархів, гігантських кланових угруповань, що мають у своєму розпорядженні могутні засоби масової інформації, телевізійні канали, важко добиватися справедливості. Олігархія прагне до незаконних пільг і привілеїв – і, як правило, добивається їх. І тут разом з політичними партіями своє вагоме слово повинні сказати українські профспілки.

Так, з 2006 року в Україні проводиться Програма підтримки дівочого лідерства. Заснована вона була Українським жіночим фондом, Українським образотворчим центром реформ та рядом добродійних фондів: „Товариство", „Друзі дітей – Україна" та „Друзі дітей – США", „Здоров'я жінки і планування сім'ї". Головна мета проекту – виявити серед дівчат 15-23 років, які живуть в інтернатах або депресивних регіонах країни, таких, які здатні до лідерства, мають власні погляди на перспективи розвитку свого регіону і розробляють соціально значимі для свого регіону проекти. Якщо в 2006 році було представлено лише 6 таких проектів, а в 2007 році 20, то в 2008 році молоді таланти представили до захисту вже 25 робіт. На жаль, профспілки поки що не беруть активної участі в цій соціальній програмі. Хоча можуть і повинні її очолити.

Особливе значення в сучасних умовах набуває організація широкої кампанії з „гендерної освіти" суспільства – як чоловіків, так і жінок. Широка пропаганда необхідна, оскільки більшість жінок практично не знають нормативних актів з проблем дискримінації. Величезну роль тут покликаний зіграти Жіночий парламент, профспілковий актив. Ра-

зом з тим повинна бути змінена роль ЗМІ, оскільки більшість з них стоять на позиціях патріархату.

Навчальним центром Донецької обласної ради профспілок розроблена програма навчального курсу „Гендерна політика профспілок", розрахована на 36 навчальних годин, видано навчальний посібник для працівників профспілок та профспілкового активу «Гендерна політика профспілок. Теоретичні та практичні аспекти". Тематика, пов'язана з проблемою гендеру, знаходить місце в роботі Шкіл профспілкового руху та зональних Шкіл профспілкового руху. І це лише початок тієї важливої роботи, яку намічено до проведення Донецькою обласною радою профспілок щодо затвердження в нашому суспільстві гендерної рівності.

Затвердження демократії повинне бути пов'язане не тільки зі змінами в політичній системі і державному устрої, але і зі змінами в способі життя жінок і чоловіків. Повинні бути забезпечені права представників усіх статей. І найдоречнішим був би заклик: „Висока зарплата – чоловікам, і соціальний захист – жінкам!".

На завершення підкреслимо, що раритетна демократія припускає:

- визнання прав жінок як невід'ємної, складової частини загальних прав людини;
- рівність у сімейних відносинах, взаємне розуміння і підтримку;
- здійснення прав, свобод і рівних можливостей у суспільному житті, у тому числі й участь жінок в управлінні державою, місцевому самоврядуванні.

Всі ці положення повинні знайти віддзеркалення в діяльності ФПУ, обласних Рад профспілок, галузевих і виробничих профспілкових організацій.

РЕЗЮМЕ

В статье освещено развитие вопроса гендерного равенства в профсоюзном движении в Украине. Проведен сравнительный анализ законодательства по проблемам гендерного равенства в зарубежных странах и в Украине, показано его применение в решениях руководящих органов и в практической деятельности профсоюзов. Сделаны выводы, обосновано рекомендации и указаны перспективы дальнейших исследований, касающиеся направленности усилий для обеспечения гендерного равенства.

.

SUMMARY

In the article the issues of gender equality in Ukrainian trade-union movement are considered as well as the comparative analysis of gender equality legislation and its realization in the resolutions of governing bodies and practical activity of trade unions in Ukraine and some foreign countries

х роках XX ст. специфічної радянської модернізації у вигляді індустріалізації, колективізації, культурної революції, які далеко неоднозначно сприймались населенням. У той же час населення західноукраїнських земель, які увійшли до складу УРСР напередодні Другої світової війни, а реальна інтеграція їх почалася тільки з початку 50-х років, за своєю ментальністю було фактично традиційним, домодерністським. Крім того, західноукраїнське населення звикло до панування ринкових відносин в економіці, сповідувавши цінності приватної власності, було суцільно віруючим. Причому релігія і церква відігравали надзвичайно важливу роль не тільки в духовному, а й у політичному житті. Отже, потрапивши до складу держави войовничого атеїзму – СРСР – релігійні духовні цінності не вписувались до системи радянських. Кардинально не вписувались в „інтернаціональну радянську родину" і національні цінності певної частини українського суспільства. Якщо при протистоянні фашистам вирішувалося питання існувати чи не існувати українському народу взагалі, то у боротьбі з радянською владою відповідні українські громадські формування прагнули до вищої форми української державності, її незалежності, до створення більш широких можливостей для економічного, соціального, політичного, культурного підйому усіх прошарків населення України, позбавлення сталінського тоталітарного режиму.

Усі ці розбіжності між „справжніми" та „нав'язаними" духовними цінностями, між їх щирим сповідуванням та конформістським пристосуванням яскраво проявилися за екстремальних умов війни. При цьому духовні цінності населення України під час війни трансформувалися, змінювалися залежно від конкретних обставин, тих чи інших чинників. Усе це також необхідно враховувати, досліджуючи зазначену проблему.

Таким чином, методологічні засади дослідження проблем духовного життя українського народу під час Другої світової війни, зокрема такої її категорії, як духовні цінності, потребує враховувати увесь комплекс загальнотеоретичних та конкретно-історичних підходів, неприпустимості переносу їх з наукової у політичну площину для задоволення суб'єктивістських або вузько кланових прагнень, для обґрунтування радянських, пострадянських або антирадянських ідеологем.

РЕЗЮМЕ

В статье выясняются проблемы теоретико-методологического исследования такого общественного явления как духовная жизнь и духовные ценности. Определяются как обобщающие, абстрактные подходы к объяснению смысло-ценностных ориентаций советского общества и советского человека, так и конкретно-исторические факторы влияния на духовную сферу общества. Анализируется значимость

тури, кращих історичних традицій. Все це органічно поєднувалося у радянської людини з природним інстинктом захисту свого життя і життя своєї родини. Завдання і цілі захисту вітчизни, досягнення перемоги будь-якою ціною набули абсолютної пріоритетності. Це призвело до глибинних змін в ієрархії цілей і цінностей. Державна влада не зупинилась перед переглядом пріоритету духовних цінностей радянського суспільства. Загальновідомо, що під час Великої Вітчизняної війни мотив соціалізму та його переваги поступився загально патріотичним, загально історичним цінностям. „Пропагандистська машина, яка ще не так давно доклала стільки енергії на викриття „проклятого минулого" дореволюційної Росії, нібито стала працювати в абсолютно зворотному напрямку. Радянський режим, ідеологія якого будувалась багато в чому на принципі протиставлення старого світу, існуючого до 1917 р., – і світу нового, раптом зробила ставку на Традицію... Апеляція до патріотичних почуттів народу явно потіснила минулі заклики в дусі „пролетарського інтернаціоналізму", а у своєму виступі з приводу дня перемоги Сталін звертався вже не просто до радянських громадян і навіть не до „товаришів", а до „співвітчизників" і „співвітчизниць" [15]. У цьому контексті особливо заслуговує на увагу зміна політики влади та особисто Сталіна до релігії, особливо до православ'я, з його столітніми національними та патріотичними традиціями.

Отже, як загальнолюдські, глибинні, так і офіційно сформовані державою духовні цінності радянського народу стали одним з визначних джерел у захисті своєї батьківщини і перемоги над фашизмом.

Але подібний підхід у дослідженні духовних цінностей українського народу під час Другої світової і Великої Вітчизняної війни є досить узагальнюючим, абстрактним. Вивчаючи зазначену проблему в історичному контексті, слід обов'язково враховувати те, що, по-перше, радянське суспільство було неоднорідним за класовим, національно-етнічним, релігійним складом, що зумовлювало особливості сприйняття офіційних духовних цінностей; по-друге, в СРСР було багато людей, які не прийняли нової дійсності, тому говорити про їх духовну комфортність в цьому суспільстві немає сенсу, навпаки їхні духовні цінності кардинально розходились з офіційними. Так, наприклад, у 1939 р. робочі складали тільки 33,7% населення країни, тобто пріоритетні цінності пролетаріату нав'язувались селянству, службовцям, інтелігенції.

В Україні ситуація ускладнювалась разючими регіональними соціокультурними відмінностями, які були обумовлені історично і пов'язані з роллю Західної Європи і Росії в політико-економічному і культурному розвитку територій, які входять до складу сучасної України.

Росія як держава і російське населення з кінця XVII ст. відігравали важливу роль у заселенні і засвоєнні східних та південних земель. Радянська влада відіграла виняткову роль в організації й проведенні у 30-

is performed. Conclusions are made and prospects for further investigation of gender equality issues are stated.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гендерні стереотипи в структурі рольового конфлікту жінки-керівника: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Л.Щ. Пампуха: Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 20 с.
2. Генеральна Угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008-2009 роки. – К.: Профінформ ФПУ, 2008. – С. 23.
3. Gender equality at the heart of decent work, Campaign 2008-2009 – International Labour Organization (ILO): gendercampaign@ilo.org.
4. Директива Совета Европейского Сообщества 75/117/ЕЭС от 10.02.1975 г. «О сближении законодательства государств-членов относительно применения принципа равной оплаты труда мужчин и женщин» // www.svv.ee/index.php?id=496 – 61k.
5. Жінки-політики України. Соціологічний моніторинг-2005. Заключний звіт / Центр перспективних соціологічних досліджень Мін. праці та соц. політики НАН України. (ЦПСД Мін. праці та соц. політики); Керівник Ульчу Леонід Іванович. – ДР0105 U005482. УДК 316.43.
6. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» // Відомості Верховної Ради України (ВВР) – 2005. – N 52. – ст. 561.
7. Калиниченко П.А., Кашкин С.Ю. Трудовое и социальное право Европейского Союза. – М.: Права человека, 2005. – 98 с.
8. Материалы IV съезда ФПУ: программа; резолюции; заявления; устав // БПЛ, 2002. – № 12. – Донецк, УЦ ДОСП. – С. 26-27, 56-58.
9. Особливості уявлень студентів про жінок – політичних лідерів / М.Дроздова // Соціальна психологія. – 2007. – №3. – С. 108-115.
10. Пошуки гендерної паритетності: український контекст: монографія. / Упоряд: І.М. Грабовська; Центр українознавства КНУ ім. Т.Шевченка. – Ніжин: ДС Меланік : Вид-во НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 204 с.
11. V з'їзд федерації професійних спілок України (5 квітня 2006 року). – К.: Профінформ ФПУ, 2006. – С. 53-54.
12. TREATY ON EUROPEAN UNION Official Journal C 191, July 1992 // http/ europa. eu/ eur-lex /en / teiaties/ dat.

ББК Ф 66. 69 (4 УКР)

Тупиця О.Л.

ПРОФСПІЛКИ ТА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ: СПОСОБИ ВЗАЄМОДІЇ В СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

У статті автор досліджує основні риси профспілок як політичного інституту на базі їх діяльності в середовищі політичних партій. Автор робить висновок про зниження ролі в середині профспілкової демократії як фактора захисту політичних інтересів трудящих та про безпосередній вплив партій на внутрішню будову і механізм існування профспілок.

Розкриття тих рис, що притаманні профспілкам, як політичному інституту необхідно починати з їх діяльності у середовищі політичних партій, впорядкована взаємодія яких утворює в сучасному суспільстві партійну систему. Різноманіття партійних систем обумовлене національними традиціями, розстановкою політичних сил та виборчим законодавством. Партійні системи – це інститут, що характеризує політичну організацію суспільства й сам характеризується, з одного боку, відносинами між політичними партіями й державою, а з іншого боку – взаєминами партій з іншими суспільними елементами політичної системи й громадянами. У статті під партійною системою ми будемо розуміти сукупність формальних та неформальних зв'язків між політичними партіями, логікою їхньої взаємодії з органами держави та вплив на політичне життя суспільства. Інтеграція профспілок до партійних систем сучасності має давню історію та дає підстави для широкого тлумачення поняття „партійна система". Незважаючи на те, що партії артикулюють власну політичну суб'єктність на основі представництва (або апеляції до представництва) інтересів великих суспільних груп, їхній зв'язок з електоратом рідко є безпосереднім. Навіть в умовах однопартійної тоталітарної системи СРСР народилася метафора „привідних пасів", згідно з якою профспілки виступають з'єднавальною ланкою політичні організації та найманих працівників, частка яких у структурі працездатного населення масового суспільства є домінуючою. Таким чином, зв'язок партійних систем та профспілкового руху в кожній окремій системі та світі в цілому є одним з найбільш фундаментальних параметрів взаємодії політичної системи та зовнішнього середовища. Також потрібно акцентувати увагу на тому, що взаємини окремих партій та профспілок необхідно розглядати саме крізь призму системної взаємодії. Профспілкова сфера залишається відносно стабільною, тоді як партії-партнери можуть змінюватися. „Із зростанням самосвідомості та економічної могутності й сили профспілок зростає їхня політична роль. Політичні партії перестають нав'язувати їм свою ідеологію і стимулювати їхню діяльність, а політика стає органічною природ-

Російський академік Ю.О.Поляков, розмірковуючи над питанням, що саме захищали радянські люди під час Великої Вітчизняної війни, взагалі справедливо вважає, що для більшості радянських громадян соціально-політичний устрій, який склався на початок війни уявлявся цілком легітимним. Загальний устрій життя, незважаючи на численні недоліки, та всупереч пануванню бідності, сприймався як справедливий. Зрівняльні тенденції були багатьом до вподоби. Соціальні досягнення – безкоштовні освіта, медичне обслуговування, житло тощо – були наочні та переконливі. А загальний низький рівень життя пояснювався тоді просто й зрозуміло: народ здійснив у відсталій державі велику, справедливу революцію, знищив панування експлуататорів, відкинув натиск імперіалістів, створив модерну індустрію – все це вимагає великих зусиль та витрат, тим більше за "безперестанних ворожих підступних намірів". Могутня пропагандистська машина вміло використовувала всі свої переваги та приховувала недоліки, а які сховати було неможливо, просто та дохідливо пояснювала звичайній людині їх причини – наявністю підступних ворожих елементів [13].

Отже, радянська людина відчувала певну духовну комфортність, основу якої складали її власне духовне життя, активна участь у масштабних модернізаційно-цивілізаційних перетвореннях суспільства, почуття звільнення від колишньої соціальної нерівності, відчуття єдності зі справами суспільства. Ці чинники породжували у багатьох людей почуття ентузіазму, соціального оптимізму, душевного підйому, гордості за свою державу. Труднощі – навіть найбільші – сприймались як дещо тимчасове і пов'язане в основному з минулим. Висока оцінка свого суспільства, його місця у світі, висока самооцінка, відчуття простоти, ясності, прозорості і передбачуваності світу, своїх відносин з іншими людьми й усім світом породжували внутрішньо-духовну усталеність [14].

Тим трагічнішим було сприйняття радянським суспільством суворих реалій Великої Вітчизняної війни, пов'язаних з різким погіршенням рівня життя, загибеллю рідних та близьких, руйнуваннями, втратою годівників, невпевненістю у завтрашньому дні тощо. Суспільство опинилося в стані духовної кризи.

Війна завжди представляє особливий стан суспільства. Війна – стан суспільної екстремальності, перманентної надзвичайності. Під час війни, особливо такої, якою була Велика Вітчизняна, вирішувалося глобальне питання – бути чи ні незалежному радянському суспільству, а загалом – бути чи ні йому взагалі.

Велика Вітчизняна війна для усіх народів СРСР, у тому числі й для українського була одним з найсуворіших випробувань. Суть цієї війни полягає у захисті Батьківщини від іноземної навали, захисті її незалежності, права на самостійне існування й розвиток, у захисті власної куль-

Селянству, як відомо, відводилась роль своєрідного соціально свідомого та перманентного союзника з одвічним тягарем гріха власника, а інтелігенція взагалі в умовах культу класу не „дотягувала" до нього, а визначалась як прошарок. Так, наприклад, коли потрібно було зареєструвати Всеросійську спілку письменників, то не виявилося такої галузі праці, до якої можна було б віднести працю письменника. Спілка письменників була закріплена за категорією типографських працівників [10].

Ціннісні орієнтири радянського суспільства формувались також у контексті етатистської міфологізації суспільних відносин [11]. Складена система відносин суспільства і людини усім устроєм цих відносин, які виявлялися на найрізноманітніших ділянках, рівнях життєдіяльності радянської людини, була націлена на те, щоб формувати в нього переконання в особливій, виключно благотворній ролі суспільства і його центрально-керівних органів – комуністичної партії, радянської держави, професійних союзів. Така патерналістська роль держави та її політичних інститутів формувала і відповідні колективістські цінності, в основі яких був пріоритет суспільного над індивідуальним. Оспівування подвигу Павлика Морозова – наочний тому приклад. Турбота держави про радянську людину постійно підкріплювалася створенням певних міфологем: про особливу соціально-творчу роль політичних інститутів, про безкоштовність благ та послуг, про протилежність гуманної радянської держави й антигуманної капіталістичної держави тощо. У такий спосіб радянській людини прищеплювалось почуття особливої залежності від усієї системи партійно-державного абсолютизму, уселялось відчуття постійної прикутості до нього, вдячності й, одночасно, небезпечності його втрати та самостійного індивідуального існування. Г.Гачев, згадуючи про своє життя за часів радянської епохи, писав: „Ну, а як звик себе відчувати у повсякденності? Що мені багато положено без зусиль з мого боку: житло, їжа..., робота, освіта собі і дітям, медицина безкоштовна, путівка до будинку відпочинку та піонертабір. Так що горезвісна „турбота партії й уряду" – не на словах була, але й реально я відчував себе під опікою Держави могутньої і спокійної. Патерналізм зверху й інфантилізм у мене всередині, в моїй душі. Так, радянська людина має самовідчуття „не мужа, но мальчика": з дитинства і отроцтва не виходить – навіть у юність, не говорячи про роки мужності й самоопорності повної. Але чи так вже це погано? „Будьте, як діти!" – сказано... Кесарю віддано було займатися відносним й умовним: умовами існування – хай, адже йому охота там возитися, нам же – безумовним. Тобто, соціалізм як причетність кожного до суспільного пирога і відкушування від нього було у нас, ми в ньому жили, користувались усі всенародною власністю..." [12]. Отже, радянська людина не тільки сприйняла таку роль держави, але певною мірою вона їй подобалась, тим більше, що в умовах закритого суспільства порівнювати не було з чим.

ною частиною повсякденної активності профспілок", – вважає В.Ф.Цвих, провідний український дослідник профспілкового руху [383].

Серед останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, є роботи О.О.Чемшита [1], В.Ф.Цвиха [2], Ф.А. Цесарського [3], В.В.Песчанського [4]. У цих роботах розглянуто аспекти функціонування політичних партій як чинників модернізації демократичної політичної системи [1], наголошено на політичному характері діяльності профспілок у межах вироблення державної соціальної політики [2], досліджено правові підстави захисної функції профспілок [3], вивчено досвід профспілок у громадянському суспільстві розвинених країн [4]. Проте, попри ґрунтовну розробку окремих аспектів функціонування профспілок та політики, названий предмет дослідження має значну кількість істотних особливостей, які залишилися поза увагою. Невирішеною раніше частиною загальної проблеми, котрій присвячується означена стаття, є співвідношення основних функцій профспілок та діяльності політичних партій.

Метою статті є визначення основних підходів до взаємодії профспілок та партійних систем. Завданнями статті є характеристика наявного стану стосунків профоб'єднань та партій, а також тенденцій еволюції цих стосунків у провідних країнах світу.

Роль та місце профспілкових об'єднань у політичному житті суспільства розкривається через співпрацю або конфронтацію з політичними партіями, оскільки останні являють собою агрегати суб'єктивного сприйняття політичної дійсності та відображають розбіжності в політичних переконаннях населення. Співпраця профспілок із політичними партіями має багато точок дотику. Профспілки можуть створювати власні політичні партії або бути їх колективними членами і фінансувати їх із власних політичних фондів, як це робиться у Великій Британії. Це не вимагає від них повної схожості у програмах і політичної залежності від партій. Вони мають свою програму, а партії під час виборів лише вносять до своєї передвиборчої платформи окремі вимоги профспілкового руху. Профспілки підтримують депутатів, обраних за списками цих партій, влаштовують брифінги для всіх бажаючих членів парламенту з викладенням позицій профспілок із соціально-економічних питань, організують публікації, виступи тощо. Після приходу до влади власних партій профспілки можуть висунути в уряд своїх представників. Разом із політичними партіями, як зазначає В.Ф.Цвих, вони можуть утворювати спільні органи місцевої влади (профспілково–лейбористські ради на рівні штатів в Австралії) [5].

Співвідношення самостійності політичної суб'єктності профспілок та політичних сил є важливим питанням розвитку сучасних партійних систем. Вказана залежність детермінується як рівнем розвитку партій та профспілок окремо, так і особливостями національних політичних

систем. Партії в основному шукають найефективніший спосіб впливу на свідомість виборців та громадян як соціальної бази. Ініціатива при цьому може належати як профспілкам, так і політичним силам. Чим більш розвиненими та впливовими є об'єднання працівників, тим більш самостійними вони є під час вибору політичного партнера. Зниження самостійності у виборі профспілок пов'язане, насамперед, із зовнішніми, по відношенню до партійних систем, політичними чинниками: нормативним регулюванням державою політичної діяльності громадських організацій, режимними характеристиками політичної системи, а також специфікою політичної активності мас. Ситуація, за якої профспілки повністю втрачають можливість діяти як політичні суб'єкти й змушені чітко виконувати накази партійного керівництва, є можливою в умовах тоталітаризму. На думку В.Ф.Цвиха, „взаємини профспілок і партій принципово відрізняються в суспільствах різного типу. У тоталітарному суспільстві профспілки, якщо й існують, то зводяться до ролі „прив'язних ременів", що передають рух від партії до „маси", пов'язують правлячу, авангардну пролетарську партію з широкими масами трудящих. Звідси відносини між партією та профспілкою є відносинами субординації, тобто підпорядкування і залежності" [5].

Істотним аспектом, що розкриває сутнісні риси профспілок під час їхньої взаємодії з політичними партіями, слід вважати особливості політичного розвитку окремих країн. На основі їхнього досвіду є можливість побудувати окремі моделі партійно-профспілкової взаємодії.

Політична активність профспілок у контексті взаємодії з партійною системою у країнах Заходу має усталені форми, ритміку та періодичність. Основою відстоювання базових інтересів трудящих слід вважати діяльність галузевих та національних профспілкових організацій із укладання формальних та неформальних угод про співробітництво з політичними силами. Успішність досягнення політичних цілей профспілок обумовлюється рівнем та традиціями партнерської взаємодії (проблема рівноправ'я сторін), рівнем організаційної взаємодії та консолідації профспілок (що виявляється у спроможності профцентрів відігравати самостійну роль, відстоювати власні інтереси), перебігом розвитку політичної ситуації в кожній окремій державі, логікою управлінського впливу держави на профспілковий рух. Співвідношення вказаних параметрів є варіативним, проте дає підстави для формування особливих моделей зв'язку профспілок та партійних систем, які можна ідентифікувати за національною ознакою.

Зокрема, французька модель характеризується домінуванням лівих політичних сил у договірних відносинах із профспілками. Історично ліві політичні партії Франції утворювалися, за невеликим винятком, без участі профоб'єднань. Тому профспілки виступають ніби молодшими партнерами політичних партій. Разом з тим, специфічною ри-

ідеї. Звичайно, у різних людей ступінь відданості цим духовним цінностям різний. Очевидно, що відданість науковим ідеям потребує достатньо глибокого їх розуміння і не може однаковою мірою поділятися усіма членами соціуму. Але яку б із зазначених духовних цінностей ми не взяли, завжди можна навести достатньо багато яскравих історичних прикладів, які демонструють високу міру вірності деяких людей цим цінностям, аж до повної жертовності. Інакше кажучи, вищі духовні цінності – це такі атрибути життя, без яких воно втрачає сенс.

Отже, не можна говорити, що загальнолюдські цінності були вилучені з суспільної свідомості радянського суспільства. Однією з найважливіших особливостей виникнення, існування, функціонування радянського суспільства було те, що усе життя суспільства без винятку, усі його етапи, складові тлумачились, оцінювались у контексті соціалістично-комуністичних сутностей і визначень, інтерпретувались у дусі становлення та розвитку комуністичної формації.

Так, однією з ціннісних характеристик радянського суспільства було тлумачення побудови соціалізму як створення істинно людського суспільства. Починаючи з Жовтневої революції усі подальші дії такі як, громадянська війна, колективізація, індустріалізація і т.ін. позиціонувалися як акти, наповнені істинно людським сенсом. Такі виводи насаджувались офіційною пропагандою і стали складовою масової свідомості. Тлумачення соціалізму-комунізму як втілення людської сутності призводило до своєрідної соціологізації і водночас девальвації критерію людяності, який фактично зливався з критерієм соціалістичності. Отже, те, що більш соціалістичне, комуністичне, – те і більш людяне, а що стоїть далі від соціалізму і комунізму – те знаходиться „далі" і від людяності [8]. Звідси й гасло захисту саме „соціалістичної батьківщини", а не просто батьківщини. Звідси і протиставлення в роки Великої Вітчизняної війни гуманістичного соціалізму і нелюдського нацизму.

Радянське суспільство створювалось, розвивалось і функціонувало як суспільство, соціальною основою якого були проголошені трудящі класи. Отже, основною соціальною одиницею радянського суспільства є клас. З констатації такої класової природи радянського суспільства визначалась і точка відліку в оцінці цінностей суспільства: пріоритетними були саме класові інтереси й цінності. Висування класового принципу як найважливішої ідеолого-герменевтичної соціальної основи було першим кроком у формуванні соціально-ціннісних детермінант суспільства. Наступним кроком було висунення, обґрунтування й втілення в ідеологію, практику радянського буття принципу нерівнозначності класів. Аксіомою було те, що інтереси й цінності робочого класу є пріоритетними в системі інтересів і цінностей решти соціальних спільнот. Інтереси та цінності селянства та інтелігенції визначались їх соціально-ціннісною вторинністю [9].

вилась з підозрою та вороже до духовних цінностей... Світогляд, під символікою якого відбувалась революція, не тільки не визнавав існування духу і духовної активності, але й розглядав дух як перешкоду для здійснення комуністичного устрою, як контрреволюцію" [7].

У сучасній історичній літературі набула поширення концепція, що у період розбудови соціалізму духовність радянського суспільства була позбавлена вищих ціннісних сенсів, набула характеру ідеології, що ґрунтувалася на протиставленні соціально-економічних і політичних інтересів соціальних суб'єктів. Нам видається, що це не зовсім вірно. Кожному соціально-економічному світопорядку відповідає певна система духовних цінностей, адекватних чинному устрою. Без цього суспільство не може існувати й розвиватися. Система духовних цінностей будь-якого суспільства, з одного боку, співвідноситься з системою матеріального буття, з іншого боку, система політичних, правових, моральних, естетичних, релігійних та інших духовних цінностей взаємозумовлює і взаємовизначає одна одну. Це одна з необхідних умов нормального функціонування суспільної системи.

Вивчаючи проблему ціннісних орієнтирів українського народу під час Другої світової війни, слід враховувати декілька особливостей у їх формуванні, адже ми маємо справу і загальнолюдськими цінностями, і з цінностями, сформованими під час утвердження партійно-державного абсолютизму, і різницею в духовному житті за регіональною ознакою тощо.

Слід враховувати й те, що у період соціальних потрясінь, таких, наприклад, як війна, революція, перевороти, взаємозв'язок і взаємозумовленість духовного і матеріального світу, духовних і матеріальних цінностей піддається кардинальним зрушенням, субординаційним переоцінкам. Під час війни суспільство розглядається як певна цілісність, як воюючий соціальний організм. Війна багато що змінює у суспільстві. В екстремальних умовах війни відносини, що склалися в суспільстві, тип стосунків людини і суспільства проходять суворі випробування. І в результаті можуть або набути нового імпульсу до свого закріплення, прискореного розвитку, або, навпаки, не витримати випробувань, піти з життя суспільства.

Загальнолюдські духовні цінності є спільними для широких кіл людей, незалежно від їх професії чи особистих уподобань. У певних ситуаціях вони охоплюють все суспільство, етнос або націю, визначають їх глобальну поведінку. Навіть спільна виробнича діяльність може виявитись не настільки великою силою, аби єднати людей тією високою мірою, якою єднають їх вищі, загальнонаціональні та загальнолюдські цінності. До таких вищих цінностей завжди належали релігійні переконання, почуття любові до батьківщини, відданість інтересам нації, рідній мові, а також естетичні цінності, визначальні філософські та наукові

сою політичної взаємодії профспілок та політичних партій Франції слід вважати асинхронність політичної діяльності профоб'єднань та політичних партій. Це означає, що страйкова та протестна активність профспілок може не збігатися з виборчими циклами, є підпорядкованою здебільшого соціально-економічному стану та перспективам об'єднань працівників. Тому в окремих випадках профспілки оголошували загальнонаціональні страйки навіть в умовах урядування соціалістів, з якими їх традиційно пов'язували договірні відносини. Політична ситуація у Франції з початку XXI століття характеризується домінуванням правих політичних сил, що зумовлює спроби „витіснення" профспілок з політичної арени. У відносинах з державою важливим чинником є менеджеріальне регулювання економічних процесів, що означає тенденцію до скорочення соціальних програм та більш тверду позицію держави стосовно поліпшення умов праці.

Особливістю договірних взаємодій лівих політичних партій Італії та італійських профспілкових об'єднань стала зміна орієнтації політичних сил та позиції загальнонаціональних об'єднань трудящих. Причиною такої трансформації стало невиконання лівими урядовими коаліціями передвиборчих домовленостей. Організаційний склад профспілкових об'єднань та їх налаштованість на співпрацю в італійській моделі виявилися на основі конкурентних відносин.

Логіка взаємин з державою на основі емпіричних фактів виявилася в тому, що праві уряди Італії, зокрема й С.Берлусконі, різко змінювали позицію держави в бік обмеження активності профспілок. Політична ситуація в Італії виявилася загалом сприятливою для плідної співпраці профспілок цієї країни з політичними партіями. Парламентська демократія з її чисельними виборами сприяє активному пошуку традиційними політичними силами партнерів у найближчому соціальному оточенні, збереженню стійких стосунків між політичними силами та профспілками, оскільки перші зацікавлені у таких взаєминах в умовах нестабільної політичної ситуації.

Німецька модель взаємин профспілок та політичних партій характеризується функціонуванням у межах системи корпоративності. Остання передбачає тісну співпрацю профспілок як представників соціальної групи найманих працівників з групами економічних інтересів, що представляють широкі кола підприємців Німеччини. Партії виступають своєрідними „фіксаторами" загальносуспільних домовленостей, здійснюючи розподіл суспільних ресурсів відповідно до пріоритетів основних корпорацій: підприємців, найманих працівників, працівників бюджетної сфери. Зміна балансу у взаєминах корпорацій призводить до зміни правлячої коаліції внаслідок переформатування більшості в парламенті. Остання, в свою чергу, змінюється у результаті зміни параметрів соціально-економічного розвитку, що можуть, на-

приклад, загрожувати стабільності соціальних гарантій. Рівень консолідації та організаційної взаємодії профспілок у ФРН залишається стабільно високим.

Специфіка державної регуляції соціально-трудових відносин у німецьких умовах вирішальним чином залежить від позиції земельних та місцевих урядів. Істотною особливістю політичної позиції сучасних німецьких профспілок треба вважати також їхнє двозначне ставлення до питання імміграції. У ряді випадків позиція профспілок стосовно іммігрантів істотно відрізняється від позиції федеральних органів державної влади. При цьому профспілки не заперечують проти збільшення кількості своїх членів за рахунок іммігрантів.

Особливістю шведської моделі слід вважати тісну співпрацю між профспілками та соціал-демократичною партією, що ґрунтується на ідеологічній основі. Шведські соціал-демократи та профспілки були об'єднані ідеєю побудови суспільства загального добробуту, яка почала втілюватися в життя, починаючи з 30-тих років XX століття. Безперешкодний розвиток цього проекту тривав до кінця 80-х, коли щільно інтегрована корпоратистська модель почала втрачати ефективність. Рівень організаційної єдності та консолідованості профспілок у Швеції залишався стабільно високим як у період домінування соціал-демократів, так і в часи відходу їх від правлячої коаліції. Разом з тим, шведські профспілки відзначає диференційована підтримка міжнародного робітничого руху. Логіка взаємодії з владою для профоб'єднань Швеції не виходить за межі основних корпоратистських угод, не відзначається істотною специфікою на локальному рівні, не має особливостей у стосунках профоб'єднань, державного виконавчого апарату та центральних органів держави, що формуються політично. Привертає увагу патріотизм шведських профоб'єднань, які лояльно ставляться до королівської форми правління.

Оскільки політичній системі розвиненого демократичного суспільства властиві багатопартійність і політичний плюралізм, цілком природною видається розмаїтість ідеологічних установок у відносинах із профспілками, що існує в цих країнах.

Незважаючи на розмаїтість форм співробітництва між профспілками й робочими партіями, ці відносини сьогодні досить складні. Тертя й протиріччя, що періодично загострюються, існують, насамперед, з партіями соціал-демократичними (навіть у тих країнах, де колись були сильними комуністичні партії, сьогодні вони перебувають у стані глибокої кризи). Однак у цілому їхні відносини можна назвати «родинними»: їх поєднує загальна у своїй основі ідеологічна позиція, класова база, що значною мірою співпадає, у ряді випадків взаємне переплетення керівництва, а також нерідко міцні зв'язки на особистісному рівні.

Розглядаючи диференціацію радянського чи будь-якого іншого суспільства на матеріальний і духовний світи, слід мати на увазі, що ця різниця не має „жорсткого" характеру, не передбачає розчленування суспільства на дві половинки, кожній з яких притаманні тільки свої компоненти. Така диференціація – це диференціація своєрідних ракурсів, поглядів, з позиції яких розкривається цілісність суспільного організму. Отже, визначаючи предметом вивчення духовну сферу суспільства, слід чітко усвідомлювати, що духовність – це не тільки ідеальний образ суспільства, регулятив його діяльності, але це і є життя суспільства, суспільне життя. „Що таке є родина, держава, нація, закон, господарство, політична або соціальна реформа, революція та ін., словом, що є таке соціальне буття і як здійснюється соціальне явище – цього взагалі неможливо простежити у видимому світі фізичного буття, про це можна довідатися лише через внутрішню духовну співучасть і співпереживання невидимої суспільної дійсності. У цьому полягає непереборна межа, покладена одвічному соціальному матеріалізму, усілякій спробі біологічного або фізичного тлумачення суспільного життя. Суспільне життя за самою своєю сутністю духовне, а не матеріальне", – доводив С.Л.Франк [6]. Отже, духовне життя багатоякісне і багатоаспектне, тому його дослідження повинно орієнтуватися на багатопланове виявлення кожного його фрагмента, адже, як правило, вони функціонують у різноманітних структурах людської життєдіяльності.

Духовне життя суспільства за різних конкретно-історичних обставин тільки-но починає цікавити істориків як предмет спеціального дослідження. Це пов'язано як із загальними методологічними підходами до вивчення минулого, так і з тим, що тільки в останні часи з'являються спроби охарактеризувати духовне життя суспільства як предмет соціальної філософії, переборюючи спадщину матеріалістичної парадигми філософії радянської. У радянській науці теоретичній розробці категорії «національні цінності», дослідженню їх характеру та змісту, механізмів їх реалізації та захисту приділялося мало уваги (на відміну від їх реального формування). У марксизмі цінність виступає як один із аспектів пізнавально-практичної діяльності, як зовнішня форма вияву відносин між суб'єктом та об'єктом. Її ототожнювали з поняттям блага, корисності, необхідними для людини та суспільства властивостями речей і предметів навколишнього світу. Разом з тим поняття національних цінностей у радянських нормативно-правових актах практично було відсутнє.

Російський філософ М.Бердяєв описаний стан пояснював у такий спосіб: „У стихії більшовицької революції та в її творіннях ще більше, ніж у руйнуваннях, я дуже скоро відчув небезпеку, якій піддається духовна культура. Революція не щадила творців духовної культури, ста-

ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ

ББК Т3 (4УКР) 624-7

Грідіна І.М.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкрито проблеми теоретико-методологічного дослідждження такого суспільного явища, як духовне життя та духовні цінності. Визначаються як сукупні, абстрактні підходи до розкриття смислово-ціннісних орієнтацій радянського суспільства і радянської людини, так і конкретно-історичні фактори впливу на духовну сферу суспільства. Аналізується значущість класових, національно-етнічних, релігійних, регіональних відмінностей у дослідженні трансформації духовних цінностей українського населення під час Другої світової війни.

Ідеї й ціннісні настанови радянського періоду невідворотно продовжують впливати на сьогодення, на суспільство, яке виростає з радянської епохи, що обумовлює значимість їх дослідження для неупередженого розуміння характеру й особливостей сучасного суспільно-політичного розвитку.

Різноманітні аспекти історії соціокультурного, духовного й громадсько-політичного життя народів Радянського Союзу як воюючої країни піднімаються у численних роботах вітчизняної та зарубіжної історіографії [1]. Антропологізація історії, у тому числі й Другої світової війни, пояснюється прагненням віддати належне основному чиннику будь-якої війни – людині: „Основний суб'єкт війни – людина,. .. яка складає головний предмет соціальної історії війн – одного з найперспективніших напрямів сучасної історіографії, яка вивчає суспільство у стані війни або на межі війни та миру" [2]. Але механізми трансформацій ціннісно-духовної орієнтації радянської людини залишаються поза межами спеціальних історичних досліджень. Як правило, вивчаються політично-суспільні настрої населення [3], які складають поверхневий, наявний пласт ідеолого-герменевтичного світу партійно-державного абсолютизму; часто духовне життя ототожнюється з культурним або релігійним [4]. Проте це є абсолютизацією гносеологічного підходу, коли матеріальний світ оцінюється як повновісна реальність, а духовний – як лише її вірне або невірне відображення [5].

Отже, метою статті є визначення теоретико-методологічних засад дослідження проблем духовного життя та чинників трансформації його складової – духовних цінностей українського народу під час Другої світової війни.

Вище викладене свідчить про неоднозначність ролі та місця профспілок у партійних системах сучасності. З одного боку, профспілкові об'єднання у сучасному світі тісно пов'язані з національним контекстом, що виступає чинником збільшення різноманіття підходів у взаємодіях партій та профспілок. Кожна держава має власний досвід та конфігурації взаємодії партійних організацій та об'єднань працівників. Це виявляється у різних ідейних платформах, формах співпраці або антагонізму. Крім того, різна періодичність та логіка виборчих циклів, особливості кожної партійної системи в цілому створюють масив інформації, надзвичайно складний для інтерпретації та узагальнення.

Разом з тим, є підстави для виокремлення певних спільних рис у політичному процесі різних країн, попри політико-історичну та політико-культурну специфіку. Провідною світовою тенденцією взаємодії профспілок та політичних партій у сучасному світі слід вважати зменшення впливу об'єднань працівників на процеси прийняття політичних рішень, що приймаються коаліціями політичних партій та правлячих партій, що спиралися на їхню підтримку. Елітизація та технологізація політики навіть у розвинених демократичних країнах стають чинниками зменшення можливостей обґрунтування позиції професійних спілок. Такі процеси підсилюються за рахунок позаполітичних чинників: скорочення економічного впливу профспілок, а також зміни традиційних соціально-професійних орієнтацій населення. Елітарність прийняття рішень (що на практиці означає відстороненість широких профспілкових мас від вироблення важливих дій та реакцій) ставить профспілкові організації у нерівне становище з політичними партіями, зумовлює їх статус молодших партнерів. Непублічність та утаємниченість переговорів профспілкових лідерів та лідерів політичних сил обумовлює перевагу в ініціативі останніх, оскільки вони є „профільними" політичними гравцями. Ситуація змінюється у випадку, коли профспілки самі виступають ініціаторами створення політичних партій, що можливо лише в умовах перехідних суспільств. Технологізація політичного процесу, особливо під час виборчих перегонів, передбачає жорстку концентрацію сил та засобів політичних сил у досягненні запланованих показників. За цих умов профспілки мають гарантувати певний відсоток електоральної підтримки, що не завжди вдається у демократичному суспільстві.

Істотним принципом систематизації інформації щодо взаємодій профспілок та політичних партій слід вважати територіальний принцип. Він виступає чи не єдиним засобом виокремлення тенденцій на ґрунті порівняння. Умовно політичні системи сучасного світу поділяються на демократичні, недемократичні й перехідні. Тому й профспілково-партійні взаємини або вкладаються у відносини партійної системи та електорату за умов жорстко визначених правил

гри, замінюються відносинами держави (правлячої групи, часто непартійного характеру) та підконтрольного їй суспільства, або виступають своєрідним гібридом двох названих моделей з невизначеним вектором еволюції.

Сутнісно важливим принципом визначення ролі та місця профспілок у системі партій кожного суспільства є принцип ідеологічної належності (спорідненості) партій та профспілок. На європейському континенті даний принцип виступав одним з провідних чинників політичної мобілізації робітників, об'єднаних за професійною ознакою. Слід зазначити, що поряд із ідеологіями соціал-демократії та комунізму важливого значення набули релігійний фундаменталізм (конфесійні профспілки та партії) та націоналізм (постколоніальні держави та сепаратистські рухи) як чинники двосторонньої співпраці. Разом з тим, об'єднавча сила ідеологічного підґрунтя майже в усіх розглянутих випадках мала обмежений часом характер. Із зміною політичного статусу партій (найчастіше з опозиційних на правлячі) спільність ідейних позицій втрачала потенціал для утримання союзників у договірних відносинах.

Важливим підсумком статті слід вважати обґрунтування тези про зниження ролі внутришньопрофспілкової демократії як чинника відстоювання політичних інтересів трудящих. Як виявив аналіз фактів політичного розвитку різних країн, програмні вимоги політичних партій та життєві інтереси перечислених членів профоб'єднань рідко збігаються. Це вказує на безпосередній політичний вплив партійних систем та окремих партій на внутрішню будову та механізми існування профспілок навіть у демократичних суспільствах.

РЕЗЮМЕ

В данной статье автор исследует основные черты профсоюзов как политического института на базе их деятельности в среде политических партий. Автор делает вывод о снижении роли внутрипрофсоюзной демократии как фактора защиты политических интересов трудящихся и о непосредственном влиянии партий на внутреннее строение и механизм существования профсоюзов.

SUMMARY

In the article the author investigates the main features of trade unions as a political institution on the ground of their activity amidst political parties. The author comes to the conclusion that the role of intra-union democracy as a factor of defense of workers' political interests has been decreased and political parties directly influence the inner structure and mechanism of trade unions' life.

9. Результати діяльності Національної служби посередництва і примирення в 1999-2001 роках // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2001. – №5. – С. 10-13.
10. Результати діяльності Національної служби посередництва і примирення в 1999-2003 роках // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2003. – №11. – С. 26-30.
11. Рихлі Л., Прітцер Р. Соціальний діалог на національному рівні у країнах-кандидатах на вступ до Європейського Союзу // Матеріали національного тристороннього семінару. – Женева, – 2003. – 54 с.
12. Статистичний щорічник Донецької області за 2002 рік / Донецьк. обл. упр. статистики. – Д., 2005. – 388 с.
13. Статистичний щорічник України за 2002 рік / Держкомстат України. – К.: Техніка, 2003. – 663 с.
14. Шемяков О. Баланс економічних інтересів – шлях збереження соціального миру // Бюлетень національної служби посередництва і примирення. – 2003. – № 8. – С. 33-38.
15. Шемяков О.Д. Модель системи соціального діалогу як складової частини механізму державного управління по запобіганню виникнення трудових конфліктів // Зб. наук. праць ДонДДУ, «Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами», т. VIII, вип. 79, серія «Державне управління». – Донецьк: ДонДУУ, 2007. – С. 176-181.
16. Шемяков О.Д. Соціальний діалог, як складова державного управління попередженням виникнення трудових конфліктів в умовах трансформації економіки // Зб. наук. праць ДонДДУ, «Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами», т. VII, вип. 61, серія «Державне управління». – Донецьк: ДонДУУ, 2006. – С. 45-52.
17. Шемяков А.Д. Характеристика основных субъектов социально-трудовых отношений (движущих сил) Донецкого региона // Зб. наук. праць ДонДДУ, «Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами», т. VI, вип. 44, серія «Державне управління». – Донецьк: ДонДУУ, 2005. – С. 80-85.
18. Шемяков О.Д., Черниш О.І. Представницькі органи роботодавців (власників) як складова механізму державного управління соціально-трудовими відносинами // Зб. наук, праць ДонДДУ, „Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами", серія „Державне управління", т. VII, вип. 72. – Донецьк: ДонДУУ, 2006. – С. 38-48.

лись в государстве, автор предлагает провести реформирование организационной структуры Федерации профсоюзов Украины.

SUMMARY

The author of the article considers the issue of trade unions' capacity to act under market economy conditions. The decision of this problem greatly contributes to the achievement of socio-economic and political stability in the society. To increase trade unions' capacity in accordance with the main directions of the economic activity existing in the state, the author finds it necessary to reform the organizational structure of the Federation of Ukrainian trade unions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баланс довіри-недовіри до Президента, Уряду та Верховної Ради протягом останніх 13 років (травень 1994 – квітень 2006) (табл.1) [Электронный ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). Дослідження рівня довіри громадян України до демократичних інституцій, органів влади. – Київ, 2006. Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor22/01.htm#a1.
2. Беззубко Л.В., Шемяков А.Д. Трудовые конфликты как следствие нарушения баланса интересов сторон социально-трудовых отношений // Менеджер: Вісник ДонДУУ. – Донецьк: ДонДУУ, 2004. – № 4. – С. 141-148.
3. Звіт про результати роботи Національної служби посередництва і примирення за 2003 рік // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2004. – №1. – С. 52-58.
4. Звіт про результати роботи Національної служби посередництва і примирення у 2005 році // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2006. – №1. – С. 38-75.
5. Інформація про результати діяльності Національної служби посередництва і примирення у 2006 році // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. – 2007. – №2. – С. 60-64.
6. Лобас В.М., Беззубко Л.В., Стрельченко Д.І., Шемяков О.Д. Роль і місце органів державної влади в стабілізації соціально-трудових відносин і вирішенні колективних трудових спорів (конфліктів): Методичні рекомендації. – Донецьк: Норд Компьютер, 2004. – 32 с.
7. Нариси історії професійних спілок України / Федерація профспілок України. Головний редактор О.М. Стоян; керівник авторського колективу О.П. Рент. – Київ, 2002. – 607 с.
8. Осовий Г.В., Жуков В.І., Руденко В.М., Семенихін В.О. Соціально-трудові відносини: питання теорії та практики в Україні: Навч. посіб. – К.: АПСВ, 2005. – 432 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чемшит О.О. Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення державної влади та політичної участі. – Дис. доктора політичних наук 23.00.02 – політичні інститути та процеси: Севастополь – 2004. – 458 с.
2. Цвих В.Ф. Шляхи модернізації профспілок за умов глобалізації та нових викликів. Світовий досвід. – К.: Видавництво КНУ ім. Тараса Шевченка, 2006. – 28 с.
3. Цесарський Ф.А. Захисна функція профспілок, форми її реалізації: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2004. — 21 с.
4. Песчанский В.В. Профсоюзы в гражданском обществе: опыт Запада // Мировая экономика и международные отношения. – 1994. – №1. – С.100 – 113.
5. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2002. – 376 с.
6. Грибанов В. В. Профсоюзы и политика. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2001. – 253 с.

ББК 63.3(4 УКР)
60.542.3

Шелиханов Е.В.

ПРОФСОЮЗНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье автор исследует главные проблемы современного украинского общества и место профсоюзов в нем, определяет основные задания профсоюзного образования и пути совершенствования системы изучения профсоюзных кадров.

Разностороннее развитие общества – экономическое, социальное, политическое и духовное – стало оцениваться по итоговому, целостному критерию – прогрессу личности человека, его образа жизни и общения. Ведь образ жизни человека есть суммарное выражение всего того, чего достигло общество в результате своего материального и духовного развития и что оно смогло предоставить человеку. Можно сказать, что впервые в столь массовом проявлении целостное и свободное развитие человека обрело вполне реальный и конкретный критерий – способ жизнедеятельности, образ жизни со всеми его чертами.

В этой связи центральным ресурсом XXI веке становятся знания и умения человека пользоваться этими знаниями, а также порождать новые знания.

Что же изменилось в знании в последнее десятилетие и что продолжает происходить?

Прежде всего, это резкое ускорение темпов и усложнение всех сфер общественного развития вследствие информационного бума и появление новых информационных технологий. Невообразимо повысилась доступность и скорость передачи информации, особенно с возникновением Интернета, хранение ее в базах данных, которые образуют киберпространство.

Распространение новой экономики, основанной на знании, оказалось взрывной волной, которая обеспечила новый этап гонки для развитых стран. Изменилась вся система знания, и общества, в которых укрепляется высокая технология, начинают реорганизовывать свои знания. То, что необходимо в профсоюзной деятельности, становится более абстрактным и новым с каждым днем. Рискуя следовать за имеющимся знанием, мы невольно оказываемся в фарватере информации. Пока мы изучаем законодательство, оно, несомненно, станет другим. Преобразится экономика. А уж о формах обретения знания и говорить не приходится. Сейчас знание обретает форму знака, символа, метафоры. Прогресс в области искусственного интеллекта и экспертных систем предоставляет новые способы сосредоточения экспертного знания. Отсюда повышенный интерес к «размытой логике», нейробиологии и другим интеллектуальным направлениям, которые имеют отношение к самой структуре знаний. Иначе говоря, знания реструктурируются по меньшей мере так же глубоко, как многие социальные факторы. Масштабные и интенсивные преобразования, происходящие в современном обществе, касаются теперь не только сферы культуры, политики, экономики и хозяйства, но и всех сфер жизни [1].

В новом тысячелетии проблемы образования становятся приоритетными во всем мире т.к. они, в конечном счете, определяют будущее каждой страны в отдельности и планеты в целом.

Все эти процессы естественно не могли не затронуть Украину. Последние 10 лет в истории нашего государства характеризуются, как переломные. Изменен общественно-политический характер государственного устройства, происходило реформирование экономики, изменены отношения собственности, организации производства и характер производственных отношений.

Но основным продолжает оставаться противоречие между трудом и капиталом, трудом и собственностью.

Труд и собственность их единство и противоречия, противоположность и борьба являются стержнем, источником и движущей силой не только социально-экономического, но и всего общественного, человеческого развития, социально-экономическим содержанием украинской истории.

3. Після вдосконалення структури представницьких органів модель соціального діалогу на прикладі регіонально-виробничого рівня матиме такий вигляд (мал. 3) [18]:

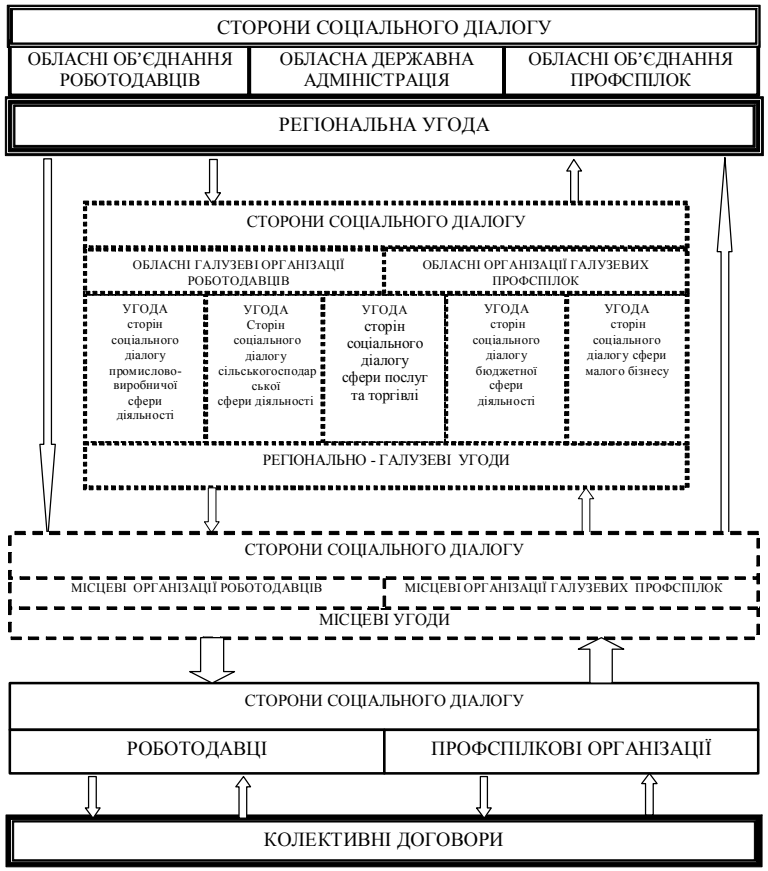

Мал. 3. Модель соціального діалогу на регіонально-виробничому рівнях

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор поднимает проблему дееспособности профсоюзов в рыночных условиях хозяйствования. Решение этой проблем существенно влияет на достижение социально-экономической и политической стабильности в обществе. Для ее повышения, в соответствии с главными направлениями хозяйственной деятельности, которые сложи-

СФЕРА МАЛОГО БІЗНЕСУ	Малі підприємства
	Суб'єкти господарювання, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи
	Операції з нерухомістю і послуги юридичним особам
	Потребкооперація

2. Вдповідно до запропонованих напрямків господарської діяльності сформувати таку структуру Федерації профспілок України (мал. 2):

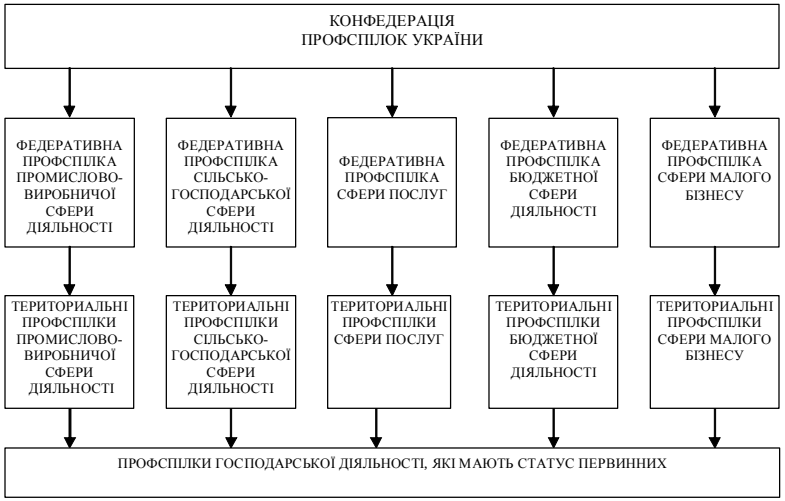

Мал. 2. Нова структура Федерації профспілок України

Трудовая деятельность составляет основу всесторонней деятельности человека как более широкого и полного понятия, а трудовая сущность – основу всей деятельностной сущности человека, включающей, помимо трудовой деятельности, познавательную, социальную, политическую, духовно-идеологическо-нравственную, ценностно-ориентирующую виды деятельности человека, его жизни.

В XXI столетии и третьем тысячелетии роль и значение проблематики труда и капитала, их борьбы, разрешения их противоречий, устранения социального дисбаланса будут иметь для Украины еще большую актуальность [2].

Сейчас экономика представляет собой сложный многофакторный механизм человеческой деятельности. Украинская экономическая реальность настолько быстро изменяется, что знания, полученные в процессе профессиональной подготовки, устаревают буквально через три – четыре года. Дальнейшая деятельность становится неэффективной или невозможной. Система подготовки профсоюзных специалистов, сложившаяся за время существования социалистической экономики, и полученные ими знания не отвечают современным требованиям, когда нужны профработники, способные принимать эффективные решения. Качество управленческих решений является необходимым условием обеспечения жизнедеятельности профсоюзной организации и ее способности действовать в динамично меняющимся мире экономических отношений.

Составной частью всей управленческой деятельности профсоюзов является кадровая политика. Ее цель – создание системы формирования и развития кадрового потенциала, способного вести профессиональный диалог с социальными партнерами, грамотно и эффективно защищать социально-экономические интересы членов профсоюза.

Развитие и усложнение экономических систем приводят к необходимости повышения уровня подготовки специалистов во всех областях профсоюзной деятельности. Особенно важно систематически повышать квалификацию профкадров. Пока что существующие учебные заведения в своем большинстве ориентированы на переподготовку профсоюзных руководителей среднего и высшего звена. Это образование доступно ограниченному кругу специалистов, и они не способны оказывать существенного влияния на эффективность деятельности профсоюзов.

Как видим, происходящие в стране грандиозные государственно-политические и социально-экономические преобразования приводят к необходимости реформирования нашей деятельности, в конечном итоге превращением профсоюзов в эффективно действующий институт регуляции социально-трудовых отношений и социально-экономической защиты интересов людей труда, в авторитетную и привлека-

тельную организацию. Это, конечно, в значительной степени зависит от компетентности профсоюзных кадров [3].

Выделим обязательные элементы компетенции профлидера: уверенность в себе, настойчивость, умение быстро налаживать контакты и убеждать, находить компромисс, адекватно реагировать на конфликтные ситуации и грамотно выступать перед аудиторией.

Для этого ему необходимо владеть базисным блоком знаний, куда входят знания юридического, экономического характера, социальной политики в сфере трудовых отношений, основы психологии, истории и теории рабочего и профсоюзного движения, умение тонко вести коллективные переговоры с государственными служащими и нанимателями, добиваться осуществления принятых решений в строгом соответствии с нормативно-правовой базой. То есть здесь хорошо просматривается потребность для профработника обязательного наличия такой компетенции, как высокая интеллектуальная подготовка, которая достигается через непрерывное образование. Профсоюзному лидеру (если только он не собирается просиживать кресло) для того, чтобы чутко реагировать на возрастающие требования людей, важно видеть неформальную сторону образования.

Надо понимать, что в быстроменяющихся экономических и политических условиях современной Украины в целом возрастает потребность в новой информации об эффективном управлении, о новых методах и способах профсоюзного менеджмента, основывающихся на международных технологических и этических стандартах.

Если развитие новых технологий и знаний как основного ресурса являются ключевыми характеристиками современного мира, то, очевидно, это не могло не сказаться на образовании. Образование для профсоюзов в эпоху глобализации стало своего рода центральным узлом, той точкой, где сходятся преимущества и противоречия, порождаемые современной эпохой [4].

В этой связи одним из наиболее значимых социальных аспектов является расширение формальных возможностей для раскрытия потенциала профсоюзного работника или профсоюзного активиста.

Впрочем, необходимость, важность и целесообразность этого в состоянии, прежде всего, осознать наиболее активные и образованные профсоюзные кадры. Вот почему следует предъявлять повышенные требования к качеству человеческого капитала.

Данная логика выдвигает насущную задачу оптимизации профсоюзного образования, выдвигая на первый план умение обучающегося использовать получаемые знания в практической деятельности. Этот прикладной аспект образования в последнее время начал приобретать все более приоритетное значение.

по-друге, завдяки недостатній дієздатності профспілок у суспільстві постійно зберігається фактор нестабільності, що загрожує досягненню тривалої стабільності суспільно-політичної системи незалежної України.

З метою підвищення дієздатності профспілок пропонується:

1. Умовно згрупувати діючі види економічної діяльності в п’ять головних напрямків господарської діяльності (табл. 3) [2].

Таблиця 3

Головні напрямки господарської діяльності

Головні напрямки господарської діяльності	Види економічної діяльності
ПРОМИСЛОВО-ВИРОБНИЧНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ	Видобуток кам’яного вугілля, лігніту торфу
	Харчова промисловість і переробка сільськогосподарської продукції
	Текстильна промисловість і пошив одягу
	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки
	Хімічне виробництво
	Металургія і обробка металів
	Виробництво машин і устаткування
	Виробництво електроенергії, тепла, газу й води
	Будівництво
	Транспорт, зокрема:
	Залізничний транспорт
	Міський і автодорожній
	Трубопровідний транспорт
	Авіація
	Морський
	Пошта і зв’язок
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ	Господарства АПК
	Фермерські господарства
СФЕРА ПОСЛУГ	Торгівля
	Громадське харчування
	Побутові послуги населенню
	Колективні, суспільні і особисті послуги
	Житлово-комунальне господарство та послуги
	Асенізація. Прибирання вулиць і обробка відходів
БЮДЖЕТНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ	Державне управління
	Освіта
	Охорона здоров’я, соціальна допомога і соціальне страхування
	Діяльність у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту
	Банківська діяльність

Таблиця 1

Баланс довіри-недовіри до провідних інституцій держави

Перелік соціальних інституцій	Назва організацій, які проводили опитування							
	Інститут соціології	Фонд „Демократичні ініціативи"		Інститут соц-ної та політичної психології		Інститут соціології	Фонд „Дем. ініціативи"	
	2005 рік			2006 рік				2007 рік
	Березень	Вересень	Листопад	Грудень	Січень	Квітень	Червень	Вересень
Верховна Рада	-0,2%	-28,4%	-31%	-31%	-30,2%	-34,4%%	-29%	-37,3%
Уряд	+11,5%	-22,8%	-28%	-26%	-21,8%	-32,3%	-39%	-33,6%
Президент України	+29,5%	-7,6%	-12%	-13%	-12,1%	-11,5%	-20%	-38,1%
Профспілки	-17,3%				-28,7	-24,7%	-20%	
Політичні партії	-36,8%				-41,4	-43,7%		

По-третє, як показав національний досвід розвитку профспілкового руху на стан дієздатності суттєво впливає низький рівень знань профспілкових представників при веденні переговорів. У той же час існуюча система профспілкової освіти виявилася малоефективною і не впоралася з поставленими завданнями щодо їх навчання формам і методам ведення переговорів в умовах ринкової системи господарювання.

По-четверте, ідеологія і чинна модель організаційної структури профспілок застаріла, відповідає вимогам планової системи господарювання і не здатна ефективно діяти в ринкових умовах.

До того ж невміння профспілкових органів і їх керівників в умовах ринкової економіки організувати працівників на ефективну боротьбу за свої права, інтереси і свободи серйозно впливає на мотивацію профспілкового членства. Особливо, якщо це стосується прав людини, інтересів і свобод, оскільки без активності найманих працівників профспілкової діяльності не буває. Слід додати й те, що існуючі невідповідності національно-правової бази вимогам міжнародних норм і стандартів ведення соціального діалогу призводять до появи негативної тенденції стосовно виконання норм Генеральної, Галузевої, Регіональної угод та колективних договорів як роботодавцями, так й державою, що сприяє виникненню колективних трудових конфліктів (табл. 2) [10-17].

Таблиця 2

Динаміка виникнення конфліктних ситуацій між суб'єктами СТВ в Україні

Показники	Роки												
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість конфліктних ситуацій (одиниць)	247	12669	1162	687	421	588	964	1816	1132	1028	896	936	826

Таким чином:

по-перше, наявність цих проблем свідчить про те, що стан дієздатності профспілок можна оцінити як недостатній;

Реальные знания профсоюзному лидеру нужны для выполнения сложных функциональных обязанностей. Защищая и отстаивая социальные и трудовые интересы трудящихся, профработник должен находить для этого эффективные способы и методы, мобильно мыслить, сопоставлять различные точки зрения, вести дискуссии и обсуждения со своими партнерами, добиваться принятия решений, способствующих прогрессу. Мотивация и ценность образования в этом случае возрастают многократно. По данным исследований как украинских, так и российских ученых, затраты на образование общественного профессионального деятеля окупаются в среднем в 5-кратном, а иногда и в 10-кратном размере [5]. Однако, не все так просто.

Вспомним, что советская система профсоюзного образования была хорошо отлаженной машиной. Традиционно задачи обучения профсоюзных кадров выполняли Учебные центры профсоюзов, которые были структурными подразделениями областных советов профсоюзов. В их компетенции было обучение и повышение квалификации профсоюзных работников. При централизованном финансировании обучением охватывался профсоюзный актив на всех уровнях, во всех отраслях. С независимостью Украины, последовавшими за ней изменениями этот принцип был нарушен при дальнейшем существовании обучающих профсоюзных учреждений.

Означает ли это, что профсоюзная организация может действовать без систематических форм обучения своих членов? Разумеется, нет. Почти повсюду профсоюзное движение создает центры и институты, чтобы готовить своих активистов и развивать более или менее далеко идущие образовательные программы. В основном по двум причинам: первое – развитие профсоюза требует усилий по укреплению профсоюзного духа и ценностей. Затем, поскольку поле деятельности становится все шире, профсоюзу нужно все больше и больше активистов и лидеров, обладающих специальными знаниями, все более сложной квалификацией. Для профсоюзов, таким образом, обучение – часть работы по достижению целей развития, расширения базы профсоюзной организации. И во все большей степени это потребность, связанная с требованиями, предъявляемыми сегодня профсоюзам. Активист, профсоюзный лидер фактически должен уметь не только вести повседневную борьбу «в поле», но и мыслить в терминах стратегии, быть способен видеть средне- и долгосрочную перспективу общественного развития. Он должен быть в состоянии иметь «равноценное оружие» при переговорах с работодателем или представителями политической власти.

Понимаем, что состояние нынешней системы профсоюзного образования можно оценить как крайне сложное, что связано с распадом основных целеобразующих элементов профсоюзной политики и

ценностей и поиском новых ориентиров, а также и с тем, что само общество переживает достаточно сложный период обновления.

Современные знания профсоюзному работнику важны не только для того, чтобы адаптироваться к быстрым изменениям. Они нужны, чтобы прогнозировать будущее, участвовать в формировании прогрессивных изменений на благо общества и профдвижения.

Долгие годы практиковавшиеся традиционные методы обучения, ориентированные, прежде всего, на накопление информации и ее пассивное воспроизведение при принятии решений, в первую очередь были ориентированы на стабильные условия хозяйствования, в рамках которых достаточно эффективно применялись стандартные методы и процедуры решений управленческих задач. Процесс обучения в этом случае направлен, главным образом, на запоминание и освоение этих стандартных приемов в ущерб развитию аналитических навыков.

В реальной жизни последствия такого обучения проявляются в неспособности профсоюзных руководителей и специалистов быстро реагировать на новые, возникающие задачи и нежелании брать на себя ответственность при принятии управленческих решений. Ориентация на воспроизведение прошлого опыта при решении новых задач приводит к постоянному запаздыванию в реализации необходимых решений и, соответственно, снижению их эффективности.

Очевидно, что в современных условиях принципиальное значение имеет практическая ориентированность профсоюзного образования, поскольку сам по себе высокий уровень образования не обеспечивает стабильного развития профсоюзного движения, не отвечает потребностям современной жизни, не учитывает изменений, произошедших как в сфере информационных технологий, так и в структуре рынка труда. В результате образование в таком случае становится, во-первых, устарелым, а во-вторых, в каком-то смысле бесполезным, поскольку лишь весьма малую часть из полученного багажа знаний слушатели могут эффективно использовать на практике.

Одновременно переподготовка и повышение квалификации профсоюзных кадров и актива, как видится автору, должны идти по пути завершения спорадичности и установления системности. Для этого нужно иметь комплексную программу, кадры, материально-техническую базу, научно-методические пособия, специальную литературу, постоянно работать над обобщением опыта лучших организаций. Следует исключить все еще существующий параллелизм в обучении профкадров [6].

Повышение профессиональных знаний, совершенствование деловых качеств профактива страны, а также представителей сторон социального партнерства следует организовать и вести на базе высшей

праці, який злився з ВЦРПС. З цієї миті цілі й завдання профспілок змінилися, вони стали елементом єдиної системи загальнодержавного управління разом з партійними і державними органами, до того ж профспілки були вписані в політичну систему суспільства як „школа комунізму”.

Перехід на ринкові умови господарювання круто змінив місце і роль профспілок в соціально-трудових відносинах. В умовах незалежної України роль профспілок значно зростає, вони перетворюються на впливову силу, від діяльності якої залежить досягнення тривалої соціально-економічної і політичної стабільності в державі. Водночас, згідно з європейським досвідом [2,3,4], профспілки як представники найманих працівників при веденні соціального діалогу повинні бути достатньо дієздатними.

Аналізуючи стан дієздатності профспілок України в цілому, слід відзначити окремі особливості.

По-перше, у профспілковому русі немає єднання, внутрішні суперечності роздирають на частки цей рух, що завдає шкоди не тільки єдності, але й чисельному складу профорганізацій. Так, згідно з наведеною динамікою (мал. 1), кількість членів профспілок зменшилася майже в 2 рази [5-8].

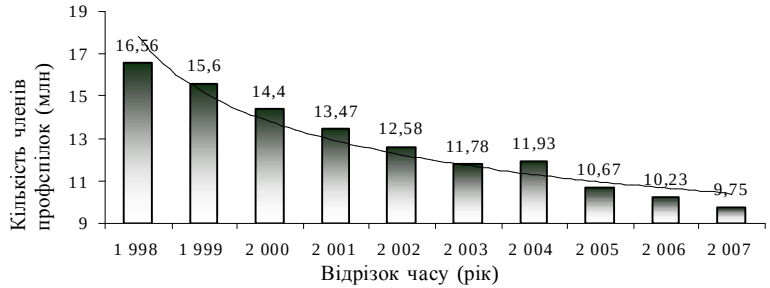

Мал. 1. Динаміка зміни кількості членів профспілок в Україні (ФПУ)

По-друге, існує серйозна проблема довіри між найманими працівниками до профспілок. Так, згідно з проведеним опитуванням Інститутом соціології в Україні, Фондом «Демократичні ініціативи», Інститутом соціальної і політичної психології, баланс довіри-недовіри до профспілок є негативним (табл. 1) [9].

лаштування, обравши шлях демократичних перетворень стосовно політичної системи суспільства. Але цей процес носить докорінний, деколи радикальний характер, що змінило всю сукупність суспільних відносин і систему регуляторів взаємостосунків між суб'єктами соціально-трудових відносин.

Процес формування ринкової системи в Україні розпочався за відсутності зрілих ринкових структур, досвіду поведінки суб'єктів соціально-трудових відносин у ринковому середовищі.

Економічні труднощі спричинені не тільки необхідністю подолання негативних явищ адміністративної системи, а й серйозними недоліками в системі державного управління.

Через малоефективну неузгоджену діяльність суб'єктів соціально-трудових відносин (роботодавців, найманих працівників і виконавчих органів держави), виникають протиріччя з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання засобів і результатів праці. Ці протиріччя призводять не тільки до виникнення колективних трудових спорів і страйків [1], які додають суттєвих збитків економіці держави, але й дестабілізують соціально-політичну ситуацію в суспільстві.

Умовою стійкого розвитку будь-якого суспільства, що переживає трансформацію політико-економічного устрою, є досягнення тривалої соціально-економічної стабільності в суспільстві. Причому така стабільність при вирішенні колективно-трудових конфліктів може бути досягнута в процесі соціального діалогу, при встановленні балансу інтересів між суб'єктами соціально-трудових відносин. Досягнення балансу інтересів, в свою чергу, суттєво залежить від такого фактору як дієздатність профспілок, що представляють інтереси одного із суб'єктів соціально-трудових відносин – найманих працівників.

Метою дослідження є дієздатність профспілок як фактор впливу досягнення тривалої стабільності суспільно-політичної системи незалежної України.

Успішний сучасний менеджмент складно уявити без складової державного управління процесами взаємодії, що відбуваються у взаємостосунках між такими суб'єктами соціально-трудових відносин, як наймані працівники та власники. Відповідно до міжнародних стандартів та національного законодавства в країнах з ринковою системою господарювання такою складовою є соціальний діалог, сторонами якого є представницькі органи: роботодавців – організації роботодавців; найманих працівників – профспілки; держави – виконавчі органи влади.

Розглядаючи роль профспілок як одного із суб'єктів, що сприяє забезпеченню тривалої соціально-економічної стабільності в суспільстві, необхідно відзначити те, що при плановій системі господарювання, що склалася в Україні після Жовтневої революції, на профспілки були покладені функції скасованого Народного комісаріату

школы как учебные, научно-методические структурные подразделения, прежде всего для обучения профсоюзных кадров. Это правильный шаг в понимании, что современное профессиональное образование не может находиться на уровне курсового обучения.

Система образования субъектов, подпадающих под статус профлидеров и активистов, затрагивает судьбы многих людей, поэтому она требует научного подхода, основанного на современных инновационных технологиях. Необходимо глубокое и в то же время направленное изучение ими таких дисциплин, как социология, педагогика, психология, правоведение и экономика.

В дополнение к этим различным аспектам, профсоюзное обучение является форумом, где профсоюзные ценности обсуждаются и сопоставляются с существующей ситуацией, которую профсоюзное движение собирается изменять. Профсоюзный активист, если он не понимает, как работают социальные механизмы общества, в котором он живет, как действуют экономические механизмы, диктующие предприятию большую часть его решений, столкнется с большими трудностями, планируя свою деятельность и стратегию своей организации за пределами непосредственных требований момента.

При этом опыт показывает, что полноценная, эффективная и перспективная деятельность учебного профсоюзного учреждения возможна при всестороннем обеспечении следующих направлений его работы.

Во-первых, педагогического, которое заключается в наличии профессиональной, мобильной, стабильной лекторской группы, ее работе по методической подготовке учебных проектов и целевых программ. Профсоюзное обучение – процесс непрерывного творческого поиска. Ведущая роль здесь безусловно принадлежит профессорско-преподавательскому составу, ученым вузов, исследовательских институтов. Сегодня профсоюзное образование может и должно быть понято не как одновременная передача опыта, но и как взаимодействие и сотрудничество преподавателей и слушателей в сфере их совместной учебной и внеучебной деятельности.

Во-вторых, информационное. Это обеспечении широкого доступа в Интернет, организации сайтов, поддерживающих общественно-значимую деятельность, взаимодействии со средствами массовой информации, организации собственных СМИ; издательской деятельности и т. д.

В-третьих, научно-методическое. Создание научно-методических разработок, проведении конференций, круглых столов, обучающих программ, способствующих эффективной реализации обучающих функции.

В-четвертых, организационно-управленческое. Ориентация на конкретный конечный результат при общем стремлении к повышению

эффективности воздействий. Регулярное изучение, обобщение, распространение положительного опыта работы. Оптимальное планирование работы в подразделениях. Поддержка также может выражаться в создании условий для учебной деятельности: введении системы грантовой поддержки, стимулировании общественной активности профсоюзных работников и активистов, содействии в рабочих контактах с разными социальными партнерами и т.д.

В-пятых, финансовое. Вопрос финансирования системы организации профсоюзного обучения сегодня является наиболее острым и актуальным. Здесь можно использовать, совмещать различные источники: от стимулирования из бюджета профоргана до хозрасчетной деятельности учебного профсоюзного учреждения [7].

Итак, развитие системы повышения квалификации и переподготовки профсоюзных кадров включает: совершенствование структурной модели системы повышения квалификации и переподготовки профсоюзных кадров; образовательной системы кадрового обеспечения профсоюзных органов; формирование единого профсоюзного образовательного пространства и реализацию одного из основополагающих принципов организации системы переподготовки и повышения квалификации профсоюзных кадров – принципа ее непрерывности; создание реальных условий для применения технологий дистанционного обучения; создание системы управления самостоятельной работой слушателей, ориентированной на рациональную организацию обучения; рационализация контроля знаний слушателей; разработку программы развития системы профсоюзного образования, которая позволит в среднесрочной перспективе привести ее в соответствие с реальными потребностями.

Таким образом, система профсоюзного образования должна носить динамичный, творческий и демократический характер, постоянно развиваться и обогащаться.

Таковы некоторые основные вызовы, которые ставит перед профсоюзным образованием начавшийся XXI век и перспективы его развития, совершенствования, обновления.

РЕЗЮМЕ

У статті автор досліджує головні проблеми сучасного українського суспільства і місце профспілок у ньому, визначає основні завдання профспілкової освіти та шляхи удосконалення системи навчання профспілкових кадрів.

.

SUMMARY

The author of the article considers the main problems of the contemporary Ukrainian society and the place of trade unions in it, he also determines the basic tasks of trade-union education and the ways of improvement of trade-union personnel training system.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Андрусенко Т. Новые программы корпоративного обучения в среде управления знаниями: опыт зарубежных компаний // Генеральный директор. – 2005. – №2. – С. 22-23.
2. Роль образования в развитии украинского общества // Сайт Министерства образования и науки Украины.
3. Дубровський М. Становлення і розвиток профспілкової освіти України // Профспілки України. – 1996. – №3. – С. 28.
4. Сергеева Т. Новые информационные технологии и содержание обучения (на примере предметов естеств.-науч. цикла) // Информатика и образование. – 1991. – № 1.
5. Чорнорот П. Кадри сьогодні вирішують, можливо й не все, але від них залежить дуже багато // Вісник ФПУ. – 2001. – №2. – С. 23-24.
6. Система навчання профспілкових кадрів та активу вдосконалюється// Вісник ФПУ. – 2000. – №12. – С. 22.
7. Двірна К. Перспективні напрями наукових досліджень з проблем сучасного профспілкового руху в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2000. – №6. – С. 10.

ББК 63.3 (4 УКР)

Шемяков О.Д.

ДІЄЗДАТНІСТЬ ПРОФСПІЛОК ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ ДОСЯГНЕННЯ ТРИВАЛОЇ СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

У своїй статті автор піднімає проблему дієздатності профспілок у ринкових умовах господарювання. Розв'язання цієї проблеми суттєво впливає на досягнення соціально-економічної й політичної стабільності в суспільстві. Для її підвищення, відповідно до головних напрямками господарської діяльності, які склались у держав, автор пропонує провести реформування організаційної структури Федерації профспілок України.

Україна перебуває на етапі трансформації своєї суспільно-політичної системи. Подолавши початковий етап перехідного періоду – проголошення незалежності й набуття атрибутів державності – країна перейшла до етапу розвитку процесів, політичного та економічного об-